EKONOMINIŲ MOKSLŲ BIBLIOTEKA
Nr. 7
Red *A. Janulaitis*

PETRAS ŠALČIUS

KOOPERACIJA

Kooperacijos paskaitų kursas

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS : : : : : : : : : : : : : 1931 METAI

EKONOMINIŲ MOKSLŲ BIBLIOTEKA
Nr. 7
Red. *A. Janulaitis*

PETRAS ŠALČIUS

KOOPERACIJA

Kooperacijos paskaitų kursas

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS : : : : : : : : : : : 1931 METAI

AKC. „VARPO" B-VĖS SPAUSTUVĖ
KAUNAS, GEDIMINO G-VĖ 38 NR.

Prakalba.

Kooperacijos judėjimas per paskutiniuosius aštuoniasdešimts metų daugelyje pasaulio valstybių tiek išaugo, kad jam studijuoti leidžiama daug veikalų, jo dėstymas įvedamas vis plačiau į aukštąsias mokyklas. Dėl kooperacijos judėjimo jaunumo jis įvairiai suprantamas įvairių tyrinėtojų, taip pat ir jo dėstymas mokyklose įvairiai planuojamas. Mano manymu, tyrinėjant kooperacijos judėjimą visumoje, tikslingiausia apimti kooperatinių idėjų formavimosi eigą, kooperatinių verslamonių istoriją ir kooperacijos judėjimo teoriją. Prie šių kooperacijos kurso dalių tenka pridėti ir ketvirtąją — bendrą kooperatyvų organizacijos bei jų vedimo dalį. Paskutinioji dalis įtraukta į kooperacijos kursą labai neseniai. Jos pionierius yra Dr. Hildebrand, Berlyno Aukštosios Prekybos Mokyklos docentas. Jo darbu ir aš naudojausi ketvirtoje šio kurso dalyje.

Leisdamas šį kooperacijos kursą iš spaudos, jaučiu daugelį jo trūkumų. Kaip ir kiekvienam vadovėly, jame daugelis klausimų liečiama tik bendrais bruožais. Kooperatinių idėjų istorijoje tepaliečia nedaugelio jų atstovų mokslą ir daugiausia tik tų, kurie labiausia tipingi kooperacijos judėjimui.

Kalbėdamas apie Lietuvos kooperacijos judėjimą, pasitenkinau bendra apžvalga, neduodamas tuo tarpu gilesnio Lietuvos kooperacijos judėjimo analizo, iš dalies ir dėl mūsų kooperatinės statistikos jaunumo.

Svarbiausias mano uždavinys buvo duoti vadovaujamų nurodymų pažinti kooperacijos judėjimą ir studijuojančiam visuomenės ūkio reiškinius ir praktiškai dirbančiam kooperacijos darbą.

Petras Šalčius.

TURINYS.

I DALIS.

Pusl.

Kooperacijos idėjų istorija. . . . . 1—40

Bendra kooperacijos sąvoka. Kooperacijos kurso suskirstymas. 1

Kooperacijos idėjų šaltinis. Pirmieji kooperacijos idėjų skelbėjai Anglijoje. P. C. Plockboy ir jo mokslas. John Bellers ir jo mokslas. Humanistinių ir auklėjimo sistemų įtaka kooperacijos idėjų formavimuisi. Pestalozzi, Fellenbergas ir Zschokke. R. Owenas, jo mokslas ir kooperatinių idėjų plėtimuisi reikšmė. W. King ir jo kooperacijos teorija. „Co-operatorius". Kooperatinio susijungimo reikšmė. Kapitalo sudarymas. Oweno ir Kingo mokslų palyginimas. Prancūzų kooperacijos idėjų skelbėjai. Anglų krikščionys socialistai. G. J. Holyoake. V. A. Huberis. H. Schulze-Delitsch ir jo mokslas. F. W. Raiffeisen, E. Busch, Crüger, H. Kaufmann, H. Müller, B. ir S. Webbai. Nimo mokykla — Ch. Gide. Silonistai. J. F. Schär. K. Munding. 2

Literatūra. 40

II DALIS.

Kooperatyvų istorija ir dabartinė padėtis įvairiose šalyse. . . . . 41—246

Kooperatyvų atsiradimo pradžia. Pirmykščiai kooperatyvai. Kooperatinio prado pasireiškimas viduramžiais. 41

Anglija. . . . . 43—73

Vartotojų bendrovių atsiradimas. Oweno ir Kingo pastangos steigti vartotojų bendroves. Ročdelio Teisingųjų Pionierių bendrovė. Jos tikslas ir principai. Vartotojų kooperacijos judėjimo išaugimas. Vartotojų bendrovių ekonominis veikimas. Tarnautojai. Finansai. Pelnas ir jo paskirstymas. Pardavimas prekių kreditan. Atskirų narių apyvartos. Anglų vartotojų b-vių veikimo ribos. Prekių kainų pakėlimas. Vartotojų b-vių apyvartų dydis ir kooperuotų gyventojų skaičius. Didmenų bendrovių susikūrimas, jų funkcijos ir struktūra. Kooperatinė Sąjunga — jos funkcijos bei struktūra. 43

Pusl.

Gaminamosios bendrovės. Jų organizacija, skaičius ir apyvartos. Kooperatinis draudimas. Jo organizacija. Kolektyvinis draudimas. Statybos bendrovės. Jų organizacija. Kredito kooperatyvai. Žemės ūkio kooperatyvai. . 64

Anglų kooperacijos įstatymas. Jo istorija. 1852 metų įstatymas ir jo papildymas. 1893 metų įstatymas. 68

Registracijos tvarka. Svarbesni įstatymo nuostatai. Apkrovimas mokesčiais. Kooperatyvų revizija. Literatūra. 73

Vokietija. . . . . 74—125

Kooperatinių verslamonių atsiradimas Vokietijoje. Schulze-Delitscho darbas. Jo pirmųjų kooperatyvų pobūdis ir uždaviniai. Visuotinos Sąjungos sukūrimas, jos uždaviniai bei organizacija. Atskilimas nuo jos kai kurių kooperatyvų rūšių. Vokiečių Sąjungos susikūrimas, jos sudėtis, uždaviniai ir organizacija. Santykiai su vartotojų bendrovėmis. Atskiri Schulze-Delitscho sistemos kooperatyvai. Kredito bendrovės. Jų organizacija. Lėšos. Nariai. Veikimo plotas. Organai. Amatininkų žaliavos bendrovės. Žemės ūkio kooperatyvai. Raiffeiseno tipo kooperatyvų atsiradimas. Raiffeiseno ir Schulze-Delitscho sistemų skirtumai. Centralinės kasos. Raiffeiseno dėsniai. Kredito kooperatyvo operacijos. Santykiai su centralinėmis kasomis. Santykiai su Prūsų Kasa. Raiffeiseno organizacijų likimas. 74

Reicho Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga. Ūkininkų draugijos ir jų kooperatyvai. Žemės ūkio kooperatyvų reikšmė. . . . 96

Prūsų Centralinė Kooperatinė Kasa. Atsiradimo priežastis. Jos uždaviniai ir organizacija. Santykiai su centralinėmis kooperatyvų organizacijomis. Jos reorganizacija po karo. . . . 104

Vartotojų bendrovės. Jų atsiradimo istorija. GeG ir Centralinė Vokiečių Vartotojų Bendrovių Sąjunga. GepaG ir Reicho Vartotojų Bendrovių Sąjunga. Vokiečių vartotojų bendrovių operacijos ir organizacija. Zentralverbando organizacija. Vartotojų bendrovių lėšos. Fabrikų vartotojų bendrovės. Valdininkų vartotojų bendrovės. 107

Butų kooperatyvai. . . . 115

Darbininkų gaminamosios bendrovės. 117

Vokiečių kooperatyvų įstatymas. Jo istorija. Svarbesnieji nuostatai. Revizijos tvarkymas. Sankcijos. 119

Literatūra. 124

Prancūzija. . . . . 125—146

Kooperatinio judėjimo atsiradimas. Gaminamosios darbininkų bendrovės. Žemės ūkio ir kredito kooperatyvai. Žemės ūkio sindikatai. Kredito kooperatyvai ir jų sričių kasos. Tautinė Žemės Ūkio Kasa. Kitos že-

mės ūkio kooperatyvų rūšys. Savitarpinės draudimo draugijos. Vidurinio luomo kredito kooperatyvai, jų organizacija ir funkcijos. Durand'o kredito bendrovės. . . . . Pusl. 125
Vartotojų bendrovės. Jų istorija ir dabartinė būklė. Tautinė Vartotojų Bendrovių Federacija. Prancūzų Vartotojų Bendrovių Didmenų Sąjunga — M. D. G. Prancūzų Kooperatyvų Bankas — jo organizacija ir funkcijos. Vyriausioji Kooperatyvų Taryba. Jos sudėtis ir funkcijos. Prancūzų Kooperatyvų įstatymai. Bendra prancūzų kooperatyvų įstatymų charakteristika. 133
Literatūra. 146

Danija. . . . . 146—162
Kooperacijos judėjimo atsiradimas. Kredito bendrovės. Vartotojų bendrovės. Jų organizacija. Didmenų Bendrovė. Darbininkų vartotojų bendrovės. Butų Kooperatyvai. Žemės Ūkio Kooperatyvai. Jų atsiradimo priežastis. Kooperatinės pieninės. Veikimo daviniai. Kooperatinės kiaulių skerdyklos. Jų organizacija. Veikimo statistikos daviniai. Kooperatinis kiaušinių ir gyvulių pardavimas. Pašarų ir trąšų pirkimo bendrovės ir kitų rūšių žemės ūkio kooperatyvai. Danų Kooperatyvų Sąjunga. Bendra danų kooperatyvų apyvarta. Socialinė narių sudėtis. 146
Danų kooperatyvų įstatymai. Apkrovimas mokesčiais. 160
Literatūra. 162

Šveicarija ir Suomija. . . . . . 162—171
Šveicarija.
Kooperatinio judėjimo atsiradimas. Kooperatyvų skaičius ir rūšys. Vartotojų bendrovės ir jų Sąjunga VSK. „Konkordia“ ir jos bendrovės. Žemės Ūkio kooperatyvai. Kooperatyvų įstatymai. 162
Suomija.
Kooperacijos judėjimo pradžia. „Pellervo“. Pagrindinės suomių kooperacijos grupės. Vartotojų bendrovės ir centralinės jų organizacijos. Žemės ūkio kooperatyvai. Kredito kooperatyvai. Centralinis Kredito Institutas. Kitų rūšių kooperatyvai. „Pellervo“ veikimas. Kooperatyvų įstatymai. Registracijos tvarka. Organų sudarymas. Apkrovimas mokesčiais. . . . 166
Literatūra. 171

Estija ir Latvija. . . . . 171—190
Estija. Kooperacijos judėjimo pradžia. Kredito kooperatyvai. Estų Liaudies Bankas. Žemės ūkio kooperatyvai. Kooperatinės pieninės. Jų centralinės organizacijos. Kooperatinės spirito varyklos. Žemės ūkio mašinomis naudotis bendrovės. Kooperatinės kiaulių skerdyklos. Draudimo kooperatyvai. Žvejų bendrovės. Vartotojų bendrovės. Jų Sąjunga. Kitos kooperatyvų rūšys. Revizija ir instruktavimas. Estų Kooperatyvų Sąjunga. Estų kooperatyvų įstatymai. 171

Latvija. Kooperacijos judėjimo pradžia. Vartotojų bendrovės. Jų operacijos. Vartotojų b-vių sąjungos: „Konsums“ ir Latvijas Pateratajų Biedribu Savieniba. Jų organizacija, sudėtis ir operacijos. Kredito kooperatyvai. Latvijas Tautas Banka. Kredito Kooperatyvų Sąjunga. Žemės Ūkio Kooperatyvai. Kooperatinės pieninės. Jų centralinės organizacijos. Žemės ūkio mašinų naudojimo bendrovės. Kitos žemės ūkio kooperatyvų rūšys. Savitarpinės nuo ugnies draudimo bendrovės ir jų sąjunga. Žvejų bendrovės. Latvijas Kooperativu Kongresu Padome. Latvių kooperatyvų įstatymai. Kooperatyvų revizijos įstatymas. . . . . Pusl. 179

Literatūra. 190

Lietuva. . . . . 190—241

Kooperacijos judėjimas prieš didįjį karą. Kooperacijos judėjimo atsiradimas. Vartotojų bendrovės prieš didįjį karą. Pirmieji mėginimai kurti vartotojų bendroves. Vartotojų bendrovių skaičius prieš didįjį karą. Vartotojų bendrovių padėtis 1912 metų anketos daviniais. Mėginimas kurti vartotojų bendrovių sąjungą. Vilniaus draugija kooperacijai remti. „Bendrija“. Vartotojų bendrovių likimas didžiojo karo metu. 191

Kredito kooperatyvai prieš didįjį karą. Taupmenų skolinamosios bendrovės. Kredito bendrovės. Gminų taupmenų skolinamosios kasos. Bendruomenių taupmenų skolinamosios kasos. Kredito kooperatyvai didžiojo karo metu. 196

Žemės ūkio kooperatyvai prieš didįjį karą. Žemės ūkio draugijos ir ūkio rateliai. „Žagrė“. Pirmosios kooperatinės pieninės. 201

Kooperacijos judėjimas Nepriklausomoje Lietuvoje. Prekybos ir Pramonės Ministerijos kooperatinė programa. 203

Kooperacijos Departamento veikimas. Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymas 1919 m. I. 30. Kooperatyvų kūrimosi skaitmenys nuo 1919 m. ligi 1929 m. 205

Vartotojų bendrovės. Jų funkcijos ir struktūra. Kooperacijos b-vių sąjungos. Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjunga. Kredito kooperatyvai. Jų tipai. Struktūra. Operacijos. Ūkininkų bankų veikimas. Miestų kooperatyvai (žydų liaudies bankai). Valsčių ūkininkų taupmenų skolinamosios kasos. Valstybinės lėšos kredito kooperatyvų pagrindiniam kapitalui sudaryti. Lietuvos Kooperacijos Bankas. Jo struktūra ir veikimas. Ūkininkų Centralinis Bankas. Žydų Liaudies Bankų Sąjunga. Klaipėdos Krašto kredito kooperatyvai. 207

Žemės ūkio kooperatyvai. Žemės ūkio draugijų atsiradimas ir jų funkcijos. „Lietūkis“. Jo funkcijos bei struktūra. Kooperatinės pieninės. Jų struktūra. Kooperatinių pieninių centralinės organizacijos. Centralinė Pieno Perdirbimo Bendrovių Sąjunga „Pienocentras“. 222

Pusl.

Kooperatinis draudimas kitos kooperatinės organizacijos. 228

Lietuvos kooperatyvų kongresai ir atstovybės. Lietuvos Kooperatyvų Taryba. . . 229

Lietuvos kooperatyvų įstatymai. Registracijos tvarka. Nuostatai dėl kooperatyvų kapitalų ir dividendo. Narių teisės bei pareigos. Narių atsakomybė už bendrovės pasižadėjimus. Bendrovės reikalų tvarkymas. Bendrovės likvidavimas. Nuostatai reguliuoją sąjungas. Seni rusų įstatymai reguliuoją kredito kooperatyvų veikimą. Kooperatyvų mokesčiai. . . 232

Literatūra. . . . . . . , . 241

Tarptautinės kooperatyvų organizacijos. . . . . 242—245

Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga. Jos uždaviniai, veikimas ir sudėtis. Kitos tarptautinės kooperatyvų organizacijos. 242

Tarptautinio Darbo Biuro Kooperacijos Skyrius. Skandinavų Didmenų Bendrovė. 244

Baltijos Valstybių kooperatyvų bendradarbiavimas. Literatūra. 244

III DALIS.

Kooperacijos judėjimo teorija. . . . . . . 246—252

Jos uždavinys. Kooperatyvų apibūdinimas. Kooperatyvų klasifikacija. Kooperacijos judėjimas sociologiniu atžvilgiu. Etinė kooperacijos judėjimo pusė.

IV DALIS.

Kooperatyvų organizacija ir vedimas. . . . 253—258

Kooperatyvų organizacija. . . . 253—280

Jos objektas. Įmoniavietė ir ją nustatantieji faktoriai. Perdirbimo bendrovių įmoniavietė. Prekybos ir kredito įmonių vieta. Vidujiniai vietos parinkimo klausimai 253

Numatomoji kalkuliacija. . . . 262

Finansavimas. Sąvoka. Įtaisymų įmonių lėšų sudarymas. Apyvartos įmonių finansavimas. Kaštų įmonių lėšos. Finansavimas ir palūkanų procento dydis. 264

Kooperatyvo statutas. Svarbesni jo nuostatai. Operacijos su nenariais. Privalomas dalyvavimas narių operacijose. Tarnautojų įgaliojimai. Kapitalų sudarymo reikalas statute. Reorganizacija. Substitucija. Sanacija. Jos rūšys. 269

Fuzija, likvidacija ir konkursas. . . 279

Pusl.

Kooperatyvų vedimas. . . . . . . 281—358

Vedimas ir jo uždavinys. Kooperatyvo įmonės vedimo organų sudarymas. Valdyba ir jos padedamosios įstaigos (terminų bei dalyvavimo kontrolė). Centralizacija ir decentralizacija. Korespondencija ir registratūra. Archyvas. Knygynas. 281

Pirkimas. Pirkėjų organizacijos. Pardavėjų organizacijos. Pirkimo tvarkymas. Sandėlių tvarkymas. . 290

Pardavimas. Pirkėjų kooperatyvai. Pardavėjų bendrovės. Pardavimo tvarkymas. . . . 298

Kredito operacijos. Aktyvinės kredito kooperatyvų operacijos. Pasyvinės kredito operacijos. Finansinis planas, Piniginis planas. 300

Kooperatinė reklama, propaganda ir narių pritraukimas. Jų organizavimas, būdai ir apsimokėjimas. 305

Atsiskaitymas. Medžiagų apskaitymas. Algų apskaitymas. Įmonės sąskaityba. Įmonės apskaitymo santykis su kalkuliacija ir įmonės statistika. Kalkuliacija. Jos rūšys ir uždaviniai. Medžiagų kaštai. Gamybos ir pardavimo kaštai. Bendrų kaštų išskaičiavimas. Atsiskaitomosios kainos. Kooperatinės bankinės įmonės savo kaštų išskaičiavimas. 317

Įmonės statistika. Išorinė ir vidinė statistika. 332

Priežiūra, kontrolė ir revizija. . . 335

Kooperatyvo operacijų politika. Pelno politika. Riziko politika. Pardavėjų ir pirkėjų kooperatyvų kainų politika. Palūkanų procentų politika. Algų politika. Dalyvavimas pelne. Finansų politika. Dividendų politika. Rezervų politika. 337

Literatūra. 358

I DALIS.

Kooperacijos idėjų istorija.

Bendra kooperacijos sąvoka. Kooperacijos kurso suskirstymas. Koperacijos idėjų šaltinis. Pirmieji kooperacijos idėjų skelbėjai Anglijoje. P. C. Plockboy ir jo mokslas. John Bellers ir jo mokslas. Humanistinių ir auklėjimo sistemų įtaka kooperacijos idėjų formavimuisi. Pestalozzi, Fellenbergas ir Zschokke. R. Owenas, jo mokslas ir kooperatinių idėjų plėtimui reikšmė. W. King ir jo kooperacijos teorija. „Co-operatorius". Kooperatinio susijungimo reikšmė. Kapitalo sudarymas. Oweno ir Kingo mokslų palyginimas. Ročdelio pionieriai. Prancūzų kooperacijos idėjų skelbėjai: H. S. Simon, Fourier, Ph. Buchez, Louis Blanc, P. Proudhonas. Anglų krikščionys-socialistai. G. J. Holyoake. A. V. Huberis. H. Schulze-Delitsch ir jo mokslas. F. W. Raiffeisen. F. Lassalle. E. Busch. E Pfeiffer. H. Crüger. H. Kaufmann, H. Müller, B. ir S. Webb'ai. Nimo mokykla — Ch. Gide. Sionistai J. F. Schär. K. Munding.

Kooperacijos sąvoka turi ne vienodą turinį. Kooperacija vadinama apskritai bet kuris bendradarbiavimas ir bendradarbiavimas ūkio tikslais ir pagaliau tam tikra ūkio sistema. Pirmąja prasme kooperacijos tyrimas sudarys sociologijos objektą, antrąja prasme bendrosios ekonomikos objektą (Marx'o „Kapitalo" I t. IV dalis, II skyrius) ir trečiąja sudarys tyrimą to, ką vadiname praktikos ūkio gyvenime kooperacijos judėjimu, ekonominių doktrino moksle koopetizmu. Šiąja prasme kooperacija sudaro tam tikrą ūkininkavimo būdą, kai keli žmones ar jų didesnė grupė, siekdama tam tikrų ūkiškų išdavų, nesistengia vienas iš antro pasipelnyti.

Mūsų tyrinėjimų objektą sudarys kooperacija paskutine prasme, kai pusiau pereito šimtmečio prasidėjęs masinis judėjimas pasireiškia kūrimu tam tikrų verslamonių su tam tikra dvasia, priešinga stambioms kapitalistinėms verslamonėms.

Kooperacijos judėjimą tenka tyrinėti keturiais atžvilgiais: a) jo idėjų susiformavimo, b) kooperatinių verslamonių (koope-

ratyvų) atsiradimo ir dabartinės jų būklės, c) visuomenės ūkio teorijos ir d) kooperatinių įmonių organizavimo atžvilgiu. Kitaip sakant, kooperacijos kursas skyla į: 1) kooperacijos idėjų istoriją; 2) kooperatyvų istoriją ir dabartinę būklę; 3) kooperacijos teoriją ir 4) kooperatyvų organizaciją ir vedimą.

Tokis kooperacijos kurso suskirstymas, manau, padės sudaryti tikresnį kooperacijos judėjimo vaizdą, išsiaiškinti esminius kooperatinės verslamonės pažymius ir kooperacijos judėjimo uždavinius.

* *
*

Šių laikų kooperacijos judėjimas savo šaknimis siekia vadinamos pramonės revoliucijos prieaušrio, kai Europos valstybėse pradeda formuotis vietoje naturalaus žemės ūkio ir miestų cechų sistemos nauja, kapitalistinė ūkio forma, griaunanti amžiais nusistovėjusias senas ūkio formas. Masių skurdas atsiradęs del senų ūkio formų griovimo verčia susirūpinti visuomenę, ieškoti išeities iš jo, siūlyti tam tikrus naujo geresnio visuomenės sutvarkymo planus, pradžioje utopinių romanų formoje.

Pramonės revoliucija pirmiausia ir griešč̌iausia pasireiškia A n g l i j o j e. Joje anksčiausia pradeda rodyti daigus ir kooperatinės idėjos šių laikų prasme. Tiesa, jos reiškiamos pusiau utopinėje formoje, bet turi didelės reikšmės vėlesniam kooperacijos idėjų susiformavimui.

1659 metais išėjo Londone du pamfletai, kurių autorius vadinosi P e t e r C o r n e l i u s v a n Z ü r i c k z e e, o tikra jo pavardė buvo P. C. P l o c k b o y iš Zürickzee — olandų tuo laiku svarbaus prekybos miesto. Vienas iš tų pamfletų turėjo tokį ilgą vardą: „P a s i ū l y m a s kelio, kuris tos ar kitos tautos vargšus padarytų laimingais tuo būdu, kad tam tikras jų skaičius, tinkamų ir gerų žmonių susijungtų į bendrą ūkio valdybą arba mažą respubliką, kurioje jie gautų užsiėmimą, kiekvienas išlaikydamas savo nuosavybę, ir neverčiamas imtų tą ar kitą darbą, kuriam jis labiausia tinka. Priemonė atpalaiduoti tą ar kitą tautą netik nuo tinginių, blogų ir patvirkusių, bet ir nuo tokių asmenų, kurie ieškojo ir surado metodus gyventi iš svetimo darbo“. Jame autorius taip atvaizduoja tos idealinės ben-

druomenės gyvenimą ir organizaciją: „Po to kaip mes matėme, kokia didelė tarp žmonių nelygybė ir netvarka, kaip ne tik pikti valdovai, gobšūs pirkliai bei pramoninkai ir savo pareigas pamiršę mokytojai ir kiti, bet ir daugelis paprastų amatininkų ar darbininkų, bandydami savo sunkią naštą numesti ar jos išvengti, imasi melo ir apgavimo tam, kad apgautų padorius ir gerus žmones, kurie tokios praktikos nepakenčia, aš sumaniau padaryti bandymą patiekti planą suburti keturias žmonių rūšis, iš kurių daugiausia susidaro pasaulis, iš atskirų sluoksnių į vieną šeimyną arba ūkio valdybą, būtent: žemdirbius, amatininkus, jūrininkus ir mokslo bei meno meisterius. Ir tatai tuo tikslu, kad lengviau numetus pasaulinių ir dvasinių faraonų jungą, kuris jau pakankaimai ilgai valdė mūsų sielas ir kūną, ir kad iš naujo atstačius teisingumą, meilę ir brolišką draugiškumą, kaip kad seniau buvo, o dabar retai kur sutinkama, ir toliau, kad įtikinus tuos, kurie visą didumą mato nore viešpatauti, bet ne geruose darbuose priešingai pavyzdžiui ir mokslui Viešpaties Jezaus, kuris atėjo į pasaulį ne tam, kad jam tarnautų kiti, bet kad jis kitiems tarnautų, ir kuris savo gyvybę už kitų naudą padėjo". Iš jo matome, kad P. C. Plockboy vaizduojasi savo skelbiamą bendruomenę, kaip kooperatyvą, kuriame turėtų būti pašalintas tik išnaudojimas, o ne nuosavybė. Ką narys ineštų į bendrovę: žeme, panigais ar kilnojamu turtu turėtų būti įrašyta į jo sąskaitą ir garantuota, bet jis neturėtų gauti palūkanų. Suardžius tyronų valdžiai bendrovę, turtas ir žemė, patenkinus kreditorius, turėtų būti padalinta išimtinai tarp neturtingų narių, kurie nieko neturi, lygiomis dalimis. Pradžiai turėtų būti sudarytas fondas pasiturinčių asmenų, kaip „tėvų". Iš to fondo turėtų būti pastatyti dveji dideli namai: vienas Londono City, kuris turėtų būti tokio dydžio, kad jame tilptų 20 — 30 šeimynų ir kad jis galėtų tarnauti kaip sandėlis ir įvairioms krautuvėms ir antras didesnis namas sodžiuje, prie ūpės: jis turėtų sudaryti pramonės centrą ir bendrą gyvenamąjį bendruomenės namą, kur gyventų žemdirbiai, amatininkai, ir jūrininkai.

Namas turėtų būti tikslingiausiai įrengtas, su viešais ir privatiniais butais, kad atitiktų laisvę ir patogumą, Jame turėtų būti gyvenamas ir miegamas kambarys kiekvienam vyrui ir

moteriai, vienas didelis sandėlis drabužiams ir skalbiniams, virtuvė, valgomas, vaikų kambarys, rūsys, ligonių ir gydytojo kambarys, taip pat knygų, žemėlapių, įrankių menu ir mokslu užsiimti.

Vedėjai ir valdininkai turėtų būti renkami iš narių ir visados tik vieneriems metams, kad nesusidarytų valdininkų ierarchijos. Visame kitame turėtų būti kuomažiausia nustatyta tvirtų taisyklių, kiekvienam būtų duota su bendra gerove suderinamos laisvės — viskas būtų leista, kas neprieštarauja „Dievo Viešpatystei“ ir protui.

Gamyboje numatyta šešios darbo valandos nariams, dvylika valandų samdomiems darbininkams ligi jie pajėgs ir norės įstoti į bendrovę. Geriausi darbininkai turėtų būti renkami meisteriais. Miesto namuose dirbą nariai periodiškai turėtų dirbti žemės ūkyje, kad pagilintų savo techniškas žinias ir pasinaudotų sodžiaus gyvenimo patogumais.

Visi vaikai turėtų išmokti nuo dviejų lig trijų amatų; greta su mokyklos darbu jie turėtų bent tris valandas užsiimti amatais arba žemės ūkiu. Mergaitės taip pat, be paprasto namų ruošos darbo, turėtų išmokti amato, kad jei joms tektų apleisti bendrovę, galėtų savarankiškai įsitaisyti.

Įdomus yra ir P l o c k bo y'aus didesnio bendrovės ūkiškumo aiškinimas tuo, kad susidėjus galima bus geriau tenkinti savo reikmenes, nes iš narių nebus perbrangiai reikalaujama, priešingai, jiem bus parduodama kiek galint pigesnėmis kainomis; nariai galės geriau ir pigiau gyventi ir daugiau gaminti, nes žemės dirbimas ir pramonė organiškai bus sujungtos. Bus lengvesnis ir namų ūkis, nes, pav., 100 šeimynų bendrai gyvenant namų ruošą galėtų atlikti 25 moterys, vietoje 100, kitos 75 moterys galėtų dirbti kitą darbą, ko dauguma jų mielai imtųsi. Vietoje 100 žydinių bendrame namų ūkyje pakaktų 4 — 5. Jei savų produktų vartojimui nepakaktų, stambiai perkant, sektųs pigiau pirkti.

Baigdamas kalbėti apie savo bendrovės pajėgumą konkuruoti, P l o c k b o y sako: „tuo tarpu kaip pramoninkai savo darbininkus spaudžia sunkiais darbais ir menku atlyginimu, pas mus priešingai biznieriaus pelnas eis darbininko gerovei pakelti“.

„Bendrovė neprivalo bijotis jokios konkurencijos. Nors ir kiti pirkliai, kad pritraukus sau klijentus, numuša savo išpūstas kainas, kas labai pageidautina, bet stambaus bendrovės ūkio privalumai vis delto įgalins pigiau, kaip jie gaminti... Kas šeštas ir kas dvyliktas mėnesis per metus turi būti suvestos sąskaitos ir padalinta dalis pelno, kad kiekvienas narys norėdamas galėtų sušelpti vargšą, duoti dovanų draugui ir t. t.... Dvasinio gyvenimo centras bendrovėje turėjo būti išstatyta didelė susirinkimams salė. Šioje salėje turėjo būti daromi pranešimai, diskusijos ir t. t., kuriose galėtų ir ne nariai dalyvauti ir kur kiekvienas laisvai galėtų reikšti savo nuomonę".

Iš Plockboy'aus aunksčiau paduotų minčių, paskelbtų 1659 metais, matome, kad jose yra daug to, kas sudarė moderniško kooperacijos judėjimo pagrindą. Čia matome ir laisvąūkišką susijungimą, išlaikymą privatinės nuosavybės, organizavimą bendros gamybos ir apsirūpinimo prekėmis, atrinkimą geriausių darbininkų vedamąjam darbui, papiginimą prekių ir kainų, nors ir įvilktą į pusiau utopinės bendruomenės formą.

Plockboy'us, sudaręs savo bendrovės planą, rengėsi jį rimtai vykinti, bet politinio pobūdžio kliūtys jam tą sukliudė.

Kiek vėliau toje pačioje Anglijoje matome skelbiant panašias į Plockboy'aus mintis, galimas daiktas nebe įtakos jo raštų, kirkščioniškos kvakerių sektos veikėją, išmokslintą ekonomikos klausimuos, John Bellers (1654 — 1725), 1696 metais atspausdinusį savo reformos planą veikale: „Proposals for raising a colledge of industrie". Šis socialinis reformatorius siūlo taip pat sudaryti šeimynišką ūkio bendruomenę, kurioje sąmoningai būtų sujungtas žemės ūkis ir miestų kultūra. Savo bendruomenę jis vadina „a Colledge of industrie". Jo planas panašus į Plockboy'aus, tik platesnis. Jis stengiasi ne tik sukurti bendruomenę, kuri gamintų tik savo reikalams, bet kuri gautų ir perteklių tam, kad galėtų savo bendrovę plėsti. Jo bendruomenėje mainai turėjo eiti be pinigų, kurie, anot jo, tarnauja tik pelnams sudaryti.

Pažymėtina tai, kad Bellers su savo planu daugiausia kreipiasi į jaunuomenę, kuri prityrusių vyrų ir moterų vedama

turėtų sukurti bendruomenę. „Mes turime pradėti nuo jaunuomenės; seni žmonės yra kaip molio indai, kuriuos nelengva perdirbti į naujus. Vaikai panašūs labiau į molį, ką tik išimtą iš duobės". Todel B e l l e r s daug kreipia dėmesio į auklėjimą ir švietimą. Švietimas turi būti sujungtas su darbu ir mokslinimu, atliekamas daugiau parodymais, kaip mokymu, labiau praktikos darbais ir patyrimu, kaip kalamomis taisyklėmis.

B e l l e r s siūlo savo planą dėlto, kad esama tvarka nėra tikusi: perdaug esą tarpininkų. Pirklių ir krautuvininkų vartotojų išnaudojimas tiek tereikalingas tautai, kiek ūkvedžių ir šeimininkų didelei šeimai. „Bet kadangi pirkliai reikalingi tik kaip paskirstymo organai, tai tik gamintojų darbas didina tautos turtingumą, ir jei tautoje niekados negali būti perdaug darbininkų, jei tik pakanka jų darbui žaliavos, tai šalis gali turėti perdaug pirklių palyginti su savo darbininkų skaičiumi. Pirkliai gali tapti turtingais, tuo tarpu kaip tauta del to nereikalingo švaistymo gali nykti".

Toliau jis sako: „Aš dažnai galvodavau apie šios tautos vargšus, ir vienkart laikiau juos lobiu turtingųjų, nes neturtingų darbas sudaro aukso kasyklas turtingiesiems. Ir daugelis minčių mane kankino, kaip tat įvyksta, kad vargšai tokią sunkią naštą neša ir toki neturtingi ir kaip jiems padėjus, manydamas, kad daug geriau būtų padėti neturtingiems pelnyti savo duoną padoriu darbu kaip laikyti juos be darbo, panašiai kaip geresnė yra labdarybė išgydyti žmogui sulaužytą koją, kaip amžinai jį nešioti". Kaip matome iš paskutinių žodžių, B e l l e r s labai aiškiai suprato k o o p e r a t i n ė s s a v i g a l b o s reikšmę neturtingųjų ūkiškai gerovei pakelti.

B e l l e r s raštai su jų giliu ekonomiškų reiškinių traktavimu (anot K. M a r x'o, jie sudaro tikrą stebūklą politinės ekonomijos istorijoje) buvo užmiršti. Pagaliau jie patenka į Oweno rankas, kuris perspausdina juos ir vieną egzempliorių pasiunčia P e s t a l o z z i į Šveicariją. B e l l e r s įtaka O w e n o mokslui negincytina. Antra vertus, jis surišdamas krikščionystės mokslą su kooperatinės idėjos skelbimu duoda pradžią toms idėjoms, kurios vėliau buvo plačiai skelbiamos vadinamų krikščionių so-

cialistų — teisingiau sakant, krikščioniškai nusistačiusių socialreformatorių.

Antroje XVIII-to amžiaus pusėje ir pradžioje XIX amžiaus kooperatinių idėjų skelbimas skatinamas humanistinių to laiko idėjų apie žmoniškumo idealą. Ryšyje su tuo gema ir naujos humanizmu persiėmusios auklėjimo idėjos bei sistemos, kurios padaro įtakos ir kooperatinių idėjų susiformavimui.

Pirmoje vietoje čia reikia pastatyti garsųjį šveicarų pedagogą Johann Heinrich Pestalozzi (1746—1827), kuris į savo pedagogikos sistemos centrą pastato žmoniškų jėgų išskleidimą ir naudingų bendruomenės narių auklėjimą; ypatingai jam rūpi išauklėti neturtingų, vargšų, paliegėlių vaikus, kad išaugę jie patys sau ir kitiems galėtų padėti. Jo pedagoginis romanas „Lienhard und Gertrud" plačiai paklista tų laikų šviesuolių tarpe ir plačiai išpopuliarina jo vardą daugelyje šalių. Pagrindinis jo auklėjamos sistemos punktas — išauklėti individą stiprų savarankiškumu ir savigalba. „Tikri visuomenės santvarkos pagrindai, pašalinus daugelio tūkstančių kliūčių painiavą, turėtų būti nešami į žemas bakūžes, ir visa tai turėtų būti surišta su liaudies sąvoka ir liaudies jausmu ir turėtų būt artima žemesnių žmonių dvasios pavyzdžiams, kuriuos aš rodau, kurių tikslas skatinti juos pačius sau padėti".

Savo raštuose duoda tokį savigalbos plačia kooperatine prasme nusakymą: „Visuomeniško susijungimo pradžia glūdi apsirūpinime paties savęs. Pirmas šio susijungimo tikslas pasirūpinti reikalingų mūsų prigimčiai dalykų lengviau, tikriau ir labiau patenkinamu būdu, kaip tai galima būtų padaryti be susijungimo tik savomis jėgomis. Tikrai geras darbas yra tas, kuris pagelbsti žmogui pačiam sau padėti, pačiam pelnyti sau duoną".

Bendrumas, anot Pestalozzi, kuriuo žmonės gyvena, neturi būti tik paviršutiniškas. Vienoje iš savo Kalėdų kalbų 1810 Ifertene jis sako: „Draugai, boliai! Nieko svarbaus nesudaro tai, jei žmones susiburia vienam tikslui. Žmones susibūrę

greičiau gadina vienas kitą, kaip taiso... Tik ten, kur žmogaus dieviška susiduria su kitų žmonių dieviškumu, susibūrimas su kitais žmonėmis valo ir taiso žmogų". Naturaliniu žmonių susijungimo vienetu Pestalozzi laiko šeimą, kuri sudaro didžiausią bendrumą, jos vieta — namai, pirkia, kur gyvena šeimyna. Iš šio pirmutinio ir glaudžiausio centro bendravimas apima artimiausius namų draugus, kaimynus ir pagaliau bendruomenę, į kurią Pestalozzi stengiasi savo sistema įkvėpti šeimos dvasią.

Pestalozzi idėjas pritaiko ir plečia jo sekėjas Fellenbergas (1771—1844), steigdamas savo dvare Hofwil koloniją — mokyklą, kuri plačiai išgarsina jo vardą Europoje. Daugelis žymių kooperacijos idėjų skelbėjų buvo Pestalozzi ir jo sekėjų idėjų įtakoje, kaip antai: anglai — Owenas, W. Kingas, Lady Byron — garsaus anglų poeto žmona, Vansittart-Neale; vokiečių kooperacijos pionierius V. -A. Huberis buvo Fellenbergo auklėtinis Hofwile. Tų pačių idėjų įtakoje buvo ir kai kurie Fourier mokiniai ir garsus italų tautos veikėjas Mazzini, kuris 1834—37 metais gyveno Šveicarijoje ir persiėmė humanistinėmis liaudies auklėjimo idėjomis.

Antras Pestalozzi sekėjas Zschokke (1771—1846) skelbė idėjas sujungtas su kooperatinėmis savo „kooperatiniame" romane išleistame 1818 m. vardu „Goldmacherdorf", kuris ilgą laiką turėjo įtakos, pasireiškusios pasirodymu daugelio socialinių romanų su gilia humanistine dvasia.

Pestalozzi ir jo sekėjų įtaka kooperacijos idėjoms skelbti padarė tai, kad kooperacijos darbas buvo jau pačioje kooperacijos judėjimo pradžioje jungiamas su švietimo ir auklėjimo darbu.

Pirmoj pereito amž. pusėj kooperacijos idėjų formavimasis gavęs paramos šveicarų pedagogų idėjose daro tolimesnį žingsnį pirmyn jau artimiau susirišdamas su praktika vėl Anglijoje, iš kur jos tais laikais del Anglijos geografinės padėties ir jos kultūrinio svorio greitai plinta po kitas šalis. Kalbamu laikotarpiu kooperacijos idėjų skleidimas Angli-

joje susijęs su dviem žymiais kooperacijos judėjimo pionieriais: Robertu Owenu ir W. Kingu.

R. Owenas (1771—1858) amatininko sūnus, autodidaktas, visą savo gyvenimą gyvai domėjęsis ekonominio ir socialinio gyvenimo klausimais, del savo organizacinių gabumų išsimušęs ligi stambios audžiamosios fabrikos direktoriaus vietos, o vėliau tapęs jos savininku. Perėmęs 1800 metais fabriko vedimą (Lanarke, Škotijoje) per trumpą laiką jis pasiekė ne tik gerų biznio išdavų, bet ir padarė savo garsius labdarybės ir savo darbininkų gerovės pakėlimo žygius. Jo padaryti eksperimentai įtikina jį, kad pakelti žmonių gerovę tegalima pakeitus socialines ir auklėjimo sąlygas ir sudarius naują socialinę tvarką. Vadovaudamasis tokia mintimi jis 1824 metais sukuria komunistinę bendruomenę Amerikoje (New Harmony, Indianoje), vėliau Meksikoje ir Anglijoje. Tačiau bendruomenės neturi pasisekimo ir išįra. Tai buvo labiau komunistiniai eksperimentai, kaip kooperatiniai, daromi iš viršaus.

Owenas kreipiasi ir į pačius darbininkus ir kviečia juos pačius savais reikalais susirūpinti, dedant veikimo pagrindan savigalbos principą. Į klasių kovą jis nekviečia darbininkų, laikydamas ją žalinga. Jis kviečia darbininkus kurti bendruomenes (community), kurioms ne pelnas ir palūkanos rūpėtų, bet reikmenių tenkinimas. Darbininkai pradeda kurti bendroves, bet iš jų išeina ne tas, ką manė Owenas, todėl ir grįžęs 1829 m. iš Amerikos jis nėra patenkintas jomis, tik vėliau jis pripažįsta jas naudingomis, pamatęs, kad jo platūs ir pagrindiniai planai reformuoti visuomenei sunkiai įvykdomi. Oweno nuopelnas kooperacijos idėjai yra tas, kad jis labai plačiai išskleidė propagandą kviesdamas darbininkus susibūrimo savigalba gerinti savo padėtį, kuriant „asociacijas". Palyginti su Plockboy'aus ir Bellers idėjomis jis nieko ypatingai naujo nepasakė. Tačiau jo skelbiama „asocijacijos" idėja buvo plačiai paskleista po tų laikų kultūringą pasaulį. Jo dvasia kvėpuoja tų laikų darbininkija, ją buvo persiėmę vėliau ir Ročdelio pionieriai. Kai kurie labai svarbūs anglų kooperacijos judėjimo bruožai, kaip antai: politinis ir tikybinis neutralumas (priešingai politiškai nusiteikusiam čartizmui), stiprios mo-

ralinės ir auklėjamos tendencijos[1], pasaulio pagerinimo planai, kuriems pagrindą sudaro „asocijacija“, klasių ir tautų kovos atmetimas ima pradžią iš Oweno mokslo.

Daug daugiau, kaip Owenas, nusipelnė kooperacijos idėjų išskleidimui ir suformulavimui daktaras William King, kurio nuopelnai tepradėjo nesenai aiškėti. Ilgą laiką net pačioje Anglijoje buvo manyta, kad tarp garsių R. Oweno darbų ir Ročdeliečių principų paskelbimo nieko žymaus nei kooperacijos idėjų skelbime, nei pačiame judėjime nebuvo įvykę. Todėl ir kooperacijos judėjimo tėvu buvo laikomas R Owenas. Tačiau tas vardas daug tikriau būtų duoti W. Kingui (1786—1865). W. Kingas gimė Ipwiche gimnazijos direktoriaus šeimoje. Baigęs mokyklą, jis pradžioje studijavo filozofijos ir teologijos mokslus, vėliau matematiką, istoriją, moralinę filozofiją ir politinę ekonomiją. Pagaliau perėjo į medicinos studijas ir 1819 metais pradėjo gydytojo praktiką. Šis darbas suartino jį su amatininkais ir darbininkais. 1827 metais jis įkūrė garsią Brightono vartotojų bendrovę.

W. Kingas, kaip jau buvo minėta, pažinojo Pestalozzi -Fellenbergo auklėjimo sistemas. Hofwilo auklėjimo principus jis aprašė vėliau 1828 metais savo išleistame laikraštyje „Co-operator“. Iš to galima spręsti, kad savo auklėjimo ir savigalbos principus, kuriais turėjo remtis jo kuriamos bendrovės, jis ėmė iš tų garsių pedagogų sistemos.

Gyvendamas Brightone Kingas susipažino su ponia Noel Byron, išsiskyrusia garsaus anglų poeto žmona, turtinga aristokrate, kuri rūpinosi Brightono labdarybės ir socialinės reformos reikalais, skirdama jiems iš savo lėšų nemažas sumas. W. Kingas užklaustas N. Byron, kaip ji geriausia galėtų

---

[1] 1818 metais Owenas kartu su prof. Pictet aplankė Oberliną, Fellenbergą ir Pestalozzi ir apie tą savo atsilankymą jis štai ką tarp kitko rašo: „Toliau mums reikėjo atsilankyti Yverdone susipažinti su Pestalozzi — kito gero ir labdaringo žmogaus pasiekta pažanga, kuris viską daro vargšų vaikams, ką leidžia jo žinios ir lėšos. Jis darąs viską, kaip pats sako, kad išmokslintų savo vaikų širdis, galvas ir rankas (Žiūr: „The Life of Robert Owen by Himself“ 1920. 244 pusl.). Oweno auklėjamąją sistemą sudarė ne vien Pestalozzi įtaka, bet ir kitų pedagogų: Fellenbergo, Girard, Bells, Lancastero ir kitų.

padėti savo dvaro darbininkams, atkreipė jos dėmesį į kooperaciją. N. B y r o n susidomino kooperacijos judėjimu ir daug materialiai ir moraliai jam padėjo.

W. K i n g a s, norėdamas populiarinti darbininkų tarpe kooperacijos idėjas, 1828 metais materialiai palaikomas L a d y B y r o n pradeda leisti mėnesinį laikraštį „Co-operator", kurio išeina 28 numeriai ligi 1830 m.

„Co-operator'iuje" W. K i n g a s išdeda savo gilią kooperacijos judėjimo teoriją ir padeda kooperacijos idėjoms išsiplėsti anglų darbininkų tarpe.

W. K i n g a s, kurdamas kooperatines bendroves, nori sudaryti bendro gyvenimo draugiją, kurios pagrindu būtų vartotojų bendrovė. Tokios bendrovės tikslą sudarytų: 1) savitarpinis narių apsisaugojimas nuo n e t u r t o; 2) aukštesnio gerovės laipsnio pasiekimas; 3) nepriklausomybės siekimas bendro kapitalo pagalba.

Priemonę tam tikslui pasiekti sudaro įnešimas kas savaitė bent 6 pensai bendram kapitalui sudaryti; suvartojimas tų įnašų ne išskolinant nariams, bet prekybai; sudarius pakankamai didelį kapitalą pradėjimas gamybos bendrovei reikalingų dalykų; pagaliau pirkimas žemės ir sudarymas bendruomenės. Paskutinis tikslas turėtų būti darbininkų kultūros ir apsišvietimo išdava.

Kooperacijos judėjimas buvo darbininkams naujas dalykas. Jie jau buvo girdėję, kad kooperatinei bendruomenei įsteigti reikalingos iš karto didelės pinigų sumos, apie kurias jie tegali svajoti. Suprantamas daiktas, kad tas negalėjo labai vilioti darbininkų. Tačiau visą kooperatinio susijungimo grožį ir reikšmę, anot W. K i n g o, visų pirmiausia sudaro tai, kad jis įgalina pradėti dalyką be jokio kapitalo. Žmogui nieko daugiau nebereikia, kaip tik jo alga ir padorus draugas. Jei jie susiras dar ir trečią, kuris susiriš su jais, tai jie galės pasakyti, kad triguba raikštė ne taip lengva nutraukti. Jie gali savaitiniais įnašais pasižadėti sudaryti bendrą fondą pašalpoms išduoti ligos ir nedarbo atveju. Jie gali užsiimti ir prekyba. Jie gali pirkti iš karto didesnį prekių kiekį ir gauti nuolaidą, kurią skirti į bendrą fondą. Susidėjus daugeliui darbininkų tokiam reikalui, su-

sidarytų didesnis kapitalas ir galima būtų atlikti didesnius reikalus. Didėjant prekybos įmonei, augtų pajamos, o kartu su jomis ir kapitalas; tas padėtų pradėti patiems prekybą, vėliau pirkti arba nuomuoti žemes, kad tuo būdu iš dalies fabrikų darbininkus pavertus žemdirbiais.

Tokie yra trumpai suglaudus W. Kingo kooperacijos teorijos pagrindai. Iš jų matome, kad kapitalas labai yra svarbus, bet ne absoliučiai reikalingas tam, kad pradėjus kooperatyvą, bet svarbiausią kooperatinio susijungimo pagrindą ir paslaptį sudaro darbas. Atimk, anot Kingo, iš darbo algos tai, kas reikalinga kasdieninėms darbininko išlaidoms, tai paliks dalis pajamų, kurias galima surinkti ir sutaupyti ir kurias darbininkai ir apskritai mažiau pasiturį gali naudoti tam, kad pasirūpintų maisto ir prekių.

Kooperatyvas, anot W. Kingo, steigiamas tam pačiam tikslui, kaip ir pašalpos ir profesijos draugijos bei taupomosios kasos, būtent: nugalėti vienai iš blogybių, su kuriomis susiduria žmogus veikdamas atskirai, ir įgyti privalumų, kurių šiaip jau atskirai veikdamas jis neturėtų.

Blogybės, su kuriomis kovoja kooperatyvas, priklauso prie didžiausių, kurias žmogus sutinka, t. y. vis sunkesnės ir didėjančios kliutys išlaikyti šeimas ir panašūs pavojai vedą į skurdą ir nusikaltimus.

Kooperacija etimologiškai reiškia bendrą darbą. Bendras darbas visais atvejais ir be išimties didina jėgas. Daugelis rankų greičiau atlieka darbą. Ko vienas vyras nepajėgia atlikti, tą atlieka du. Kas negalima mažam skaičiui, tas lengva daugeliui. Bet pirm daugeliui bendradarbiausiant, reikia susitarti, žinoti tikslus, turėti bendrą interesą ir susirišti bendrais ryšiais. Dabar, anot Kingo, žmonės dirba priešingai vienas antram, jei vienas gauna darbo, tai kitas jo nustoja, ir rodosi, lyg kad jie būtų priešininkais gimę. Priežastis to, kad jie kitiems, o ne sau dirba. Todel leiskite pradėti patiems sau dirbti, o ne kitiems. Dabar dirbdami kitiems jie gauna tik dalį savo produkto, o jei jie kuriuo nors būdu pajėgtų patys sau dirbti, tai visos išdavos jiems patiems kliūtų. Kaip to pasiekti? Kadangi darbininkai neturi kapitalo, tai turi ieškoti šeimininko, kad duotų darbo ir

dirbti už paprastą algą. Taigi, darbininkams trūksta kapitalo ir jie turį pagalvoti, kaip jo įsigyti. J į galima surinkti susijungimu ir taupumu.

Tam tikslui darbininkai turi sudaryti kooperatinę bendrovę ir savaitiniais įnašais rinkti fondą. Ir kaip tik jis bus pakankamai didelis, galės pradėti pirkti ir pardavinėti prekes savo krautuvėje. Perteklius (pelnas) sudarys bendrą kapitalą, kurį galima bus toliau leisti į apyvartą. Tuo būdu jie turės du šaltinius sudaryti kapitalui — paprastais įnašais ir pertekliais iš parduotų prekių. Sakysime, kad 200 žmonių susijungė ir kad kiekvienas jų kas sąvaitė įmoka vieną šilingą, tai susidarys — 200 šilingų; be to iš parduotų savo krautuvėje prekių per sąvaitę susidarys 400 šilingų; taigi, iš viso per savaitę susidarys 600 šilingų arba 31.200 šilingų per metus. Surinkti pinigai eis į apyvartą: prekybai plėsti, gamybai, žemei pirkti, sukurti bendruomenei.

Greta su ūkiškais kooperatyvo privalumais, W. K i n g a s iškelia moralinius bei religinius kooperatyvo principus, būtent: mūsų artimo meilę, kaip pačių savęs. „Tai yra mūsų Išganytojaus žodžiai ir jie yra tokioje bendruomenėje svarbiausias veikimo pagrindas, nes niekas geriau netinka tokiai bendruomenei, kaip tikras krikščionis“.

Tokias mintis W. K i n g a s skelbė „Co-operator'e“. Iš paskutinių žodžių matome, kad K i n g a s artimas yra anglų krikščionims socialistams. Kaip vėliau pamatysime, garsūs Ročdeliečių principai labai artimi yra W. K i n g o mokslui. „Co-operator'ius“ buvo žinomas Ročdeliečiams ir jų skaitomas.

Prie to dar, kas sakyta apie W. K i n g o kooperacijos supratimą, reikia pridėti, kad jis buvo kooperacijos neutralumo šalininkas: „kooperacija, sako Kingas, duoda naudos visoms klasėms. Jąja naudojasi ir aukštesnės klasės ir darbininkai, ir neturtingieji, ji naudinga ir valstybinei valdžiai.“

Lyginant O w e n o ir K i n g o mokslą, reikia pasakyti, kad abiems jiems bendra yra, einąs dar nuo P l o c k b o y'aus ir B e l l e r s'o, kooperatinės bendruomenės sudarymas, kur būtų miestas ir sodžius sujungta. Bendra jiems abiems ir pelno iš kainos pašalinimas, prie kurio tačiau jie prieina įvairiais ke-

liais: Owenas gamybos užvaldymu, o Kingas kooperatinio vartojimo organizavimu ir naujo savarankiško kapitalo sudarymu, kas sudarė pagrindą kooperacijos judėjimui (vartotojų) plėstis ir ko Owenas nesuprato. Oweno sistema panaši labiau į socializmą, kaip į kooperatinę bendrovę. Owenas norėjo sukurti, naują „moralinį pasaulį", bet operavo klaidingais psichologiniais dėsniais. Kurdamas bendruomenę svetimais ir savais kapitalais, o ne narių, nuslopino jų atsakomybės jausmą. Kingas stengėsi sukūrti savigalba paremtus kooperatyvus, kur darbas ir kapitalas būtų sujungti, pradedant vartotojų krautuve, dirbtuve ligi kooperatinės bendruomenės. Tuo būdu W. Kingui pirmajam pavyko formuluoti vartotojų kooperacijos dėsnius, nors jo propagandos įtaka sukurtos bendrovės del kai kurių organizaciniai-prekybinio pobūdžio trūkumų ir neturėjo pasisekimo.

R. Oweno ir W. Kingo idėjų įtakoje 1844 metais susukuria Anglijoje garsioji Ročdelio pionerių vartotojų bendrovė. Ročdeliečiai nieko naujo į pačią kooperatinę ideologiją neįneša. Jie garsūs yra savo praktikos taisyklėmis, kurių tarpe pirmą vietą užima grynų bendrovės pajamų paskirstymas proporcingai įpirkimams. Šis principas, nors ir pirmiau jau vartotas anglų kooperatyvuose, Ročdeliečių pirmiausia buvo sėkmingai pritaikintas ir sudarė vieną iš charakteringiausių daugumos kooperatinių verslamonių pažymių. Su Ročdeliečių taisyklėmis ir programa arčiau susipažinsime kooperatyvų istorijoje, tuo tarpu tęsime toliau kooperatinių idėjų formavimosi apžvalgą.

Prancūzijoje kooperatinių idėjų daigus randame H. Saint-Simono (1760—1825) moksle, išdėtame jo veikale „Naujoji Krikščionybė", kur jis, nagrinėdamas naujos religinės pasaulėžiūros susidarymą paremtą krikščioniška artimo meile, iškelia ir kai kurias kooperatinės „asocijacijos" mintis, priešpastatydamas jas varžytynių rėžimui. H. S. - Simono kooperatines mintis toliau plečia jo mokiniai Ph. Buchez, M. Chevalier ir kit., bet apie juos vėliau.

Tuo tarpu kronologiškai eina Charles Fourier (1772—1837) su savo keista teorija, bet daugeliu atžvilgiu įspė-

jusia ateitį. Savo raštuose jis liečia daugybę klausimų: algų, kainų spekuliacijas, tarpininkų suktybes, akcinių bendrovių reikšmę, trestų galingumą, transporto greitumą, kovą su brangenybe, namų ūkio taupumą ir daugelį kitų, ir visais klausimais pasako daug naujo. Jis nepatenkintas esama visuomenės santvarka, ir savo falanstera jis nori apimti visus visuomenės sluoksnius. Savo sistemos pagrindan jis deda „association" — kooperatinę bendrovę. Svarbiausias jo veikalas išleistas 1822 m. ir pavadintas: „Traité de l'Assocciation Domestique Agricole". Jame randame du pagrindinius dalykus: 1) Nauja ūkio tvarka turi remtis visų pirmiausia socialine namų ūkio revoliucija, nes, anot Fourier, kaip tik čia glūdi turtų naikinimo priežastis. Vietoje šeimyninio ūkio turi būti sudarytas bendras ūkis daugelio šeimynų, maždaug apimančių 1600 žmonių. Tokia bendruomenė vadintųsi falanstera. Tai būtų didelis viešbutis, labai puikiai ir luksusingai įrengtas, prieinamas ne tik turtingiems. Kiekvienas falansteroje gyvendamas galėtų pagal savo lėšas naudotis tik savo kambariu, arba bendromis salėmis, valgyklomis. Ir jis neabejoja, kad žmonės labiau linktų į bendras, kaip į šeimyniškas.

Tokis bendras gyvenimas žymiai papigintų pragyvenimą. Tuo būdu Fourier savo bendruomenių pagrindan, kaip ir Plockboy ir Bellers, nors vargu jis buvo girdėjęs apie jų mokslą, deda vartojimą.

2) Fourier sistema, be namų ūkio reformos, remiasi žemės ūkiu. Žinomas dalykas, ir pramonės darbas negali būti visiškai pašalintas, bet jis užimtų antrą vietą ir tiek tebūtų dirbamas, kiek reikalingas bendruomenės reikmenėms patenkinti.

Jo falansteroje svarbiausią vietą užimtų laukų darbas — daugiausia daržininkystė ir sodininkystė. Maistui daugiau turėtų būti vartojamos daržovės ir vaisiai, vietoje duonos ir mėsos, nes pastarieji produktai, palyginti su reikalingu jų gamybai plotu, užima daug vietos.

Toliau Fourier tikisi kiekvieną darbą padaryti maloniu (attrayant). Tai yra svarbiausia jo idėja. Tam reikia įkinkyti žmonių palinkimus bei aistras, kas turėtų padaryti darbą maloniu ir produktingu.

Pagamintų bendruomenėje produktų paskirstymas turėtų eiti tokia formule: 5/12 darbui, 4/12 kapitalui ir 3/12 talentams. Iš jos matome, kad ji nėra socialistinė, nes ir kapitalui skiriamas tam tikras atlyginimas. Talentu Fourier vadina direkcijos darbą, bet kaip jis jį supranta, aiškiai nepasisako.

Fourier falansterų idėja turėjo didesnio pasisekimo, kaip Oweno „community", daugiausia Amerikos Jungtinėse Valstybėse. Pačioje Prancūzijoje kaž kas panašu į falansterą buvo sudaryta Godino Guise ir pavadinta Familistere'o vardu.

Fourier sistema paremta, kaip ir pirmųjų anglų kooperacijos idėjos skelbėjų, integralinės bendruomenės sudarymu. Didžiausias jos trūkumas, tai savigalbos principo nepakankamas įvertinimas. Fourier didžiausias išradimas, kaip jis ir pats pripažino ir mėgdavo pabrėžti, tai asociacijos principo reikšmės iškėlimas.

Iš prancūzų kooperatinių idėjų skelbėjų toliau reikia pažymėti Ph. Buchez (1796—1865), H. S.-Simono mokinį, grįžusį į katalikybę, persiėmusį krikščionybės idėja, kuris kooperacijos idėja labiau taiko realiniam gyvenimui, kaip Fourier. Buchez yra tikras darbininkų gaminamųjų bendrovių skelbėjas. Jo siūlomas bendroves turėjo sudaryti amatininkai, bendrais interesais vadovaujami, įnešdami savo darbo įrankius ir šiek tiek sutaupyto kapitalo, už kurį nebūtų mokamos palūkanos. Iš pelno turėtų būti sudarytas bendras kapitalas tai pačiai bendrovei plėsti arba steigti naujiems kooperatyvams. Tuo būdu Buchez tikėjosi pakeisti taikiu keliu esamą gamybos tvarką tokia tvarka, kur darbininkai turėtų savo gamybos priemones. Savo planus Buchez mėgino vykinti bandydamas steigti Paryžiuje gaminamąsias bendroves.

Svarbiausia Buchez idėja, kuri vėliau buvo taip pat skelbiama ir Raiffeiseno, tai nedalomo bendrovės kapitalo (steigiamojo fondo) sudarymas. „Nedalomas bendrovės kapitalas, sako jis, yra švenčiausias dalykas, kuris jungia ir gelbsti, kuris visiems ir niekam nepriklauso, ir kuris visados turi būti saugojamas ir dalinamas ir niekados neliečiamas." Tačiau Buchez suprato, kad iš artimo meilės negalima perdaug reikalau-

ti, norint paimti visą pelną steigiamajam fondui sudaryti, ir pasitenkino įtraukdamas į statutą 1/5 pelno dalies paskyrimą į tą fondą, o vėliau 1/7.

Pradžioje jo sukurtos bendrovės buvo persiėmusios religine dvasia, kaip to norėjo jų steigėjas. Nariams buvo uždėtos griežtos moralinės pareigos. Visi nariai turėjo atlikti tikybines pareigas. Bet pradėjus sektis bendrovei (iš jo kurtų bendrovių tik viena įkurta 1832 m. išliko) krikščioniškoji dvasia išnyko, jos vietą užėmė noras pasipelnyti ir vieną gražią dieną bendrovė atsisakė priimti naujus narius, kad tuo nemažint senų narių dalies. Tuo būdu ši, pirmoji Prancūzijoje gaminamoji bendrovė, virto smulkių kapitalistų bendrove, ir kada jie pamatė, kad pakankamai uždirbo, tai pasidalino ir bendrovės nedalinamus fondus. Tat sudarė didelį moralinį smūgį Buchez, kuris nuo to laiko socialiniais reikalais daugiau nebeužsiėmė. Tačiau pradėtas Buchez gaminamųjų bendrovių judėjimas laikosi ir toliau, bet jau nustatomas moralinio ir tikybinio pobūdžio.

Gaminamųjų bendrovių idėją, nebe Buchez idėjų įtakos, Prancūzijoje toliau tęsia Louis Blanc (1813—1882), kuris vietoje Buchez padėto gaminamosios bendrovės idėjos pagrindan savigalbos principo, deda valstybinės pagalbos principą. Savo idėjas L. Blanc išdėsto 1840 m. išleistame veikale „Organisation du Travail“, kuris plačiai pasklysta ne tik Prancūzijoje, bet ir užsienyje. L. Blanc siūlo kurti darbininkų gaminamąsias bendroves valstybei. Jos turėtų sudaryti ateities ūkio tvarkos daigus svarbiausiose ūkio šakose. Jų pagalba darbininkai turėtų gauti į savo rankas gamybos priemones ir pašalinti žalingą varžytynių sistemą. L. Blanc pirmiausia siūlo kurti „visuomenines dirbtuves“ — „ateliers sociaux“ tose gamybos šakose, kur pritaikomos stambios įmonės. Bendrovėms kurti tektų imti ne tik valstybės lėšas, bet pritraukti ir privatinį kapitalą, apmokamą tvirtu palūkanų procentu, be dalyvavimo pelne.

L. Blanc'o gaminamose bendrovėse turėjo gauti visi jų dalyviai vienodą atlyginimą, tačiau ne iš pat pradžios.

Valstybinė pagalba remiamą kooperacijos principą L. Blanc taikė ne tik pramonei, bet ir žemės ūkiui. Kiekviename

departamente turėtų būti sudaromi iš maždaug 50 ūkininkų žemės ūkio kooperatyvai vadovaujami valdžios agronomo. Tų kooperatyvų finansavimas turėtų būti atliekamas iš valstybės banko. Bendrovės turėtų sudaryti kapitalus įvairiems reikalams, kurių disponavimas iš dalies tektų valstybei.

1848 metais L. B l a n c'as tapo revoliucinės valdžios ministeriu ir jo sumanymu gaminamosioms bendrovėms kurti buvo asignuota 3 milijonai frankų. Greitu laiku susikūrė apie 500 bendrovių, tačiau visos jos greitai iširo, viena, trūko reguliuojančių jų veikimą įstatymų, kita vertus, kas svarbiausia, jų dalyviai neturėjo tų moralinių privalumų, kurių reikėjo jų nariams.

L. B l a n c'o idėjos rado atgarsio Anglijoje krikščionių socialistų moksle ir Vokietijoje F. L a s s a l l e'io planuose.

Mažždaug tuo pat laiku, kaip L. B l a n c, Prancūzijoje savo idėjas su nuosavybės, prekybos palūkanų kritika, skelbia ir P. J. P r o u d h o n a s. Jis iškelia vadinamą mutualizmo—savitarpumo idėją ir siūlo ją įvykdinti „mainų banko" pagalba. Banko uždavinys būtų panaikinti pinigus ir palūkanas ir įvesti naturalinius mainus. Banko nariai-darbininkai pristatę į „mainų banką" savo gaminius gautų už juos tam tikrus bonus, kuriuos galėtų pakeisti į reikalingus daiktus. Savo banku P r o u d h o n a s manė patenkinsiąs ne tik ekonominius, bet ir visuomeninius reikalus; svarbiausia, kad bankas turėsiąs duoti beprocentinių paskolų visiems, kas jų norės. Del to įvyks visų klasių susiliejimas, nes beliks apsikeičiantieji savo produktais darbininkai, o del to ir vyriausybė nebus reikalinga; ji reikalinga ligi tol, kol yra spaudžiamieji ir spaudėjai.

P r o u d h o n u i nepavyko savo projektą įvykinti. Jo nuopelnas — tai pastangos pašalinti pelną, įvesti teisingą darbo pajamų paskirstymą. Kooperatiniam judėjimui jį priartina ir tas, kad jis neigė klasių kovą, pripažino nuosavybę. Jo „mainų banko" mintis paremta kredito reikšme iškėlė kooperatinių kredito organizacijų idėją.

M. C h e v a l i e r prancūzų ekonomistas, profesorius Collège de France, — Simono sekėjas, skelbia asocijacijos idėjas sujungdamas vartojamąjį ir gaminamąjį momentus, dėdamas

daug vilties į darbo produktingumo padidėjimą ir laisvą kapitalų sudarymą.

Be įvardintų čia kooperacijos idėjų pirmtakūnų ir tiesioginių skelbėjų: St. Simono, Fourier, Buchez, L. Blanc, P. J. Proudhon, Chevalier, iškėlusių gaminamųjų bendrovių idėją ir kredito reikšmę, Prancūzijoje artimas kooperatinėms idėjoms mintis dar skelbia Lamennais, Pecquer, Leroux, Cabet ir kit. Kooperatinių minčių formavimasis Prancūzijoje po šių asmenų apsistoja, įsigali daugiau socialistinės idėjos, bet pereito šimtmečio gale jos vėl atgyja Nimo mokykloje, apie kurią kalbėsime toliau.

Anglijoje po Kingo kooperatines idejas skelbia vadinami krikščionys socialistai: dvasininkai Maurice ir Kinsley ir juristai Ludlow, A. Vansittart, Vansittart-Neale, Hughes. Visi jie buvo religingi žmonės ir savo krikščioniškas religines idėjas stengėsi pritaikinti praktikos gyvenimui ir jų pagalba spręsti socialines problemas.

Savo idėjoms skleisti jie leido kooperacijos laikraštį, steigė gaminamąsias bendroves. Jų įkurtos siuvėjų gaminamosios bendrovės įstatuose skaitome: „atskirų asmenų egoizmas, pasireiškiąs varžytynėmis paremtoje ūkio sistemoje, yra visų bėdų šaltinis, kurias kenčia šiandieną Anglų pramonė... pagelbėti prieš konkurencijos žalą gali broliškas ir krikščioniškas kooperacijos dėsnis, t. y. sujungtas darbas ir bendro pelno paskirstymas". Ši bendrovė buvo įkurta Buchez pavyzdžiu, nes Ludlow gyvendamas Paryžiuje susipažino su gaminamųjų bendrovių idėja.

Krikščionys socialistai gaminamųjų bendrovių pagalba tikisi išspręsią socialinį klausimą ir pradeda jas labai uoliai ir plačiai propaguoti. 1850 metais jie įkuria „Draugiją darbininkų asocijacijoms remti", kurios organu pradžioje buvo „Krikščionis Socialistas", vėliau „Kooperacijos Žurnalas". Jų, kaipo įtakingų visuomenės veikėjų dėka, 1852 metais Anglijoje buvo išleistas kooperacijos įstatymas ir tais pačiais metais sukviestas pirmas kooperatyvų kongresas. Tatai žymiai padėjo sudaryti Anglijoje platų kooperacijos judėjimą.

Tačiau pagrindinė jų mintis — organizavimas gaminamųjų bendrovių ir pelno paskirstymas, kurie buvo padėta viso jų judėjimo pagrindan, įvykinti gyveniman nepavyko. Kooperacijos judėjimas Anglijoje pasirėmė ne gamybos organizavimu į atskiras darbininkų bendroves, bet plačiu v a r t o j i m o organizavimu ir susijusiu su juo gamybos organizavimu prie vartotojų kooperatinių organizacijų ir visų pirmiausia prie jų didmenų bendrovių.

Nežiūrint į tai, krikščionių socialistų įtaka pasireiškė idealistinės dvasios įkvėpimu į anglų kooperacijos judėjimą, kuri ir ligi šių dienų nėra išnykusi.

Krikščionys socialistai savo idėjas išdėstė garsiame kooperacijos vadovėlyje pavestame kooperatyvų Kongreso 1879 m. parašyti H u g h e s'ui ir V a n s i t t a r t-N e a l e'ui. Tas vadovėlis ir ligi šių laikų anglų kooperatininkų skaitomas ir 1916 metais išleistas vardu „F o u n d a t i o n s: A s t u d y i n t h e E t h i c s a n d E c o n o m i c s o f t h e C o o p e r a t i v e M o v e m e n t". Vadovėlio išleidimas motyvuojamas „kaip vaistas prieš rupų materializmą", kuris „paskutiniais metais įsigraužęs į judėjimą kaip vėžys, temdindamas jo tikslus ir stabdydamas jo pažangą".

Vadovėlio mintys, ne tik charakteringos senesnių laikų krikščionims socialistams, bet ir šiais laikais nėra nustojusios savo reikšmės.

Autoriai jame pabrėžia pagrindinę mintį, kad kiekviena socialinė reforma reikalinga metafizinės teorijos. Tokia autoriai pripažįsta reformuotos bažnyčios krikščionybę. Pagaliau visi socialiniai reformatoriai yra krikščionys, anot autorių, jei jie to patys ir nepripažįsta. Vadovėlyje autoriai stengiasi atskirti kooperacijos judėjimą nuo kitų socialinių judėjimų ir doktrinų. Tam reikalui jie išdėsto savo pažiūras į socializmą, komunizmą ir kitus socialiniai politinius judėjimus[1].

Anglų krikščionių socialistų mokslas turėjo didelės įtakos kooperatinių idėjų susiformavimui ne tik Anglijoje, bet ir kitose

---

[1] Plačiau žiūr. mano „Koperatizmo" 78—84 pusl.

šalyse, kaip toliau pamatysime (Prancūzijoje, Vokietijoje ir kit.). Jų įtakoje buvo gan ilgą laiką ir anglų kooperatyvų idėjinis vadovavimas. 1875 metais Vansittart-Neale'as buvo išrinktas anglų kooperatyvų idėjinio centro — Kooperatyvų Sąjungos sekretoriumi ir išbuvo toje vietoje ligi 1891 metų.

Be krikščionių socialistų, kurie stipriai plėtė kooperatines idėjas antroje pereito šimtmečio pusėje, tenka pažymėti dar vieną asmenį gana artimą jiems, bet savo pasaulėžiūra skirtingą — tai George Jakob Holyoake (1817—1906), vieną iš žymiausių kooperatinių idėjų propagandistų. G. J. Holyoake'as buvo Oweno mokinys, autodidaktas. Pradžioje jis populiarizavo Oweno mokslą, bet nesutikdamas su owenistų kai kuriais dėsniais, atsiskyrė nuo jų ir užsiėmė žurnalistika, bendradarbiaudamas radikalinėje spaudoje. Holyoake buvo isitikinęs, kad visi liberalinių minčių žmonės trokšta pagerinti socialines sąlygas, ir kad jie taikiai aptardami savo priemones galėtų bendrai dirbti savo idealams įvykinti. Jis įtikinėjo čartistus, kad taikus ir ramus įtikinimas tikslesnis yra, kaip prievarta, ir owenistus, kad naujos tvarkos galima greičiau pasiekti platinant švietimą ir skleidžiant kooperatines idėjas miniose, kaip steigiant atskiras komunistines bendruomenes. Jo pastangos taikinti pažangias anglų partijas sukėlė nepasitenkinimą kairiųjų. Holyoake'as ligi gyvos galvos paliko ištikimas liberalinėms pažiūroms.

Jis dalyvavo įvairiuose socialiniuose judėjimuose, bet aukščiausia vertino kooperacijos judėjimą. Susipažinęs su Ročdeliečių įkurta bendrove ir iš dalies paskatinęs ją sukurti savo prakalbomis, kaip owenistų misionierius, jis spaudoje ir savo prakalbose plačiai išgarsino jos vardą, o vėliau parašė garsią „History of Rochdale Pioneers" išverstą į daugelį kalbų. Holyoake'as aukštai vertino ir krikščionių socialistų darbą kooperacijos judėjimui plėsti, nežiūrint į savo liberalingumą tikybos atžvilgiu. Su krikščionimis socialistais jį suartino ir vadinama Co-partnership, t. y. darbininkų dalyvavimo pelne, valdyme ir administracijoje sistema, kurią palaikė ir krikščionys socialistai. Jis buvo griežtas kooperacijos judėjimo neutralumo šalininkas ir griežtai pasisakydavo prieš socialistų pas-

tangas naudoti jį savo partijos interesams. Taip pat jis daug padėjo sudaryti vieną idėjinį kooperatyvų centrą Anglijoje.

G. J. Holyoake'as kooperatines idėjas skelbė ne tik Anglijoje, bet ir užsienyje — Amerikos Jungtinėse Valstybėse, Kanadoje, dalyvaudamas kooperatyvų kongresuose Prancūzijoje, Italijoje ir susirašinėdamas ir palaikydamas pažintį su L. Blanc, Mazzini, taip pat ir savo šalyje su J. S. Mill ir H. Spencer'iu. Holyoake'as ne tiek nusipelnė kooperacijos judėjimui savo minčių originalumu, kiek karšta kooperacijos idėjų propaganda.

* *
*

Vokietijoje pereito šimtmečio pirmosios pusės gale ir antroje pusėje randame žymių kooperatinių idėjų skelbėjų. Į pirmą vietą jų tarpe tenka pastatyti Victor-Aimé Huber'į (1800 — 1889) giliai supratusį kooperatinių idėjų, kaip naujo kuriamojo kultūros principo reikšmę, ir dideliu atsidėjimu ir pasišventimu jas skelbusį Vokietijoje.

Huberis gimė Stuttgarte ir savo kilme paėjo iš mišrios tautiniu atžvilgiu šeimos. Jo senelis iškeliavęs iš Bavarijos į Prancūziją, vedė prancūzę, buvo saisvamanis, vėliau grįžo į Leipcigo Universitetą, kaip profesorius. Su juo palaikė ryšius jaunas Goethe. Huberio tėvas Ferdinandas draugavo su Schilleriu. Huberio motina Teresė buvo Göttingeno Universiteto profesoriaus Heyne's duktė. Huberio tėvai trumpą laiką gyveno Šveicarijoje, vėliau grįžo į Stuttgartą, kur jo tėvas buvo žurnalistas ir laikraščio redaktorius, bet jis mirė jaunas ir ketvirtų metų Victoro auklėjimas pateko į turtingos dvasia jo motinos rankas. Motina jį pratino dalyvauti visuomenės darbe, aukoti save, draugauti su neturtingųjų vaikais. Sulaukus Victorui šešerių metų, motina jį atidavė į Berno patricijaus E. Fellenbergo mokyklą Hofwile, vedamą Pestalozzi principų dvasioje. Hofwile Huberis išgyveno dešimtį metų ir giliai persiėmė savo mokytojo idėjomis, iš ten jis įstojo į Göttingeno Universitetą, kur kartu su medicina stu-

dijavo naująsias kalbas ir literatūrą. Mėgo keliauti. Tarp kitų šalių aplankė Angliją ir Šotiją, studijuodamas šalį, gyventojus ir papročius, formuodamas kartu ir savo socialinę pasaulėžiūrą, kurioje nuostabiu būdu buvo sumišę ir konservatyviai ir liberaliniai ir socialistiniai elementai.

Baigęs mokslą ir keliones Huberis gauna naujų kalbų ir literatūros profesūrą Rostocke. Tačiau nusivylęs konservatorių darbais, jis meta valstybinę tarnybą 1852 m. ir ligi mirties savo gyvenimą pašvenčia „kooperatinės reformos darbui".

Keliaudamas po Angliją, Prancūziją ir Belgiją jis studijuoja kooperacijos judėjimo pradžią tose šalyse, aprašo tai savo „Reisebriefen aus Belgien, Frankreich und England" (Hamburg 1855). 1848 metais jis deda į „Janus'ą" straipsnį „Darbo klasės savigalba ūkio draugijose ir vidaus kolonizacijoje" 1851 m. ten pat deda „Apie asociacijas daugiausia atsižvelgiant į Angliją". Nuo to laiko V. A. H u b e r i s tampa labai uoliu kooperacijos idėjų skelbėju Vokietijoje.

Jau 1844, Ročdelio vartotojų bendrovės įkūrimo metais, Huberis neturtą supranta kaip „pasaulio istorijos reiškinį, kur vienos labdarybės nepakanka". Viename savo straipsnių rašo, kad tik įvykdymas to, kas teisinga ir tikra glūdi socializmo pagrinde, gali Europą apsaugoti nuo baisiausių suiručių. Kaip priemonė prieš tai gali būti kolektyvinės nuosavybės sukūrimas asocijacijų pagalba. Huberio asocijacijų plano išeiginį punktą sudaro kolektyvinis nuosavybės sudarymas plačia taupymo akcija.

Didžiausiu šių laikų neturto kaltininku H u b e r i s laiko tat, kad darbininkai ir darbdaviai yra „kvailumo ir nuodėmės vergai ir kad jiems trūksta meilės ir tiesos". Kalti ne pramonė ir pasaulinis ūkis, bet patys žmonės ir jų įstaigos. Tam padėti gali kooperatyvai. Kooperuoto vartojamųjų dalykų įgijimo mintį jam sukėlė vad. „trucksystem", t. y. mokėjimas darbininkams prekėmis ir išeinanti iš to sunki darbininkų priklausomybė ir darbo algos sumažinimas. To reiškinio stebėjimas duoda galimumo Huberiui nujausti masinio vartojamų daiktų pirkimo didmenomis naudingumą darbininkams. Tam reikalinga nugalėti „ekonominis atsiskyrimas", dėlei kurio darbi-

ninkui tenka „visados pirktis prekių savo bėgamoms reikmenėms patenkinti iš paskutinių ir brangiausių rankų". Tuo būdu visas skirtumas tarp smulkaus krautuvininko kainų ir stambios prekyvietės arba gamintojo kainų krinta ant izoliuoto ir silpno perkamąja jėga darbininko pečių. Už visas gyvenimo reikmenes, imant čia ir būtą, neturtingas „priverstas esti brangiau mokėti, kaip turtingas". Tuo H u b e r i s pamatuoja asocijacijos reikalingumą, kurios pagrindą sudarytų vartojimo organizavimas plačia skale, o ne siaura vartotojų bendrovė. Jis siekė sukurti kaip ir P l o c k b o y, B e l l e r s ar K i n g a s sodžiaus bendruomenę — visuotinį kooperatyvą, kuriam pradžią sudarytų „vartojimo ir butų kooperatyvas". V. A. H u b e r i s ypatingo dėmesio kreipia į moralinę kooperatyvų darbo pusę, reikalaudamas kasdieniniame darbe artimo meilės, draugiškumo, teisingumo ir t. t., ypatingai tais ypatumais turi pasižymėti kooperacijos judėjimo pionieriai.

1854 metais V. A. H u b e r i s dar kartą keliauja į Angliją ir ten susipažįsta su Ročdelio Pionieriais, su kuriais ilgai tariasi. Pamatęs savo idėjas įvykintas praktikoje, jis dar uoliau imasi skleisti kooperacijos idėjas, rašydamas šimtus straipsnių, pusšimtį brošiurų ir lapelių, rengdamas paskaitas, plačiai susirišinėdamas kooperacijos klausimais. „Kiekvienas vartotojas, rašė jis, yra tarpiškai ir darbdavys ir kiekvienas darbininkas — vartotojas". Iš čia ir jo pastatymas į kooperacijos judėjimo centrą v a r t o t o j ų b e n d r o v ė s, kurių pagalba jis tikėjosi išspręsiąs socialinį klausimą.

Iš V. A. H u b e r i o mokslo matome jį buvus giliu kooperacijos idėjų skelbėju ir formuotoju. Kaip praktikos veikėjas Huberis nepasižymėjo.

Praktiką su tam tikru idėjų skelbimu Vokietijoje surišo S c h u l z e - D e l i t s c h ir F. R a i f f e i s e n'as, padarę kooperacijos judėjime tokią pat „epochą", kaip ir 1844 metais Ročdelio pionierių dėsnių suformulavimas ir vartotojų krautuvės atidarymas. H e r m a n n S c h u l z e - D e l i t s c h (1808 — 1883) teisėjo sūnus, gimęs Delitsche, mažame vokiečių miestelyje. Išėjęs juridinius mokslus stojo dirbti teisme ir 1840 metais užėmė tėvo vietą Delitsche kartu neapleisdamas

ir šiokio tokio literatūros darbo ir kelionių (į Italiją, Švediją, Norvegiją, Tirolį). Greitu laiku jis pasinėrė į visuomenės darbą. 1846 metais del nederliaus kyla sunkmetis daugelyje Vokietijos vietų, jų tarpe ir Delitsche. Schulze renka aukas iš pasiturinčių piliečių ir už jas perka miltų ir steigia kepyklą duonai kepti. Artinasi 1848 neramūs metai ir Schulze pasineria į politikos darbą pritardamas liberalinėms idėjoms. Jis pakliūva nuo Delitscho miesto į tautinį susirinkimą ir čia prisideda į kairįjį demokratų partijos sparną. Tautinis susirinkimas sudarė prekybos ir pramonės komisiją, į kurią pakliuvo ir Schulze. Toje komisijoje Schulze sudarė amatininkų sekciją, kurios pirmininku jis ir buvo išrinktas. Per trumpą laiką sekcija gavo 1600 peticijų su prašymais pakeisti amatų tvarką. Tas davė jam progos susipažinti su amatais. 1849 metais paleidus tautinį susirinkimą, Schulze buvo nubaustas, bet ir vėliau nenustojo dirbęs amatininkų ir darbininkų naudai.

Labdarybės darbas 1846 metais ir susipažinimas su amatininkų būkle paskatina Schulzę vietoje labdarybės savo veikimo pagrindan padėti s a v i g a l b ą ir esant prancūzų įtakoje pasirinkti gaminamosios bendrovės tipą. 1849 metais beveik kartu su labdarybės ligonių ir laidotuvių kasa jis įkuria dailydžių ir kurpių žaliavos draugiją. Greta su šiomis draugijomis Schulze sukūrė ir p a s k o l ų d r a u g i j ą, kurios apyvartos lėšas, priešingai žaliavos draugijai, turėjo sudaryti aukos, bėgiamieji įnašai ir palūkanomis apmokamos paskolos. Bet kai jis pamatė, kad jo artimas draugas bendradrbis D r. B e r n h a r d i Eilenburge tokiais pat pagrindais, kaip ir jo žaliavos draugija, sukūrė paskolų draugiją, kuriai gerai klojosi, tai ir S c h u l z e pakeitė savo paskolos draugijos įstatus, padėdamas jų pagrindan solidarumo ir savigalbos principus. Savo knygoje „Associationsbuch für deutsche Handwerker und Arbeiter, 1843“ jis sako: „Vietoje skųstis fabrikais ir prekyba, kapitalo galingumu, geriau būtų patiems turėti fabrikos įtaisymų ir pirkliškų įmonių privalumus ir priversti kapitalą sau tarnauti. Tokiu laiku, kai visų pirmiausia visi turi lygiai teises ir lygiai vietos laisvai veikti, netenka rodytis su klyksmu del pagalbos ir privilegijų, nerodant tuo pat savo pa-

čių nesubrendimo. Asocijacijos su visa savo jėga ir principais yra ateities cechai“.

1853 metais Schulze-Delitschas savo kooperatiniams planams propaguoti pradeda leisti priedu prie amatininkų laikraščio lapelį: „Innug der Zukunft“, kuris vėliau buvo pavadintas „Blätter für Genossenschaftwesen“ ir ligi šių dienų eina tuo pat vardu. Jame Schulze Delitschas populiarizavo ir gilino kooperatines idėjas.

1859 metais jis įkūrė „Zentralkorrespondenzbüro“ kaip pirmtakūną dabartinės „Deutsche Genossenschaftsverband'o“, suvaidinusios nemažą vaidmenį vokiečių kooperacijos judėjime.

Schulze-Delitschas daug yra nusipelnęs ir kaip vokiečių kooperacijos įstatymo kūrėjas.

Kaip jau buvo minėta, Schulze savo kooperatinį darbą pradėjo organizuodamas į žaliavos bendrovę amatininkus, vėliau į kredito bendrovę, kur darbo klasė turėtų progos surinkti lėšų, kad atsipalaiduotų nuo stambaus kapitalo. Asocijacija del savitarpio narių laidavimo (atsakomybės) už jos pasižadėjimus gali sudaryti didesnius kapitalus gamybos reiklams. Amatininkų bendrovės, Schulzės pirmuoju planu, turėjo būti tik mokyklos, kurias išėję nariai galėtų sukurti gaminamąją bendrovę, kurią jis laikė aukščiausia kooperacijos rūšimi. Tačiau gyvenimas visą jo planą — padėti gaminamųjų bendrovių pagalba išsilaikyti amatininkams, nukreipė į kredito bendroves.

Plačių socialinio ar ekonominio gyvenimo planų, kaip tat matome anglų krikščionių socialistų moksle, Schulze-Delitschas nerišo su kooperacija. Jo sistemoje kooperatinis judėjimas tėra koriguojąs esamą ūkio tvarką. Jo kooperacijos sistema bazuojosi ne vien tik rankpelniais darbininkais, bet ir viduriniu luomu, o praktika dar labiau į tą pusę ją nukreipė. Schulze kooperatinės savigalbos principo ne rišo taip tampriai su moraliniais kooperatyvų dalyvių ypatumais, kaip kiti kooperatinių idėjų skelbėjai, bet užtat realiau surišo kooperatyvų veikimą su esamomis ūkio sąlygomis.

Antras stambus vokiečių kooperacijos judėjimo su tam tikra ideologija kūrėjas yra Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818—1888) gimęs Hamme neturtingo burmistro šeimoje. Išaugęs pasirinko karišką tarnybą, bet 1842 metais del akių ligos turėjo ją apleisti ir ieškoti civilinės tarnybos. 1845 metais jis buvo paskirtas Weyerbuscho burmistru. 1846 ir 1847 metais čia jam teko pergyventi sunkmetį ir susipažinti su neturtingų ūkininkų ir padienių darbininkų vargu, kurie daug kentė nuo išnaudojimo tarpininkų. Skurdui sumažinti 1846-7 metais jis padedamas labiau pasiturinčių žmonių įkūria Weyerbusche bendrovę, kuri kepdavo duoną ir parduodavo pigia kaina neturtingesniems gyventojams, o vėliau rūpinosi ir sėklos gyventojams pristatymu. Ši vartotojų bendrovė įtikino Raiffeiseną, kiek daug galima padaryti sujungus jėgas ir krūvą.

Iškėlus Raiffeiseną į kaimyninį Flammersdorfą 1849 m. jis įkuria Flammerdorfo pašalpos neturtingiesiems ūkininkams draugiją, kuri visų pirmiausia rūpinosi gyvulių patiekimu ūkininkams. Prie tos draugijos buvo įkurta ir taupomoji kasa, kurios nariais galėjo būti tik Flammersdorfo gyventojai ir jie solidariai atsakė už 5000 talerių ir galėjo dėti pinigus iš 5%. Vėliau 1854 m. būdamas Heddesdorfo burmistru įkūria ir ten labdarybės draugiją, iš kurios 1864 metais sudaro kredito bendrovę Schulzės pavyzdžiu. 1865 metais jis išeina del akių ligos iš valstybinės tarnybos ir visiškai pasišvenčia kooperacijos darbui. 1866 metais jis išleidžia: „Die Dahrlenskassen-Vereine als Mittel zur Abhilfe der Not der ländlichen Bevölkerung". 1872 metais Raiffeisenas įkūrė pirmą centralinę kasą-Rheinische Landwirtschaftliche Genossenschaftsbank. 1876 metais jis įkūrė „Landwirtschaftliche Zentral-Darlehnskasse für Deutschland A. G." vėliau virtusią į Deutsche Raiffeisenbank A. G. 1877 metais jis įkūrė idėjinę žemės ūkio kooperatyvų sąjungą veikusia ligi 1930 m. — Generalverband der deutschen Raiffeisengenossenschaften, kuri 1879 metais pradėjo leisti ėjusį ligi 1930 m. pusės: „Landwirtschaftliche Genossenschaftsblatt". Ligi pat savo mirties 1888 m. jis buvo visų savo centralinių įstaigų vedėjas ir direktorius.

Raiffeisenui ne tik pavyko sudaryti idealų sodžiaus kooperatinės bendrovės tipą, bet ir įkvėpti į jį tam tikrą dvasią. Savo kooperatiniame darbe jis giliai persiima socialiai etinėmis idėjomis, jų pagrindan dedamas krikščionybės dėsnius. Ta mintis ir šiandieną yra pasilikusi Raifeiseno pavyzdingų įstatų 3 §-fe, kuris sako: „Draugijai mažiau rūpi iš operacijos gauti pelno, kiek sustiprinti ūkiškai silpnuosius ir palaikyti dvasinę ir moralinę narių gerovę". Šį savo pagrindinį dėsnį Raiffeisenas padėjo ir savo garsiųjų sodžiaus kredito bendrovės principų pagrindan.

Savotiškos reikšmės vokiečių kooperacijos judėjimui ir kooperatinėms idėjoms formuoti, ypač darbininkų tarpe, turėjo Ferdinandas Lassalle (1825—1864) žymus politikos veikėjas ir darbininkų organizatorius. Jis siūlė kurti pramonės gaminamąsias bendroves Louis Blanc'o ir iš dalies Proudhono pavyzdžiais. Savo pažiūras į kooperacijos judėjimą jis aiškiausiai išdėstė savo „Offenes Antwortschreiben an das Zentralkomitee..." (1863 m.) ir taip pat pasisako dėl Schulzės peršamų „asocijacijų".

Anot Lassalle'io, Schulzės peršamos savigalbos bendrovės yra be vilties dalykas, nes joms prieštarauja jo formuluotas „geležinis algos įstatymas", skelbiąs, kad „veikiant pasiūlams ir paklausams, vidutinė darbo alga visados numušama ligi būtino egzistencminimumo, kuris įprastas liaudžiai išgyventi ir daugintis". Schulzės pasirinktas savygalbos kelias Lassalle'iui atrodo perilgas. Jis siūlo kurti gaminamąsias bendroves pagelbstint valstybės iždui. Bet tam reikalinga, kad darbininkai paimtų valdžią į savo rankas. Ginčai su Schulze Delitschu, ypač su jo „Kapitel zu einem deutschen Arbeiter - Katechismus" išdėstyti Lassalle'io veikale „Herr Bastiat-Schulze von Delitsch, der oekonomische Julian oder Kapital und Arbeit", kuris sudaro svarbiausią jo veikalą. Lassalle'is jame atvaizduoja Schulzę - Delitschą kaipo neišmanėlį ir ilgam laikui atitolina darbininkus nuo kooperatinio judėjimo. Istorija parodė, kad Schulze - Delitschas, o ne Lassalle'is buvo pasirinkęs teisingą kelią. Vartotojų bendroves Lassalle'is taip pat neigė, kaip ir K. Marx'as: „Darbininkai,

sako jis, kenčia kaip producentai, o ne kaip vartotojai. Todel visiškai klaidinga yra padėti darbininkams kaip vartotojams, vietoje gelbėjus tenai, kur iš tikrųjų spaudžia batas, t. y. kaip gamintojams". (Offenes Antwortsch., II. 424 p.).

Lassalle'is nepastebėjo, kad kaip tik vartotojų bendrovės organizuodamos darbininkų perkamąją jėgą daug gali jiems padėti, pakelti realinę darbo algą.

Ko nesuprato Lassalle'is, tą aiškiai formulavo autodidaktas Ernest Busch (1849—1893). Jis skelbė darbininkams ūkiško susijungimo reikšmę ir kvietė juo remiantis sukurti naują visuomenės tvarką. Jo nuomone, svetimas darbo pajamas prisisavina ne kapitalas, bet biznis (Geschäft). Jei socialdemokratai skelbia, kad dabartinė visuomenės tvarka monopolizuoja biznį į kapitalą turinčių rankas, tai ne tiesa. Biznis paprastai nėra monopolizuotas, ir geram bizniui reikalingas visų pirmiausia ne kapitalas, bet klientūra, kurios daugumą galų gale sudaro patys darbininkai. Taigi, klientūra — pirkėjai (prekių paklausai) sudaro ūkio pagrindą, o ne kapitalas. Tikrai paėmus yra tik dvi, anot E. Buscho, klasės: viena labai didelė skaičiumi — tai darbininkų - gamintojų, antra palyginti mažesnė, turtinga ir kaip atrodo galinga, o iš tikrųjų bejėgė klasė, tai tarpininkų tarp vartotojų ir gamintojų. Tų dviejų klasių interesai nesutampa. (Žiūr. jo Ursprung und Wesen der wirtschaftlichen Krisis... 14—15 pusl.). Didelių šių laikų luomų skirtumų priežastį Buch'as mato ne kapitalo turėjime, ne uolumo, spartumo ir žmonių taupumo skirtumuose, bet tame fakte, kad šių laikų mūsų ūkio sąlygose tarpininkavimas tarp gamybos ir vartojimo — visados geriau apmokamas, kaip gamybos darbas, nes tarpininkas savo uždarbį visados gali didinti gamintojo sąskaiton blogindamas prekių kokybę, pūsdamas kainas. Prekybos pelnas reiškia ne visuotinos gerovės padidinimą, bet darbo algos sumažinimą. Juo didesnė dalis, kurią tarpininkavimas atitraukia nuo vartojimo ir gamintojų, t. y. biznierių pelnas, juo mažiau gauna gamintojas iš savo pagamintų gėrybių ir juo mažesnis prekybos pelnas, juo daugiau tenka gamintojams (Žiūr. jo „Sozialė Frage" 174 — 175 pusl.). Viso ūkiškojo gyvenimo pagrindą, kaip jau sakyta, anot Bu-

s c h o, sudaro pirkėjai — klientūra; pagamintų prekių pirkėjas, yra gamintojas, nes jis kaip vartotojas yra vienintelis darbdavys. Kai darbininkas perka vartojamų daiktų krautuvėje, tai jis duoda krautuvės savininkui darbo, darbininkas yra pirkėjas ir kaip pirkėjas taip pat ir darbdavys. Darbininkų luomui reikia parodyti, kad jis bereikalo nemėtytų savo klientūros, o tuom pačiu ir geros dalies savo uždarbio, savo laisvės, savo žmoniškumo, bet, kad patsai jį pasilaikytų ir ne atskiro darbininko naudai, bet visos organizuotos darbo klasės: visų pirmiausia kiekvienas atskiras darbininkas turėtų viską, kas jam reikalinga pirktis savose krautuvėse, taigi darbininkų kooperatyvo krautuvėje. Kai jų pakankamai susikurs ir del tikros ir ištikimos darbininkų klientūros jos taps stiprios ir rentabilinės, tai iš tikrųjų bus įvykinta didelė reforma. Atskiras įmones galima sujungti į vieną organizaciją, kuri steigtų didmenų prekybą ir fabrikus ir tuo būdu visas pelnymosi gyvenimas pakliūtų į darbininkų kooperatyvo vadovybę, o paskum paimtų į savo rankas ir kitas įmones-mašinų fabrikus, draudimą, bankus ir t. t. Darbininkai tuomet gautų dešimts kart daugiau produktų už savo algą. Iš to pat šaltinio susidarytų pakankamai lėšų aprūpinti nekaltam nedarbui, nelaimių atvejais, senatvėje, našlėms ir seniams ir tuo būdu didžiausia žmonijos rykštė-skurdas būtų galutinai nugalėtas.

Iš B u s c h o minčių, kartais perdėtų, mes matome, kad jos artimos yra vartotojų bendrovėmis paremtam kooperatizmui P o t t e r W e b b, C h. G i d e, L a v e r g n e'io ir F. S t a u d i n g e r i o. B u s c h o mintys padarė įtakos šveicarų kooperatininkams H a n s M ü l l e r i u i ir J. S c h ä r u i, M u n d i n g u i ir kit.

Kooperatinėms įdėjoms plėsti Vokietijoje nemaža nusipelno ir prof. E. P f e i f f e r (1835—1918). Su kooperacijos judėjimu jis susipažįsta jaunystėje keliaudamas po Angliją ir Prancūziją. 1863 metais jis išleidžia veikalą: „Ueber Genossenschaftswesen, was ist der Arbeiterstand in der heutigen Gesellschaft und was kann er werden". Jame jis siūlo darbininkams, panašiai kaip ir S c h u l z e - D e l i t s c h, savygalbos pradą savo būklei pagerinti. Savo sistemą P f e i f f e r i s

priešingai komunizmui ir socializmui vadina „kooperatizmu“ ir jos esmę taip supranta, kad ji esamą tvarką pamažėli turi pakeisti ir remtis „pačios nelaimingos klasės jėgomis“ (69 pusl.). Ročdelio pionerių pavyzdžiu, jis siūlo pertvarkyti socialinius santykius. Kooperacijos uždavinius jis plačiau suprato, kaip Schulze-Delitsch.

Pfeifferis pasižymėjo ir savo praktikos veikimu nors ir ne taip plačiai kaip Schulze. 1864 metais jis sukūrė „Consum- und Ersparnissverein des Arbeiter-Bildungsverein“, kuris gana sėkmingai išsiplėtė. 1865 metais jis išleido vartotojų bendrovėms vadovėlį. 1867 metais jis bandė sukurti vartotojų bendrovių didmenų sąjungą. Schulzės-Delitscho Visuotinoji Sąjunga tam nepritarė ir Pfeifferiui savo tikslo nepavyko atsiekti. Be vartotojų bendrovių idėjos skelbimo, jis propagavo ir butų bendrovių steigimą.

F. Staudinger (1849—1921), profesorius moralistas, filosofas stengęsis sutaikinti Marxą su Kantu, daug nusipelnė jau paskutiniais laikais vokiečių kooperacijos judėjimui savo raštais ir propaganda. F. Staudingeris, kaip ir Busch, priešingai K. Marx'ui, mano, kad viršuvertė susidaro iš tarpininkavimo. Jei viršuvertę sukuria darbininkas, tai ne gamināş darbininkas, bet perkąs prekes darbininkas. Staudingeris iš to daro išvadą, kad darbininkas patsai save išnaudoja, pirkdamas iš krautuvininko ir mokėdamas viršuvertę; jis gauna permaža prekių už savo darbo algą. Kadangi kapitalistų pelną sudaro paskutinio vartotojo paklausai, tai vienintelis būdas atsipalaiduoti iš kapitalistų jungo yra panaikinti spaudžiantį muitą, kuris atsiranda einant prekėms iš gamintojo į vartotoją. Vartotojų organizacijos tikslą ir sudaro sujungus vartotojus bendrai pirkti ir tuo būdu atimti iš kapitalo viršuvertę. Nors Staudingeris, kaip matome, vartotojų bendrovę laiko kooperacijos judėjimo pagrindu, tačiau jis neneigė ir kitų kooperatyvų reikšmės. Staudingeris arti stovėjo Hamburgo vokiečių centralinės vartotojų bendrovių sąjungos. Populiariausias jo raštas ir dabar dar mėgiamas skaityti, tai 1908 m. išleistas, „Die Konsumgenossenschaft“.

Tikruoju Schulzės-Delitscho įpėdiniu Vokietijo-

je buvo Hans Crüger (1859—1927) vidurinio luomo kooperacijos skatintojas ir gynėjas. Išbuvęs beveik 40 metų Visuotinosios Sąjungos tarnyboje, redagavęs nuo 1888 ligi 1924 metų jos organą „Blätter fur Genossenschaftswesen“, parašęs vokiečių kooperacijos įstatymo komentarus, padėjęs sukurti bendrą visų vokiečių kooperatyvų centralinių organizacijų komisiją. Teorijos ir kooperatinės ideologijos atžvilgiu H. Crüger pripažino kooperacijos judėjimui tik padedamosios reikšmės ir priešinosi platesniam kooperacijos judėjimo uždavinių supratimui.

Heinrich Kaufmann (1864—1938) kaipo vokiečių vartotojų kooperacijos judėjimo kūrėjas tenka pastatyti greta F. Raiffeiseno ir Schulze-Delitscho. Savo pažiūromis jis artimas yra F. Staudingeriui. Nors kaip veikėjas, išėjęs iš socialdemokratų tarpo, bet jis pasižymėjo kooperacijos politinio ir tikybinio neutralumo principo gynimu. Anot jo, vartotojų bendrovės negali būti klasių kovos priemonė, nes jos privalo būti atviros visiems vartotojams ir užsiimti tik ūkiškais reikalais. Vartotojų judėjimo uždavinys, anot jo, vietoje individualistinio ir kapitalistinio pelno troškimu paremto ūkio, sukurti kooperatinį ūkį, tarnaujantį visuomenės reikmenėms patenkinti. Tas tikslas tegali būti pamažėl pasiektas ir ne vien tik vartotojų bendrovių pagalba, bet ir privalomų visuomenės organų. H. Kaufmannas daug padėjo susikurti darbininkų vartotojų kooperatyvams griaudamas socialistų pastangas padaryti iš vartotojų kooperatyvų klasės kovos įrankį.

Hans Müller gimęs 1867 m. šveicarų vartotojų bendrovių veikėjas, buvęs nuo 1905 ligi 1913 metų Tarptautinės Kooperatyvų Sąjungos sekretorius dabar Jenos universiteto profesorius. Kooperatinėms idėjoms plėsti nusipelnęs savo kooperacijos judėjimo istorijos raštais — parašęs šveicarų kooperacijos judėjimo istoriją, pirmas Britisch Museume atkasęs pamirštus W. Kingo raštus ir parašęs tarptautinio kooperacijos judėjimo istoriją (1924 m.). H. Müllerio kooperatinės idėjos formavosi Buscho ir Potter-Webb raštų įtakoje. Jis save laiko socialistu, bet reikalauja pozityvaus ūkiško darbo socializmui įvykinti. Vėlesniuose savo raštuose

jis stengiasi pagrįsti socializmą sukūrimu moralinio pasaulio, kurio pagrindą sudarytų vartotojų bendrovės tarnaujančios ne tik darbininkams, bet ir visai tautai. Jis atmeta klasių kovos principą ir vartotojų bendrovių veikime reikalauja visiško neutralumo. „Pasirinkus klasių kovą vedamuoju principu darbininkų judėjime, paskelbus jį kiekvieno politinio ir profesinio darbo norma, teks baigti anarchizmu, sako Mülleris. Nes kiekvienas klasės interesas, vienšališkai siekiamas ligi paskutiniosios, veda į visuomenės pairimą, į socialinį chaosą, į kultūros ir dorovės sunaikinimą. Klasinis egoizmas, net ir proletarijato niekados neatves į socializmą, bet duos tik priešingų vaisių. Todėl darbininkų judėjimas, jei nori laikytis socialistinės politikos, neprivalo laikyti šventu klasių interesams klasių kovos, bet privalo į jį kritiškai žiūrėti. Galima sutikti, kad jis kai kada būtinas ir reikalingas, bet su socializmu jis niekados nieko bendro neturi. Mes, kooperatininkai, žinome, kad kai kada be kovos negalima apsieiti, be vis dėlto mes nemanome padaryti jį mūsų principu. Mes stengiamės, kur galima, visados jo išvengti ir kitais taikingais keliais jo siekti“. (Iš „Die Klassenkampftheorie und das Neutralitätsprincip der Konsumgenossenschaftsbewegung“ 1907, 83—84 pusl.)“.

A n g l i j o j e po krikščionių socialistų kooperatinės idėjas žymiai pagilina S i d n e y ir B e s t r i c e W e b b'ai (vyras ir žmona). B e a t r i c e P o t t e r - W e b b 1891 metais išleido veikalą „The Co-operative Movement in Great Britain“, kuriame moksliškai tyrė kooperacijos judėjimą Anglijoje. To veikalo įtaka turėjo didelės reikšmės kooperatinėms idėjoms formuotis paskutiniais laikais. Kooperacijos judėjimo akstiną, anot autorių, sudaro ne gamintojų noras ar sugebėjimas produkuoti, bet vartotojų reikmenių tikras pažinimas ir jų tenkinimas. Kooperacijos judėjimas, kur bendra nuosavybė ir bendraūkio kontrolė yra vartotojų rankose, yra aukštesnė ūkio forma. Tačiau iš to dar neišeina individualinės nuosavybės visiškas neigimas. Kooperatiniame bendraūkyje gamyba turi eiti remiantis samdomuoju darbu, nes to reikalauja ir šių dienų darbo pasidalinimas ir neišvengiamas techniškai aukštesnės gamybos būtinumas atskiros tautos ir tauptautinėse ribose. Pirmą vietą vi-

suomenės ūkyje turi užimti vartotojų demokratiją, nes visuomenės pasiūlus nustato visuomenės reikmenės. Anglų vartotojų kooperacijos judėjimas yra įrodęs savo pajėgumą ir vartotojams naudą; mažindamas kainas, keldamas prekių kokybę, pratindamas taupyti ir t. t.

Tačiau autoriai nemano, kad kooperacijos judėjimas tuojau galėtų apimti visas visuomenės gamybos šakas ir visus visuomenės sluoksnius. Kooperatiniam bendraūkiui turėtų tarnauti savivaldybių ir valstybės organai. Po karo išleistame veikale „Co-operative Commonwealth" 1921 pripažįsta ir ūkininkų organizacijų reikšmę.

Prancūzijoje po Buchez ir Louis Blanc kooperatinių idėjų skelbimas atgaivinamas vadinamoje Nimo mokykloje, kurios didžiausiu teoretiku tenka laikyti ekonomistą Charles Gide, sukūrusį kooperatizmo doktriną, panašią iš dalies į B. ir S. Webbų ir anglų krikščionių socialistų ideologiją. Nimo mokykla kooperatyvų veikimą bazuoja praktiškomis Ročdelio pionierių taisyklėmis ir iš jų sudaro tam tikrą visuomenės idealą, kurio įvykdymas išeitų iš dviejų pagrindinių dėsnių:

a) Pelno panaikinimo tuo būdu, kad kooperatyvai gautą pelną grąžina tiems, kurie jį sudarė,

b) Kapitalistinės samdomos sistemos panaikinimo. Pradžioje samdininkų institutą (salariat) Nimo mokykla manė galima būsią panaikinti remiantis darbininkų gaminamomis bendrovėmis. Bet vėliau Ch. Gide tą dėsnį modifikavo ta prasme, kad samdomas darbas, kaip tokis neišnyks, nes dabartinėmis sąlygomis savarankiškų smulkių gamintojų darbas su nuosavomis priemonėmis nėra tiek produktingas, kaip stambių įmonių. Todel ir gamyba turėtų koncentruotis vartotojų bendrovių ir jų dimenų sąjungų stambiose įmonėse, kur darbininkas už savo darbą gautų teisingą algą, o kaip vartotojas gautų atgal permokėtų perkant vartojamus dalykus kainų perteklių. Tuo būdu Nimo mokykla vartotojų bendrovėms pripažįsta ypatingos reikšmės.

Be šių pagrindinių principų Nimo mokykla skelbia griežtą kooperacijos judėjimo neutralitetą, nesikišimą į politinę ko-

vą ir kvietimą visų socialinių klasių dalyvauti kooperatyvuose. Neneigdama klasių kovos fakto, Nimo mokykla nelaiko jo būtinu dalyku. Charakteringa Nimo mokyklai yra ir tai, kad ji neneigia ir kitų koperatyvų rūšių, ypač žemės ūkio ir kredito.

Be minėto jau Ch. Gide tos mokyklos kūrėjais buvo E. de Boyve, A. Fabre vėliau prie jos prisidėjo Daudé-Bancel, E. Poisson, Alfred Nast ir B. Lavergne. Pastarasis skiriasi nuo Nimo mokyklos tuo, kad jis vartotojų bendroves savo esme laiko skirtinomis nuo kitų kooperatyvų rūšių ir tepripažįsta jas tikraisiais kooperatyvais. Be to jis savo veikale „L'ordre coopérative' 1926 papildo Nimo mokyklą tuo, kad siūlo kaikurias ekonominio gyvenimo sritis, kurios sunkiau prieinamos vartotojų bendrovėms, apimti vadinamomis „régies-coopératives", kurių nariais tebūtų tik visuomenės organai.

Baigiant kalbėti apie kooperatines idėjas Prancūzijoje, tenka dar paliesti ir vadinamą „Sillon'o" judėjimą, kuris turėjo tam tikros reikšmės ir kooperacijos judėjimui. Sillonizmas sudarė kooperacijos judėjimą surištą su religiniu pagrindu, tačiau be artimo ryšio su oficialine katalikų bažnyčia. Jo uždavinys buvo kasdieninį gyvenimą surišti su religija. Sillonistų veikimo sritį sudarė socialinė gyvenimo pusė ir visų pirmiausia kooperacijos judėjimas. Jie neigiamai žiūrėjo į tarpininkaujamą prekybą ir norėjo ją pašalinti. Pagrindinis jų dėsnis, anot jų vado Marc Sangnier, buvo tat, kad jie nepakenčia neteisybės ir stengiasi ją pašalinti. Jie skelbė, kaip ir sindikalistai, kad darbo klasės atsipalaidavimas yra pačių darbininkų rankose, todėl ir rėmėsi profesinėmis sąjungomis ir kooperatyvais. Didelės reikšmės pripažino sillonistai ir bendrumos supratimo auklėjimui. 1910 metais jie buvo sukūrę 450 vietų savo draugijas, prie kurių buvo ir vartotojų bei gaminamosios bendrovės, taip pat ir žemės ūkio draugijos, turėjo savo fabrikų, valgyklų. Leido savo organą „L'éveil démocratique". Tačiau pradėjus jiems ir politiniai veikti, tas judėjimas popiežiaus buvo pasmerktas. Jų darbas turėjo reikšmės vėliau įvykusiam prancūzų vartotojų kooperatyvų-dešiniųjų ir kairiųjų susijungimui į vieną organizaciją.

Ligi šiol mes lietėme kooperatinių idėjų istoriją daugiausia stambiose valstybėse, tačiau tas dar nereiškia, kad ir mažosios tautos nebūtų turėjusios savo kooperacijos idėjų skelbėjų. Iš mažesnių valstybių, be Šveicarijos, apie kurios reikšmę kooperacijos judėjimui teko jau kalbėti ir dar teks, tenka pažymėti Daniją, kur kooperacijos idėjas skelbęs kunigas Chriastian Sonne daugiausia rėmėsi Ročdeliečių praktika ir principais kūrdamas vartotojų bendroves, kurių principai vėliau buvo pritaikinti ir žemės ūkio kooperatyvams.

Iš visų paskutiniais laikais skelbusių kooperacijos idėjas į pirmą vietą reikia pastatyti Šveicarų kooperacijos teoretikus Johann Friedrich Schär (1846—1824) ir Karl Munding, kurie giliai suprato kooperacijos judėjimo reikšmę ne tik ūkio gyvenime, bet apskritai socialiniame gyvenime.

J. F. Schär — sūnus sūrių gaminimo kooperatyvo vedėjo, vėliau liaudies mokytojas, paskatintas Zschokkės „Goldmacherdorfo" į visuomenės ir kooperatinį darbą, dėka savo mokslo gabumams tapęs Berlyno Aukštosios Prekybos Mokyklos profesoriumi ir rektoriumi. 1919 metais vėl grįžęs į Bazelį ir ten kooperatinėje kolonijoje „Freidorf" baigė savo senatvės dienas.

Visų pirmiausia pažymėtina tai, kad J. F. Schär žinomas kaip privatinės prekybos žinovas ir karštas kooperatizmo šalininkas.

Kooperatinės sistemos pagrindan jis deda vietinę vartotojų bendrovę, kaip ūkiškai silpnesniųjų susijungimą. Kiekvieną atskirą vartotojų bendrovę jis laiko solidarumo jausmo pasireiškimu. Tačiau stambių kapitalais akcinių bendrovių amžiuje atskiros vartotojų bendrovės persilpnos ir jos privalo jungtis į bendrą organizaciją. Atskiros vartotojų bendrovės veikimą jis laiko visuomeniškai naudingu, o jų sąjungos veikimą naudingu visai tautai. Kooperatyvų sąjungos uždavinys palaikyti tautos gerovę. Tautos gerovės kėlime Schär mato tauriausią tėvynei tarnavimą. Vartotojų bendrovės jėgą Schär mato, jau Buscho aikštėn iškeltoje perkamoje jėgoje. Kad klientų perkamąją jėgą privilioti tūkstančiai ir tūkstančių tūkstančiai žmonių, kurie gyvena iš prekių pelno, leidžia

reklamas ir skelbimus, kokius tik gali sugalvoti. Kodel, anot Schäro, vartotojas, kuris per metus prakaite savo veido, pav., pelno 1000 frankų turi dovanoti 2—300 frankų krautuvininkams. Ar negeriau būtų, kad ta dovana jam pačiam liktų, sudarius vartotojų bendrovę. Perkamosios jėgos organizaciją Schäras pripažįsta geriausiu ūkiško apsigynimo įrankiu.

Vartotojų bendrovėse turėtų susijungti miestas ir sodžius. Tą galima įvykinti per kooperatyvų sąjungą, kurios uždavinius jis plačiai supranta ir giliai pamatuoja, išeidamas iš Šveicarų sąlygų. „Senovės šveicarų politinį vienetą sudarė markos bendruomenė (Markgenossenschaft); kiekvienas turėjo tam tikrą dalį bendrose ganyklose, pievose ir laukuose. Viešpatavimas vienas ant kito buvo pašalintas, taip pat kaip ir priešingumai tarp turtingų ir vargšų. Darbštumas ir pasitenkinimas patikrino kiekvienam markos draugui (nariui) reikalingas gyvenimo priemones. Lygybė ekonominėse gyvenimo sąlygose sudarė tos jėgos šaltinį ir džiaugsmingą tėvynės jausmą, kuris vėliau taip puikiai atrėmė kiekvieną svetimos jėgos įsikišimą. Svetimos jėgos bandė sugriauti markos bendruomenę ir įvesti feodalinę tvarką. Feodalų didžiūnų pasikėsinimą atlaikė markos nariai, susijungdami į sąjungą, kuri ir sudaro šveicarų sąjungos (Eidgenossenschaften) pagrindą, kaip vienintelį iš kooperacijos atsiradusios valstybės pavyzdį. Ir, jei po kelių šimtų metų, pasikeitus sąlygoms, kooperacija vėl atgyja, ir mes vėl darome bandymą kooperatinės minties šalininkus sujungti į naują sąjungą, tai mes stovime ant tikros šveicariškos dirvos, mūsų istorijos ir tradicijų ribose. Senaisiais laikais bendruomenių sąjungą paskatino sudaryti bendras reikalas — apsigynimas nuo pasikėsinimų į senovės kooperatinę (bendruomenės) teisę. Tų pasikėsinimų pergalė parodė bendruomenių nariams tampraus susijungimo jėgą; jie prisiekė tampria sąjunga, kuri tuo išsilaikė per šimtmečius iš tų pat narių, iš kurių išaugo ir dabartinė šveicarų tėvynė. Mus taip pat tam tikra prasme riša bendras reikalas, ir mums tenka taip pat atremti neteisingus pasikėsinimus į mūsų gerąją kooperatinę teisę. Jei senesniais laikais produktų stoka galima buvo aiškinti tai, kad tik maža žmonių dalelė galėjo be rūpesčio gyventi, o dauguma

skendo sunkiame varge, tai šiandieną turime priešingą būklę: badas ir skurdas plačių tautos masių šiandieną nesudaro naturalinio būtinumo, bet neteisingumą, kliūtį pasiekti aukštesnio kultūros laipsnio. Stalas šiandieną gali būti visiems uždengtas; neabejotina, kad esant teisingesniam gėrybių paskirstymui, kiekvienas darbą pajėgiąs ir norįs dirbti žmogus gali gauti savo dalį gyvenime ir dyvenimo laimėje. Prieš šį neteisingą paskirstymą tėra viena priemonė, tai kooperatinė įmonė, organizuota ant vartojimo pagrindo, ūkiškas kooperatyvas.

Ir, jei šio paprasto reikalavimo visuomenė nepatenkina, nežiūrint į darbą taupančias mašinas, gamtos jėgų išnaudojimą, tai priežasties to reikia ieškoti gėrybių paskirstymo klaidose".

Ūkininkų ir miesto darbininkų, anot Schäro, padėtis sunki yra neabejotinai del tos pačios priežasties — ir vienas ir antras kenčia del to, kad iš jų produkto atimama dalis kaip renta, palūkanos, dividendas, pelnas ir t. t. ir pereina į svetimas rankas". J. F. Schäras, kaip ir Nimo mokykla, atmeta valstybinį socializmą ir kooperatinio veikimo pagrindan deda individualinę laisvę. Taip pat skelbia kooperacijos judėjimo neutralumą, auklėjamo minių darbo reikšmę, federalistinę vartotojų bendrovių struktūrą.

Karl Mundingas, gimęs 1859 m. antras žymus šveicarų kooperatinių idėjų skelbėjas kooperacijos principus stengiasi dar plačiau filosofiniai bei socialiniai pagrįsti, kaip J. F. Schäras, darydamas juos visatos dėsniais. (Žiūr. Faucherre II T. 160 pusl.). Jis atgaivina Pestalozzi šeimyniškos bendruomenės mintį. Anot Mundingo, kooperatiniams santykiams pasireikšti naturalinę dirvą sudaro šeima ir šeimos draugiška tvarka. Tai yra pagrindinė K. Mundingo mintis. Grynas šeimos idealas turi savyje tobulą visuomenės idealą, kurį reikia plėsti. Jis stengiasi tęsti toliau Huberio pradėtą darbą. Jis skelbia vartotojų ir butų kombinuotos bendrovės idėją ir bando ją praktiškai vykinti. Taip pat jis susiinteresavęs buvo vidaus kolonizacija kooperacijos pagrindais. Savo kooperatinę pasaulėžiūrą K. Mundingas išdėstė 1909 metais išleistoje brošiūroje „Pflichten und Rechte der Genos-

senschaftsangestellen im Lichte der Genossenschaftsidee", kuri išversta ir į daugelį svetimų kalbų.

* *
*

Iš kooperatinių idėjų formavimosi apžvalgos matome, kad jos savo pagrinde turi sujungimą ūkiškai silpnų subjektų laisvu noru gerinti savo padėtį dedant pagrindan savigalbos principą. Skelbiamos idėjos savo turiniu nėra vienodos. Jos, vienų kooperacijos idėjų skelbėjų nuomone, tiek plačios, kad apima viso ekonominio gyvenimo pertvarkymą. Kitų nuomone — kooperatinio darbo uždavinys papildyti esamą ūkio tvarką — duoti galimumo ūkiškai silpniesiems naudotis tais pačiais privalumais, kuriais naudojasi šių laikų ūkio tvarkoje stambios ūkiškos jėgos.

Kaip matėme, kooperatinės idėjos išdygo iš planų ir pastangų gerinti, kelti visuomenės gerovę, rūpintis pašalinti iš pasaulio skurdą ir vargą. Savo šaltiniais kooperacijos idėjos turi, anot E. Grünfeldo - humanistines idėjas jau pasireiškusias J. H. Pestalozzi pedagoginėse idėjose, krikščionybės idėjose anglų sektantų ir krikščionių socialistų ir gausių jų sekėjų kitose valstybėse, ir pagaliau bendraūkio socialistinėse bei komunistinėse idėjose (Oweno, Fourier). Tokis kooperatinių idėjų suskirstymas yra schematiškas. Vadovaujantis juo nelengva būtų suskirstyti, sulig jų ideologijos šaltiniais kooperacijos idėjų skelbėjus, nes vieni iš jų semia iš dviejų šaltinių, kiti iš visų trijų (Nimo mokykla). Visiems tiems šaltiniams vienas yra bendras dalykas, tai noras pakelti plačios visuomenės ūkiškąją bei moralinę gerovę. To noro kilmė gali turėti aukštus idealistinius sumetimus ir drauge tuos sumetimus laikyti priemone ūkiškiems uždaviniams pasiekti, arba kooperatinės idėjos skelbimas gali išeiti labiau iš ekonominių sumetimų ir būti jais pagrįstas (Buschas, Schulze-Delitsch). Bendras tikslas vienų ir kitų yra tas pats. Skirtumą sudaro siekiamo tikslo pagrindimas ir jo platumas bei savarankiškumas, atsižvelgiant į esamas ūkio sąlygas.

Literatūra. Das Genossenschaftswesen, volkswirtsstraftlich und sociologisch betrachtet von Prof. Dr. Ernst Grünfeld 1928. Dr. Henry Faucherre. Umrisse einer genossenschaftliche Indeengeschichte I T. 1925 ir II T. 1927. Pestalozzi J. H. Lienhard und Gertrud, Leipzig 1908. The life of Robert Owen by Himself. M. Beer. London 1920. Dr. William King and the Co-operator 1928—1830. With Introduction and Notes by W. Mercer. Manchester 1922. Gaumont Jean. Histoire Génèrale de la Coopération en France 2 t. Paris 1923. Foundations: A study in the Ethics and Economics of the Co-operative Movement. Manchester 1916. The History of the Rochdale Pioneers by George J. Holyoake. London. Schulze - Delitsch's Schriften und Reden. Herausgeben von T. Thorwart, Berlin 1909, 5 t. V. A. Hubers ausgewählte Schriften über Sozialreform und Genossenschaftswesen. Herausgeben von Munding. Berlin. Raiffeisen F. W. Die Darlehnskassen--Vereine 6 Aufl. 1923. Neuwied. Crüger Hans Dr. Grundriss der deutschen Genosssenschaftswesens. Leipzig, 1908. Pfeiffer Eduard. Die Konsumvereine, ihr Wesen und Wirken Stuttgart 1865. Kaufmann, Heinrich, Grundsätze Konsumgenoschaflichen Praxis, Hamburg, 1927, Müller Prof. Dr. Hans. Die Klassenkampftheorie und das Neutralitäts Princip der Konsumgenossenschaftsbewegung. Basel 1907. To paties Dr. William King und seine Stellung in der Geschichte des Genossenschaftswesens. Jahrbuch der internationalen Genossenschaftsbewegung 279. London. 1913. Webb (Potter) B. The Co-operative movement in Great Britain 1892, Gide Charles. L'école de Nimes. Cours sur la Coopération. 1925-1926 - Paris. To paties ir Charles Rist'o Histoire des doctrines économiques, 1922 Paris. Schär, Joh. Friedr. Lebenserinnerungen. Band. 1 Basel 1924. Totomianz V. Prof. Dr. Theorie, Geschichte, und Praxis der Konsumentenorganisation, Berlin 1929, Internationales Handwörterbuch des Genossenschaftswesen von Prof. Dr. V. Totomianz (sutrumpintai J H G), Berlin 1928. Туганъ-Барановскій М. Проф. Соціальныя основы коопераціи. Москва. 1916.

II DALIS.

Kooperatyvų istorija ir dabartinė padėtis įvairiose šalyse.

Kooperatyvų atsiradimo pradžia. Pirmykščiai kooperatyvai. Koperatinio prado pasireiškimas viduramžiais. Anglija. Vartotojų bendrovių atsiradimas. Oweno ir Kingo pastangos steigti vartotojų bendroves. Ročdelio Teisingųjų Pionerių Bendrovė. Jos tikslas ir principai. Vartotojų kooperacijos idėjos išaugimas. Vartotojų bendrovių ekonominis veikimas. Tarnautojai. Finansai. Pelnas ir jo paskirstymas. Pardavimas prekių kreditan. Atskirų narių apyvartos. Anglų vartotojų b-vių veikimo ribos. Prekių kainų pakėlimas. Vartotojų b-vės apyvartos dydis ir kooperuotų gyventojų skaičius. Didmenų bendrovių susikūrimas, jų funkcijos ir struktūra. Kooperatinė Sąjunga — jos funkcijos bei struktūra.

Gaminamosios bendrovės. Jų organizacija, skaičius, apyvartos. Kooperatinis draudimas. Jo organizacija. Kolektyvinis draudimas. Statybos bendrovės. Jų organizacija. Kredito kooperatyvai.

Anglų kooperacijos įstatymas. Jo istorija. 1852 metų įstatymas ir jo papildymas. 1893 metų įstatymas. Registracijos tvarka. Svarbesni įstatymo nuostatai. Apkrovimas mokesčiais. Kooperatyvų revizija.

Kooperacijos judėjimas pradeda atsirasti ir įsigalėti kartu su kapitalizmo įsigalėjimu, t. y. kada suyra senovės organiškai išdygusios iš pačių ūkio sąlygų bendruomenės — sodžiaus ir miestų cechų, užleisdamos vietą laisvųjų varžytynių režimui, kur ypatingos reikšmės įgauna kapitalistinės, dažniausia stambios verslamonės, o sodžiaus bendruomenė ir miestų amatų organizacija nustoja savo glaudžių ryšių. Tačiau iš to fakto, kad pirm kapitalizmui įsigalėsiant nebuvo kooperacijos judėjimo, kaip masinio reiškinio su tam tikra dvasia, priešinga kapitalistinėms verslamonėms, tam tikromis sąmoningomis visuomenės pastangomis kurti kooperatyvus, kad pasiekus plačių masių ūkiškos gerovės arba net sukūrus idealinę visuomenę, dar neseka, kad tuo metu ir pirmiau nebūta kooperatinio prado pasireiškimo ūkio veiksmuose. Žinomas vokiečiu jau miręs kooperacijos tyrinėtojas W. Wygodzinski labai

teisingai sako: „Nors ir kaip būtų dideli kooperacijos judėjimui Schulzės - Delitscho ir Raiffeiseno nuopelnai, kooperacijos kūrėjai yra ne jie, o pirmykščiai tūną žmogaus sieloje instinktai ir ūkiškas tikslingumas". Šie pirmykščiai žmogaus instinktai, susiformavę gentinėje bendruomenėje, ir ūkiškas tikslingumas vertė jau pirmykščius žmones naudotis kooperatiniu principu ir senovės laikais. Galimas daiktas, kad pirmykštė gentinė bendruomenė, praplėsta šeima, sudarė kaž ką panašų į integralinį kooperatyvą, šeimynišką bendruomenę, apie kurias kalbėjo Pestalozzi ir jo minčių sekėjai. Pirmykščio ūkio sąlygos — kova su išoriniais priešais, laukiniais žvėrimis, gamtos nelaimėmis — reikalavo jėgų subūrimo. Tokiame ūkyje didelės reikšmės turėjo kolektyvinis, o kartu su šiuo ir kooperatinis pradas. Vėlesniais laikais, kai sodžiaus bendruomenės pereina labai į individualinę ūkio sistemą, o miestuose atsiranda amatų cechai, tas pradas neišnyksta. Sodžiuje jis pasireiškia plačia savitarpine pagalba — „talkomis" įvairius sunkesnius darbus atliekant — valant javus, minant linus, statant trobėsius ir t. t. nevisiškai išnykusiose ir ligi šių laikų, taip pat ir sukūrimu tam tikrų bendrų įmonių — malūno, kalvės ir t. t.

Kooperatinis pradas plačiai reiškiasi ir cechų tvarkoje, kai cechai sukuria tokias padedamąsias savo nariams įmones, kurių nepajėgia išlaikyti atskiri amatininkai, kai jie suburia savo narius tokiems darbams, kur yra būtinas ir tikslingas bendradarbiavimas. Cechai laiko vilnos valyklas, karšyklas, aliejaus spaudyklas, velišius, dažyklas, lentpiūves, audeklams džiovyklas bei baltyklas ir t. t. (Žiūr. Sombart. D. Moderne Kapitalismus I, 1, 193 pusl.).

Be abejonės, šios pirmykštės ūkiško bendradarbiavimo formos, taip pat ir viduramžių sodžiaus bei cechų laikomos bendros įmonės ir atliekami bendri darbai skiriasi savo forma nuo to, ką mes šiandieną vadiname kooperatyvais ir nesudaro anų laikų kooperatinių įmonių tąsos. Savo kilmės atžvilgiu jos, galimas daiktas, artimos yra ir šių laikų komunalinėms įmonėms susikūrusioms ne atskirų piliečių laisva valia, o viešųjų organų sprendimais. Tačiau ūkiškoji kilmė jų yra ta pati —

tai ūkiškas tikslingumas ir savitarpinė pagalba, kurie sudarė pagrindą ir šių laikų pasikeitusiose ūkio sąlygose kooperatyvams atsirasti.

Pereinant prie šių laikų kooperatyvų istorijos ir dabartinės kooperacijos judėjimo būklės nagirnėjimo, tikslingiausia bus suskirstyti kooperatyvų istoriją atskiromis šalimis, pradedant tomis šalimis, kur pirmu kart susiformavo atskiros tipingos šių laikų kooperacijos judėjimo rūšys.

Anglija.

Anglijoje, kur visų pirmiausia įvyksta vadinamoji pramonės revoliucija, sukurdama stambias kapitalistines verslamones ir sunaikindama smulkią gamybą, kur jau anksti įsigali individualistinės idėjos suardžiusios senos bendruomenės savigalbos formas, kaip jau mes matėme, visų pirmiausia pradeda formuotis kooperatinės idėjos. Joje atsiranda ir pirmi mėginimai kurti kooperatines verslamones, joje visų pirmiausia susiformuoja ir vartotojų kooperatyvai. Priežastis to, kad Anglijoje, o ne kur kitur atsiranda vartotojų bendrovės yra ta, kad Anglijoje anksčiau, kaip kur kitur susidaro stambesni fabrikų darbininkų kadrai, kad gyventojų skaičius labai greitai auga, privatinė prekyba nesugeba patenkinti pirkėjų, o patys žmonės linkę į savigalbą.

Pirmieji mėginimai kurti vartotojų bendroves (vartojamų dalykų krautuves ir malūnus) siekia antrosios XVIII šimtmečio pusės. W. Maxwellio daviniais 1769 metais Fennwick'o sodžiuje audėjai buvo sukūrę vartotojų bendrovę išsilaikiusią surinktais daviniais ligi 1800 m. 1777 m. sodižuje Govan netoli Glasgowo buvo įkurta vartotojų bendrovė išgyvavusi ligi 1909 m. 1794 metais buvo įkurta Mongewellyje bendrovė, padedant Durhamo vyskupui. Nors ši bendrovė Holyoake'o laikoma kooperatyvu, tačiau del davinių trūkumo šios bendrovės kooperatiškumas gana abejotinas. 1812 metais Lennoxtowno miesto audėjai sukūrė vartotojų bendrovę, kuri gyvuoja ir ligi šiai dienai. Jos įstatuose (1826 m.) buvo pažymėta, kad grynas pelnas skirstomas proporcingai įneštam kapitalui, bet

tuose pačiuose įstatuose buvo įdėtas svarbus punktas, kuris faktiškai anuliavo pelno paskirstymą, sulig įneštu kapitalu, būtent: jei nario įpirkimas neprašoko jo įnašų sumos, tai jis galėjo gauti dividendo pagal įpirkimo dydį. Tuo būdu šioje taisyklėje mes matome garsaus Ročdaliečių dėsnio — pelno pagal įpirkimą skyrimo užuomazgą. Ir kiti jos įstatų punktai turi savyje daug to, ką matome ir vėliau susiorganizavusių kooperatyvų įstatuose, būtent, kapitalo sudarymą iš įnašų — keturių ginėjų, leidžiamų sumokėti dalimis, įnašų sudarymą iš dividendo už įpirkimą.

Greta su krautuvėmis tais pačiais laikais anglų darbininkai steigė ir malūnus pigiau ir geriau apsirūpinti miltais. Taip, pav., 1795 metais Hullyje buvo įkurta „Hull Anti-Mill Society.“ Paduotame Hullio magistratui prašyme bendrovės steigėjai taip rašo: „Mes neturtingi miesto gyventojai turime daug vargo kęsti su savo mažais vaikučiais del miltų brangumo. Todėl mes susitarėme padaryti rinkliavą. Kiekvienas iš mūsų turi įmokėti per pirmas 4 savaites po 1 šilingą ir 1 pensą, per antras 4 savaites po 6 pensus. Visa tai sudarys 6 šilingus 4 pensus. Šie pingai skiriami pastatyti malūnui, kuris turi priklausyti visam laikui pastatytojams, jų įpėdiniams, kad gamintų jiems miltų. Bet kadangi mes žinome, kad rinkliavos nepakaks malūnui pastatyti, tai žemai prašome jūsų malonybę suteikti patarimą ir pagalbą, kad ne tik mes, bet ir mūsų vaikai, ir dar negimusieji būtų jums dėkingi“. Malūnas buvo pastatytas ir jį įsteigusi bendrovė turėjo tokį pasisekimą, kad dešimčiai metų praėjus vietos malūninkai padavė skundą teismui, prašydami malūną uždaryti. Bet teismas pripažino, kad šis malūnas palengvinąs vargšų skurdą, ir skundą atmetė. Hull Anti-Mill Society pavyzdžiu kūrėsi ir kitose vietose panašios malūnų bendrovės — 1812 m. Whitlyje, paskum 1816 m. Davenporte, Sheernase, kur prie malūno buvo įkurta ir vartotojų krautuvė, ir kitose vietose. Jų atsiradimo priežastis miltų brangenybė ir falsifikacija. Be to čia prisidėjo ir anglų paprotis ne tik sodžiuose, bet ir miestuose kepti duoną namie išsilaikęs ligi paskutinių laikų.

Tų pirmųjų vartotojų bendrovių, atsiradusių baigiantis

XVIII šimt. ir XIX šimt. pradžioje, veikimą sudarė pardavimas maisto produktų savikaina. Jas pagimdė greičiausia ne idėjų įtaka, o pats gyvenimas - reikalas apsirūpinti pigesniais ir sveikesniais maisto produktais, lygiai taip pat, kaip pirmiau atsirasdavo sodžiaus bendruomenės ar amatų cechų kooperatiniu dėsniu paremti ūkiški darbai.

Tokią vartotojų bendrovę įsteigė ir R. O w e n a s savo New Lanarko fabrike. Gautą pelną jis skirdavo švietimo reikalams. Štai ir visa kuo R. O w e n a s nusipelnė vartotojų bendrovių judėjimui. Jo tikslas, kaip mes jau matėme, buvo bendruomenė (community), tenkinanti savo pastangomis visas savo reikmenes. Išvykus R. O w e n u i į Ameriką, pradeda gaivališkai atsirasti vis daugiau vartotojų bendrovių. Joms steigtis palengvina ir panaikinimas 1824 m. išleisto 1800 m. Combination Act'o, draudusio steigti draugijas. Grįžęs iš Amerikos Owenas ir radęs prisisteigusių vartotojų bendrovių, anot H. Müllerio, taip išsitaręs (1836 m.): „Nustebęs aš ten įvairiose miesto dalyse radau 6 ar 7 kooperatyvus, kurie, anot jų dalyvių, duoda naudos, nes nariai gauna gryno pelno iš smulkmenų prekybos savo reikalams. Tačiau senai laikas padaryti galas labai išisplatinusiai visuomenėje nuomonei, būk tatai sudaro tą socialinę sistemą, kurios mes siekiame, arba, kad jie (šie kooperatyvai) sudaro sudėtines ateities naujo dorovės pasaulio dalis".

Greta su vartotojų bendrovėmis gaivališkai atsirandančiomis be jokių platesnių uždavinių, atsiranda bendrovių, kurios savo uždaviniu stato „community" sukūrimą, ką vėliau dar randame ir Ročdelio Pionierių bendrovėje.

Kaip kooperatinių idėjų susiformavimui, taip pat ir vartotojų bendrovių judėjimo praktikai Anglijoje daug didesnės reikšmės, kaip R. O w e n a s, turėjo William Kingas su savo „Co-operator'iumi". Apie W. K i n g o reikšmę vartotojų bendrovių praktikai H. Mülleris „Konsumgenossenschaftliche Rundschau" 1914 m. 354 pusl. taip rašo: „Klaidinga būtų manyti, kad Kingas pasitenkino tik „Co-operator" žurnalo išleidimu. Labai galimas daiktas, kad 1828-32 m. jis buvo taip pat ir to laiko kooperacijos judėjimo, pasiekusio aukšto išsiskleidimo, organizatoriumi ir patarėju, nors jis ir vengdavo viešai rodytis susirinkimuose, su-

važiavimuose ir t. t. Visa rodo tai, kad Kingas gyvai susirašinėdavo su daugeliu kooperatorių ir kad jo žurnalas „Co-operator“ vis labiau platinosi tos srityse, kur atgijo susidomėjimas kooperacija. Iš tų vietų, kur buvo sukurti kooperatyvai Brightono pavyzdžiu, ėjo gijos į Kingą, kas davė jam galimumo nors ir trumpai „Co-operator'e“ rašyti apie judėjimo augimą.

Beveik kiekviename to mažo laikraštėlio numeryje, kur būdavo dedami Kingo straipsniai, randame miestų ir miestelių vardus, kur buvo įkurti jo principais nauji kooperatyvai. 1829 m. gegužės mėn. „Co-operator'ius“ skelbia, kad jau yra įsikūrusių 73 kooperatyvai; po šešių mėnesių 120. Anot „Britų Asociacijos kooperacijoms žinioms skleisti“ 1830 m. vasario m. 1 d. jau būta 172 Kingo sistemos kooperatyvų, o 1832 metais net 400—500.

Šie skaitmenys neginčijamai įrodo, kad Kingas iš Brightono ragino visur kūrti vartotojų bendroves, ir kad šis judėjimas sėmė savo dvasišką maistą iš Kingo „Co-operator'iaus“. Tą įrodo ir tų laikų liudytojų parodymai. Kai 1832 m. susirinko Kooperatyvų Kongresas Liverpulyje, tai kongreso pirmininkas savo kalboje tarp kita ko palietė ir „Co-operator'ių“, kurį jis pavadino puikiu ir vieninteliu spaudos kūriniu ir pasakė: „Co-operator'ius“ pritraukė į mūsų darbą šimtus, jei ne tūkstančius žmonių“. Todel jis įnešė rezoliuciją, siūlančią prašyti šio veikalo „puikaus ir humaninio autoriaus“ perspausdinit jį, motyvuodamas tą prašymą tuo, kad pirmas leidinys visas išėjo ir kad „kooperatoriams būtų amžina gėda“, jei jie leistų, kad tokis veikalas būtų užmirštas.

Be to, kas sakyta, labai svarbus yra argumentas ir patsai faktas, kad tais metais nebuvo jokių kitų vartotojų bendrovių, be įkurtų Kingo įdėjų įtakoje arba visiškai savaimingai atsiradusių. Owenas niekados nedalyvavo vartotojų bendrovių steigime ir neskatino tai daryti kitus. Jo praktikos darbas reiškėsi tik skatinimu tokių bendrovių, kurios turėjo sukurti „community“. Kooperatyvai sukurti Oweno mokinių, kaip antai 1821 m. „Kooperatinė ir Ekonominė bendrovė“, del stipraus ryšio su utopinėmis idėjomis, vargu bau kada nors išėjo iš diskusinio klubo stadijos. Beveik visi be išimties kooperatyvai, atsi-

radę nuo 1872 ligi 1833 m. galima rišti su W. Kingu ir jo „Co-operatoriumi". Ir vėliau Kingo idėjų įtaka ilgą laiką buvo jaučiama anglų kooperacijoje, nors ir atsiminimas apie tą asmenį skelbusį tas mintis pamažėl nyko. Todėl ir šių laikų kooperacijos teoretikų pareigą sudaro iš naujo atskleisti visame plotyje Kingo nuopelnus ir pasiekti to, kad Kingas pagaliau būtų visiškai teisingai pripažintas kooperacijos tėvu ir pirmuoju stambiu kooperacijos teoretiku".

Jei Mülleris čia kiek ir perdeda, keldamas K i n g o reikšmę, kaip vienintelio tuo laiku kooperacijos judėjimo kūrėjo, (tuo laiku, kaip pats Mülleris pripažįsta, būta ir kitų kooperatinių periodiškų leidinių), vis dėlto reikia pripažinti didelius W. Kingo nuopelnus kooperacijos judėjimui. 1828 mt. jis sukūrė Brihtone bendrovę tokiais dėsniais: nariai sudaro kapitalą iš dvisavaitinių įnašų; susidarius pakankamai kapitalo steigiama bendra krautuvė, laikanti įvairių prekių. Nariai pasižada pirkti bendroje krautuvėje. Gautas iš prekybos pelnas pridedamas prie kapitalo. Vėliau bendrovė privalo parūpinti savo narių daliai darbo ir gautą iš to darbo pelną taip pat pridėti prie kapitalo. Šis kolektyvinę narių nuosavybę sudarąs kapitalas tiek išaugs dėl įvairių pelnų priskyrimo, kad įgalins visiems nariams duoti darbo. Pagaliau bendrovė galės pirkti žemės plotą, žemės ūkiui ir fabrikams statyti. Tuo būdu bendrovė galės patenkinti visas narių reikmenes aprūpindama juos maistu, drabužiais ir pastoge.

Tačiau Kingo įtakoje susikūrusios vartotojų bendrovės ir savaimingai atsiradusios „Union shops" — ilgai neišgyvavo. Iš 400—500 Kingo įtakoje sukurtų ir kitų vėliau atsiradusių priešročdelinių bendrovių, anot Ecland ir Jones'o, beliko 18 anglų ir 18 škotų. Jo nepasisekimo priežastimi Holyoake'as laiko pirkimą aukštomis kainomis savo narių produktų, kurie nerasdavo pirkėjų. Čia jau prisideda ir krautuvės vedėjų nesąžiningumai ir narių neištikimybė. „Bendrovių krautuvės", kurių įstatai nebuvo sankcionuoti įstatymų, (neturėjo juridinio asmens teisių), negalėjo tinkamai ieškoti teisme, jei jas apvogdavo valdybos narys, kasininkas ar šiaip tarnautojas. Vienintelė priemonė pireš tokius tarnautojus buvo pašalinimas jų.

1834-44 metais anglų darbininkų dėmesį atiraukia politinis čartistų judėjimas ir kooperacijos judėjimas del jau minėtų daugiausia organizacinio pobūdžio trūkumų, nors ir su plačiomis programomis, stipriai sumažėja ir beveik išnyksta, kol 1844 metais Ročdelio Teisingųjų Pionerių Bendrovės susikūrimas atgaivina anglų vartotojų kooperatyvų darbą naujais pagrindais.

Ročdelio miestas, kuris dabar turi apie 100.000 gyventojų 1843 metais buvo didžiausias Lancashire'o miestas su stipria medvilnės audžiamąja pramone. 1843 metais kilo jame darbininkų streikas del algos pakėlimo. Darbininkai ir fabrikantai nenusileido. Streikas užsitęsė ir dar labiau pablogino ir taip prastą darbininkų būklę. Ir tuo metu keli darbininkai, R. Oweno ir Kingo mokslo sekėjai, sudarė planą, kaip darbininkams išeiti iš sunkios būklės. Pati Ročdelio Teisingųjų Pionierių istorija, kaip ją aprašo Holyoke'as savo „History of the Rochdale Pioneers" yra tokia: „1843 metų gale vieną iš tų ūkanotų, tamsių, drėgnų, nejaukių ir nemalonių dienų, kuri nepradžiugintų net nė vieno prancūzo, — vieną iš dienų, kurios esti lapkričio mėnesyje, kai atrodo, kad dienos šviesa lyg ir visiškai išsibaigė, o saulė supykusi ar nusivylusi atsisakė šviesti—keletas neturtingų bedarbių audėjų, neturinčių beveik ką valgyti ir nupuolusių dvasia, susirinko, kad aptartų, kas jiems daryti, kad pagerinus savo padėtį. Fabrikantai turi kapitalo, krautuvininkai turi naudos iš savo atsargų; tai kaip misti jiems neturintiems nė vieno nė antro? Laukti pašalpos iš įstatymo apie neturtingus? Bet tai reikštų nustoti savarankiškumo. Emigruoti? Tai būtų panašu į ištrėmimą už tai, kad jie gimė beturčiais. Kas daryti? Jie ryžosi pradėti kovą už gyvenimą savo atsakomybe ir rizika. Jie nutarė, pašalinti tarpininkus, kaip nereikalingus, taip pat pirklius, fabrikantus ir kapitalistus; be patyrimo, be žinių ir kapitalų, jie nutarė patys tapti pirkliais ir fabrikantais . . . Jie pasirašė kas sąvaitė mokėti po du pensus . . . ir po to kai buvo surinkta 52 savaičių įnašai . . tai jų kasoje susirinko tokia menka suma, kad už ją vargu bau galima buvo nusipirkti avižinių miltų maišą".

1844 metais jie taip suformulavo savo bendrovės uždavinius:

„Bendrovės tikslas ir uždavinys imtis priemonių, kurios padėtų narių medžiaginei gerovei, padėtų gerinti jų socialinę padėtį ir namų būtį, sudarant iš išnašų po 1 svarą st. kiekvienas, pakankamą kapitalą šiam planui ir įmonėms įtaisyti:

įkurti maisto dalykų, drabužių ir p. d. krautuvę;

pastatyti, įsigyti ar įtaisyti savo nariams namų, kur galėtų apsigyventi nariai norį padėti vienas kitam gerinti savo namų ūkį ir socialinę padėtį;

gaminti daiktus, kuriuos bendrovės nariai ras reikalingais tuo tikslu, kad duotų darbo nariams, netekusiems darbo arba kenčiantiems vargą del nevienkartinio jų algos numušimo; tolimesniam bendrovės narių apdraudimui, įsigyti nuosavybėn arba išnuomuoti sklypą ar kelis sklypus žemės, kad ją galėtų dirbti tie nariai, kurie neteko darbo arba gauną menką atlyginimą už savo darbą“.

Toliau, sako Holyoake, eina projektas to, apie ką nė viena tauta ar entuziastas dar nesvajojo:

„Kaip tik pasirodys galima, bendrovė imsis organizuoti gamybą, paskirstymą, visuomenės auklėjimą ir valstybinę valdžią, arba kitais žodžiais tariant, imsis organizuoti savarankiškai gyvuojančią namų koloniją, kurios pagrinde bus padėta jos narių interesų bendrumas, arba padės kitoms bendrovėms kurti panašias kolonijas“. „Tokia, sako Holyoake, tatai buvo didžioji popierinė konstitucija, kuri turėjo reorganizuoti gamybą ir paskirstymą; reikėjo penkiolikos metų įtempto ir sunkaus darbo, kad nors kiek ją priartinus praktikai“. Toliau ėjo mažesnės reikšmės pasiūlymas, bet taip pat charakteringas. „Padėti plėstis plaivybei, bendrovė atidarys, kaip tik pasirodys galima, „Blaivybės Rūmus“ viename iš nuosavų namų“ (G. J. Holyoake. The History of the Rochdale Pioneers, X Ed. 12 pusl.).

Nario įnašo dydį jie nustatė lygų 1 sv. st. Kiekvienas narys pasižadėjo paimti 5 įnašus; stojant reikėjo įmokėti 1 svarą sterlingų. Vėliau kiekvienas narys kas savaitė turėjo mokėti 3 penus ir premijos už įpirkimą ligi tol nebuvo išduodamos,

ligi įnašų susidarė daugiau kaip penki svarai. Surinkę tą sumą, nariai premiją už įpirkimą galėjo ir atsiimti, galėjo ir palikti bendrovėje, kuri pradžioje už paliktas taupmenas mokėjo 2%, o vėlau 5%. Tuo būdu Teisingųjų Ročdelio Pionierių (Equitable Pioneers of Rochdale) vartotojų bendrovė veikė kartu ir kaip prekybos įmonė ir kaipo taupomoji kasa. Narys pirkdamas savo bendrovėje galėjo vienkart sutaupyti ir bendrovės kapitalus didinti.

Į statutą taip pat buvo įtraukta ir sumos bibliotekai ir skaityklai. Tam tikslui buvo numatyta 2½% iš gryno pelno.

Be to buvo priimtos tokios Ročdeliečių veikimo taisyklės, kurios ir sudarė jiems garbę ir didžiausią jų nuopelną: pardavinėti nefalsifikuotas prekes, pilnu svoriu, prekyvietės kainomis, už gyvus pinigus, laikytis politinio ir tikybinio neutraliteto (tą dėsnį jau buvo nustatęs ir 1832 metų kooperatyvų kongresas), duoti lygias teises — po vieną balsą vyrams ir moterims. Ročdelio Pionierių dauguma buvo Oweno sekėjai arba čartistai, ir jų programoje matome pastangas grąžinti kooperatine gamyba darbininkams darbo savarankiškumą. Tačiau svarbiausias Ročdelių Pionierių taisyklėse punktas — tat pelno skirstymas proporcingai įpirkimui, vietoje paprasto dividendo išdavimo už įnašus (akcijas). Ši taisyklė sudaro daugumai kooperatinių verslamonių svarbiausią pažymį. Šis dėsnis, kaip jau matėme, užuomazgoje randamas Lennoxtowno bendrovėje. Kai kurie tyrinėtojai sako, kad ta taisyklė buvo jau vartojama ir kitose bendrovėse prieš Ročdelio Pionierių bendrovei susikursiant. Bet ginčas dėl tos svarbios taisyklės nustatymo daugiausia eina dėl to, kad ar ją savarankiškai išrado Howarth, vienas Ročdelio Pionierių, ar tą idėją pasisavino iš skotų kooperatininko Compbell'o, kuris tą dėsnį jau buvo paskelbęs 1822 m. Holyoake'o nuomone, Howarth'as tą dėsnį pritaikęs be Campbell'o įtakos.

Sutraukus į krūvą gauname tokias Ročdeliečių taisykles, priimtas šiandieną daugumos pasaulio vartotojų bendrovių, kartais su nedideliais pakeitimais:

1) kapitalas turi būti sudėtas pačių narių ir duoti palūkanas;

2) produktai turi būti tiekiami nariams geros rūšies, tikru svoriu ir saiku;

3) prekių kainos turi būti vidutinės prekyvietės;

4) pirkimas ir pardavimas tik už grynus pinigus;

5) pelnas skirstomas proporcingai įpirkimams;

6) visų narių lygios teisės visuotiname susirinkime;

7) valdybą sudaro periodiškai perrenkami asmenys;

8) tam tikra pelno dalis skiriama auklėjamiems reikalams.

Dabar del šių punktų plačiau.

1) Jei vartotojų bendrovė nori būti visiškai laisva nuo svetimo globojimo, tai ir jos lėšos privalo būti sudarytos iš narių įnašų. Tatai svarbu ir tuo atžvilgiu, kad nariai įnešę palyginti didesnes į vartotojų bendrovę sumas, labiau interesuojasi jos likimu. Anglijoje ir ligi šių dienų labiausia yra įsigalėjęs paprotis dauginti, kiek galint, įnašų kapitalus.

2) Antras Ročdeliečių dėsnis — duoti geros rūšies, gero svorio ir saiko prekes — savaime suprantamas, tačiau ne visur lengvai įgyvendinamas. Paprastai vartotojų bendrovėms tenka aptarnauti savo narius, kurie naudojasi privatine prekyba, tiekiančia pigesnes prekes, bet blogos rūšies. Todel ir įvedimas gerų, bet brangesnių prekių sutinka kliūčių, kurias vartotojų bendrovėms norinčioms auklėti savo narius, kaip vartotojus, šiaip ar taip tenka nugalėti.

3) Trečias dėsnis — pardavimas prekių vidutinėmis prekyvietės kainomis apsaugoja bendroves nuo riziko, surišto su pardavimu savikainomis, nes iš anksto negalima numatyti kainų judėjimo, o šis dėsnis naudingas nariams, nes padeda jiems nejučiomis automatiškai susitaupyti perkant bendrovėje. Ir anglų vartotojų praktika parodė, kad tuo būdu galima sutaupyti nemažas sumas.

4) Pirkimas tik už grynus pinigus svarbus bendrovei yra finansiniu atžvilgiu, nes ji turėdama laisvus grynus pinigus, laisvai gali disponuoti savo perkamąja jėga, pasirinkdama patogiausius prekėms pirkti šaltinius. Kita vertus, ši taisyklė pratina vartotojų bendrovių narius gyventi sulig savo pajamomis.

5) Pelno paskirstymas proporcingai įpirkimams bendrovėje, kaip jau buvo sakyta, yra didžiausias Ročdelio vartotojų bendrovės nuopelnas. Pelno šaltinį parduodant prekes sudaro kainų pakėlimas, ir teisingumas reikalauja, kad atskaičius išlaidas, tas kainų pakėlimas būtų grąžintas pirkėjams. Juo aukščiau bus kalkuliuojamos prekės, juo daugiau tenka grąžinti nariams. Be to, turint bendrovėms grynų pajamų, dalį jų galima suvartoti atsargos kapitalams sudaryti, kas materialiai stiprina bendrovę.

6—8) punktai garantuoja vartotojų bendrovei demokratinį reikalų tvarkymą. Reikia pabrėžti, kad Ročdeliečiai pripažino moterims lygias teises dėl to, kad moterų dalyvavimą vartotojų bendrovėje laikė labai svarbiu dalyku, nes faktiškai pirkimas vartotojų bendrovėje pareina nuo moterų.

Dėka tvirtam laikymuisi šių dėsnių, Ročdelio vartotojų bendrovė pamažėl ir atsargiai plėsdama savo veikimą, išaugo į stambią verslamonę ir tuo įrodė, kad jos prisiimtos taisyklės yra tinkamos. Jos veikimą nuo 1851 metų, kada bendrovė jau pradėjo atidarinėti visai dienai krautuvę, turėjo 630 narių, 2700 sv. st. kapitalo, per savaitę parduodavo 630 sv. st., parodo žemiau dedama lentelė:

Metai	Narių skaičius	Įnašai	Apyvarta	Pelnas
1855	1.400	11.032	44.902	3.109
1865	5.326	78.778	196.234	25.156
1875	8.415	225.682	305.657	48.212
1885	11.084	324.645	252.072	45.254
1895	12.584	365.295	290.056	51.713
1905	12.802	288.820	280.552	54.339
1915	21.794	380.600	459.100	80.300
1926	25.635	510.672	695.023	75.897

Teisingųjų Ročdelių Pionierių vartotojų bendrovės pavyzdys ir pasisekimas paskatino ir kitose vietose kurtis vartotojų bendrovėms. Jų atsiradimo priežastys dažniausia būdavo tokios pačios, kaip pačios Ročdelio Pionierių — nepasisekęs darbininkų streikas, blaivininkų bei krikščionių sektantų veikimas. Ši lentelė parodys, kaip ėjo vartotojų bendrovių steigimasis Anglijoje ligi 1910 metų:

	1850-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-10
Anglijoje	75	368	179	176	180	155
Skotijoje	5	90	77	60	17	11
Iš viso	80	458	256	236	197	166

Ligi 1862 m. buvo įregistruota 454 bendrovės, iš kurių 332 paskelbė savo apyskaitas ir nuo to laiko turime statistikos davinius, kurie gali charakterizuoti anglų vartotojų bendrovių padėtį nuo to laiko:

Metai	B-vių skaičius	Narių	Kapitalai st. sv.	Apyvartos st. s
1862	332	90.341	482.875	2.233.525
1870	748	248.108	2.180.735	7.589.219
1880	1183	604.063	6.955.338	19.663.412
1900	1438	1.707.011	23.586.285	50.053.567
1913	1387	2.878.648	42.601.765	83.590.374
1920	1379	4.504.852	86.553.168	254.158.144
1928	1245	5.885.135	118.662.666	209.389.555

Kaip iš šios lentelės matome, 1900 metais pradedant vartotojų bendrovių skaičius mažėja nenustojant augti narių skaičiui, kapitalų ir apyvartų sumoms. Tas įrodo, kad anglų vartotojų bendrovių judėjime eina vadinamas koncentracijos bei susiliejimo procesas, kai smulkios bendrovės susilieja su stambiomis ir, kai vietoje steigus naujas bendrovės, atidaromi gretimųjų bendrovių skyriai.

Tą įrodo dar aiškiau ir žemiau dedamoji lentelė:

Narių skaičius	Bendrovių 1926	skaičius 1914	Iš viso narių kiekvienos b-vių grupės 1926
Ligi 1.000	594	821	259.338
1.001 ligi 2.000	232	222	330.352
2.001—5.000	225	189	695.818
5.001—10.000	105	70	729.942
10.001—20.000	73	48	1.040.265
20.001—50.000	40	21	1.199.476
virš 50.000	10	—	931.536
Iš viso	1.280	1.471	5.186.728

Iš jos matome, kad didžiosios bendrovės turi tendencijos augti. Mažiausios vartotojų bendrovės randamos Skotijoje ir Lancashire'o bei Yorkshire'o pelkėtuose kaimuose.

Anglų vartotojų bendrovėms padėjo plėstis ir 1852 metais kooperatyvų įstatymo (Industrial and Provident Societies Act) išleidimas.

Vartotojų bendrovės sudaro viso anglų kooperacijos judėjimo bazę. Svarbiausia jų veikimo sritis yra ta pati, kuo pradėjo pirmosios „union shops“ arba Ročdelio vartotojų bendrovė, būtent: maisto prekių krautuvė. Ši prekybos šaka, anot B. Webb, sudaro anglų vartotojų bendrovių melžiamąją karvę. Dauguma iš šių prekių pristatoma į krautuves jau susvertos. Palyginti su kitų kraštų vartotojų bendrovių šios rūšies prekyba, anglų vartotojų bendrovėse gana žymią vietą užima miltų prekyba, nes narių tarpe yra nemaža angliakasių, kurie pigiai gauna anglis, todel ir namie kepimas pigiau kainuoja.

Anglų vartotojų bendrovių ypatumą sudaro ir prekių pristatymas į namus jau pradedant 50—60 metais. Pristatymas prekių į namus turi didelės reikšmės vartotojų kooperatyvams įsiterpti į sodžių. Kai kurios bendrovės savo transporto priemonėmis aptarnauja apylinkinius sodžius per keletą mylių. Ten kur susidaro daugiau pirkėjų, bendrovė atidaro skyrių. Nors tatai kaštuoja nemaža, todėl ir sukelia tam tikrą reakciją prieš tokį paprotį, bet jo negalima išvengti, nes tą pat praktikuoja ir privatinė prekyba.

Pradžioje vartotojų bendrovės savo krautuves atidarinėdavo skersgatviuose ir šalutinėse gatvėse stengdamosi daryti mažiau išlaidų patalpų nuomai. Bet jau pereito šimtmečio gale nuomonės tuo klausimu pasikeitė ir dabar vartotojų bendrovės stengiasi įsitaisyti krautuves svarbiausiose gatvėse ir gražiai dekoruoti vitrinas, rengdamos net tam tikrus vitrinų konkursus. Pačios krautuvės dažnai esti koncentruotos po 4—6—10 vienoje vietoje puikiuose vartotojų bendrovės namuose.

Daugelis anglų vartotojų bendrovių prekiauja ir mėsa, skersdamos gyvulius savose skerdyklose. (1922 m. iš 1305 bendrovių — 623 prekiavo mėsa).

Vėliau anglų vartotojų bendrovės pradėjo tiekti savo nariams pieną. (1922 m. 225 bendrovės). Pieną perka pagal

kontraktus. Kai kurios bendrovės pasterizuoja pieną ir parduoda buteliuose.

Iš maisto dalykų paskutiniais laikais įvesti daržovių ir žuvų skyriai.

Kai kurios anglų vartotojų bendrovės turi savo restoranus be svaiginamų gėrimų. Tą tenka aiškinti tam tikru blaivybės judėjimo ryšiu su vartotojo bendrovėmis.

Vartotojų bendrovės paskutiniu laiku pradėjo steigti ir savo aptiekas. Tai daryti jas paskatino socialinis darbininkų draudimas. Antra vertus, kooperatinės aptiekos pardavinėja ir parfumerijos bei tualeto dalykus. Kai kur prie aptiekų įtaiso ir dantims gydyti kabinetus.

Toliau eina manufaktūros prekyba, kuri po maisto dalykų užima pirmą vietą. Beveik visos vartotojų bendrovės turi manufaktūros ir gatavų drabužių vyrams ir moterims skyrius. Didesnės bendrovės turi moteriškų skrybėlių ir parėdų dirbtuves. Taip pat ir batų prekyba įvesta beveik visose anglų vartotojų bendrovėse (1922 m. iš 1306 b-vių batų prekybą turėjo 1046 b-vės; iš jų 624 turėjo savo dirbtuves). Pažymėtina, kad anglų vartotojų b-vės parduoda gana plačiai ir medines klumpes.

Vartotojų bendrovės prekiauja taip pat ir baldais, parduodamos dažniausia pagal pavyzdžius ar katalogus C. W. S. gaminamus baldus išsimokėtinai. Prie baldų skyrių paprastai esti įtaisyti ir namų ruošos dalykų skyriai: indų, stiklinių dalykų, šepečių, laikrodžių, siuvamų mašinų, dviračių, geležinių prekių ir kit. p. d.

Daugelis anglų vartotojų bendrovių prekiauja kuru. 1922 m. 533 b-vės pardavinėjo savo nariams anglis. Anglis b-vės perka tiesiog iš kasyklų arba per agentus. Bendrovės paprastai turi savo geležinkelių vagonus ir baidokus anglims transportuoti.

Paskutiniais laikais vartotojų bendrovės pradeda steigti kooperatines skalbyklas, skutyklas ir laidotuvių biurus.

Anglų vartotojų bendrovės turi daugelį pramonės dirbtuvių ir fabrikų. Jų gamybos dydis palyginti su C. W. S., vietinėmis sąjungomis ir gaminamomis bendrovėmis taip atrodo sterlingų svarais (£):

Metai	Atskiros b-vės	CWS ir SCWS	Sąjungos	Gaminamosios b-vės	iš viso
1913	14.692.632	11.376.511	2.274.158	1.732.337	30.075.638
1920	38.376.634	48.072.892	3.342.624	5.403.814	95.391.630
1926	33.089.587	34.077.137	3.053.090	2.883.814	73.103.628

Iš šių davinių matome, kad atskirų vartotojų bendrovių gamyba beveik tolygi didmenų bendrovių gamybai.

Menkiausia sekasi anglų vartotojų bendrovėms su žemės ūkio gamyba, kuri paskutiniais 25 metais turėjo lyg ir tendencijos augti. Taip 1913 metais žemės ūkio gamyba buvo užsiėmusios 81 bendrovė, o 1924—25 m. jau 165. Nuomojamos žemės plotas 1913 m. buvo — 5670 akrų, 1924-5—8590, bet už tat nuosavios žemės plotas labai stipriai išaugo: nuo 8725 akrų—1913 ligi 64240 akrų 1924. 1924 m. į žemės ūkį buvo įdėta 3.062.490 ster. sv. kapitalo. Po karo žemės ūkio gamyba vartotojų bendrovėms davė didelius nuostolius; 1923 metais buvo sudaryta tam tikra komisija žemės ūkio gamybai ištirti, kuri pagaliau pripažino, kad žemės ūkio gamyba tegali būti tik padedamoji pieninėms bei skerdykloms. Prie anglų vartotojų bendrovių žemės ūkio nuostolingumo nemaža prisidėjo ir pokarinis bendras žemės ūkio krizis.

Beveik visos anglų vartotojų bendrovės turi savas susisiekimo priemones. Po karo vis labiau įsigali automobilis. Transporto priemonės naudojamos ne tik prekėms gabent, bet taip pat ir ekskursijoms.

Prekybos įmonių tarnautojai dažniausia parengiami pačių kooperatyvų iš mokinių pradedant 14 metų amžiaus. Pradžioje tokis vaikas tarnauja pasiuntiniu, paskum pereina dirbti į sandėlius, o vėliau tampa sandėlio darbininku arba krautuvės pardavėju. Tas duoda galimumo anksti pradėti tarnautojų atranką. Dauguma (beveik išimtinai) tarnautojų — vyrai. Tik po karo kontorose ir konfekciono prekyboje daugiau atsiranda ir moterų.

Anglų vartotojų bendrovių *finansai* remiasi įnašų kapitalu, kuriam nuolatos augant, ir susidarė pakankamai tvirta finansinė bazė veikti kooperatyvams.

Anglų kooperacijos įstatyme, kaip mes pamatysime, numatytos dvi įnašų rūšys: grąžinamieji įnašai (withdrawable share) ir negrąžinami įnašai (transferable share). Jei kooperatyvas užsiima bankinėmis operacijomis, prie kurių įstatymas

priskiria įndėlių priėmimą, jis privalo turėti neišimamus (negrąžinamus) įnašus. Daugumą įnašų sudaro grąžinami įnašai. 1926 metais iš bendro įnašų kapitalo £ 87.909.381 negrąžinamas (arba perleidžiamas, kurį narys išstodamas iš bendrovės privalo perleisti kitam asmeniui, kurį b-vė sutinka priimti nariu) sudarė £ 1.383.936 ir £ 86.525.445 grąžinamas. Tuo būdu Anglijoje indėlių priėmimas virto papildomų įnašų priėmimu ir greitu laiku visiškai aprūpino vartotojų bendroves reikalingais kapitalais. Ir jau 70 metais matome vartotojų bendrovėse kapitalo perteklių ir savotišką kovą su kapitalų antplūdžiu aprėžiant įnašų sumą, mažinant palūkanų procentus.

Kapitalų perteklius prašokąs kooperatinės prekybos reikalus, buvo dedamas į nekilnojamąjį turtą, į paskolas nariams namams pasistatyti, finansuoti C. W. S. ir gaminamoms bendrovėms, dalis lėšų eidavo pirkti ir privatinių bendrovių akcijoms, ir kitiems vertybiniams popieriams.

1924 metais 713 bendrovės suteikusios žinias turėjo 16.702 nuosavų namų, ir 96.397 namus padėjo įsigyti savo nariams.

Savotišką būdą pritraukti lėšoms ir skatinti taupumą sudaro vadinami „pennybanks", kurie praktikuojami tų kooperatyvų, kurių įnašai grąžinami ir kuriems yra aprėžtos teisės priimti indėlius. Joms įstatymas leidžia priimti per dieną 10 šilingų iš vieno indėlininko, bet ne daugiau per 20 svarų iš viso, su sąlyga, kad tie indėliai bus išimami įspėjus prieš 2 dienas. 1913 metais tokių „penny banks" buvo 770 ir jų indėlių suma sudarė 1.866.276 st. sv., 1924 metus 958 bendrovės turėjo indėlių 4.097.680 st. sv.

Gaunamas pelnas, einant pavyzdingais įstatymais, gali būti skiriamas šiems devyniems reikalams: apmokėti skolintam kapitalui, amortizuoti turtui, steigimo išlaidoms apmokėti, palūkanoms už įnašų kapitalą, atsargos kapitalams, švietimo reikalams, įnašams Kooperatinei Sąjungai, kitiems tikslams ir premijoms už pirkimą. Daugiausia pelno eidavo paskutiniam reikalui ir premijos dar keliolika metų prieš karą pasiekdavo net 30%, vidutiniai sudarydavo 13—15%. Tokios didelės premijos už įpirkimą po karo išnyko. 1922 m. jos tesiekė 6,3%, 1923 — 7,6%, 1924 — 8,8%, o 1925 — 9,2%.

Pardavimas kreditan prekių bendrovės nariams daug bendrovių nuvarė į kapus priešročdeliniais laikais ir todėl ročdeliečiai griežtai nusistatė nepardavinėti bargan. Jos pavyzdį pasekė daug ir kitų bendrovių. Einant kooperacijos įstatymo 23 §, bendrovės turi teisės skolai padengti suvartoti nario įnašus. Kreditan pardavimas niekados nebuvo išnykęs iš anglų vartotojų bendrovių praktikos ir visados sudarė opią problemą. Iš 1387 vartotojų bendrovių prieš karą 1200 turėjo išskolinę prekių nariams.

Prie Kooperatinės Sąjungos buvo sudaryta net tam tikra prieškreditinė komisija, kuri kaip minimum priemonė pasiūlė kredituojant narius, nustatyti jiems maksimalinę kredito sumą, virš kurios daugiau neduoti, kol apmokės skolą. Po karo įsikreditavimas stipriai išaugo. Kredituoti narius iš dalies verčia ir pasikeitusios prekybos sąlygos: yra tokių dalykų, kurių vartotojas iš karto nepajėgia apmokėti, pav., dviračiai, siuvama mašina ir t. t. Kovai su įsiskolinimu steigiami tam tikri „taupymo klubai", kurie padeda nariams sutaupyti reikalingas sumas pirkti kostiumui, rakandams ir p. d.

Atskirų narių apyvartos judėjimas taip atrodo:

Metai	Nominalinė vertė	vertė išreikšta 1913 m.	1 nariui nominalinė vertė	1 narių 1913 metų vertė
1913	83.615.165	83.615.175	29.05	29.1
1920	254.158.144	100.700.000	56.42	22.4
1926	184.879.982	110.000.000	35.64	21.2

Iš šių davinių matome, kad nominaliai prekyba augo, bet santykiniai su 1913 metais matome kritimą laike karo, paskum vėl kilimą. Atskiram 1 bendrovės nariui įpirkimas palyginti su 1913 nominaliai išaugo, bet santykiniai dar toli gražu nepasiekė 1913 metų normos.

Klausimas, kurios reikšmės vartotojų bendrovių veikimas turi darbininkams, kurie sudaro daugumą jų narių, galima spręsti iš šių *Twiggo* samprotavimų. Suaugę trade-unionų nariai siekia 5 milijonų žmonių su vidutine alga £ 90 per metus, iš kurių 65—70% gali išleisti pirkdami kooperatyvuose. Tuo būdu potencinė tik darbininkų perkamoji jėga siektų apie £ 292—315 milijonų svarų sterlingų. Tuo tarpu 1926 metais apyvarta sie-

kė £ 183 milijonus. Tas parodo galimas anglų vartotojų bendrovių veikimo perspektyvas.

Tą apyvartą sudaro apie 80% maisto dalykai, anglys—7,8% iš visos apyvartos, drabužiai ir batai 11,7, baldai ir namų ruošos dalykai 1,2%.

1927 metais visų anglų vartotojų b-vių apyvarta prof. *Hall'o* apskaičiavimais sudarė 12—14% visos šalies prekių apyvartos.

Kai del kooperuotų gyventojų skaičiaus, tai 1911 metais kooperuotų gyventojų skaičius siekė 5,83%, 1921 m.—9,52%, 1927 apie 12,4% visų gyventojų (5.580.000 narių). Padauginę narių skaičių iš 4—4½ šeimos narių turėsime apie 24 mil. gyventojų su viršum suinteresuotų pirkimais anglų vartotojų bendrovėse, kas sudaro 50% su viršum viso Anglijos gyventojų.

Vartotojų kooperacijos judėjimui išsiplėsti nemaža reikšmės turėjo ir *kooperatinės didmenų bendrovės (Co-operative Wholesale Society)* įsteigimas Mančesteryje 1863 metais. Uoliausias jos steigėjas *Greenwood'as* — Ročdelio b-vės pirmininkas — taip formulavo jos uždavinius:

1) bendrovės prekes galės pirkti pigiau per savo sąjungą, prieidamos prie pirmųjų šaltinių;

2) naujos ir mažos bendrovės iš karto galės atsistoti ant tvirtų kojų, galėdamos pirkti prekes iš gero šaltinio ir galės tokio pat brangumo pardavinėti prekes, ir kitos krautuvės;

3) dividendai ne taip svyruos, kaip lig šiol, o del geresnių užpirkimų jie bus didesni;

4) bendrovės, ypač didesnės, galės daryti operacijas su mažesniais kapitalais, nes geresnėms sąlygoms išgauti nereikės iš karto daug pirkti;

5) bendrovės galės naudotis geresnių užpirkėjų patarnavimais ir sutaupys daug darbo ir išlaidų, o kas svarbiausia išvengs klaidų pirkdamos prekes.

Kooperatinė didmenų bendrovė (C. W. S.) buvo organizuota tais pačiais dėsniais, kaip ir atskira vartotojų bendrovė:

1) prekes pirkti ir parduoti tik už grynus pinigus;

2) kiekvienas jos narys — bendrovė pasižada pirkti tik savo didmenų bendrovėje visas prekes, kurių ji laiko;

3) prekes pardavinėti prekyvietės kainomis;

4) kapitalo sudaryme bendrovės dalyvauja proporcingai savo narių skaičiui;

5) pelnas skirstomas proporcingai įpirkimui.

C. W. S. veikimas greitai išsiplėtė ir išaugo.

1868 metais atsisakius C. W. S. įkurti savo skyrių Skotijoje, Glasgowe buvo sukurta Skotų Kooperatinė Didmenų Bendrovė (S. C. W. S.), 1915 metais susikūrė Airių žemės ūkio Didmenų Bendrovė (I. A. C. W. S.).

Jų veikimas skaitlinėmis taip atrodo:

C. W. S.

Metai	Narių skaičius	Kapitalai	Apyvarta	Pelnas	Tarnautojų skaičius
1913	1168	6.320.763	31.371.976	34.5837	20.994
1920	1222	18.530.596	105.439.628	5.029.962	36.391
1928	1123	57.083.598	87.735.283	1.890.594	39.392
			S. C. W. S.		
1913	268	3.696.415	89.640.033	340.730	8.685
1920	272	5.795.895	39.546.314	271.514	10.887
1920	257	8.212.464	18.000.000	550.000	10.309
			I. A. C. W. S.		
1915	326	28.225	375.379	—	81
1920	525	279.203	1.671.116	—	192
1927	598	187.765	543,896	—	90

Anglų ir skotų sąjungos ne tik užsiima didmenų prekyba, bet turi plačią gamybą. Paskutiniais metais C. W. S. turėjo 34 maisto dalykų fabrikus, 42 dangos, 25 baldų ir namų ruošos dalykų ir 19 kitų, jų tarpe — anglių kasykla ir dviračių fabrikas. Skotų C. W. S. taip pat turi stambių įmonių.

Kai kurias įmones (arbatos) valdo abi bendrovės C. W S. ir S. C. W. S.

Anglų C. W. S. turi bankinį skyrių, kuris 1928 metais padarė 690.519.531 £. apyvartos; sąskaitų skaičius išaugo ligi 24.520.

Anglų C. W. S. gamyba siekė 1928 m. 29.359.709 £., o Skotų C. W. S. — 8.867.172 £.

Be šių trijų stambių didmenų bendrovių ir jų mišrių įmonių, yra dar vadinamų *vietinių paskirstymo sąjungų* (distributive federations), sudaromų vietos bendrovių vietiniams užpirkimams. 1928 metais jų būta 11 su 81 nariu; kapitalo jos turėjo 56.329 £., apyvartos padarė 291.105, pelno turėjo 18.699; dirbo 52 tarnautojų.

Didmenų bendrovėms priklauso beveik visos vartotojų bendrovės. Didmenų bendrovių organizacija tokia. Anglų C. W. S. nariais priima tik bendroves ir jos įstatai reikalauja, kad kiekvienas įstojęs narys privalo pasirašyti penkiems įnašams kas dviems nariams. Bet dažniausia nelaukdama, kol bendrovės pilnai sumokės savo įnašus — jie užpildomi premijomis ar palūkanų procentais priskaitomais bendrovei. Skotų Didmenų Bendrovėje be kooperatyvų nariais gali būti ir jos tarnautojai, sulaukę 21 metų, jei jie įsigiję nemažiau per 5 svarus įnašo. Skotų Didmenų Bendrovė nepriima tų kooperatyvų į savo narius, kurie pardavinėja alkoholinius gėralus. Abiejų didmenų bendrovių įnašai gali būti perduodami.

Kaip jau iš dalies buvo sakyta, didmenų bendrovės atlieka labai svarbias funkcijas: jos perka didmenomis prekes ir jas paskirsto, užsiima bankinėmis operacijomis, draudžia, gamina prekes, transportuoja jas. Anglų didmenų bendrovė (C. W. S.) vedama 32 direktorių kolegijos: vadinamo Generalinio Komiteto, kurio nariai renkami dvejiems metams. Praktikoje tačiau tie patys asmenys visados perrenkami, tuo būdu ir reikalų vedimas esti nuolatos tose pačiose rankose. Direktoriai valdo vieną iš trijų didžiųjų sekcijų būtent Mančesterio, Newcastel'io ir Londono. Mančesterio sekcija turi 16 direktorių, kitos dvi sekcijos po 8 direktorius. Didmenų bendrovę jos nariai — kooperatyvai prižiūri per visuotiną susirinkimą, kuris kas ketvirtis metų šaukiamas įvairiose Anglijos dalyse ir sprendimus jau daro bendrame susirinikme Mančesteryje, kuris esti savaitei praėjus po sričių susirinkimo. Kooperatyvų atstovų skaičius pareina nuo balsų skaičiaus, o balsai taip suteikiami: 1 balsą gauna kiekvienas narys, antrą gauna už pirmus pilnus 10.000 sv. st. įpirktų prekių C.W.S., o toliau 1 balsą gauna už kiekvieną 20.000 st. sv. Skotų didmenų bendrovė administruojama pana-

šiai. Bet reikia pažymėti, kad Anglų C. W. S. prekes pardavinėja tik didmenomis, tuo tarpu Skotų C. W. S. turi teisę steigti ir savo skyrius, kad šiuos paskum progai pasitaikius paverstų vartotojų bendrovėmis.

Atskirų vartotojų bendrovių santykiai su savo didmenų bendrove panašūs į santykius atskiro nario su savo bendrove. Kapitalas apmokamas tvirtu palūkanų procentu, o pelnas skirstomas proporcingai įpirkimams. Didmenų bendrovės palaiko tamprius santykius su Kooperatine Sąjunga. C. W. S. turi savo atstovus C. U. (Kooperatinėje Sąjungoje) ir atvirkščiai. Abi organizacijos savo organuose turėdamos atstovus gali daryti ir tam tikros įtakos viena kitai.

Greta su materialiniu anglų vartotojų augimu ir to augimo konsolidavimu didmenų bendrovėse, ėjo ir rūpinamasis apie moralinį bei idėjinį vartotojų bendrovių ir kitų kooperatyvų rūšių (darbininkų gaminamųjų bendrovių) konsolidavimą. Tas buvo daroma įvairiose kooperatyvų konferencijose. Ypatingos reikšmės kooperacijos judėjimui turėjo 1869 m. sukviestas kooperatyvų kongresas, kuriame įvyko vienybė tarp šiaurės ir žiemių kooperatininkų, kuriuos daugiausia skyrė pažiūros į darbininkų dalyvavimą pelne. Tame kongrese H o l y o a k e'as pasiūlė sudaryti tam tikrą organą, kuris vykdytų kooperatyvų kongresų nutarimus, kas ir buvo kongreso priimta. 1873 metų kooperatyvų kongrese buvo sudaryta komisija pavadinta Kooperatine Sąjunga (Co-operative Union). Ji neužsiima jokiais prekybiniais reikalais, išskyrus spaudos leidinius. Ją sudaro vartotojų bendrovių ir kitų kooperatyvų atstovai. Svarbiausias Sąjungos tikslas remti kooperacijos judėjimą, kuris, anot Sąjungos įstatų, palaiko dorovę, teisingumą, taupumą gamyboje ir mainuose. Sąjungos veikimas reiškiasi auklėjamojo bei šviečiamojo darbo koordinavimu ir praktikos nurodymų davimu, judėjimo interesų gynimu ir bendrai pagalbos teikimu visais atvejais, kai reikalinga, kad kooperatyvų vedėjai visados pajėgtų tinkamai atlikti pavestus jiems darbus.

Kooperatinės Sąjungos darbas eina devyniose sekcijose ir yra organizuotas federacijos pagrindais, t. y. nė vienas jos or-

ganų nėra renkamas metinių kongresų, visi jie atsiranda renkant juos nuo pat apačios iki viršaus srityse ir sekcijose.

Beveik visos įregistruotos anglų kooperatinės bendrovės yra sąjungos nariai. Į ją prisidėjusios ir didmenų bendrovės ir visos kitos kooperatyvų sąjungos bei organizacijos.

Kiekvienas jos narys privalo kasmet mokėti nuo kiekvieno savo nario 2 penu. Tas liečia visų pirmiausia vartotojų bendroves. Kitoms kooperatyvų rūšims mokesnis nustatomas kitokiu būdu. Sąjungos nariai prižiūri jos veikimą per kongresą, į kurį siunčia savo įgaliotinius. Narių balsų skaičius nustatomas pagal narių skaičių, būtent, nuo kiekvieno pradėto arba pilno tūkstančio gauna 1 balsą. Kongresas įvyksta prieš Sekmines ir kas kartą naujoje srityje arba tam tikroje eilėje. Kongresuose svarstomi aktualūs kooperacijos judėjimo klausimai ir priimama Sąjungos apyskaita. Kongreso nutarimus vykdo centralinė valdyba, kuri, einant įstatais, renkasi du kart per metus, o reikalui esant ir dažniau. Centralinę valdybą sudaro 73 nariai. Tai yra visi sekcijų valdybų nariai. Sekcijų atstovų skaičius pareina nuo kooperatyvų skaičiaus ir jų stiprumo. Dvi sekcijos turi tik 6 atstovus, tuo tarpu kiti 7 turi nuo 7 ligi 12; sekcijų valdybą renka sekcijos bendrovės ir sekcijos valdyba paprastai posėdžiauja vieną kartą per mėnesį. Valdybos narys turi būti asmuo jau išbuvęs tos srities kooperatyvo, kuris priklauso sąjungos, bent 12 mėnesių nariu ir gyventų toje srityje. Centralinės valdybos vykdomuoju organu yra jungtinis komitetas sudaromas iš 15 asmenų. Šis komitetas renkasi kasmet 6 kartus, o reikalui esant ir dažniau.

Kooperatinės Sąjungos veikimas išdalintas į skyrius, prižiūrimus atskirų komisijų: švietimo, spaudos, darbo propagandos, žemės ūkio, parodų, parlamento ir kooperatinės partijos. Čia jau reikia pridėti statistikos ir finansų skyrius. Prie darbo komisijos yra tarifų skyrius, kuris sprendžia ginčus del darbo sąlygų. Atskirose Sąjungos sekcijose taip pat yra komisijos, kurios reguliuoja darbo sąlygas ir darbo laiką.

Kiekvienas C. U. narys turi teisės naudotis jos komisijų arba skyrių patarnavimais bei patarimais.

C. U. koncentruoja visą anglų kooperacijos judėjimo idėjinį bei organizacinį darbą.

Artimame kontakte su C. U. veikia ir 1918 įkurta kooperatinė partija (Co-operative Party), kurios uždavinys yra ginti kooperatyvų reikalus Parlamente. Per paskutinius rinkimus kooperatinė partija artimai veikė su Labour Party. Dabartiniu laiku turi devynis atstovus Parlamente, už kuriuos balsavo 208.762 asmenys (1924—128827). Tačiau, turint galvoje, kad prie kooperatinės partijos buvo prisidėję 1929 460 b-vių su 2.750.000 narių, tokį balsų skaičių netenka laikyti dideliu. Dalis anglų kooperatininkų nepatenkinti kooperatinės partijos sudarymu.

Darbininkų gaminamosios bendrovės. Jas, kaip jau matėme, ypatingai rėmė krikščionys-socialistai. 1882 metais sukurta tam tikra asociacija darbininkų co-partnershipui (darbininkų dalyvavimui akciniame kapitalui ir pelne) propaguoti. Tais pačiais metais buvo sukurta ir Gaminamosios Kooperacijos Sąjunga (Co-operative Productive Federation — C. P. F.), kurios uždavinys yra ūkiškai padėti gaminamosioms bendrovėms. Ji turėjo sudaryti centrą tų bendrovių produktams parduoti ir jas finansuoti. Ji šiek tiek surinko lėšų, bet bendrai savo veikimo neišplėtė. 1906 metais ji atidarė atsiskaitomąjį skyrių per kurį vartotojų b-vės atsiskaito su gaminamomis bendrovėmis. Ji varo ir gaminamųjų kooperatyvų naudai propagandą — leidžia metraštį lapelius, laiko specialinį agitatorių. Jų veikimą gali charakterizuoti ši lentelė:

Metai	B-vių skaičius	Narių skaičius	Kapitalai — įnašai skolos £. 1.000	Gamyba £. 1.000	Pelnas	Tarnaut. skaičius	Algos £. 1.000
1913	108	34.662	1.701	3.710	25	10.442	596
1917	97	36.358	1.804	5.146	359	10.038	766
1920	105	42.855	2.788	9.222	539	10.873	1.673
1927	102	38.766	3.520	6.277	437	13.291	1.554
1928	98	39.804	3.717	6.591	471	14.714	1.642

Gaminamųjų bendrovių nariai yra kartu ir jų darbininkai: patys dalyvauja pelne, kuris skirstomas pagal atliktą darbą, ir

patys veda įmones. Kiekvienas darbininkas turi įnešti dalį. Pagal pramonės šakas jos taip susiskirstė: drapanų gamybos apyvarta 1926 m. siekė 1.281.158 sv. st., batų — 660.314 sv. st., spaustuvių — 110.007 sv. st., metalo ir medžio gamyba ir pan. 205,794. Apyvartų mažėjimas 1925—1926 metais aiškinamas nepalankiomis ekonominėmis sąlygomis. Tačiau bendras jų augimas daug menkesnis kaip vartotojų bendrovių, kurių apyvartos 1927 palyginti su 1913 metais išaugo apie 3¼ karto, narių skaičius 3 su kaupu, tarnautojų skaičius išaugo ligi pusantro kart, tuo tarpu gaminamųjų bendrovių narių skaičius, paliko beveik tas pats, apyvartos, nepadidėjo du kart, taip pat ne ką išaugo ir tarnautojų skaičius, kurie tesudaro vos trečdalį visų narių. Vadinasi, kiti dalyvauja gaminamose bendrovėse tik savo kapitalais.

Kooperatinis draudimas. 1867 metais tos pačios organizacijos, kurios sukūrė C. W. S. ir C.U., sukūrė Kooperatinio Draudimo Draugiją (Co-operative Insurance Society - C. I. S.), kaip akcinę bendrovę, nes įstatymas draudė kooperatinėms organizacijoms užsiimti draudimu. Pradžioje ji savo būstinę turėjo Ročdelyje,, o nuo 1871 metų persikėlė į Mančesterį. Pradžioje buvo užsiėmusi tik draudimu nuo ugnies, 1869 metais pradėjo garantinį draudimą nuo tarnautojų nesąžiniškumo. 1886 m. pradėjo drausti gyvybę, o 1899 metais ji buvo paversta kooperatine bendrove, ir į jos įstatus buvo įtrauktos įvairios rūšies draudimo operacijos. Vartotojų bendrovės stodamos į draudimo bendrovę turėjo sumokėti 4 šilingus grynais įnašo (20 šil.) sąskaiton, už kurį mokama 6%. Lygiagrečiai buvo plečiamas ir kitų rūšių draudimas. 1873 m. C. W. S. turėjo daug nuostolių iš prekių transporto ir tas paskatino ją sudaryti tam tikrą fondą, nuo kiekvieno siuntinio skiriant į jį tam tikrą sumą. Tas fondas pasirodė C. W. S. labai naudingas ir padidino C. W. S. apyvartos lėšas. 1898 m. įvedus darbininkų draudimą, taip pat buvo sudarytas prie C. W. S. tam tikras fondas. Tuo būdu draudimas ėjo įvairiais keliais. 1913 metais C. I. S. faktinai perėjo į C. W. S. ir S. C. W. S. rankas. C. W. S. išmokėjo C. I. S. nariams jų įnašus.

1904 m. C. I. S. įvedė įdomią draudimo rūšį, būtent, kolektyvinį gyvybės draudimą. Vartotojų bendrovės norėdamos galėjo apdrausti kolektyviai visus savo narius. Mirus šeimos nariui, šeima gaudavo sumą atitinkančią jo vidutiniam įpirkimui per paskutinius trejus metus. Šešiems metams praėjus tą sistemą išplėtė prileisdami draudimą žmonų ir vaikų. Bendrovės draudimo premijas moka proporcingai savo apyvartoms, o draudimo sumos išmokamos proporcingai narių įpirkimams kooperatyve. Ligi karo mirus vyrui mokėjo po 4 šil. už kiekvieną įpirktą svarą sterlingų, mirus žmonai po 2 šilingu. Tačiau buvo nustatytos tam tikros ribos, pav., mirus vaikui neišduodavo daugiau per 4 sv. sterlingų, jei mirusiam nebuvo suėję 3 metai, ir nedaugiau 10 sv. st. — ligi 10—16 metų. Suaugusiems buvo nustatytas maksimumas 25—50 sv. st. atsižvelgiant į šeimos būklę. Tatai buvo padaryta tuo tikslu, kad nariai perkantieji prekes ne sau, o kitiems parduoti, neapsunkintų perdaug bendrovės. Perėjus nariui iš vienos bendrovės į kitą, kur įvestas kolektyvinis draudimas, ir draudimas pereina naujai bendrovei. Jei narys perėjo į bendrovę, kur nėra kolektyvinio draudimo, jo draudimas eina senoje bendrovėje. Taip pat numatyta, kad nusenę nariai, kurie gyvena prie vaikų ar del kitų priežasčių savarankiškai neūkininkauja ir neperka prekių, nenustotų teisės į premiją.

Už tokį kolektyvinį draudimą savo narių bendrovės moka 1 pensą nuo 1 sv. st. apyvartos. 1926 metais tokių draudimų pasinaudojo 935 bendrovės, o kai kurios bendrovės pačios įvedė tokį draudimą. Paskutiniais metais tokis kolektyvinis draudimas bandoma įvesti kooperatyvų vedėjų ir bugalterių korporacijoje ir vyrų kooperatinėje gildijoje.

C. I. S. augimas nuo 1918 — 1926 m. taip ėjo 100 sv. st.

Metai	Visų premijų suma	Paprastas gyvybės draudimas	Pramoninis gyvybės draudimas	Gaisrų draudimas	Tarnaut. pasižadėjimų	Priepuolių ir bendras draudimas
1913	223	139	4	40	28	11
1920	1371	905	147	129	108	81
1926	3218	1163	1197	193	100	565

Daviniai rodo jos labai stiprų išaugimą. Jos kapitalai 1927 metais sudarė £ 34.922, premijų suma — 3.628.329, grynas pelnas — 51.000, tarnautojų turėjo 4.735.

Statybos bendrovės. Anglijoje statybos bendrovės pradžioje turėjo taupomųjų sąjungų pobūdžio, į kurias jungėsi nariai, kad vienas kitam padėtų įsigyti namus. Nariai dėdavo kasmet įnašus ir kasmet iš to kapitalo buvo statomi nariams namai. Eilė būdavo nustatoma burtais. Tokios bendrovės siekia jau galo aštuoniolikto šimtmečio ir pagaliau įgavo tokio pobūdžio: narys, kuris nori gauti paskolos privalo tiek pasirašyti dalių, kiek jis nori gauti paskolos, kuri išskaitoma iš jo kasmėnesiniais įmokėjimais, skaitant palūkanų procentus už palūkanas per tam tikrą metų skaičių. Tuo būdu *building societies* iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip realinis kreditas padengiamas amortizacija. Administracijos išlaidoms apmokėti ir atsargos kapitalui sudaryti eina pabaudos ir premijos, parduodant namus. Pradžioje šios bendrovės buvo laikinos ir teturėjo aprėžtą narių skaičių. Vėliau 1840 metais atsiranda ir nuolatinės bendrovės. Tolimesnis šių bendrovių patobulinimas buvo nustatymas, kad nariai pasistatę namus mokėtų aukštesnius įnašus.

1906 metais statybos bendrovių Anglijoje, Šotijoje ir Airijoje buvo 2012, jų narių skaičius siekė 611729. Įnašų kapitalas 42.044.000 sv. st., svetimos lėšos 26.113.000 sv. st., hypoteka 55.639.000 sv. st. 1919 metais jų narių skaičius išaugo 679.000, jų pajamos siekė 858400 sv. st., 1927 metais narių skaičius išaugo ligi 1402768, pajamos 103.014.515 sv. st. Bendras jų balansas siekė 221.855.122 sv. st.

Kredito kooperatyvai. Kredito kooperatyvai, jei neskaityti mėginimo sukurti Anglijoje Schulzes-Delitscho tipo banką, kurio veikimas neišsiplėtė, kredito kooperatyvų Anglijoje ligi paskutinių laikų nebuvo. 1923 m. buvo padaryti valdžios žygiai plėsti ūkininkų kredito kooperaciją valstybės lėšomis ir be bendros registracijos tvarkos, einant Industrial and Provident Societies Act 1893 m., jos turi dar registruotis ir Žemės Ūkio Ministerijoje. Jų veikimas aprėžtas—jos neturi teisės imti paskolų ir indėlių. Jų vedimas ir atskaitomybė labai su-

prastinta. Apyvartos kapitalo jos gauna iš Žemės Ūkio Ministerijos tam tikro fondo. Bendrovės narys įstojęs į bendrovę privalo: a) įmokėti stojamojo mokesnio 2 šil. 6 pen., b) pasirašyti 1 daliai — 1 sv. st. dydžio, kuriai apmokėti įneša 5 šil. Likusiai neapmokėtai daliai (15 šil.) valstybė išduoda paskolą penkeriems metams. Narys savo 5 šil. sumokėtus už dalis gali gauti tik likviduojant bendrovę. Jokių kitų pasižadėjimų už bendrovės skolas narys neprisiima.

Tam tikru 1923 m. įstatymu tokio tipo kredito bendrovėms finansuoti buvo paskirta 500.000 sv. st.

Žemės ūkio kooperatyvai. Išskyrus Airiją, kur juos pradėjo steigti Sir Horace Plunkett, Anglijoje gana silpnai išsiplėtė. Juos sudaro bendro pirkimo reikalingų žemės ūkiui dalykų ir bendro žemės ūkio produktų pardavimo bendrovės (į jas neįeina airių kooperatyvai). Žemiau dedami daviniai charakterizuos jų veikimą:

Metai	B-vių skaičius	Jose narių	Praduota prekių L. 1.000	Pelnas L. 1.000
		Pirkimo b-vių.		
1913	257	27.204	1.583	8
1920	703	117.040	13.351	102
1924	554	98.605	8,853	59
		Pardavimo b-vių.		
1913	124	9.732	840	38
1920	302	44.201	7.920	116
1924	238	34.888	3.673	6

Anglų kooperacijos įstatymas. Ligi susikursiant kooperacijos judėjimui Anglijoje jau buvo laisvų susijungimų, kurių uždavinys buvo teikti pašalpos ligoje ar senatvėje ir apskritai susišelpti. Šios draugijos vadinosi „friendly societies". Pradedant 1793 metų įstatymas tų draugijų veikimą plečia. Pirmosios vartotojų bendrovės ir pasinaudojo to įstatymo nuostatais. Remiantis jais 1844 metais buvo sukurta ir Ročdaliečių vartotojų bendrovė. 1846 metais juo naudotis kooperatyvams buvo palengvinta. Tokia registracija, be abejonės, palengvino beteisę kooperatyvų būklę, bet neatitiko kooperacijos judėjimo uždavinius. Todel krikščionys socialistai 1850 m. pagamino kope-

racijos įstatymo projektą, kuris 1852 metais su kai kuriomis pataisomis ir buvo priimtas vardu „Industrial and Provident Societies Act" (Pramonės ir apsirūpinimo bendrovių aktas). Terminų „kooperacijos bendrovė ar kooperatyvas" jame nerandam.

Šis pirmas Anglų kooperacijos įstatymas buvo kartu ir pirmas kooperacijos įstatymas apskritai pasaulyje. Jis ne kartą buvo papildomas ir keičiamas. Pirmas svarbus papildymas buvo padarytas 1862 metais, kuris turėjo tendencijos priartinti įstatymo nuostatus prekybinių bendrovių nuostatams. Tačiau 1876 metais vėl buvo grįžta prie „friendly societies" tipo.

Įstatymas, kuris šiandieną reguliuoja kooperatyvų padėtį 1893 metais buvo kodifikuotas, 1894, 1895 ir 1913 metais keičiamas atskirais punktais. Po visų tų pakeitimų kooperatyvas juridiniai užima vidurinę vietą tarp „friendly societies" ir prekybos bendrovių. Nuo prekybinių bendrovių skiriasi tuo, kad:

1) jos papraščiau ir lengviau įregistruojamos ir likviduojamos kaip prekybos bendrovės.

2) kooperatyvo kapitalas nėra tvirtai fiksuotas ir gali, išskyrus bendroves, kurios priima taupmenas, būti išimamas;

3) kooperatyvo nariais gali būti nepilnamečiai.

4) kooperatyvai turi tam tikrų palengvinimų tvarkant mirusių narių turtą ir paties kooperatyvo turtą.

5) kooperatyvai turi tam tikrų palengvinimų naudotis trečiųjų teismu reikalaudamos savo turtą iš tarnautojų ir bendrai juridinėse priemonėse prieš tarnautojus.

6) kooperatyvai atleisti nuo pajamų mokesnio, kurį tenka mokėti nuo pelno, jei jos neparduoda prekių ne nariams ir turi neprašokantį įstatymų nustatytą įnašų skaičių.

Vidaus kooperatyvų organizacijoje įstatymas duoda bendrovėms daug laisvės. Dabartiniu laiku dauguma vartotojų bendrovių įregistruotos einant tuo įstatymu ir tik nedaugelis veikia akcinių bendrovių įstatais.

Pramonės ir apsirūpinimo bendrovė (kooperatyvas) registruojamas tam tikro valdininko — „Registrar of Friendly Societies". Steigėjais jų turi būti ne mažiau per septynis atskirų asmenų ir ne mažiau per 2 įregistruotų bendrovių. Prieš

įregistruojant turi būti patiekti įstatai ir, jei jie atitinka įstatymus, tai privalo būti įregistruoti. Atsisakius registruotis, bendrovė turi teisės apeliuoti į aukščiausiąjį teismą (High Court of Justice). Įregistruota bendrovė gauna juridinio asmens teises ir aprėžtą narių atsakomybę tik pasirašytais įnašais.

Įregistruota bendrovė gali susilieti su kita įregistruota bendrove. Tai atsitinka, kad dvi apytikriai vienodo stiprumo b-vės pareiškia noro susijungti, sulieti savo lėšas ir veikti kaip koncernas. Susiliejimas gali būti įvairaus pobūdžio: silpnesnioji susilieja su stipresniąja ir pirmoji nustoja veikusi. Kooperatyvas gali virsti akcine bendrove, arba akcinė bendrovė kooperatyvu. Pastaruoju atveju nuostatai del kapitalų ir t. t. turi būti pritaikinti kooperatyvų įstatymams. Tokie pakeitimai tegali būti daromi tik „ypatingomis rezoliucijomis", t. y. priimamomis nemažiau ¾ narių tam tyčia sukviestame susirinkime ir antrame susirinkime, sukviestame ne anksčiau per 4 savaites, daugumos susirinkimo dalyvių patvirtintomis.

Įregistruoto kooperatyvo įstatai reguliuoja narių teises ir pareigas, įstatų keitimo tvarką. Pakeitimai taip pat turi būti registruojami pas „Registrar of Friendly Societies". Einant 1893 metų įstatymu įstatuose turi būti toki punktai:

1) Bendrovės tikslas, vardas ir būstinė;

2) Nuostatai dėl narių priėmimo, apimant tuo kooperatyvus ir draugijas, kurios einant įstatais norėtų laikyti naujai kuriamame kooperatyve pinigus;

3) Nuostatai dėl visuotinų susirinkimų kvietimo, balsavimo tvarkos ir įstatų keitimo tvarkos;

4) Bendrovės valdybos rinkimo ir perrinkimo tvarka, taip pat ir kitų valdomų organų, jų kompetencijos ir atlyginimas;

5) Nuostatai dėl įnašo aukščio, kuris negali būti didesnis per 200 svarų sterlingų;

6) Nuostatai dėl to, ar kooperatyvas turi teisės imti paskolas ar prieš garantijas, einant įstatymo nuostatais, priimti pinigus iš narių ir pašalinių asmenų, kuriomis sąlygomis, kaip garantuojant ir ligi kokiai sumai;

7) Nuostatai dėl to, ar įnašai visi ar iš dalies gali būti perduodami, ir kaip perduodami ir registruojami ir valdybos

leidžiami; toliau nuostatai del to, ar įnašai visi, ar dalimi gali būti išimami ir sąlygos del jų išėmimo ir del atsiskaitymo, išimant įnašus iš kooperatyvo;

8) Nuostatai dėl knygų revizijos ir revizorių rinkimo ar kvietimo viešo revizoriaus. Ketvirtinės revizijos gali būti daromos narių, bet bent vieną kartą per metus kooperatyvo revizija turi būti atlikta viešo revizoriaus (public auditor);

9) Nuostatai dėl to ar gali iš kooperatyvo išeiti nariai ir kuriuo būdu, taip pat tolimesni nuostatai del mirusių narių turto, arba del patekusių į konkursą ir del pinigų išmokėjimo įgaliotiniams;

10) Nuostatai dėl perteklių sunaudojimo;

11) Nuostatai dėl laikymo ir naudojimo kooperatyvo antspaudos;

12) Nuostatai ar gali būti kapitalas dedamas į kitas organizacijas ir kuriuo būdu.

Šias teises ir funkcijas kooperatyvas paprastai paveda savo valdybai. Del asmenų, kurie vartoja pinigus, daiktines gėrybes ir, reikalaujant atsiskaitymo, gali patiekti neaiškias sąskaitas arba prisisavinti pinigus, įstatyme numatytos tam tikros bendros juridinės priemonės.

Kooperatyvo nariu gali būti kiekvienas asmuo sulaukęs šešiolikos metų, jei įstatai nenustato kitoniškos tvarkos. Nepilnamečiai negali būti renkami į valdomus organus. Narys negali turėti daugiau per 200 sv. st. įnašo. 1929 metų pakeitimo projekte siūloma tą sumą pakelti ligi 400 sv. st. Ši sąlyga negali būti pakeista įstatais. Narys turi teisės kontroliuoti bendrovės reikalus, peržiūrinėti knygas, dalyvauti visuotinuose susirinkimuose.

Visuotinus susirinkimus kviečia valdyba. $^1/_{10}$ narių daliai arba 100 narių, kur narių skaičius prašoka 1000, reikalaujant, registraras gali sukviesti nepaprastą narių susirinkimą, arba įgalioti vieną ar kelis inspektorius patikrinti reikalus. Reikalautojai turi turėti rimtą pagrindą nepaprastam susirinkimui kviesti ir iš jų gali būti pareikalauti kilę del to nuostoliai. Įstatuose turi būti pažymėta, kad bendrovė visas savo apyskai-

tas pristato registrarui, taip pat teikia visų jo reikalajamų žinių.

Kilusieji kooperatyve ginčai turi būti reguliuojami pačios bendrovės trečiųjų teismu. Nepasiekus tikslo, arba jei įstatai nenumato ginčo reguliavimo būdų, tai ginčijamas klausimas bendrai susitarus, gali būti patiektas registrarui, kuris turi teisės ginčo dalyvius kvosti, saikdinti, priversti patiekti knygas, sutvarkyti reikalą ir paskirstyti kilusius nuostolius.

Nusižengimas prieš „Industrial and Provident Societies Act" gali būti daromi kooperatyvų valdomų organų bei tarnautojų ir narių ir baudžiami piniginėmis pabaudomis arba kalėjimu. Registraras turi teisės sutikus Finansų Ministerijai išbraukti kooperatyvą iš registro, sustabdyti jo operacijas ligi trijų mėnesių, jei jis įsitikino, kad kooperatyvas siekia priešingo įstatymui tikslo, arba nežiūrėdamas į registraro įspėjimus arba apeidamas juos, veikia prieš teisėtus nuostatus.

Registraras gali išbraukti kooperatyvą iš registro, jei jo narių skaičius sumažėja mažiau kaip septyni nariai, arba jei paaiškėja, kad registravimas įvyko dėl apgaudingų priemonių, arba jei kooperatyvas nustoja veikti.

Kooperatyvas gali būti likviduotas, nutarus ⅔ narių ir pasirašius jiems po likvidacijos nutarimu, arba likviduojant jį privalomu būdu, kaip akcines bendroves.

Dabartinį kooperacijos įstatymą anglų kooperatininkai laiko patenkinimu, nors kai kuriuos jo punktus ir norėtų pakeisti — būtent, duoti aiškesnę kooperatyvo definiciją, kad kooperatyvu firma nesinaudotų grynai kapitalistinės verslamonės; pakelti teisėtą įnašo sumą nuo 200 sv. st. ligi 400. 1924 m. Anglų Kooperatinė Sąjunga buvo su tokiais pakeitimais įnešus į Parlamentą projektą, bet netekus darbo partijai valdžios ir projekto priėmimas atkrito. 1929 metais įstatymo pakeitimas vėl buvo įneštas į Parlamentą, bet 1930 metais vėl atsiimtas.

Kaip jau buvo minėta, anglų kooperacijos įstatymas atleidžia vartotojų bendroves nuo pelno mokesnio. Anglų mokesnių departamentas 1901 metais padarė tokį sprendimą del vartotojų bendrovių apkrovimo mokesčiais: „Turint galvoje ko-

operacijos bendrovę tikra to žodžio prasme, kuri parduoda tik nariams ir grąžina jiems proporcingai įpirkimams skirtumą tarp perkamos ir parduodamos kainos, departamentas laiko nesuderinamu daiktu Lordų Rūmų sprendimą laikyti tą grąžinamą kainos dalį pelnu, kurią reikėtų apkrauti mokesniais nuo pelno. Taip pat ir bendrovėse, kurios parduoda ne nariams, tektų apkrauti tik tą pelno dalį, kuri susidaro iš prekybos su ne nariais". Tą pat departamentas pripažino ir 1904 m. Vartotojų bendrovės moka tik pelno mokesnį pagal šedulas „a" ir „b" (nuo žemės ir namų). Premijos už įpirkimą laikomos taupmenomis, o ne pelnu ir todel negali būti apkraunamos ir nepriskaitomos į bendrą nario pelną. Palūkanos gaunamos narių už kapitalą laikomos pelnu, nuo kurio reikia mokėti mokesčiai, bet apkraunami ne prie pelno šaltinio, o moka individualiniai nariai, jei nario bendras pelnas prašoka neapkrauamą pelnu normą (£. 160). Valdininkų kooperatyvai, kurie vietoje premijos už įpirkimą, pelną skirsto nariams kaipo dividendą už įnašus, moka mokesnius nuo pelno, kaip ir visos akcinės bendrovės.

Kooperatyvų revizija 1913 metų kooperacijos įstatymo pakeitimo nuostatais pavesta „viešiems" revizoriams (public auditors). Kooperatinė sąjunga bandė parengti savų „viešų revizorių", bet tas nepavyko. Revizija grynai formalinė — bugalterinė. Revizorius niekada nesiinteresuoja bendru reikalų vedimu. Bendrovės metinis balansas turi turėti viešo revizoriaus parašą ir tas balansas turi būti dykai išduodamas nariams.

Literatūra. Be jau minėtų I dalies pabaigoje veikalų apie Anglų kooperacijos judėjimą G. I. Holyoake'o, Müllerio, Webbu, Mercerio tenka dar suminėti: Acland and Jones, Working Men Cooperators. Manchester 1922. Fay C. R. Co-operation at home and Aroad, Third Edition. Hall F. Handbook for members of co-operative commitees. III Revised ed. Manchester 1929. Cassau Theodor. Die Konsumvereinsbewegung in Grossbritanien München u-Leipzig 1924. The People's Year Book 1930. Co-operative Statistics. For the Year 1926. Manchester 1927. Twigg H. I. The Economic Advance of British co-operation. Manchester 1928. The Industrial ant Provident Societies Act 1893... Revised and Indexed. Manchester 1927. Internationales Genossenschafts-Bulletin 1927. straipsnis Th. Llewelyn Davies 193 p. Internationale Genossenschaftliche Rundschau 1929 m. 50 pusl. I. G. R. straipsniai: Grossbritanien W. Wolfo, R. Murray, Haslam. Partei, die Genossenschaftliche, in Grossbritainen von G. Schulze straipsnis IHG.

Vokietija.

Kooperatinių verslamonių atsiradimas Vokietijoje. Schulze - Delitscho darbas. Jo pirmųjų kooperatyvų pobūdis ir uždaviniai. Visuotinos Sąjungos sukūrimas, jos uždaviniai bei organizacija. Atskilimas nuo jos kai kurių kooperatyvų rūšių. Vokiečių Sąjungos sukūrimas, jos sudėtis, uždaviniai ir organizacija. Santykiai su vartotojų bendrovėmis. Atskiri Schulze-Delitscho sistemos kooperatyvai. Kredito bendrovės. Jų organizacija. Lėšos. Nariai. Veikimo plotas. Organai. Amatininkų žaliavos bendrovės. Žemės ūkio kooperatyvai. Raiffeiseno tipo kooperatyvų atsiradimas. Raiffeiseno ir Schulze-Delitscho sistemų skirtumai. Centralinės kasos. Ginčas su Schulze-Delitschu. Raiffeiseno dėsniai. Raiffeiseno kredito kooperatyvo operacijos. Santykiai su centralinėmis kasomis. Santykiai su Prūsų Kasa. Raiffeiseno organizacijų likimas.

Reicho Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga. Jos atsiradimo priežastys ir skirtumai nuo Raiffeiseno sistemos. Pažiūros į centralizaciją ir valstybinę pagalbą. Jos organizacija. Susijungimas su Generaline Sąjunga ir atsijungimas. Dabartinė jos buklė. Susiliejimas į vieną organizaciją su Generaline Sąjunga.

Reicho Žemės Sąjungos kooperatyvai. Ūkininkų draugijos ir jų kooperatyvai.

Žemės ūkio kooperatyvų reikšmė.

Prūsų Centralinė Kooperatinė Kasa. Atsiradimo priežastis. Jos uždaviniai ir organizacija. Santykiai su centralinėmis kooperatyvų finansinėmis organizacijomis. Jos reorganizacija po karo.

Vartotojų bendrovės. Jų atsiradimo istorija. GeG ir centralinė vokiečių vartotojų bendrovių sąjunga. Gepag ir Reicho vartotojų bendrovių Sąjunga. Vokiečių vartotojų bendrovių sąjunga. Vokiečių vartotojų bendrovių operacijos ir organizacija. Zentralverbando organizacija. Vartotojų bendrovių lėšos. Fabrikų vartotojų bendrovės. Valdininkų vartotojų bendrovės.

Butų koperatyvai.

Darbininkų gaminamosios bendrovės.

Vokiečių kooperatyvų įstatymas. Jo istorija. Svarbesnī nuostatai. Revizijos tvarkymas. Sankcijos.

Kooperatyvų istorija tampriai yra susijusi su bendra šalies ūkio istorija. Jei Anglijoje visų pirma susiformavo į tam tikrą sistemą vartotojų bendrovių judėjimas, tai tam padėjo susidarymas didelių kadrų vartotojų, kuriuos pagimdė miestuose stambioji pramonė. Tuo tarpu Vokietijoje pusiau pereito amžiaus matome dar silpną pramonę, žemės ūkis joje sudarė dar pagrindinę visuomenės ūkio šaką. Tačiau ir Vokietijoje ūkio industrializacija ėjo sunkiai paliesdama smulkių gamintojų ekonominę būklę. Smulkus ir vidutinis ūkininkų žemės ūkis tuo laiku pergyveno sunkias dienas, viena, dėl įsiskolinimo, antra, dėl ištikusių 1846/47 metais Vokietijoje sunkmečių dėl nederliaus. Tas reikalauja visuomenės susirūpinimo

badaujančiais, atsiranda šelpimo draugijų. Iš šių draugijų, kuriomis buvo bandoma palengvinti vargstančių žmonių skurdas ir išdygo pagaliau kooperatinės bendrovės.

Kooperatinių bendrovių atsiradimas Vokietijoje surištas yra su Schulze-Delitscho vardu. Jis rūpindamasis darbininkų ir amatininkų būklės pagerinimu 1849 m. sukūrė dailydžių žaliavos asociaciją, o kiek vėliau tais pačiais metais jis sukūrė panašią asocijaciją ir kurpiams. Tų asocijacijų uždavinys buvo palengvinti amatininkams konkuruoti su įsigalinčia stambiąja pramone. Kad amatininkas galėtų taip pat pigiai gaminti produktus, kaip ir stambioji pramonė, jis turi turėti gerą ir pigią žaliavą, kurios jis gali įsigyti tik pirkdamas didesniais kiekiais. O kadangi atskiras amatininkas to padaryti negali — tai jam reikia kartu su kitais dėtis į bendrovę. Kad tokia bendrovė būtų kreditinga, Schulzės pasiūlymu bendrovės nariai prisiėmė solidarinę atsakomybę už bendrovės pasižadėjimus. Tuo būdu Schulzei pavyko pirmu kart išspręsti ūkiškai silpnųjų kreditingumo klausimas ir tuo sudaryti pagrindą smulkiam kooperatiniam kreditui. Jo įkurtų bendrovių praktika parodė, kad jos yra naudingos savo nariams — per jas amatininkai pigiau gaudavo reikalingos žalios medžiagos. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad žaliavos pirkimas didmenomis dar neaprūpina amatininko, kuris neturi lėšų tai medžiagai pirkti iš bendrovės. Turėdamas tai galvoje Schulze įsteigė tam tikrą paskolų bendrovę, kur tačiau nepritaikė pradžioje jau žaliavos asocijacijose priimto solidarinės atsakomybės dėsnio. Tuo būdu ši nauja Schulzės bendrovė, sukurta jau 1850 metais maža kuo skyrėsi nuo jau minėtų šelpimo draugijų. Skirtumą sudarė tik tai,kad skolininkai buvo apdėti tam tikru mėnesiniu įnašu bendrovės lėšoms padidinti. Tokiais pagrindais sukurtai paskolų bendrovei nelabai sekėsi.

Tuo tarpu Schulzės draugas d-ras Bernhardi kaimyniniame miestelyje Eilenburge sukūrė kredito bendrovę, pritaikindamas solidarinės atsakomybės principą. Bernhardi bendrovei gerai sekėsi. Schulze pamatęs, kad jo paskolų bendrovė nyksta, nutarė ją reformuoti Bernhardi pa-

vyzdžiu, padėdamas jos pagrindan vieton pašalpos iš šalies — savigalbos principą. Bendrovės kreditingumą turėjo sudaryti solidarinės atsakomybės prisiėmimas jos narių už bendrovės pasižadėjimus, o apyvartos kapitalo pradžią turėjo sudaryti taip pat patys nariai savo įnašais. Tuo būdu buvo sudarytas tvirtas pagrindas bendrovei veikti ir jos pavyzdį pradėjo sekti ir kitų vietų gyventojai. Schulze matydamas, kad jo pradėtu darbu visuomenė interesuojasi, išplėtė stiprią propagandą savo paskolų ir kredito bendrovių naudai spaudoje ir tam tikruose leidiniuose, kur duoda iš savo patyrimo praktiškų nurodymų, kaip steigti ir vesti kooperatines bendroves. Jis propagavo ne tik kredito bendrovių steigimą, bet ir gaminamųjų bendrovių, kurios turėjo suvaidinti ypatingą vaidmenį, sprendžiant socialinę problemą. Gaminamosios bendrovės idėją jis buvo perėmęs iš Prancūzijos (L. Blanc'o).

Jo kuriamų bendrovių uždavinį sudarė ne tik materialinė nauda, bet ir socialinis išlyginimas, kaip bendrovių veikimo pasekmė, kai mažiau bus turtingų ir vargšų. Taip pat Schulze Delitschas svarbiu dalyku laikė ir savigalbos auklėjimą, ir kvietė valdančios klasės narius dėtis prie jo idėjų ir nesibaimintis „raudonos baidyklės", tarnauti susibroliavimo idėjai ir sutikti, kad ligi šiol kapitalas perdidelę dalį paveržDavo iš darbo.

1858 metais Vokietijoje jau randame 45 bendroves su 11.183 nariais, kuriems buvo atidaryta daugiau kaip 2 milijonai talerių kredito. Taip pat ir 84 paskolų kasos Berlyne įkurtos tam tikros sąjungos darbo klasės būklei gerinti perėjo į Schulzės sistemą. 1854 metais ligi 1861 metų jis leidžia prie vieno profesinių sąjungų laikraščio priedą, vardu „Innung der Zukunft", kur jis skelbia savo idėjas. 1859 metais padaro svarbų žingsnį sujungti artimus jo sistemai kooperatyvus į vieną centralinę organizaciją Veimaro Kooperatyvų Kongrese, kur ir buvo nutarta sukurti „Allgemeine Verband der deutschen Erwerbs - und Wirtschaftsgenossenschaften". Schulzė buvo išrinktas tos sąjungos centralinio biuro vedėju ir sąjungos pirmininku. Dirbdamas tose pareigose daug jis nusipelnė kooperacijos idėjoms išplėsti ir suda-

ryti tinkamas kooperatyvams plėstis juridines sąlygas. Visuotinoji sąjunga gan ilgą laiką vadovavo visam vokiečių kooperacijos judėjimui. Nuo 1861 metų ji, „Innung der Zukunf" pavertė savo organu 1866 m. pavadintu „Blätter für Genossenschaftswesen". Kasmet kviesdavo kongresus. Ligi 1860 metų į Visuotinos Sąjungos centralinį biurą įstojo 106 kooperatyvai ir nuo to laiko pradeda stipriai augti. 1862 metais Schulzė perkėlė savo Sąjunos bustinę į Potsdamą. Tuo tarpu paaiškėjo ir reikalas kurti vietines sąjungas (atskiroms Vokietijos šalims bei provincijoms). 1864 metais buvo priimtas vad. „organiškas statutas". Einant juo Visuotinoji Sąjunga apėmė visą Vokietiją ir visų rūšių kooperatyvai galėjo būti jos nariais su savo vietinėmis sąjungomis. 1864 metais buvo nutarta sukurti „Deutsche Genossenschaftsbank von Soergel, Parisius u. Co", kuris 1865 metais pradėjo veikti su kapitalu 270.000 talerių. 1904 metais šis bankas susijungė su Dresdener Banku, prie kurio buvo įkurtas tam tikras ligi šiol veikiąs kooperacijos skyrius.

Visuotinoji Sąjunga vedama visuotino susirinkimo renkamo gynėjo (Anwalt) ir Sąjungos tarnautojų. Visuotinas susirinkimas įvyksta vieną kartą per metus, į kurį kooperatyvas turi teisę prisiųsti 1 atstovą. Sajungos organus sudaro siauroji komisija, bendroji komisija ir vietinės revizijos sąjungos. Sąjungos uždavinys buvo ginti kooperatyvų — savo narių — reikalus, rūpintis liečiančiais kooperacijos judėjimą juridiniais klausimais, organizuoti narių reviziją ir apskritai rūpintis plėsti kooperacijos judėjimą. Nariais galėjo būti visų rūšių kooperatyvai, kurių pareigą sudarė sumokėti kasmet 2% nuo gryno pelno Sąjungos naudai, bet nemažiau 6 markes ir nedaugiau per 90 markių; prisiųsti Sąjungai savo apyskaitą, dalyvauti jos visuotiname susirinkime ir išsirašyti Sąjungos organą.

Schulze - Delitscho kooperatyvai nebuvo skiriami kuriai nors vienai visuomenės klasei. Tačiau laikui bėgant į jo kooperatyvus daugiausia stojo vidurinio luomo žmonės. Smulkių amatininkų skaičius juose vis mažėjo: 1870 m.

sudarė 38,4% visų narių, 1880 — 31,6%, 1890 — 27,9%, 1900 — 25,5%.

Pirmiausia išsiskyrė iš jos Raifeiseno kooperatyvai, skiriami sodžiaus gyventojams, sudarydami atskirą centralinę organizaciją.

Amatininkai dėl savo pasivirusio savarankiškumo negalėjo tenkintis grynu savigalbos principu, kurio griežtai laikėsi Schulze-Delitschas ir, kai Prūsijoje buvo sukurta 1895 metais Centralinė Kooperatinė Prūsų Kasa žemės ūkio kooperatyvams finansuoti, tai ir amatininkai palinko į vad. „savigalbos principą, papildytą valstybine pagalba“ ir 1901 metais buvo sudaryta „Vyriausioji Vokiečių Pramonės Kooperatyvų Sąjunga“ — skiriama amatininkams. Į ją įėjo ir amatininkų rūmai. 1902 metais Prūsų prekybos ministeris jai paskyrė subsidiją, vėliau Vyriausioji Sąjunga buvo išlaikoma valdžios ir Prūsų Kasos pinigais. Vyriausios Sąjungos kooperatyvai padėjo pagrindan neaprėžtą atsakomybę ir naudojosi kreditais iš Prūsų Kasos. Tačiau tolimesnis rutuliojimasis parodė, kad principiniai skirtumai tarp Visuotinos Sąjungos kooperatyvų ir Vyriausios Sąjungos nėra dideli, nes kaikurie Visuotinos Sąjungos nariai pradėjo naudotis valstybės kreditais iš Prūsų Kasos — ir 1920 metais abi sąjungos susijungė ir sudarė „Vokiečių Kooperacijos Sąjungą“, vietinės organizacijos (revizijos sąjungos) įstojo nariais šios naujos sąjungos. Drauge su tuo ir vienodas principinis nusistatymas išnyko, greta su Schulzės-Delitscho skelbtu liberalizmu bei laisva savigalba buvo pripažintas ir valstybės pagalbos principas, o finansiniai ryšiai buvo palaikomi ne tik su Dresdeno Banko kooperatiniu skyriumi, bet ir su Prūsų Kasa.

Reikia dar pažymėti ir Visuotinosios Sąjungos santykius su vartotojų bendrovėmis. Pradžioje vartotojų bendrovės, kurios buvo kuriamos darbininkų ir vedamos kairiojo nusistatymo žmonių, stojo nariais į Visuotiną Sąjungą. Tačiau kūrimasis vartotojų bendrovių nepatiko kolonialinių prekių krautuvininkams, kurie sudarė nemažą Visuotinos Sąjungos kooperatyvų narių skaičių. Klausimas dar labiau paaštrėjo, kai

buvo sumanyta kurti vartotojų bendrovėms didmenų sąjungą. Visuotinos Sąjungos pirmininkas Crügeris rado tai nesuderinama su Visuotinos Sąjungos uždaviniais ir 1902 metų kongrese pašalino 97 vartotojų bendroves ir jų didmenų Sąjungą iš savo tarpo. Pašalintos vartotojų bendrovės sudarė Hamburge savo „Centralinę Sąjungą" ir savo didmenų bendrovę.

Susiliejus Visuotinai Sąjungai su Vyriausiąja Sąjunga vartotojų bendrovės joje beveik išnyko. Jų vietą užėmė vokiečių pirklių kooperatyvų sąjunga — „Edeka", kurios uždavinį sudarė kooperatinis maisto krautuvininkų organizavimas. Tuo būdu ir Visuotinoji Sąjunga nustojo visuotinumo pobūdžio — tą pat gal dar griežtesnioje formoje galima pasakyti ir apie Vokiečių Sąjungą, kurios daugumą narių dabar sudaro kredito bendrovės, amatininkų ir statybos.

Visuotinosios Sąjungos augimą gali parodyti ši lentelė:

Metai	Iš viso kooperatyvų	Iš jų kredito	amatų	vartotojų b-vių	statybos
1885	1033	824	37	171	1
1902	1806	952	65	696	93
1913	1515	963	70	282	200
1919	1593	946	—	253	229

Kredito bendrovės atskirų narių 1913 m. turėjo 637.329, amatų bendrovės (70) — 14.273.

1927 metų pradžioj Vokiečių Sąjunga turėjo 3650 narių kooperatyvų ir kitų bendrovių iš jų 1381 kredito kooperatyvas, 15 centralinių kasų, 37 akcines ir komanditines bendroves, 1900 prekių bendrovių — amatininkų, pramonės ir prekybos, 13 centralinių verslo kooperatyvų, 7 tos pačios rūšies akcinės bendrovės arba G. m. b. H., 10 įvairių narių ir 60 prekybos, amato ir pramonės rūmų.

Vokiečių Sąjungos organizacija dabar taip atrodo: jos organus sudaro: 1) gynėjai (Anwaltschaft), 2) siauroji komisija, 3) bendra komisija, 4) revizijos sąjungos, 5) kooperatyvų kongresas. Gynėjų yra trys — gynėjas ir du direktoriai. Sąjungos tikslas palaikyti kooperacijos judėjimą rengiant kursus, aprūpinti profesiniais revizoriais ir instrukto-

riais revizijos sąjungas, leisti laikraščius, tobulinti bendrovių ir sąjungų bei kooperatyvų įstatus, ginti bendrus reikalus, teikti patarimų bei paramos sąjungoms ir kooperatyvams, rinkti ir apdirbti kooperatyvų statistiką, dalyvauti susijungimuose, kurių uždavinys yra tarnauti kooperacijai. Siaurąją komisiją sudaro 15 narių, renkamų kooperatyvų kongreso ir bendros komisijos, kurią sudaro revizijos sąjungų direktoriai ir siaurosios komisijos nariai, jei jie nėra sąjungų direktoriai, amatų, prekybos bei pramonės 3 atstovų, renkamų 3 metams nuo centralinių kooperatyvų, 3 narių, pasirenkamų pačios bendros komisijos. Komisijų narių pareigos yra garbės pareigos.

Revizijos sąjungos atlieka įstatymų numatytą reviziją ir be to dar daro metines revizijas. 1927 metų pradžioje tokių revizijos sąjungų būta 33.

Centraliniais kredito institutais Vokiečių Sąjungos kooperatyvų dabar yra be Drezdeno Banko Berlyne ir jo skyriaus Frankfurte prie Maino kooperatinių skyrių ir Prūsų Kasos, dar 15 centralinių kasų.

Sąjungos organas — Schulze - Delitscho sukurtas „Blätter für Genossenschaftswesen" — savaitraštis. Sąjunga turi atskirą spaudos įmonę.

Šios Sąjungos pirmininko H. Crügerio iniciatyva, 1916 metais buvo sudaryta centralinis visų vokiečių kooperatyvų organas — „Freie Anschuss der deutschen Genossenschaftsverbänden" kuri svarsto ir tariasi bendrais kooperatyvus ir ūkio gyvenimą liečiančiais klausimais.

Anot profesoriaus Steino, dabartinio Vokiečių Sąjungos gynėjo, pakeitusio Crügerį (1925 m.) 1926 metais jos nariai kooperatyvai turėjo balansą, prašokantį 1 miliardą RM ir savo lėšų kredito kooperatyvai (1400) turėjo apie 200 mil. RM, o 1800 prekių bendrovės padarė apyvartos apie tokią pat sumą.

Atskiri Schulze-Delitscho sistemos kooperatyvai. Schulze-Delitscho kredito b-vės (Vorschussverein) tikslas daryti grynai tik kredito operacijas. Į jų operacijas niekados nebuvo bandoma įtraukti ir tarpinin-

kavimo operacijų, panašiai kaip tai darė žemės ūkio kredito bendrovės. Jos uždavinys būti tikruoju liaudies banku. Pradžioje kredito bendrovės išdavinėjo tik paskolas, vėliau įvedė ir einamąją sąskaitą ir ėmės kitų bankinių operacijų, kurios galėjo atstoti nariams kitų bankų trumpalaikes operacijas. Apyvartos lėšos turėjo būti sudarytos iš vietinių lėšų — iš narių įnašų, atsargos kapitalų ir svetimų lėšų — indėlių ir einamųjų sąskaitų. Tą tendenciją palaikė ir Schulzės-Delitscho sekėjai. Bankų kreditais buvo patariama naudotis labai atsargiai ir tik esant būtinam reikalui. Ypatingai savų kapitalų sudarymu turėjo rūpintis jaunos bendrovės, o ne ieškoti bankinių kreditų, kaip tat dažniausia būdavo su sodžiaus žemės ūkio kooperatyvais. Narių atsakomybė, kaip imamų kreditų garantija, turėjo užimti antrą vietą, palyginti su atsakomybe savais įnašais ir atsargos kapitalu. Savų kapitalų sudaryme Schulze-Delitschas matė aukštesnį moralinį kredito kooperatyvų uždavinį. Narys atsisakydamas nuo savo pajamų dalies išleidimo ir įnešdamas jas į kooperatyvą pratinasi taupyti, padėtos tam pastangos jį labiau suriša su kooperatyvu moraliai — jis jaučiasi labiau kooperatyvu suinteresuotas. Kredito bendrovės (paskolų draugijos) tikslas kaip ir kitų kooperatyvų, padėti savo narių ūkiui arba uždarbiui savigalbos keliu. Savigalbos principo naudojimas taip pat sudarė tam tikrą moralinį momentą Schulzės-Delitscho kooperatyvuose. Jokiais kitais labdarybės ar moralės klausimais Schulze nesiūlė užsiimti savo kooperatyvams.

Kredito kooperatyvo nariais tegalėjo būti tik tie, kuriems jis turėjo tarnauti, nors kai kur buvo palikti ir garbės nariai, kaipo rėmėjai. Tuo būdu atsirado taisyklė, svarbi kiekvienam kooperatyvui, kad nariai atatiktų jo klientus. Stoti nariais nebuvo reikalaujama tik iš tų, kurie norėjo dėti tik indėlius. Jei kas norėjo gauti iš bendrovės paskolą, turėjo stoti jos nariu ir prisiimti jos teises ir pareigas ir visų pirma atsakomybę, kurios reikalavo ne tik statutas, bet ir privatinė teisė, nes prieš išleisiant kooperacijos įstatymus, kredito bendrovės neturėjo juridinio asmens teisių, o tokiais atvejais vokiečių civilinė teisė reikalavo prisiimti neaprėžtą atsakomy-

bę. Išeidamas iš to Schulze ir nustatė neaprėžtą atsakomybę įstatuose, kad tuo sudarytų bendrovėms kreditingumą. Vėliau tą dėsnį Schulze įtraukė ir į kooperacijos įstatymą ir pradžioje griežtai jo laikėsi. Tik vėliau, apie 1880 metus, kad išvengus didesnio pavojaus, jis siūlė prisiimti aprėžtą atsakomybę tam tikra suma. Ir bendrovės po 1889 metų perėjo dauguma į aprėžtą atsakomybę.

Schulze reikalavo sudaryti bendrovės kapitalą, nežiūrint į narių atsakomybę, kurio negalima būtų tuojau pareikalavus išimti. Tam tikslui turėjo tarnauti ne tik savas — atsargos kapitalas, bet ir narių įnašai. To reikalavo ir Schulzes bendrovių narių sudėtis iš miestiečių amatininkų ir darbininkų, kurių tik dalis turėjo žemės sklypus, o likusieji teturėjo darbo rankas ir įrankius ir kaip toki nesudarė vietos atžvilgiu pastovaus elemento. Savaime suprantama, kad solidarinė atsakomybė čia didelės reikšmės kreditingumui sudaryti negalėjo turėti. Savos lėšos (įnašų kapitalas) turėjo būti sudaromos dalimis — nedideliais įnašais. Tačiau ir tokis palengvinimas didelės reikšmės vargu bau būtų turėjęs, jei nebūtų už įnašus mokami aukšti dividendai, o už indėlius didesnės kaip kitur palūkanos. Greitai paaiškėjo reikalas nustatyti minimalinį įnašą tokio dydžio, kad ir mažiau turtingi galėtų jį įnešti. Schulze manė, kad į kooperatyvą negali įeiti tik ūkiškai sugedę žmonės. Tačiau netrukus paaiškėjo reikalas aprėžti įnašų dydį — 16 talerių, nes Schulzes nuomone, pinigingi nariai galėjo įnešti perdidelius įnašus tik tam, kad iš to pasipelnytų. Santykis tarp savų ir svetimų lėšų pirmais metais turėjo sudaryti 10%, antrais ir trečiais metais 25%, o vėliau 50%. Ir ištikrųjų po Schulzes mirties kredito koperatyvuose matome įnašus po 300-500-1000 markių, kas uždaro duris stoti į juos ūkiškai silpnesniems, ir jie turi tendencijos virsti labiau pasiturinčio vidurinio luomo bankais.

Atsargos kapitalas sudaromas iš pelno galimiems nuostoliams padengti, kad tokiais atvėjais nereikėtų liesti narių atsakomybės arba įnašų.

Bendrovės veikimo sritis paprastai neaprėžiama ir api-

ra dažniasia vieną miestą, o kartais ir apylinkinius sodžius. Priimant narius tik žiūrima, kad jis nebūtų dvejų bendrovių narys. Sodžiaus kooperatyvų lokalizacijos principas Schulzes-Delitscho kooperatyvų nebuvo praktikuojamas.

Schulzes-Delitscho kredito kooperatyvai turėjo būti nepriklausomi nuo valstybės arba nuo bet kurios kitos įstaigos. Schulze iš valstybės reikalavo tik pripažinti kooperatyvams juridinio asmens teises ir pilną laisvę veikti. Anot Schulze - Delitscho nuomonės, savigalbos principas tik ten gali pasireikšti, kur nariai stengiasi pasiekti savo uždavinius savomis jėgomis. S a v a r a n k i š k u m a s, s a v i g a l b a ir s a v i v a l d a buvo pagrindiniai jo darbo dėsniai.

Kredito bendrovės organus sudarė — valdyba, kaipo vykdomasis organas, renkamas visuotino narių susirinkimo, kuris be to dar ir nustatydavo bendras veikimo gaires. Kreditams nustatyti ir valdybos darbui prižiūrėti buvo renkama priežiūros taryba. Valdybą sudarė — direktorius, kasininkas kontrolierius. Valdybos nariai pradžioje negalėjo pašvęsti viso savo darbo bendrovei, bet vėliau tatai tapo bendra taisykle, o didesnėse bendrovėse turėjo būti valdybos tarpe ir bankininkas-specialistas. Schulze-Delitschas iš pat pradžios pripažino reikalą atlyginti kredito bendrovės tarnautojus, dažniausiai iš gauto pelno.

Kreditai Schulze-Delitscho bendrovėse atitinkamai narių reikmenėms buvo išduodami trumpam laikui. Priežastis to — atsižvelgimas į bendrovės likvidingumą. Greitesnė apyvarta be to garantavo ir didesnes bendrovei pajamas.

Kreditai paprastai turėjo būti garantuoti. Tik mažos paskolos ypatingais atvejais buvo išduodamos kaip blanko - kreditas. Kreditai pradžioje būdavo išduodami tam tikrais paskolos liudymais su laidu. Pradžioje Schulze-Delitschas nepatarė naudotis vekseliu, arba naudotis juo tik tikroms komercinėms operacijoms. Vėliau ta tvarka buvo pakeista — vekselis ir vekselinis žiro vis labiau įsigalėjo. Be to, tokia tvarka buvo patogi likvidingumui išlaikyti, esant dideliam vekselių portfeliui, prireikus lėšų, jis galima buvo re-

diskontuoti —o tas dar labiau skatino įsigalėjimą trimėnesinių vekselių. Tas, savaime suprantama, negalėjo visiškai patenkinti ūkininkų. Tuo būdu ir Schulze-Delitscho kooperatyvai savo operacijų pobūdžiu prisitaikė labiausiai miestietiško vidurinio pelninkaujančio luomo reikalams. Pirmose kredito bendrovėse didelės reikšmės turėjo ir palūkanų politika. Buvo stengiamasi parūpinti nariams pigių kreditų. Nariai, kurie kartu buvo ir bendrovės klientai, patys per savo organus nustatydavo sąlygas, kuriomis kreditai turėtų būti duodami. Tais laikais skolinamasis kapitalas Vokietijoje buvo labai brangus, ypač viduriniam luomui. Nežiūrint į lupikavimo draudimą įstatymais, anot Schulzes, tais laikais net geri skolininkai turėjo mokėti kelias dešimtis palūkanų procentų per metus. Ir čia kredito bendrovių uždavinys buvo pašalinti lupikavimas. Ir jei pirmosios kredito bendrovės išduodavo paskolas iš 14,75% kartu su provizija, o vėliau iš 10% — tai jos atlikdavo jau didelį darbą. Vėliau tas palūkanų procento dydis dar labiau buvo sumažintas. Kredito bendrovėse, neigiant joms centralinių kasų reikalą, palūkanų procentas labiau svyruodavo, kaip žemės ūkio kooperatyvuose.

Kaip žinome, Schulze-Delitschas propagavo ne tik kredito bendroves, bet ir kitų rūšių kooperatyvus, būtent: amatininkų žaliavos, sandėlių, žemės ūkio dirbtuvių, pramonės bendroves bendra sąskaita ir rizika ir žemės ūkio koperatyvus pramonės ir prekybos srityje. Vartotojų bendrovės, jo nuomone, didesnės reikšmės negalėjo turėti. Visos tos bendrovės turėjo būti organizuotos kredito bendrovės pavyzdžiu, pritaikant jas tam ar kitam specialiniam reikalui. Amatininkų žaliavos bendrovėms jis patarė tam tikrą įnašų sudarymo būdą ir taip pat dividendo paskirstymo būdą. Dividendą jos turėjo skirstyti ne pagal dalyvavimą kapitale, bet pagal atskirų narių apyvartas per bendrovę t. y. tuo pačiu principu, kaip ir Ročdelio pionieriai. Tačiau Schulze nesiūlė tuo pačiu principu skirstyti nuostolius, nes tai sudarytų lyg ir premiją už nepalaikymą bendrovės. Taip pat ir įnašai žaliavos kooperatyvuose turėjo būti ne įnešant tam tikras sumas, bet tik iš dividendų. Taip pat buvo numatytas ir tam tikras ga-

rantijų kapitalas, sumokamas kasmėnesiniais įnašais. Panašiai buvo organizuotos ir kitos kooperatyvų rūšys.

Centralinio finansinio organo klausimas Schulzės — kooperatyvų sistemoje jau iškilo 1859 m. pirmame kredito kooperatyvų suvažiavime. Jau tada dalis kredito bendrovių jautė reikalą sudaryti centralinį finansinį organą, kur jos galėtų gauti kreditų. Ir nors klausimas buvo atmestas, bet jis neišnyko iš kredito bendrovių gyvenimo, kol galų gale pasibaigė, kaip jau matėme, įsteigimu tam tikro banko (Soergel, Parisius u.C-o). Kredito bendrovėse anksti pasirodė tokis pat reiškinys, kaip ir vėliau sodžiaus kredito kooperatyvuose, kad dalis bendrovių sutraukdavo daugiau pinigų, kaip reikalinga nariams išskolinti, o kitai bendrovių daliai trūkdavo apyvartai iš savo apylinkės surinktų lėšų, arba atskirose bendrovėse pagal metų laikus ir ūkio sąlygas būdavo dideli svyravimai, kartais didelis lėšų perteklius, kartais nepriteklius. Tarp 1859 ir 1864 m. Schulze bandė sudaryti per Visuotiną Sąjungą betarpiškus ryšius tarp kredito bendrovių ir turėjo pasisekimo. Sąjunga už tarpininkavimą ėmė nedidelę proviziją. Tačiau tokia padėtis ilgai patenkinti negalėjo, nes didžiausia kliūtis atsirasdavo tuomet, kai kredito bendrovė, kaip skolininkė, negalėdavo laiku sumokėti. Buvo patariama būtinam reikalui esant naudotis bankų kreditais, už kuriuos prisiimdavo asmenišką atsakomybę visi nariai, valdybos nariai arba tam tikri asmenys. Bet ir tuo keliu ne visi kredito kooperatyvai gaudavo lėšų. Ir pagaliau buvo sudarytas jau minėtas Bankas, išgyvenęs ligi 1904 metų ir po to prisijungęs prie Dresdeno Banko. Svarbiausia susijungimo priežastis nepakankamos operacijos su savo nariais.

Visuotinajai Sąjungai susijungus su Vyriausiąja sąjunga, kaip jau buvo minėta, finansinis ir centralizacijos klausimas rišamas įvairiai.

Žemės ūkio koperatyvai. F. W. Raiffeisenas. Tuo pat laiku, kada 1846—47 metais Schulze steigė labdaringas bendroves Delitsche, kitame Vokietijos krašte tą pat darė Weyerbuscho burmistras F. W. Raiffeisen. Kiek vėliau labdaringo pobūdžio bendrovę jis įsteigė Flammersfelde padėti ūkininkams apsirūpinti gyvuliais be tarpininkų naudojimo.

1854 perkeltas burmistru į Heddesdorfą jis įsteigė draugiją, kurios uždavinys buvo auklėti apleistus vaikus, rūpintis bedarbiais ir paleistais iš kalėjimo, nusilpusiems ūkininkams padėti įsigyti gyvulių ir duoti jiems paskolų, steigti liaudies knygynus. Tai buvo pusiau labdarybės draugija, pusiau kooperatinė bendrovė, nes, greta su pašalpomis, dalino ir paskolas. Patsai Raiffeisenas laikė ją paremtą savigalbos principu. 1862 m. Raiffeisenas įkūrė 4 paskolų kasų draugijas (Darlehenskassenvereine), jų tarpe ir Anhausene. Anhauseno kredito bendrovės susikūrimas Raiffeiseno sistemoje užima tokią pačią vietą, kaip Eilenburgo bendrovės įsteigimas Schulzės - Delitscho sistemoje — joje jau labiau buvo pritaikintas savigalbos principas, kaip Heddesdorfo draugijoje, nes buvo reikalaujama, kad kredito ėmėjas kartu būtų ir draugijos narys. Taip pat ši draugija buvo aprėžusi savo veikimo sritį siaura apylinke — viena parapija. Jokių įnašų nariai nemokėjo ir tas įstatuose nebuvo numatyta; taip pat įstatais buvo pašalintas ir bet kuris pelno skirstymas. Gautas pelnas turėjo eiti fondams sudaryti. Draugija netenkinosi tik kredito operacijomis, bet įsirašė į savo įstatus ir tarpininkavimo operacijas. Narių atsakomybė buvo neaprėžta. 1864 metais Raiffeisenas reorganizavo Heddesdorfo labdarybės draugiją; seną draugiją likvidavo, jos aktyvai ir pasyvai, išskyrus atsargos kapitalą, buvo perduota Heddesdorfo paskolų kasos draugijai. Steigiant Heddesdorfo draugiją, jau buvo jaučiama aiški Schulzes-Delitscho įtaka, nes šioje draugijoje buvo numatyti narių įnašai ir dividendų paskirstymas. 1865 m. Heddesdorfo draugija nutarė prisidėti prie Schulzes Sąjungos. 1866 m. Raiffeisenas išleido pirmą laidą savo knygos „Die Darlehenskassenvereine als Mittel zur Abhilfe der Not der ländlichen Bevölkerung sowie auch der städtischer Handwerker und Arbeiter". Šiame laikotarpyje jis buvo stiprioje Schulzes pažiūrų įtakoje. Savo veikale jis siūlo kurti bendroves Anhauseno ir Heddesdorfo pavyzdžiais. Netrukus po to Raiffeisenas atsipalaiduoja iš Schulzės pažiūrų ir Anhauseno draugiją (be įnašų, su siaura veikimo sritimi) laiko tipinga ir siūlo ją sekti. 1869 metais jis likviduoja Heddesdorfo bendrovę su didele veikimo sritimi ir vietoje jos organizuoja 4

bendroves su siauresnėmis veikimo sritimis. Valdybos pareigas daro garbės pareigomis be atlyginimo ir tik sąskaitininkui pripažįsta tam tikrą atlyginimą. Paskolų kasų draugijos tampa ūkiškais susijungimais, paremtais savigalbos principu; ūkiškoji pagalba turėjo vienkart pakelti narius ir moraliai. Taip pat buvo pripažinti ir ilgalaikiai kreditai. Tuo būdu atsiranda gana žymūs skirtumai tarp Schulze-Delitscho ir Raiffeizeno kredito kooperatyvų sistemų, kas sukelia stiprius abiejų vokiečių kooperacijos kurėjų ginčus.

Ginčai lietė ne tiek atskirų kooperatyvų veikimą, kiek jų centralizacijos klausimą. Lėšų išlyginimo reikalas tarp atskirų Raiffeiseno bendrovių panašiai ėjo kaip ir Schulze-Delitscho: senesnės ir geriau tvarkomos bendrovės gaudavo daugiau lėšų indėliais, kaip kad galėjo sunaudoti, tuo tarpu jaunesnės bendrovės neturėjo pakankamai apyvartos kapitalo. Ir tarp Raiffeiseno bendrovių pradžioje ėjo betarpiškas lėšų išlyginimas (per laikraščius). Tačiau jau apie 1870 metus Raiffeisenas pradeda rūpintis sudaryti lėšų išlyginimui tarp savo bendrovių stipresnę organizaciją sudarydamas kooperatinės centralinės kasos planą, kuri panašiai būtų organizuota, kaip ir atskira bendrovė — remtųsi savigalba, įeinančių narių neaprėžta atsakomybe. 1872 m. Raiffeisenas sukūrė „Rheinische Landwirtschaftliche Genossenschaftsbank", kuris turėjo būti centraline kasa Reino provincijos kredito kooperatyvams. 1874 metais jis įkūrė dar 3 centralines kasas Hessene, Bavarijos Pfalce, Westfalijoje. Jų nariais tegalėjo būti Raiffeiseno įstatais susikūrusios kredito bendrovės. 1874 metais Raiffeisenas norėdamas sukurti pinigams išlyginti tarp centralinių kasų institutą, įsteigė vad. Generalbanką visam Reichui, kuris turėjo būti taip surištas su gyvybės draudimo verslamonėmis, kad šiųjų premijų rezervai galėtų būti sunaudojami kooperatinio kredito reikalams. Raiffeiseno centralinis bankas turėjo apimti visą Reichą; pagal reikalą vietose galėjo būti steigiami provincijų bankai — šio banko skyriai. Ir centralinis bankas ir jo skyriai turėjo būti sudaryti neaprėžtos atsakomybės pagrindais, kas ir buvo padėta pagrindan, einant tų laikų kooperacijos įstatymu.

Tuo būdu Raiffeisenas norėjo centralizuoti visą že-

mės ūkio kooperatinį kreditą. Tam tikra komisija sudaryta ištirti Raiffeiseno kooperatyvų veikimui rado juos patenkinamai veikiančius. Tačiau ginčas dėl sistemos pagrindų su Schulze — privedė prie to, kad Schulze 1876 metais padarė interpeliaciją dėlto, ar galima steigti kooperatyvus iš kooperatyvų, kurie neturi jokių įnašų. Interpeliacijos pasekmė buvo išleistas draudimas registruoti teismams kooperatyvus be įnašų. Taip pat ir Raiffeiseno pastangos gauti ministerio leidimą dėl gyvybės draudimo verslamonių steigimo neturėjo pasisekimo. Tuo būdu Raiffeisenui 1876 m. teko įkurti „Zentral-Darlehenskasse" kaipo akcinę bendrovę, kurios nariais ir klientais galėjo būti jo tipo kredito bendrovės. Vietoje provincijos bankų, turėjo būti steigiami centralinės kasos skyriai. Generalinį banką ir provincijų bankus, kaip neatitinkančius įstatymus, teko likviduoti.

1877 metais R a i f f e i s e n a s, įkūrė idėjinę sąjungą savo bendrovių reikalams ginti vad. „Generalverband", kurios funkcijos panašios buvo į „Visuotinos Sąjungos". Nuo 1883 metų Sąjungą prisiėmė ir pareiga revizuoti savo narius. 1886 metais Raiffeisenas savo Sąjungą arčiau surišo su savo finansiniu centru.

Kad gavus savo Generalinei Sąjungai lėšų, kurių nemaža reikėjo, nors jis pats visas savo jėgas dėjo į ją nieko už tai negaudamas ir pridėdamas dar iš savo vyno prekybos, jis nutarė sukurti prekybos verslamonę, kurios uždavinys būtų aprūpinti savo bendroves prekėmis. Tam tikslui buvo sukurta prekybos bendrovė 1881 m. „Raiffeisen, Fassbender u. C-o". Išėjus 1883 m. iš jos prof. Fassbenderiui buvo priimta nariu Raiffeiseno duktė Amalija. Šiai draugijai Raiffeisenas perdavė savo vyno prekybą ir gyvybės draudimo draugiją ir savo 13,000 M. kapitalo. Jos pelnas turėjo eiti atsargos kapitalui sudaryti, kurio uždavinys būtų, mažinti vargstančių skurdas. Tuo būdu buvo sudaryta pradžia visoms R a i f f e i s e n o organizacijoms.

Dabar dar plačiau kiek paliesime Schulzės ginčą su Raiffeisenu. Jis daugiausia lietė išskolinimo lėšų būdą ir įnašų neigimą. Pirmuoju ginčo punktu R a i f f e i s e n u i buvo prikišama, kad jis savo kredito bendrovėse nesilaiko „pagrindinio bankinio dėsnio", kuris sako, kad atsišvelgiant į likvidingumą kreditų

grąžinimo terminai privalo būti suderinami su gaunamų bendrovėje pinigų terminais; Schulze laikė visiškai neleistinu dalyku bendrovės reikalų atžvilgiu, kad b-vės pinigai, kurie gali būti atsiimami kasdien ar įspėjus per trumpą laiką, galėtų būti išskolinami ilgesniam laikui, net ligi 10 metų. Taigi, pasyvo terminai turėtų būti suderinami su aktyvo. Ši kritika be abejonės, turėjo pagrindo. Ir į ją Raiffeisenas kreipė daug dėmesio ir kitų klausinėjo. Tam išvengti jis blogiausiu atveju siūlė įvesti ketursavaitinį išduoto kredito atšaukimą. Bet su tuo Schulze taip pat nesutiko ir manė, kad tokia taisyklė ilgametines paskolas daro iliuzorinėmis ir gresia dideliu pavojumi skolininkui. Tačiau gyvenimas parodė, kad žemės ūkiui būtinai reikalingas kreditas ilgesniam laikui, o „bankinio principo įžeidimas" nesudaro b-vėms pavojaus. Tą įrodė net 1914 metų karo pradžia, ir ūkiška suirutė nesudarė didesnių kredito kooperatyvams sunkumų.

Kai del įnašų reikalavimo, tai Schulze privertė Raiffeiseną juridinėmis priemonėmis bent iš principo įnašus (dalis) pripažinti. Tačiau nesant nustatyto minimalinio įnašo, jis gali būti labai mažas. Tokia tvarka veikia ir ligi šiol. Raiffeisenas nebuvo užsispyręs įnašų priešininkas, kai kurioms kuoperatyvų rūšims jis pripažino įnašus (pieno perdirbimo bendrovėms, vyno bendrovėms); pradžioje, kaip matėme, buvo pripažinęs ir kredito bendrovėms. Priežastis to—Raiffeiseno patyrimas, kad dideli Schulzės kredito kooperatyvuose įnašai ir surišti su juo aukšti dividendai didina kooperatyvuose kapitalistinę dvasią ir užmuša kooperatinę dvasią, ir gali vesti į pavojingas operacijas. Be to, jis bijosi, kad didelį įnašai gali uždaryti duris ūkiškai silpnesniems stoti į bendrovę. Pagaliau, žemės ūkio bendrovėse dalyvavimas įnašais ir nereikalingas, nes nariai prisiima neaprėžtą atsakomybę, kas sudaro pakankamą pagrindą kreditingumui. Savos bendrovės lėšos turėjo būti sudaromos iš gaunamo pelno.

Didelį skirtumą tarp Schulze-Delitscho ir Raiffeiseno sistemų sudaro ir veikimo srities klausimas. Schulzei, kaip matėme, tas klausimas maža terūpėjo; tuo tarpu Raiffeisenas vad. lokalizacijos principą, t. y. bendrovės veikimo

srities aprėžimą, padarė svarbiu principu. Raiffeisenas tokį savo nusistatymą pamatavo 1862 m. gegužės m. 15 d. rašytame Schulze - Delitschui laiške: bendrovės veikimo sritis turinti būti maža, tačiau tokia, kad bendrovė galėtų veikti. Galinčia veikti Raiffeisenas laikė tokią bendrovę, kuri galėjo veikti prisidėjus į centralinę kasą, tuo tarpu Schulze - Delitschas manė, kad bendrovė turi pradėti veikti savo jėgomis.

Tuo tarpu iš tikrųjų lokalizacijos principas sudaro viso sodžiaus kredito bendrovės veikimo kertinį akmenį. Jis įgalina išduodant kreditus atsižvelgti į skolininkų asmeniškus ypatumus ligi tokio laipsnio, kuris nėra galimas bet kur kitur ir mažina nuostolių pavojų, nes skolininko ūkišką padėtį siaurose kaimynystės sąlygose labai nesunku žinoti. Todel ir lokalizacijos principas prigijo daugumoje žemės ūkio kooperatyvų.

Ne visiškai aiškus Raiffeiseno sistemoje atsiradimas nedalomo steigiamo fondo. Raiffeiseno noru, visos surinktos iš bendrovės operacijų lėšos turėjo būti nedalomos. Raiffeiseno pasiūlymas panašus į jau minėtą Buchez pasiulymą, pritaikintą 1831 metais steigiant gaminamąsias bendroves. Tačiau labai abejotina ar Raiffeisenas būdamas mažo mokslo galėjo skaityti prancūzų raštus. Pats Raiffeisenas aiškina jį gana įvairiai, laikydamas jį labai svarbiu dideliems bendrovėms uždaviniams pasiekti. Siauroje bendrovės veikimo apylinkėje surinktos lėšos turėjo būti išlaikomos, dauginamos, kad bendrovė pamažėl atsipalaiduotų nuo svetimo kapitalo ir savo išdavomis duotų apylinkei naudos. Ir čia pasireiškė Raiffeiseno sistemoje aukštesni tikslai, kaip tik narių ūkio ir uždarbio palaikymas. Didesnės praktiškos reikšmės ligi šių laikų bendrovės savų lėšų nedalumas vargu bau turėjo. Einanat bendrovių įstatais, nustojus veikti bendrovei, jos atliekamas nedalomas kapitalas turėjo būti padėtas į Raiffeisenbanką ir jo valdomas, kol toje vietoje atsiras nauja Raiffeiseno bendrovė, pretendentė į tas lėšas.

Raiffeiseno dėsniai buvo įdėti ne tik į atskirų bendrovių įstatus, bet ir į jo Sąjungos ir Banko įstatus. Į jas tegali būti priimtos tik tos bendrovės, kurios tų dėsnių laikosi. Įstatų pakeitimas

labai apsunkintas, beveik negalimas, nes reikalauja arba visų narių pritarimo arba sunkiai pasiekiamos daugumos.

Pavyzdinguose Raiffeiseno įstatuose yra aiškių nurodymų, kaip duoti kreditas. Greta su kreditais einamąją sąskaita ir trumpalaikėmis paskolomis gali būti išduodamos paskolos ligi 10 metų su išdėstytu grąžinimu tam tikromis datomis, bet tik grynai ūkiškiems reikalams. Visi kreditai privalo būti rūpestingai patikrinami. Kreditai išduodami ne vekseliais, bet paskolų lakšteliais. Kredito garantijos dažniausia vartojamos — laidai, hypotekos ir garantuoti vertybės popieriai. Įstatuose aiškiai pabrėžta, kad kartu su narių materialiniu pakėlimu turi eiti ir moralinis. Vėlesnėse įstatų laidose pasakyta, kad bendrovė remiasi krikščionišku pagrindu ir ištikimybe valstybei. Taip pat pabrėžtas ir steigiamojo fondo nedalumas. Raiffeiseno kredito bendrovės dėsniai išdėstyti taisyklėse norintiems stoti į buv. Vokiečių Raiffeiseno Banko narius taip suglaustai atrodo: bendrovė (Verein)

„a) tam tikromis priemonėmis stengiasi pakelti visų pirma visiškai silpnus, padedama jiems materialiai ir moraliai;

b) priima tik tokius asmenis, kurie gyvena tam tikroje, nekliudančioje sėkmingai kooperatyvui veikti, kiek galint siaurai aprėžtoje, apylinkėje ir nėra nariais kitos su neaprėžta atsakomybe arba neaprėžta primokėjimo teise kredito bendrovės;

c) už įnašus nemoka jokių dividendų, kurie prašoktų skolininkų už paskolas mokamą palūkanų dydį, ir nariui teleidžia turėti vieną įnašą;

d) jokiam valdomajam organui, išskyrus reikalų vedėją (sąskaitininką), nemoka atlyginimo už jų darbą, išskyrus grynas jų išlaidas;

e) iš operacijų pelno sudaro bendras draugijos lėšas (steigiamąjį fondą)".

Čia jau reikia pabrėžti Raiffeiseno sistemos kredito bendrovės universalumą, kaip sodžiaus bendrovės. Ypatingai joje surištos pinigų apyvartos su prekių apyvartomis, t. y. su pirkimu žemės ūkiui reikalingų žaliavų ir kitų dalykų, pav. trąšų, pašarų, sėklų, anglių, mašinų ir žemės ūkio produktų

pardavimu. Dėl tokio kredito bendrovės universalumo eina ginčai. Ir šiuo atžvilgiu Raiffeiseno sistema buvo stipriai puolama. Kaip ką tik sakyta, Raiffeisenas pradžioje buvo linkęs statyti savo bendrovei labai plačius uždavinius. Tačiau jis III savo knygos laidoje jau deda pavyzdingus įstatus vyno ir pieninių kooperatyvams. Matyti Raiffeisenas turėjo omenyje tik pradžioje apimti savo kredito bendrovėje plačius uždavinius, o paskum pamažėl atskirti tokius, kuriuos tikslingiau galima bus pasiekti sudarant tam tikras kooperatyvų rūšis. Pieno ir vyno kooperatyvus jis laikė padedamais kooperatyvais kredito bendrovei. Jie turėjo imti kreditus iš „paskolos kasų draugijų", bet ne būti Raiffeisenbanko tiesioginiais akcininkais ir klientais. Trąšų, pašarų ir p. d. pirkimą Raiffeisenas ligi savo mirties laikė tikslingiausiu pavesti taupmenų skolinamosioms bendrovėms.

Raiffeiseno kredito bendrovės šiandieną iš tikrųjų praktikoje užsiima ne tik kredito operacijomis, bet kartu yra žaliavos, pirkimo bei pardavimo bendrovės. Iš dalies jos veikia ir kaip bendrų įmonių bendrovės (Werkgenossenschaften) leisdamos savo nariams bendrai naudotis mašinomis. Šių uždavinių supynimas nekelia abejonių ligi kredito bendrovė apima tik savo klientūra ūkininkus ir prekybos operacijas atlieka per savo centralinę organizaciją be didesnio riziko. Tokios sistemos privalumą sudaro tai, anot jos šalininkų, kad dviejų ar trijų bendrovių įkūrimas tai pačiai siaurai apylinkei sudarytų kilūčių parenkant valdybas. Raiffeisenas norėjo, kad apmokamų valdybų nebūtų, ko ir dabar laikomasi, kad darbas būtų atliekamas, kaip garbės, arba kaip pašalinis darbas ne visą dieną (sąskaitininko).

Vėliau prie pirmykščio Raiffeiseno kredito bendrovės vardo „Darlehenskassenverein" buvo pridėta, kad pabrėžus jos specifinį uždavinį taupymo srityje, ir „Spar". — Tuo būdu Raiffeiseno „taupmenų skolinamoji bendrovė" — atlieka įvairias funkcijas ir siekia įvairių tikslų, kurių atlikimas teįmanomas prisidėjus prie centralinių kooperatinių organizacijų, kurios padeda atskiroms bendrovėms siekti savo uždavinių. Todel ir suprantama, kad aukštesnio laipsnio or-

ganizacijos žemės ūkio kooperatyvams turi ypatingos reikšmės. Kaipo centralinė Raiffeiseno kooperatyvų vieta ligi 1929 metų buvo Raiffeisenbank A. G. Berlyne, kurį sulikvidavus dėl nuostolių, kredito bendrovės, kad išvengtų savo centralinio banko nuostolių mokėjimo, pasižadėjo palaikyti ryšius su Prūsų Centralinę kasą, per savo centralines kasas, atsiradusias pavertus jomis Raiffeisenbanko skyrius.

Raiffeisenui pavyko sudaryti gerą sistemą žemės ūkiui sodžiaus sąlygose kredituoti. Jo tipo kredito bendrovė dabar atlieka visus pinigų reikalus kontakte su centraline kasa. Taupumo palaikymas sutraukė į taupmenų skolinamąsias kasas dideles apyvartos sumas. Daugelis jų pritraukė daugiau apyvartos lėšų, kaip joms pačioms reikia. Daugelio kredito bendrovių apyvartos siekė prieš karą milijonines sumas. Buvo keliamas net klausimas, ar tos bendrovės kylant gyventojų gerovei reikalingos. Tačiau pokarinė infliacija sunaikino bendrovių indėlius ir po infliacijos vėl teko pradėti iš pradžios. Naujos pereinamojo laikotarpio sąlygos privertė pakeisti ir pagrindinius dėsnius. Jei pirmiau paskolos buvo išduodamos paskolos rašteliais, tai dabar visus kreditus teko išdavinėti vekseliais. Nes netekus savų apyvartos lėšų, teko naudotis Rentenbanko ir Reichbanko kreditais, gaunamais iš jų tik perdiskontavus vekselius.

Raiffeiseno kredito bendrovių uždavinys buvo atpalaiduoti ūkininkus nuo lupikų. Kada Raiffeisenas pradėjo savo darbą, tai palūkanų procentai sodžiuje siekė ligi 100% ir daugiau. Bendrovėms greitu laiku pavyko palūkanų procentus žymiai sumažinti. 1883 m. Raiffeisenas jau patarė imti palūkanų kartu su provizija 5½%. Tačiau jis įspėjo nuo peržemo procento. Bendram palūkanų procentų lygiui krintant ir kredito bendrovės galėjo palūkanas dar labiau numušti. Kadangi dauguma bendrovių prieškariniais laikais apyvartos lėšas gaudavo iš indėlių, tai ir susidarė paprotys palūkanų dydį už kreditus nustatyti pridėjus tam tikrą priedą prie palūkanų procento mokamo už indėlius. Tas priedas dažniausia siekė ½%. Turtingose vakarų Vokietijos vietose palūkanų procentai paprastai būdavo mažesni kaip neturtinguose kapitalais rytuose.

Kitų rūšių Raiffeiseno bendrovės palyginti su kredito bendrovėmis buvo labai atsilikusios. Raiffeisenas, kaip mes jau matėme, laikė jas tik padedamomis tam tikriems tikslams pasiekti, kuriais nesuinteresuoti vienodai visi nariai. Jose numatyti buvo įnašai ir dividendai. Jos niekuo nesiskyrė nuo paprastų žemės ūkio kooperatyvų. Raiffeiseno organizacijoje jos buvo vadinamos įmonių kooperatyvais. Kadangi mirus Raiffeisnui pasirodė, kad palikti jas taip, kaip jis manė, nebegalima, jos virto paprastomis kooperatinėmis įmonėmis, nestatydamos savo veikime jokių aukštesnių uždavinių.

Priešingai Schulze-Delitschui Raiffeisenas buvo kooperatyvų centralizacijos šalininkas ir pirmas sudarė centralinę kasą. Kaip matėme, įstatymai jam neleido sudaryti kooperatyvą iš kooperatyvų ir savo centralinę organizaciją jis sudarė akcinės bendrovės formoje, kur akcininkais žymioje dalyje galėjo būti tik kooperatyvai. Taip pat jis daugiau rūpinosi teikti savo bendrovėms patarimų. Pradžioje tuo rūpinosi Centralinė Kasa. Kredito bendroves nuolatos lankė inspektoriai revizuodami jas, mokindami vesti reikalus, instruktuodami valdybas ir tarybas. Esant Raiffeiseno kredito bendrovėms smulkioms, centralinės organizacijos jom turi didesnės reikšmės, kaip Schulze - Delitscho kooperatyvams.

Raiffeisenui mirus, jo organizacija buvo pakeista. 1899 metais ji sudarė tokią schemą.

1. Raiffeiseno Centralinei Kasai pavestos buvo tik pinigų išlyginimo funkcijos kredito bendrovėms. Vadinimos įmonių bendrovės negalėjo būti jos nariais ir palaikyti tiesioginius su Kasa ryšius.

2. Centralinės Kasos uždaviniai buvo praplėsti tuo būdu, kad ji turėjo užsiimti bendrais užpirkimais ir pardavimais žemės ūkio dalykų. Firma Raiffeisen u. Con. ir Centralinė pardavimo Įstaiga buvo likviduotos. Centralinė Kasa perėmė jų aktyvus ir pasyvus.

3. Įmonių bendrovėms kredito ryšiai buvo taip sutvarkyti, kad buvo sudarytos Centralinės kasos skyrių veikimo

srityse centralinės bendrovės su aprėžta atsakomybe, per kurias įmonių bendrovės galėjo gauti kreditus iš Centralinės Kasos.

4. Centralinės Kasos valdyba turėjo būti sudaryta ne tik iš centre dirbančių asmenų, bet vienkart ir iš skyrių vedėjų, kurie kartu buvo ir naujai sukurtų sričių įmonių bendrovių vedėjais ir Generalinės Sąjungos skyrių vedėjais. Tuo būdu vietoje siauros valdybos buvo sudaryta plati kolegialinė valdyba, kurios nariai gyveno įvairiose Vokietijose vietose.

5. Generalinės Sąjungos organizacija buvo pakeista ta prasme, kad revizijos buvo perkeltos į jos skyrius vietose, kurių vedėjai vadinosi Sąjungos direktoriais. Tuo būdu ir Sąjungos veikimas buvo decentralizuotas.

6. Sąjungos direktorių asmenyse buvo sujungtos įvairios pareigos. Jie buvo Raiffeiseno Centralinės Kasos direktoriai. Centralinės Kasos Valdyba vienkart sudaro ir Generalinės Sąjungos Valdybą. Be to direktoriai buvo faktinai atsakingi už tam tikras savo srities Sąjungos operacijas. Pagaliau jie buvo sričių įmonių bendrovių vedėjais.

Tokia paini sistema negalėjo ilgai laikytis. 1905 metais Generalinei Sąjungai susijungus su Reicho Sąjunga Generalinės Sąjungos skyriai buvo paversti revizijos sąjungomis. 1909 metais buvo nutarta prekių operacijais atskirti nuo Centralinės kasos ir sudaryti atskirą bendrovę centre ir vietines bendroves srityse. Tas nusitęsė ligi 1926 metų. 1910 metais panaikintas Kasos valdybos sudarymas iš sričių direktorių ir Centralinės Kasos valdybos būstinė perkelta iš Neuwiedo į Berlyną. 1912 metais įmonių bendrovėms leista palaikyti tiesioginius ryšius su Centraline Kasa, o 1925 metais leista būti ir Raiffeisenbanko akcininkais.

Iš to matome, kad mirus Raiffeisenui jo centralinės organizacijos daug kartų buvo perorganizuojamos ligi galų gale liūdnai baigė savo dienas 1928 metais subankrutavus dėl valdybos ne kooperatinių operacijų. Tačiau vietinės Raiffeiseno organizacijos išliko sveikos ir nepakeistos ir, reikia manyti, laikysis ir toliau.

Be Raiffeiseno Centralinės Kasos vėliau (1923) virtusios Raiffeisenbanku, Generalinės Sąjungos ir Ūkio Sąjungos Raiffeiseno prekių įstaigų buvo sudaryta dar ir „Raiffeiseno Visuotina Draudimo Draugija" ir antra gyvybės draudimo draugija.

Dėl valstybinės pagalbos kooperatyvams Raiffeiseno organizacija nebuvo taip griežtai nusistačiusi, kaip Visuotinoji Sąjunga. Raiffeisenas pripažino, kad valstybė nesikištų į kooperatyvų savarankiškumą. Raiffeisenas į savo gyvenimo galą pripažino, kad valstybė sudarytų žemės ūkiui tokį pat banką, kaip Reichsbankas sudarytas prekybos ir pramonės reikalams. Kada vėliau buvo Prūsų Valstybės sukurta Prūsų Centralinė Kooperatinė Kasa, tai Raiffeiseno organizacija pareiškė, kad jai valstybės pagalba nereikalinga ir kad ji turi savo centralinę finansinę organizaciją. Tačiau Prūsų Kasai pradėjus daryti spaudimą, Centralinė Kasa 1905 m. sutiko užmegsti su Prūsų Kasa ryšius ir sudaryti tam tikrą sutartį dėl suderinto veikimo. Bet 1912 metais buvo nutraukta ir vėl prasidėjo kovos ir ginčai. Bet apie tai vėliau. Paskutiniu laiku istorija jau buvo minėta. Prūsų kasai teko perimti Raiffeisenbanko skolas, o bendrovėms pasižadėti ligi 1938 metų palaikyti ryšius tik su Prūsų Kasa. 1930 metais sudarytas ir vienas Vokiečių žemės ūkio Kooperatyvų organizaciniai idėjinis centras, į kurį įsiliejo svarbiausios žemės ūkio sąjungos — Raiffeiseno, Generalinė ir Reicho Sąjunga „Reichsverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften — Raiffeisen e. V." vardu.

Reicho Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga. F. W. Raiffeisenas nebuvo vienintelis žemės ūkio kooperatyvų skatintojas ir kūrėjas. Schultze-Delitschas, kaip jau matėme, savo kooperatyvus skyrė visiems luomams ir jais naudojosi ūkininkai, ypatingai Vokietijos rytų kraštuose. Toliau žemės ūkio kooperacijos mintį palaikė ir žemės ūkio mokslo ir politikos profesorius Th. v. der Goltz. (1836—1905), pripažindamas didelės reikšmės žemės ūkio kooperatyvų ypač smulkiems ūkininkams — jų materialinei ir moralinei gerovei kelti. Tą pat tenka pasakyti apie ištisą tų laikų vokiečių moks-

lininkų eilę, būtent: G. Schönberg, A. Held, K. Birnbaum, Nasse, Schumacher-Zarchin, C. Fraas ir kiti.

Iš Goltzo straipsnių matome, kad be Raiffeiseno kredito bendrovių, tais laikais Vokietijoje jau būta tam tikrų bendrovių gyvuliams drausti. Prieš tai vakarų Vokietijoje jau 1820 m. būta kooperatinių malūnų, kepyklų, 1852 m. jau randame vyno kooperatyvą. Ir prieš Raiffeisenui pradėsiant veikti, Nassau ir Bavarijoje randame kredito draugijų ir gyvuliams pirkti paskolų kasų.

Tačiau netenka dėlto dar ginčyti fakto, kad šešiasdešimtaisiais ir septyniasdešimtaisiais pereito šimtmečio metais žemės ūkio kooperacijai plėsti daugiausia nusipelnė, nors ir nebe Schultze-Delitscho įtakos — Raiffeisenas. Raiffeiseno pavyzdys paskatino visą eilę vyrų imtis to pačio darbo kartu su juo dirbant, arba atskirai.

Iš pastarųjų tenka suminėti Hessuose veikusius K. Langsdorfą, kun. Groh ir d-rą Weidenhammerį. Weidenhammeris dirbo kurį laiką su Raiffeisenu, net buvo paskirtas gynėjo pagelbininku. Hessuose jau šešiasdešimtųjų metų pradžioje buvo praktikuojamas kooperatinis įsigijimas žemės ūkiui reikalingų dalykų. Bendrovės, kurios tą darbą atlikdavo, vadinosi — vartotojų bendrovėmis. Jos pirkdavo ūkininkams trąšų, sėklų, pašarų ir p. d., pirm ištirdamos prekių tinkamumą. Anksčiau ar vėliau tokių sodžiaus vartotojų bendrovių veikimas turėjo būti sujungtas. Tuo pradėjo rūpintis pirmas Haas'as, kuris 1873 metais tapo steigiamos tų kooperatyvų sąjungos komisijos pirmininku. Kiek vėliau to susijungimo rūpesniu buvo įvestas trąšų pirkimas pagal fosforo ir azoto procentus.

Pradžioje kredito kooperatyvų ir vartotojų bendrovių steigėjai dirbo kontakte su Raiffeisenu, bet netrukus pradėjo skirtis. Weidenhammeris 1879 metais įkūrė savarankišką taupomų-skolinamųjų bendrovių sąjungą. O kadangi Raiffeisenas nepripažino vietinių sąjungų, tokis žygis reiškė nutraukimą ryšių su juo. Tas išsiskyrimas buvo pamatuojamas dar ir tuo, kad Raiffeisenas su kooperacijos judėjimu rišdavo ir religinius klausimus. Naujoje sąjungoje mažiau buvo kal-

bama apie religinius ir moralinius klausimus, bet daugiausia rūpinamasi verslamonės operacijų išplėtimu. Taip pat buvo ieškoma kontakto su Schulze-Delitschu ir 1880 metais buvo sukviesta tam tikra konferencija, kurioje dalyvavo Schulze ir Haas. Iš pasitarimų su Schulze buvo galų gale rastas vidurinis kelias tarp Schulze ir Raiffeiseno, kuriuo ir nuėjo dauguma Vokietijos žemės ūkio kooperatyvų. Tą kelią jiems parodė Haasas, kuris, kaip jau sakyta, pradžioje rūpinosi sodžiaus vartotojų bendrovėmis, o 1879 m. buvo išrinktas vakarų ir pietų Vokietijos kredito kooperatyvų sąjungos, o nuo 1883 metų jo tais metais sukurtas Reicho sąjungos pirmininku, kurioje pradžioje dalyvavo tik vartotojų ir pieno perdirbimo bendrovės, nes Haasas nenorėjo aštrinti santykių su Raiffeiseno ir Schulze - Delitscho organizacijomis.

Pieno perdirbimo bendrovės Vokietijoje pradeda atsirasti nuo 1878 metų, ypatingai žiemių Vokietijoje ir miestams besiplečiant ir pritaikius centrifūgas gana stipriai daugėja. 1887 m. jų jau randame 172, ir naujoji sąjunga jų skaičių žymiai išplečia. Taip pat neorganizuotos į sąjungas buvo ir vyno, mašinų naudojimosi, gyvulių auginimo, vaisių suvartojimo ir kitos bendrovės.

Reicho sąjungą sudarė 10 įvairiose Vokietijos srityse atsiradusių žemės ūkio kooperatyvų sąjungų. Netrukus naujoje sąjungoje greta su jau minėtais žemės ūkio kooperatyvais atsiranda ir kredito bendrovės, tuo būdu atsiranda ir varžytinėms sąlyga su Generaline Reiffeiseno Sąjunga. Naują sąjunga skyrė nuo Raiffeiseno sąjungos tai, kad ji pripažino vietinių sąjungų savarankiškumą, atskyrė pinigines operacijas nuo prekių operacijų. Taip pat naujos sąjungos bendrovės panašiai kaip ir Schulze - Delitscho daugiau kreipė dėmesio į savigalbos pareigas ir pirklišką reikalų vedimą, kaip Raiffeiseno, kurio griežtas moraliai-religinis nusistatymas daugelio buvo jaučiamas, kaip sunki našta. Be to naujoji sąjunga nevaržė ir griežtomis taisyklėmis stojančių į ją bendrovių.

Praktika tačiu parodė, kad skirtumai tarp Generalinės

Sąjungos ir Reicho Sąjungos nėra esmingi. Nors Reicho Sąjunga stengėsi savo bendrovėse įvesti tik kredito operacijas, tačiau ištikrųjų gyvenime pasirodė, kad ir Reicho sąjungos kredito bendrovės atlikdavo pirkimo ir pardavimo funkcijas ne mažesniame kiekyje, kaip Generalinės Sąjungos bendrovės. Taip pat moraliniai-religinė nuotaika laikui bėgant abiejose sąjungose beveik išsilygino ir jų veikime užėmė pirmą vietą praktikos darbai. Reicho Sąjungoje valdomųjų bendrovės organų garbės pareigos suprantamos kiek kitaip. Sąskaitininkas yra valdybos narys ir gauna algą. Kitų valdybos ir tarybos pareigos laikomos garbės, bet taryba gali paskirti atlyginimą valdybos nariams, o visuotinas narių susirinkimas tarybos nariams. Tačiau daugumoje Reicho Sąjungos mažų bendrovių valdybos eina savo pareigas kaip garbės: Reicho sąjungos pavyzdinguose įstatuose nenumatyta nedalomų lėšų sudarymas. Skirtumą tarp abiejų sąjungų sudaro ir pažiūros į įnašą. Reicho Sąjunga narių įnašams (pajams) nepriešinga. Raiffeiseno sąjungoje daugumoje bendrovių priimta 10 markių įnašas, o Reicho Sąjunga rekomenduoja ir didesnius, bet tokius, kurie nekliudytų stoti nariais ir mažiau pasiturintiems asmenims. Leidus kooperatyvų įstatymui vartoti aprėžtą atsakomybę, Reicho Sąjunga ją daugiausia ir pataria savo bendrovėms. Kitais pavydzdingų įstatų punktais Reicho Sąjunga perėmė Raiffeiseno paskolų draugijos dėsnius: lokalizacijos principą, taip pat nesilaikymą vad., „bankinio principo".

H a a s a s buvo daugiausia praktikos veikėjas ir organizatorius ir jam visų pirmiausia rūpėjo sustiprinimas ūkiškojo kooperatyvų pagrindo.

Centralizacijos atžvilgiu Reicho Sąjunga, kaip jau buvo minėta, skiriasi nuo Generalinės. Jos centralinės kasos yra vietinės. Be to, centralinės kasos veikima apima ne visų rūšių kooperatyvus, bet yra dar be kredito kooperatyvų centralinių kasų dar ir vadinamos sričių kooperatyvų kasos panašiai, kaip buvo ir Generalinėje Sąjungoje prieš 1899 metus.

Susikūrus 1898 m. Prūsų Kasai, Reicho Sąjunga pirmutinė pripažino ją ir mielai pasinaudojo teikiama jos valstybine

pagalba. Tuo būdu ir Reicho Sąjungos kredito bendrovių centralinėms kasos finansinių išlyginamuoju centru tapo Prūsų Kasa. Tačiau tokia būklė ilgam negalėjo patenkinti Reicho Sąjungos, nes keliems metams praėjus Haasas susirūpina savo centralinio išlyginamojo centro centralinėms kasoms sukūrimu, panašiai kaip ir Raiffeisenas Generalbanko kūrimu. Prūsų kasa Haaso plane numatė konkurentą. Esant savarankiškoms centralinėms Reicho Sąjungos kasoms, Haasas maža sulaukė iš jų paramos. Įsikūrus „Reichsgenossenschaftsbankui" ir kilus kovai su Prūsų Kasa, teko pasiduoti ir į naujo banko veikimo sritį, įtraukti tik neprūsiškas sritis. 1912 metais tas bankas del nekooperatinių operacijų panašiai, kaip ir šešiolikai metų praėjus Raiffeisenbankas, buvo sulikviduotas. Po to Reicho Sąjungos centralinėms kasoms finansiniu centru tampa ir ligi šių laikų yra Prūsų Kasa, kuri savo veikimu apėmė ir neprūšiskas Vokietijos šalis. Dabartiniu laiku Reicho Sąjungos centralinės kasos be taupmenų skolinamųjų bendrovių apima savo veikimu ir kitas kooperatyvų rūšis, kurios Reicho Sąjungos veikime turi didesnės reikšmės, kaip Generalinėje Sąjungoje.

Reicho Sąjunga pardavimo ir pirkimo kooperatyvams sudarė vietines centralines organizacijas. Tuo būdu ir Reicho Sąjungos bendrovės vietose turi trijų rūšių II laipsnio organizacijas: revizijos sąjungą, centralinę kasą ir pirkimams ir pardavimams centrą. Ir čia taip pat pastebiama panaši asmeniška pareigų ūnija, kaip ir Generalinėje sąjungoje, nors ir ne visuotina. Reicho Sąjunga neturi savo finansinio centro visam Reichui, o prekybos reikalams yra žymi dalis centralinių prekių kooperatyvų susijungę į „Warenvermittlung landwirtschaftlicher Genossenschaften G. m. b. H." Reicho Sąjunga nuo 1923 metų turi savo draudimo draugiją, „Regeno".

Reicho Sąjunga dabartiniu laiku yra stambiausia ir stipriausia iš vokiečių žemės ūkio kooperatyvų sąjungų. Jos būstinė pradžioje buvo Darmstadte, paskum Offenbache, paskum buvo vėl perkelta į Darmstadtą. Mirus Haasui 1913 metais jos būstinė buvo perkelta į Berlyną. Pagal pirmąsias būstines Raiffeiseno sąjunga buvo vadinama — Neuwiedo, o

Haaso Offenbacho Sąjungomis. Abi tos sąjungos nuo 1905 —1913 metų buvo susijungę į Reicho Sąjungą, tačiau Generalinė Sąjunga paliko veikti, tuo būdu Raiffeiseno bendrovės priklausė dviejų sąjungų. Susijungimas nelietė ūkiškų klausimų, jo uždavinys buvo pašalinti sistemų varžytynes. Tačiau tai buvo nelengvas uždavinys. Vietinių sąjungų nepavyko sujungti. Atsiskyrimas įvyko mirus Haasui 1913 metais ir kilus Raiffeiseno Sąjungos ginčui su Prūsų Kasa. Abi Sąjungos politiniai neutralinės.

Reicho Sąjunga 1926 metais turėjo nariais 26.013 Kooperatyvų, jų tarpe: 86 centralinės bendrovės, 13.121 taupmenų—skolinamąją kasą, 4.179 pirkimo pardavimo bendrovės 2624 pieno perdibimo bendrovės, 6003 kitų rūšių bendrovės.

Žlugus Raiffeiseno bankui ir ryšyje su vad. žemės ūkio racionalizacija, Vokietijoje buvo gyvai pastatytas klausimas dėl sujungimo visų žemės ūkio kooperatyvų į vieną organizaciją ir 1930 m. teigiamai išspręstas sulikviduojant Generalinę ir Reicho Sąjungas ir sudarant vieną vyriausią žemės ūkio kooperatyvų organizaciją. Tuo būdu vokiečių žemės ūkio kooperatyvų susiskaldymas dėl istorinių, organizacijinių, kartais asmeninių, politinių ir konfesionalinių priežasčių ir bandymai jungti juos, prasidėję nuo pat žemės ūkio kooperatyvų atsiradimo pradžios, tepasibaigė 1930 m. Susijungimas, be jau minėtų Raiffeiseno organizacijos sunkenybių, buvo motyvuojamas didesniu ūkiškumu. Sujungus abi sąjungas, iš kurių Reicho Sąjunga turėjo 26 tūkstančius atskirų kooperatyvų, o Generalinė Sąjunga 8, neskaitant smulkesnių Sąjungų ir visiškai palaidų bendrovių, susidarys organizacija su 40 tūkstančių atskirų kooperatyvų.

Reicho žemės Sąjungos kooperatyvai. Be jau minėtų stambių žemės ūkio kooperatyvų sąjungų Vokietijoje yra ir mažesnių sąjungų, o iš jų didžiausia yra Reicho Žemės Sąjungos Kooperatyvų Sąjunga atsiradusi 1897, kaip priedas prie Žemininkų Sąjungos susikūrusios 1893 m. daugiausia iš stambių žemvaldžių. Žemininkų sąjunga (Landbund) turėjo visą eilę ūkiškų įstaigų, — prekybos skyrių, kooperatinę centralinę kasą, kurių uždavinys buvo stiprinti Sąjungos įtaką. Re-

vizijos sąjunga kūrėsi labai lėtai: 1918 metais ji turėjo 402 kooperatyvus. Nuo 1919 metų prasideda jos stiprus veikimas. 1921 m. susijungia su „Vokiečių Žemės Sąjunga" (Deutscher Landbund), kurioj stipriai buvo atstovaujami ir ūkininkai. Nautja sąjunga pasivadino „Reichslandbund", ir 1923 m. balandžio mėn. ji sakėsi turinti 1,5 mil. narių. Ir nauja organizacija buvo nusistačiusi stipriai sujungti politinį darbą su ekonominiu ir net buvo reikalaujama, kad jai pasiduotų senos sąjungos. Tas privedė prie abiejų senųjų sąjungų bendro pasipriešinimo. 1924 m. jos narių skaičius pasiekė 1380; jų tarpe buvo 670 elektros bendrovių, 184 kredito bendrovės, 98 pirkimo-pardavimo, 48 pieninės, 101 apskričių Žemės Sąjungos kasos. Taip pat buvo sudaryta centralinė kooperatinė kasa, vyriausioji elektros bendrovė ir daugelis provincijos sąjungų su apskričių kasomis, be to buvo palaikomi artimi santykiai su Bank für Landwirtschaft A. G., kurių kontrolėje buvo kalio įmonės. Trumpai tariant, buvo pradėtas triukšmingas judėjimas neatsižvelgiant į darbo rimtumą. Apskričių kasose buvo panaikintas lokalizacijos principas. 1925 metais prasidėjo tų naujų kooperatyvų sprogimas. Buvo pasiūlyta Reicho Žemės Sąjungos Kooperatyvus perimti Reicho Sąjungai su sąlyga, kad ši mokėtų kasmet R. L. Sąjungai po 100.000 m. subsidijos. Iš to nieko neišėjo. Išgelbėjo R. Ž. Sąjungą Prūsų Kasą suteikdama jai pagalbos kreditą.

Ūkininkų draugijos ir jų kooperatyvai. Ūkininkų draugijas Vokietijoje pradeda steigti apie 1860 m. Jų uždavinys buvo padėti ūkininkams. Jos buvo konfesinės (katalikiškos) ir steigiamos su vyskupo K e t t e l e r i o žinia. Vėliau jos apėmė ir evangelikus ūkininkus, bet daugumą jos šalininkų sudarė katalikai. Jų tendencija buvo artima Raiffeiseno kooperatyvams. Skirtumą sudarė pabrėžimas artimo ryšio su katalikų bažnyčia ir centro partija. Greitai ūkininkų draugijos buvo įtrauktos į „Kulturkampfą" ir Prūsų valdžios persekiojamos. Jos veikimas susikoncentravo Westfalijoje, kur 1884 metais buvo įkurta „Sodžiaus centralinė kasa" (Ländliche Zentralkasse) ir revizijos kasa R a i f f e i s e n o ir H a a s o pavyzdžiais. Ūkininkų draugijų skaičius visame Reiche paskutiniais metais sie-

kė 27 su 1,5 mil. narių. Jos labiausia išsiplatinusios Bavarijoje. Ūkininkų draugijos kooperatyvai tėra padedamos organizacijos politiniams tikslams siekti. Ūkininkų draugijos sukūrė Berlyne savo centrą pirkti prekėms ir „Vokiečių Ūkininkų Banką" ir „Centralinę Vokiečių Ūkininkų organizacijų kasą". 1927 m. ši pastaroji organizacija turėjo 3,2 mil. m. nuostolių, kurie buvo padengti iš fondų. Tas davė pagrindo atskirti kredito operacijas nuo prekių į atskiras verslamones.

Vokiečių Žemės Ūkio kooperatyvų reikšmė. Sausio m. 1 d. 1927 m. Vokietijoje iš viso buvo 40.006 žemės ūkio kooperatyvų.

1 žemės ūkio kooperatyvas išėjo:

	1895	1913	1927
1 ha dirbamos žemės	4904	1282	718
Gyventojų skaičius	7287	2388	1575

Atmetus gyventojus tų miestų, kurių gyventojų skaičius prašoka 20.000, tad 1927 metais žemės ūkio kooperatyvas išpuls 994 gyvetnojams.

Tas rodo, kad Vokietijoje nepaprastai išaugęs žemės ūkio kooperatyvų judėjimas. Pirmą vietą jame užima taupmenų — skolinamosios kasos, kurios atlieka ne tik kredito operacijas, bet siaurose ribose esti universaliniais kooperatyvais. Šis žemės ūkio kredito kooperatyvų įsigalėjimas yra charakteringas vokiečių kooperacijai. Svarbiausią kitų šalių žemės ūkio kooperatyvų tipą, pav., danų, — sudaro prekių kooperatyvas, kurį kaipo pavyzdį paėmė Amerika, Didžioji Britanija, Airija ir daugelis kitų šalių. Čia kooperacija galėjo plėstis materialiai ir dvasiniai jau parengtoje ūkininkijoje ir žemės ūkio sunkią padėtį stengėsi nugalėti tam tikra įtaka į prekyvietę ir gamybos reorganizacija. Vokietijoje žemės ūkio skurdas stengiamasi nugalėti personaliniu kreditu ir saugojamais muitais. Dėlto ir kooperatinė prekių apyvarta nėra labai didelė. Tačiau galimas daiktas, kad ir Vokietijoje bus daromas ūkininkų bandymas įsigalėti prekyvietėje kooperatyvų pagalba. Tuomet ir apyvartos žemės ūkio produktais padidėtų. Ligi šiol buvo

tyčiomis dėl politinių sumetimų vengiama varžytynių su krautuvininkais.

Vokiečių žemės ūkio kooperatyvų reikšmė visuomenės ūkio atžvilgiu labai didelė: aprūpinimas asmenišku kreditu, pagalba apsirūpinant realiniu kreditu, nugalėjimas lupikų, moralinis ir dvasinis sodžiaus gyventojų pakėlimas, techniška ir ekonominė pažanga, kas be abejonės palaiko žemės ūkio intensyvumą, ta pačia linkme veikia ir žemės ūkio mašinų, trąšų parūpinimas, elektros jėga aprūpinimas, pienininkystės ir gyvulininkystės plėtimas. Bendros žemės ūkio kooperacijos išdavos — vokiečių ūkininkijos stiprinimas.

Tas žinoma atima dirvą privatinei prekybai, kreditui, draudimui, mašinų prekybai, gyvulių prekybai ir atidaro kelią į tiesioginius santykius su miestų vartotojais. Tenka pasigailėti, kad nėra pakankamai skaitmeniškų davinių išreikšti žemės ūkio kooperatyvų apyvartas palyginti su privatinėmis. Apytikriais vertinimais gauname tokius davinius: Berlyno gyvulių prekyboje kooperatyvai parduoda apie 30%; 1926 m. iš viso kooperatyvai pardavė 700.000 galvų — 100 mil. m. vertės; 1925 metais žemės ūkio kooperatyvai pardavė 1/10 dalį žemės ūkio mašinų.

Prūsų Centralinė Kooperatinė Kasa. Pradėjus kredito kooperatyvų skaičiui augti ir jų apyvartoms plėstis, atsirado būtino reikalo sudaryti jiems finansinį centrą, kurio uždavinys būtų išlyginti pinigų pasiūlus ir paklausus tarp centralinių kasų ir finansuoti kitų rūšių kooperatyvus. Išlaikyti tokį centrą patiems kredito kooperatyvams, kaip praktika parodė, nebuvo lengvas dalykas. Reikalą sudaryti stiprų centralinį banką kooperatyvams finansuoti jautė ir tos kooperatinės oganizacijos, kurios turėjo centralines kasas. Taip, pav., 1887 m. Raiffeiseno Centralinė Kasa pasiūlius pačiam Raiffeisenui priėmė tokią rezoliuciją:

„Kadangi esamo Reichsbanko nepakanka patenkinti žemės ūkio asmeniško kredito reikalui, tai yra būtino reikalo įkurti žemės ūkio valstybinį banką, kuris patenkintų asmeniško žemės ūkio kredito reikalus panašiai, kaip esamas Reichsbankas tenkina prekybinio asmeniško kredito reikalus. Val-

dyba įgaliojama daryti reikalingų žygių valdžios įstaigose ir apie savo pastangų vaisius pranešti tarybai“.

Taip pat ir Offenbacho kooperatinės kredito organizacijos pajuto centralinio banko reikalingumą. Jau 1890 m. Reicho Sąjungos centralinės kasos pradeda rūpintis tokio banko įkūrimu, nes ir joms atrodė, kad Reichsbankas joms finansuoti netinka. Buvo siūloma įkurti žemės bankas arba kredito skyrius prie Reichsbanko. Prūsų valdžia pradžioje į tą dalyką žiūrėjo nepalankiai. Tačiau po kiek laiko pasirodė didesnis valdžios palankumas kooperacijai, o pradedant 1890 metais buvo rodoma daugiau meilės ir viduriniam luomui ypatingai sodžiaus, kad sodžių atitraukus nuo liberalų. B r o i c h a s kooperatinį savigalbos principą „papildo valstybės pagalba“. Konservatyvų pasiūlymas 1895 metais įkurti tam tikrą organizaciją buvo priimtas ir po kelių savaičių finansų ministeris Miquel įnešė tam tikrą projektą, kuris ir buvo priimtas, o nuo 1895 m. spalių m. 1 d. pradėjo, veikti „Pieno Centralinė Kooperatinė Kasa“, trumpai vadinama „Prūsų Kasa“.

Jos uždavinys buvo remti valstybinėmis lėšomis sodžiaus ir amatininkų kooperatyvus. S c h u l z e - D e l i t s c h o sekėjai tam nepritarė. Jie laikė ją ne tik nereikalinga, bet ir žalinga, kadangi jiems atrodė, kad lengvai duodamas kreditas ves į neapgalvotą prasiskolinimą, neūkiškumą ir nepagrįstą kooperatyvų steigimą. Tie spėliojimai nelabai pasiteisino ateityje.

Prūsų Kasa buvo sukurta, kaipo valstybinė įstaiga su juridinio asmens teisėmis esanti Prūsų valstybės priežiūroje ir žinioje. Jos tarnautojai buvo valstybės tarnautojai, jos sąmatą tvirtino landtagas ir revizavo valstybės kontrolė. Valstybė tačiau negarantavo už jos operacijas. Jos kapitalams sudaryti Prūsų valstybė pradžiai davė 5 mil. markių, vėliau jos kapitalus nuolatos didino. Bankas buvo vedamas direktorijos iš trijų asmenų su pirmininku pryšakyje. Prie direktorijos kaip patariamas organas buvo taryba.

Prūsų Kasa turėjo teisės duoti personalinių kreditų centralinėms kasoms, savivaldybių kasoms, viešosioms taupomosioms kasoms ir verslamonėms, kuriose dalyvauja valstybė,

taip pat užsiimti paprastomis bankinėmis operacijomis, kurios reikalingos jos veikimui papildyti. Svarbiausia tačiau jos uždavinį sudarė kooperatyvų kreditavims, kurs pasireiškė savotišką kreditavimo formą — būtent kreditų išdavimas remiant papildomą kooperatyvų tariamą atsakomybę. Kreditus ji davė labai žemais palūkanų procentais einamąja sąskaita, bet vėliau perėjo į vekselinius kreditus, kaip ir kiti bankai. Pradžioje Prūsų Kasa ryšius palaikė tik su centralinėmis kasomis, vėliau išimties keliu duodavo kreditus ir atskiroms bendrovėms. Ligi revoliucijos 1918 m. santykių su vartotojų bendrovėmis Kasa nepalaikė. Kaip sakyta, vidurinio luomo kooperatyvuose Kasa pasisekimo neturėjo. Tuomet Prūsų Kasa stengėsi visomis jėgomis patraukti į savo pusę amatininkų luomą ir tam tikslui jos buvo rūpinamasi sudaryti Vyriausioji Sąjunga, kas jai ir pavyko ir, kaip matėme, privedė prie susiskaldymo vidurinio luomo kooperatyvus. Netrukus prasidėjo konfliktai ir su žemės ūkio kooperatyvais, ypač kai Kasos direktorium 1900 metais tapo Heiligenstadt, kuris tose pareigose išbuvo ligi 1920 m. Prūsų Kasa žūt-būt užsimanė tapti centraline žemės ūkio kredito kooperatyvų centraline organizacija. Tas buvo priežastimi ilgai nusitęsusių kivirčų ir žymiai prisidėjo prie Reicho Sąjungos sukurto kooperacijos banko likvidacijos. Karas pagaliau baigė Kasos ginčą su žemės ūkio organizacijomis ir apie tai jau daugiau nebuvo kalbų, nes karo galas ir pokarinės bėdos nutiesė sodžiaus ir miestiečių kooperatyvams tiesų kelią į Prūsų Kasos resursus.

Kasos operacijos, nežiūrint į jos kivirčus, nuolatos augo ir apėmė vis didesnes kooperatines sritis ir rūšies ir ploto atžvilgiu. Jos pagalba pradėjo naudotis ne tik Prūsai, bet ir kitų Vokietijos valstybių kooperatyvai. Po karo 1922, 1923, 1924 m. ir 1928 m. Prūsų Kasos statutas buvo keičiamas. Direktorius valstybės skiriamas ir valstybės kontrolės priežiūra palikta. Bet apyskaita tik patiekiama Landtago žiniai. Greta su direktorija yra komisija (Ausschuss), sudaroma tam tikru būdu iš pagrindinių įnašų savininkų. Prūsų Kasos kapitalas priklauso dabar ne tik Prūsų Kasai, bet visoms kooperatinėms sąjungoms ir panašioms organizacijoms, kurios turi tei-

sės įsigyti įnašus. 1926 metų gale valstybės lėšos sudarė 33,5 mil. mk., kooperatyvų 33,0 mil., iš kurių, tiesa, 19,4 mil. neįmokėtų. Valstybė, kad nenustot daugumos, priversta yra savo įnašus vis didinti, 1927 metais buvo pakelta 11,4 mil. 1928 m. valstybės įnašai pasiekė 176 mil. mk. Tais pačiais metais buvo pakeisti ir Kasos įstatai ta prasme, kad direktoriai skiriami ne ligi gyvos galvos, bet kviečiami 4 metams. Tuo būdu Prūsų Centralinė Kooperatinė Kasa tapo mišria įstaiga, kurioje dalyvauja visų rūšių kooperatyvai.

Prūsų Kasos sukūrimas ir kooperatyvų finansavimas iš valstybės lėšų sudarė pavyzdį ne tik kitoms Vokietijos valstybėms, bet ir daugeliui užsienio šalių.

Vartotojų bendrovės. Kaip jau pirmiau matėme kooperatinių idėjų formavimosi apžvalgoje, vartotojų kooperacijos idėją Vokietijoje plačiai skelbia V. A. Huberis, Ed. Pfeifferis ir kt. Platesnis vartotojų bendrovių judėjimas prasideda Schulze - Delitschui įkūrus 1850 m. Eilenburge vartotojų bendrovę. Nuo to laiko vartotojų bendrovės pradeda vis dažniau atsirasti. 1864 m. Visuotinoje Sąjungoje jau matome 97 vartotojų bendroves, iš kurių 16 Berlyne, 1869 — 555, 1871 m. — 827, iš kurių 405 Vokietijoje ir likusios Austrijoje. Iš jų dalis buvo tik vadin. „Merkenvereine", t. y. savo krautuvių neturėjo, tik susitardavo dėl patogesnių pirkimo sąlygų savo nariams su privatiniais statytojais.

Sąlygos vartotojų bendrovėms plėstis tuo laiku nebuvo patogios. F. L a s s a l le'is į jas jokio dėmesio nekreipė, matydamas darbininkų išganymą valdžios lėšomis kuriamose gaminamose bendrovėse. Tačiau nežiūrint į neigiamą darbininkų politinių vadų nusistatymą dėl vartotojų bendrovių reikšmės, matome pamažėl vis labiau fabrikų darbininkus, ypač Saksonijos, aktingai interesuojantis vartotojų bendrovėmis. Tam pradeda pritarti ir socialistai revizionistai ir kaikurie profesinių sąjungų veikėjai. P f e i f f e r i o pastangos sukurti vartotojų bendrovių didmenų sąjunga teigiamų išdavų neduoda. Visuotinoji Sąjunga ir vėliau koncentruoja vartotojų bendrovių veikimą. 1901 metais joje būta jau 638 v. b-vių su 630.785 nariais, su 155,86 mil. markių apyvartos.

1894 m. Hamburge vartotojų bendrovės sukūrė didmenų bendrovę vadinamą GeG. („Grosseinkaufs-Gesellschaft deutscher Konsumvereine m. b. H.“), kuri tais pačiais metais pradėjo ir operacijas. GeG. išplėsti darbą davė impulsą atsilankymas jos valdomų organų ir vedėjų į Angliją ir pasinaudojimas anglų vartotojų bendrovių prityrimu. Nuo 1899 metų stoja į ją dirbti H. Kaufmannas, kuris daug padeda išsiplėsti Hamburgo organizacijai. Joje įsigali socialistinės tendencijos žmonės, kurie vartotojų bendrovių veikimą daugiausia bazuoja fabrikų darbininkais, tačiau kooperatiniame darbe laikosi griežto neutraliteto.

Įsikūrus Hamburge GeG. kairiųjų vadovaujamai, santykiai vartotojų bendrovių su Visuotinąja Sąjunga pradeda gesti, nes Visuotinoje Sąjungoje nemaža reikšmės turėjo viduriniо luomo atstovai (krautuvininkai, pirkliai); 1902 m. Kreuznache, Visuotinosios Sąjungos susirinkime, buvo nutarta pašalinti iš jos 98 vartotojų bendroves, kurios buvo GeG. nariais.

1903 m. buvo sudaryta idėjinė vokiečių vartotojų bendrovių Sąjunga (Zentralverband deutscher Konsumvereine), į kurią pradžioje jau prisidėjo 302 vartotojų bendrovės. Vadovaujamą joje vietą užėmė H. Kaufmannas. Po to prasideda sistematingas ir planingas vokiečių vartotojų bendrovių judėjimo plėtimasis. GeG. panašiai, kaip ir anglų CWS. pradeda plačią savąją gamybą, ypatingai po 1909 metų.

Karas ir pokarinės infliacijos laikai padaro vokiečių vartotojų bendrovėms nemaža žalos, tačiau pradedant 1924 metais pastebimas stiprus atsigavimas, ir ne tik senų pozicijų atkariavimas, bet ir tolimesnė pažanga.

Zentralverbando bendrovių veikimą gali charakterizuoti žemiau dedama lentelė:

Metai	Narių skaičius	Pristačiusių apyskaitas	Vidutinis narių skaičius	Krautuvių skaičius	Vidutinė apyvarta 1 b-ei	1 krautuvės vidutinė apyvarta	Pelno mil. markių
1903	666	627	914	1597	2.101,85	82.521	14,5
1914	1109	1085	1560	5108	4.483,12	95.227	40,7
1919	1132	1088	2122	5631	4.614,38	89.157	16,2

Metai	Narių skaičius	Pristačiusių apyskaitas	Vidutinis narių skaičius	Krautuvių skaičius	Vidutinė apyvarta 1 b-ei	1 krautuvės vidutinė apyvarta	Pelno mil. markių
1924	1163	1020	3436	8282	3.732,09	45.964	10,2
1926	1090	1036	3085	8750	7.207,75	85.048	32
1928	1051	1031	2712	9605	1.045,19	108.898	52,8

Visos Zentralverbando vartotojų bendrovės 1928 m. narių turėjo 2.803.232. Sumažėjimas po 1924 metų aiškinamas tuo, kad teko išbraukti apie 600 tūkstančių narių nepapildžiusių po infliacijos nario įnašo. Apyvarta siekė 1.045.962.404 markių, iš kurios 302.516.903 pagaminta savose dirbtuvėse bei fabrikuose.

GeG. plėtimasis taip ėjo:

Metai	Narių skaičius	Pagrindinis kapitalas mil. markių	Atsargos mil. markių	Apyvarta mil. markių	Pelnas mil. markių	Savoji gamyba mil. mrk.
1894	47	0,04	—	0,54	0,003,4	—
1903	266	0,5	0,059	26,45	0,115	—
1914	813	6,0	8,0	157.52	2,17	10,49
1919	979	1,3	1,61	75,82	0,18	6,12
1926	888	10,0	7,89	294,17	2,94	45,68
1929	882	25,0	17,57	501,—	4,94	123,9

Iš gamybos įmonių GeG. turėjo: 7 fabrikus cigarų, cigarėtų ir tabako, 8 maisto dalykų, 2 muilo, 2 degtukų, po 1 dėžių, šepečių, medinių dalykų ir chemijos, 4 tekstilės (audimo ir konfekcijono). 1928 m. gale GeG. įsigijo stambiausią Vokietijoje mėsos dirbinių gamyklą su skerdykla Oldenburge. Visos GeG. gamybos įmonės moderniškai įrengtos technikos atžvilgiu, taip pat statant joms trobesius atsižvelgiama į sanitarinius darbininkų reikalavimus ir į gražią išvaizdą. GeG. kontrolėje be to yra dar Saksų dangos dirbtuvė — stambi verslamonė ir Leidinių Bendrovė (Verlagsgesellschaft deutscher Konsumvereine) — taip pat stambi įmonė su 713 darbininkų (1928 m.).

ir apie 13 mil. m. apyvartos. Zentralverbando bendrovės turi savo draudimo draugiją „Eigenhilfe" ir gyvybės draudimo akcinę bendrovę „Volksfürsorge", kurioje lygiomis dalimis dalyvauja profesinės sąjungos ir vartotojų bandrovės.

GeG. įvairiose Reicho vietose turi savo prekių sandėlius apylinkinėms bendrovėms aptarnauti. Taip pat turi ir savo bankinį skyrių.

Trobesių ir įmonių statybą GeG. ir atskirų vartotojų bendrovių finansuoja draudimo bendrovės išduodamos hypotekos paskolas.

Iš stambiausių Zentralverbado narių reikia pažymėti šias:

Vardas	Metai	Narių skaičius	Apyvarta	Krautuvių skaičius	Savoji gamyba	Premijos nuo įpirkimų %
Hamburgo „Production"	1903	13.319	2.221.583	24	—	5
įkurta 1899	1926	128.619	53.375.869	356	30,5 mil.	—
Berlyno V. bendrovė	1903	4.787	841.129	16	—	2½
įkūrta 1899	1926	132.133	29.954.365	203	10.550.754	3
Dresdeno „Vorwärts"	1903	22.315	5.734.040	30	—	7
įkurta 1888	1926	65.435	27.521.692	143	5.840.472	6
Esseno „Einfracht"	1903	398	71.050	4	—	8
įkurta 1902	1926	50.885	21.257.928	174	9.102.776	5
Leipzigo - Plagwitzo	1903	33.826	11.321.066	49	2 656.000	10
įkurta 1884	1926	71 549	22.120.422	122	9.066.211	5

Greta su Hamburgo vartotojų bendrovių centralinėmis organizacijomis — GeG. ir Zentralverbandu katalikiškoje Pareinėje veikia antros vokiečių vartotojų bendrovių grupės centralinės organizacijos: Reichsverband deutscher Konsumvereine, kaipo idėjinė organizacija ir Grosseinkaufs - und Produktions-Aktiengesellschaft deutscher Konsumvereine („Gepag" — sutrumpintai). Abi organizacijos savo būstines turi Kölno mieste. Nors ir šios organizacijos yra neutralinės, bet jos yra žymioje krikščioniškų profesinių sąjungų įtakoje.

Žymiausias jų steigėjas ir darbuotojas yra Peter Schlack — krikščioniškų profesinių sąjungų kartelio pirmininkas.

Ši vokiečių vartotojų grupė galutinai susiorganizuoja ir plačiau pradeda veikti tik nuo 1913 metų. Reichsverbando veikimą gali charakterizuoti šie daviniai:

Metai	B-vių skaičius	B-vėse narių	Krautuvių skaičius	B-vių apyvarta mil. mr.	Vidutiniškai 1 b-vei	Savosios gamybos vertė	Indėliai mil. mr.
1914	185—166*	177.358	—	51,7	235.000	4,67	0,74
1924	390—291	734.891	1797	100,41	344.708	9,02	3,03
1927	275—255	775.576	2101	165,85	644.549	25.35	25,4

Gepag'o veikimas taip atrodo:

Metai	Pagrindinis kapitalas	Apyvarta mil. mr.	Visų rūšių rezervai	Pelnas	Dividendas	Savosios gamybos vertė
1914	0,2	11,40	137,885	67.737	5	—
1924	1,—	24,12	203,653	41,173	4	1,26
1927	1,5	52,22	—	—	7	7,7

Iš šių lentelių matome, kad Reichsverbando vartotojų bendrovės su savo didmenų sąjunga kelis kart mažesnės kaip hamburgiškės organizacijos, tačiau ir jos turi tendencijos plėstis.

Stambiausios Reichsverbando vartotojų bendrovės šios: Berlyno valdininkų ūkio draugija su 1926—27 m. 105.559 nariais ir 17,8 mil. apyvartos, 121 krautuvėse; Esseno vartotojų b-vė „Wohlfahrt" su 1926 m. 92 tūk. narių, 17,4 mil. mr. apyvartos 179 krautuvėse, Kölno „Eintracht" su 1926 m. 80.439 narių, 11,3 mil. apyvartos 167 krautuvėse. Iš to matome, kad ir Reichsverbandas turi stambių vartotojų b-vių.

Vokiečių vartotojų bendrovių operacijos ir organizacija. Svarbiausias vokiečių vartotojų bendrovių uždavinys, pa-

* Antroje eilutėje pažymėtos bendrovės pristačiusios apyskaitas.

našiai kaip ir anglų, yra aprūpinimas savo narių maisto produktais — pirmon galvon kolonninėmis prekėmis, duona, manufaktūrinėmis prekėmis ir mėsos dirbiniais. Savaime suprantama, kad tatai verčia imtis ir savos gamybos, nes aprūpinimas duona ir mėsos produktais tegalimas tik savose gamyklose: — kepyklose ir mėsos dirbinių gamyklose.

Sunkiau sekasi vokiečių vartotojų bendrovėms su aprūpinimu savo narių pienu ir daržovėmis. Bet paskutiniais laikais ir šioje darbo srityje pastebima pažanga.

Kai kurios vokiečių vartotojų bendrovės aprūpina savo narius ir akmeniniais angliais kurui. Vartotojų bendrovės paskutiniu laiku gana plačiai prekiauja namų ruošos dalykais ir net dviračiais ir automobiliais; pastaromis dviem prekėmis tarpininkaujant GeG.

Iš vartotojų bendrovių gamybos įmonių reikia pažymėti — kavos degyklas, selterio bei limonado gamyklas, garstyčių, skonio dalykų (pipirų ir p. d.) malūnus, medžio dirbinius ir remonto dirbtuves daugiausia savo transporto priemonėms remontuoti, batams taisyti dirbtuves; kai kurios bendrovės turi pastačiusios savo nariams ir butų.

Operacijų išlaidos prekių apyvartos %-tais Zentralverbando taip atrodo: 1903—7,97; 1910—9,39; 1913—10,62; 1925—13,52; 1926—13,80. Tai yra vidutinės išlaidos; jos savaime suprantama svyruoja atskirose bendrovėse. Vartotojų bendrovės palyginti su privatiniais krautuvininkais turi tų privalumų, kad gali naudotis savo centralinių organizacijų patarimais, tiksliomis informacijomis apie prekyvietę.

Kai dėl santykių su didmenų bendrovėmis, tai tenka pažymėti, kad Zentralverbando bendrovių įpirkimas GeG 1908 siekė 21,3% visų b-vių parduotų prekių, 1921—29,7%, 1926—33,6%.

Pradžioje (Schulze-Delitscho laikais) vartotojų bendrovėms vadovavo daugiausia inteligentai: laisvų profesijų žmonės, valdininkai. Jie padėjo ir pagrindus vartotojų bendrovių praktikai. Vėliau pradėjus miesto fabrikų darbininkams labiau interesuotis vartotojų bendrovėmis, iš darbininkų tarpo

atsirado ir jų vedėjai, nemaža parodę sumanumo kooperacijos darbe.

Vokiečių vartotojų bendrovėse vedėjų klausimas yra labai aktualus ir svarbus klausimas, nes nuo vedėjų — apmokamų valdybos narių, kurie atlieka tas pareigas, ir vadinamų sandėlių vedėjų pareina viso judėjimo pasisekimas. Tuo tarpu Anglijoje ir Šotijoje viešpatauja išimtinai komiteto nariai. Vedėjas tėra — tarnautojas, kuris į bendrus reikalus nesikiša.

Sudarant organus stambioms bendrovėms su tūkstančiais narių pirmykštės (Ročdeliečių) demokratijos nepakanka. Ir Vokietijoje 1926 metų kooperacijos įstatymo pakeitimu įvestas įgaliotinių susirinkimas, sudaromas iš nedidelio skaičiaus labiau prityrusių asmenų, kuriems lengviau esti spręsti kooperatyvo reikalus. Be to, prie skyrių (krautuvių) sudaromos priežiūros komisijos. Kooperatyvo reikalus veda valdyba (Vorstand), kurios narių skaičius ir sudėtis ir nuolatinių darbininkų ir garbės narių labai svyruoja pagal bendrovių dydį. Greta su valdyba esti priežiūros taryba (Aufsichtsrat), o tose bendrovėse, kur įvestas įgaliotinių susirinkimas esti dar ir kooperatyvo taryba (Genossenschaftsrat), kuri dažniau renkasi, kaip įgaliotinių susirinkimas.

Kooperatyvo tarybos ir įgaliotinių susirinkimo įvedimas įgalina stambių vartotojų bendrovių egzistavimą ne tik stambiuose miestuose, bet ir ten, kur vartotojų bendrovės apima ištisas sritis ir daugelį didesnių ar mažesnių vietų, vadinamų sričių vartotojų bendrovių (Bezirkskonsumvereine). Jos ypačiai įgalina vartotojų bendrovių išsiplatinimą sodžiuje, kur tegalėtų būti tik vargingai egzistuojančios mažos bendrovėlės, ligi jos nepajėgs sudaryti pakankamo kapitalo ir surinkti didesnį narių skaičių. Sričių vartotojų bendrovės Vokietijoje pradėjo atsirasti nuo 1900 metų, iš dalies sanuojant smulkias bendroves.

Zentralverbando vartotojų bendrovės susijungusios į dešimtį revizijos sąjungų, kurios sudaro sudėtines Zentralverbando dalis taip, kad įstojus bendrovei į revizijos sąjungą, ji laikoma vienkart ir Zentralverbando nariu. Revizijos sąjunga vedama sąjungos valdybos ir sąjungos tarybos, sekretoriaus,

revizorių ir paskutinių laikų įvestų krautuvių kontrolierių. Revizijos sąjungos savo tikrinimais, inkstrukcijomis atlieka labai svarbų darbą, dėl kurio įvairūs trūkumai (apsivogimai) vokiečių vartotojų bendrovėse yra labai retas dalykas.

Zentralverbandas yra centralinė viso judėjimo organizacija. Jos uždavinys atstovauti savo narius bendroves, užsiimti auklėjamais darbais, propaganda, statistika ir apyskaitų leidimu, teisės klausimais, spauda, organizacija, algų tarifų nustatymu ir centralinių prekybinių įstaigų tikrinimu. Zentralverbando organus sudaro valdyba, komisija (Ausschuss) ir generalinė taryba, kuri susidaro iš 12 revizijos sąjungų atstovų ir 12 GeG atstovų. Sprendžiamasis Zentralverbando organas yra kooperatyvų kongresas, kuris paprastai renkasi vieną kartą per metus.

Panašiai yra organizuotas ir Reichsverbandas, susidarąs iš 9 sričių sąjungų. Tačiau sričių sąjungos neužsiima revizijomis; tatai daro pati centralinė įstaiga — Reichsverbandas.

Vokiečių vartotojų bendrovių lėšas sudaro savasis kapitalas susidarąs iš įnašų (dalių — pajų) kapitalo ir atsargos kapitalo. Įnašas turi būti lygus savaitės algai. Vidutinis Zentralverbando bendrovių įnašas taip judėjo: 1903—20,65 mk., 1914 — 19,65; 1924 — 4,12; 1926 — 9,21. Įnašas leidžiamas sumokėti dalimis. Trūkstant savojo kapitalo ilgalaikio kredito reikmenė tenkinama hypotekos paskolomis, gaunamomis iš savo draudimo organizacijų. Obligacijų išleidimu labai retai naudojamasi. Daug didesnės reikšmės ir pritarimo turi vartotojų bendrovių taupomosios kasos, surenkančios dideles sumas ir patiekiančios jas vartotojų bendrovių dispozicijai (Schulze-Delitscho įtaka). Indėliai sudėti į einamas prekes, sudaro likvidingas lėšas; atliekamas lėšas vartotojų bendrovės laiko GeG. bankiniame skyriuje.

Vartotojų bendrovių pelnas tiek, kiek jis neskiriamas savoms lėšoms sustiprinti, skirstomas nariams proporcingai prekių įpirkimui ir tik maža jo dalis skiriama dividendams už įnašus. Kadangi premijos už įpirkimą išdavimas kartais mokesčių ėmėjų suprantamas kaip apkrautinas pelnas, tai vartotojų bendrovės dažniausiai iš anksto nustato tvirtą rabatą, už kurį

nereikia mokėti mokesčių. Dalis iš to rabato eina narių įnašams padidinti ligi įstatų numatytos normos. Bendros narių premijos už įpirkimą iš kooperatyvo siekė 1903 m.—10,21, 1914 — 7,41, 1923 — 4,20. Jos yra kiek mažesnės už anglų vartotojų išduodamas už įpirkimą premijas. Vokiečių vartotojų bendrovėse įsigali tendencija vietoje išdavimo aukštesnių dividendų, pardavinėti prekes kiek žemesnėmis kainomis.

Zentralverbando apskaičiavimais, vartotojų bendrovių apyskaita bendroje Vokietijos prekių apyvartoje siekia apie 5%.

Be Ročdeliečių tipo vartotojų bendrovių Vokietijoje yra vadinamų fabrikų vartotojų krautuvių, kurias steigia fabrikų savininkai stengdamiesi pigiau aprūpinti savo darbininkus vartojamomis prekėmis. Ypačiai jos išsiplatinusios kasyklų įmonėse. Profesinės darbininkų sąjungos taip pat dažnai bando kurti savo vartojamąsias įstaigas. Vartotojų bendrovės prieš tai protestuoja.

Atskirą vartotojų bendrovių grupę sudaro ir valdininkų bendrovės, kurios atsirado, draudžiant vyriausybei dalyvauti socialdemokratiškose vartotojų bendrovėse, iš dalies susidarius valdininkų organizacijoms, kaip šiųjų ekonominiai skyriai. Nuo 1928 m. grynai valdininkų bendroves sudarė — valdininkų ūkio sąjungą Berlyne, kuri turi 80 narių. Valdininkų ūkio sąjunga be krautuvių turi taip pat įsteigusi valdininkams vasarnamių, draudimo įstaigų, statybos kooperatyvų. 1926 m. ji turėjo apie 200.000 narių su 2,3 mil. mk. apyvartos.

Butų kooperatyvai. Kaip jau matėme, butų kooperatyvų idėja Vokietijoje buvo iškelta dar Huberio, vėliau remiama Schulze-Delitscho. Ją palaikė ir kai kurie vokiečių ekonomistai (Knies, Lax ir kit.). Tačiau praktikoje butų kooperatyvų veikimas prasidėjo įvedus socialinį draudimą, kurio kapitalai kaip hypotekos paskolos galėjo būti suvartojamos darbininkų butams statyti. Butų kooperatyvai perduodavo savo nariui buto naudojimą, o ne namo nuosavybę. Tuo pat laiku atsirado ir valdininkų butų kooperatyvai.

Butų kooperatyvams plėstis padėda ir kaikurios laukujos įtakos — miestų sodų judėjimas atsiradęs Anglijoje, žemės

reformos judėjimas su jo propaganda prieš samdomas kazermes, taip pat tam tikros naujos srovės statybos mene ir technikoje. Karo pradžioje Vokietijoje jau būta 1346 butų bendrovės. Karas jų augimą sustabdo. Po karo butų krizis labai paaštrėja. Prasideda labai gyvas judėjimas butų kooperatyvų steigime. Pokariniais laikais jam kliudo plėstis infliacija. Po karo matome daug steigiantis butų kooperatyvų ir daug jų likviduojant. Taip antai 1919 m. įsikūrė 767 bendrovės, 1920—430; o 1921 — 694. Kapitalo trūkumas joms kliudė pradėti darbą. Greitai paaiški, kad be valstybinės pagalbos sunku bus apsieiti. 1926 metais butų kooperatyvų būta 3915. Pradžioje jos buvo radusios prieglaudą „Visuotinoje Sąjungoje", vėliau pasklijo po įvairias sąjungas. 1917 metais buvo sudaryta centralinė butų kooperatyvų organizacija — „Reichsverband deutscher Baugenossenschaften", į kurią tačiau įeina tik dalis vokiečių butų kooperatyvų. Be šios centralinės organizacijos būta ir daugiau sąjungų, kurios 1924 m. sudarė vieną organizaciją — „Hauptverband deutscher Baugenossenschaften", kuri apima apie 200 bendrovių.

Butų parūpinimu užsiėmė ir laisvosios vokiečių profesinės sąjungos. Iš tų pastangų 1924 metais susikūrė „Deutsche Wohnungsfürsorge - A. - G. für Beamte, Angestellte und Arbeiter" (Dewog), su kuria atskirose srityse yra susirišusios atskiros vietinės butų bendrovės. Šios bendrovės veikia panašiai kaip didmenų bendrovės santykyje su vietinėmis atskiromis vartotojų bendrovėmis. Jos stato namus ir jau įrengtus butus perleidžia butų kooperatyvams naudoti ir valdyti.. Tuo būdu vykdoma bendraūkiška programa, einant kuria būtų bendrovės paverčiamos į valdytojus, tarpininkus ir propagandistus tam, kad statyba būtų atliekama stambios verslamonės. Ją finansuoja Hamburgo „Fürsorge" ir Arbeiterbankas.

Tai yra jau savotiškas kooperacijos principo pritaikymas butais apsirūpinti.

Butų kooperatyvo narys privalo pasirašyti 1 įnašui, kurio vertė svyruoja tarp 500—1000 mr. Trūkstamos lėšos gaunamos hypotekos keliu. Didelės reikšmės turi viešosios lėšos

gaunamos iš valstybės viešų draudimo įstaigų, ypač antroms hypotekoms, ir tam tyčia sudarytą valstybinės verslamonės statybai skatinti.

Del butų kooperatyvų veikimo vaisių, trūksta pakankamų davinių. Esami daviniai rodo, kad 15 sąjungų butų bendrovės davusios apyskaitas turėjo 19.000 samdonų namų ir 12.700 įgytų namų. Vidutiniškai butų bendrovės turi 300 narių. Valdininkų butų kooperatyvai ligi 1927 metų turėjo pastatę apie 20.000 butų. Saksų sąjunga Dresdene su 248 butų kooperatyvais 1926 m. turėjo pastačiusi 25.807 butus, Dewog'as ligi 1927 turėjęs apie 10.000 butų.

Kalbant apie butų kooperatyvų reikšmę bendroje vokiečių miestų butų statyboje apskaitoma, kad 1920—1922 kooperatinė statyba siekė 25% bendros statybos. Pažymėtinas taip pat reiškinys, kad paskutiniais pokariniais metais butų kooperatyvai linkę del higienos bei moralinių sumetimų statyti mažesnius namus. Taip pat daug pasiekta tobulinant ir pačius butus, ir išplanavimą naujai statomų namų, įtaisant vaikų darželius, žaislų sporto aikšteles, maudynes, skalbyklas su džiovyklomis bibliotekas, susirinkimams sales ir p. d.

Darbininkų gaminamosios bendrovės. Kaip Anglijoje, taip ir Vokietijoje gaminamųjų bendrovių idėja antroje pereito šimtmečio pusėje buvo labai populiari. Ją skelbė H u b e r i s, S c h u l z e-D e l i t s c h a s. Tačiau ir Vokietijoje jos plačiau neišaugo del tų pačių priežasčių, kaip ir kitose šalyse, būtent: del kapitalo stokos, disciplinos stokos, užsakymų trūkumo, nesugebėjimo prisitaikinti prekyvietės svyravimams. Jų skaičius sumažėjo išaugus vartotojų bendrovių judėjimui su didmenų bendrovėmis. GeG teko perimti kaikurias gaminamąsias bendroves. 1923 m. Zentralverbande jų būta 22, 1915 m. Reichsverbande taip pat būta apie 12. Kadangi jos kartais sudaro varžytynes vartotojų bendrovėms, tai vartotojų bendrovės skersai žiūri į jų veikimą, o Hamburgo Zentralverbandas nuo 1913 metų nepriima jų į savo narius.

Pokariniais laikais Vokietijoje matome atgijus vieną iš gaminamųjų bendrovių rūšių, būtent, statybos bendroves. Jų

gaivintoju Vokietijoje po karo matome inžinierių M. Wagnerį, kuris statybos gaminamųjų bendrovių pagalba tikisi socializuoti statybą, ją patobulinti ir papiginti. Wagnerio statybos bendrovių (Bauhütten) ypatumą sudaro jų finansavimas. Jos sudaromos ne kooperatyvo judirinėje formoje, bet kaipo G. m. b. H. Tuo norima sudaryti pastovesnius organus. Jų nariais esti profesinės sąjungos, įvairios viešos įstaigos. Atskiri asmenys jos nariais negali būti. 1924 m. tokių bendrovių būta 181 su 13.643 darbininkais, 41 mil. mrk. apyvarta. 1926 m. darbininkų skaičius išaugo 165 bendrovėse ligi 16525 ir apyvarta ligi 81 mil. 1920 metais jos sudarė savo sąjungą „Verband sozialer Baubetriebe G. m. b. H." Sąjunga ir jos nariai turi statybos medžiagos gamyklas — lentpiūves, kasyklas, medžio dirbtuves ir p. d. Tas duoda galimumo suteikti darbo darbininkams ir ne statybos sezono laiku. Sudarymas stambių statybos įmonių, įvedimas vadinamo serijų darbo sudaro svarbiausią tų bendrovių sąjungos uždavinį.

Statybos darbininkai nėra tiesiog tų bendrovių nariais, bet tik per savo profesines sąjungas. Tuo būdu darbininkų būklė panaši į vartotojų bendrovių gamybos įmonių būklę. Tai yra savotiškos rūšies gaminamosios bendrovės, kurias teisingiau būtų vadinti kooperatinėmis gamybos įmonėmis.

Krikščioniškosios vokiečių profesinės sąjungos taip pat susiinteresavo statybos darbo organizavimu kooperacijos principu. 1921 m. buvo įkurta „Reichsverband deutscher Bauproduktivgenossenschaften E. V." kaipo idėjinis centras ir „Gesellschaft für Förderung deutscher Bauproduktivgenossenschaften, Berlin", kaip finansinis centras. 1924 metais turėjo 34 statybos bendroves su apie 10.000 narių ir 13.000 įnašų.

Abiejų organizacijų nariai yra jau nuveikę nemažus darbus.

Iš žemės ūkio gaminamųjų bendrovių tenka pažymėti „Edeno" bendrovę prie Berlyno Oranienburge, įkurta 1883 m. Tai yra vegetarų kolonija. 1926 m. ji turėjo 420 narius, iš kurių 220 gyveno Edene. Idėjiniu jos skatintoju yra žymus vokiečių ekonomistas F. Oppenheimeris.

Vokiečių kooperacijos įstatymas. Kooperatyvų juridinės būklės sunormavimu atitinkamai jų esmei Vokietijoje pirmas susirūpino, kaip jau pirmiau buvo minėta, Schulze - Delitschas, kuris jau 1860 metais pagamino kooperatyvų įstatymo projektą, kuris po įvairių pakeitimų 1867 metais tapo prūsų įstatymu. Jame kooperatyvams buvo suteiktos juridinio asmens teisės ir nustatyta neaprėžta atsakomybė. 1868 šis įstatymas buvo priimtas Vokiečių Žiemių Sąjungos ir 1872 tapo Reicho įstatymu. 1889 metais įstatymas buvo pakeistas ta prasme, kad buvo įvesta aprėžta atsakomybė ir neaprėžta primokamoji atsakomybė. Visų rūšių atsakomybės už kooperatyvų pasižadėjimus tegali praktikoje reikštis tik konkurso atveju. Vėliau įvedus civilinį kodeksą ir naują prekybos kodeksą, buvo padaryti ir kooperatyvų įstatymo pakeitimai tikslu suderinti jį su naujais kodeksais. Pokariniais laikais vokiečių kooperatyvų įstatymas buvo keičiamas 1922, 1923, 1926, 1927, 1929 metais. Pagrindinis vokiečių kooperatyvų įstatymo bruožas, kad jis traktuoja kooperatinę bendrovę kaipo pirklį prekybinio kodekso prasme. Tam, ko nenumato del kooperatyvų veikimo koperatyvų įstatymas, taikomi visi prekybinio kodekso nuostatai. Juridinė struktūra kooperatinės bendrovės, einant vokiečių kooperatyvų įstatymu, artima akcinei bendrovei.

Įstatymas kooperatyvu pripažįsta neaprėžto asmenų skaičiaus susijungimą, kurio uždavinys yra bendros įmonės vedimu padėti narių uždarbiui arba ūkiui. Įstatymas įvardija ir svarbiausias kooperatyvų rūšis: 1. paskolų ir kredito bendrovės (liaudies bankai); 2. žaliavos bendrovės (bendrovės, kurių uždavinį sudaro bendras pirkimas — žaliavos, žemės ūkio įrankių ir t. t.), 3. pardavimo bendrovės (bendras narių patiektų gaminių pardavimas; 4. gaminamosios bendrovės (bendra gamyba ir bendras pardavimas). 5. vartotojų bendrovės (bendras pirkimas ir mažmenomis pardavimas); 6. dirbtuvių (Werk) bendrovės (bendras įmonės dalykų įtaisymas ir jų naudojimas atskirų narių reikalams), 7. butų bendrovės (bendras gyvenamų namų statymas ir jų perleidimas nuosavybės teisėmis arba nuomojimas nariams).

Kooperatyvo steigėjų privalo būti ne mažiau per 7 asmenis (fizinius arba juridinius), kurie privalo pasirašyti įstatus. Įstatymai reikalauja, kad kooperatyvo įstatuose būtų įtraukta: 1. kooperatyvo firma, būstinė ir tikslas; 2. nuostatai del visuotinio narių susirinkimo, sprendimų darymo ir pirmininkavimo susirinkime; 3. nuostatai del bendrovės pranešimų tvarkos ir viešo laikraščio, kuriame jie turi būti skelbiami; 4. nuostatai del prisiimtos atsakomybės rūšies (atsakomybės rūšis turi būti pažymėta firmoje); esant aprėžtai atsakomybei ji negali būti mažesnė, kaip vienas įnašas; 5. įnašo dydis, kurį narys privalo įnešti. Priešingai anglų kooperatyvų įstatymui vokiečių įstatymas nenustato maksimalinės įnašų sumos. Įmokėjimų įnašo sąskaiton tvarka. Įmokėjimai negali būti mažesni dešimtos įnašo dalies; 6. balanso sudarymo ir tikrinimo tvarka; 7. atsargos fondo galimiems nuostoliams dengti sudarymo tvarka; 8. įstatuose turi būti pažymėta nuostatai, kurie priešingai įstatymo normoms numato: a) kooperatyvo steigimą aprėžtam laikui; b) narių teisių įgijimą ir nustojimą del gyvenamos vietos, c) jei operacijų metai nesupuola su kalendoriaus metais arba apima trumpesnį laiką, kaip vieneri metai, d) visuotino susirinkimo tam tikrais reikalais sprendimų darymą ne paprasta, o kvalifikuota balsų dauguma arba kitokių reikalavimų įstatymą darant sprendimus, e) išplėtimą operacijų ir ne su nariais. Operacijos su nenariais draudžiamos kredito ir vartotojų bendrovėms, išskyrus žemės ūkio. Sodžiaus vartotojų bendrovėms leidžiama pardavinėti žemės ūkiui reikalingus dalykus, jei jos nelaiko visiems prieinamos adaros krautuvės. Draudimas operacijų su nenariais liečia tik tas operacijas, kurios sudaro bendrovės tikslą, o ne padeda tą tikslą pasiekti. Įstatai tiek tegali nukrypti nuo įstatymo, kiek tatai pačiame įstatyme numatyta.

Kooperatyvas privalo turėti valdybą iš nemažiau, kaip 2 narių, ir priežiūros tarybą iš nemažiau, kaip trijų asmenų. Valdomų organų nariai tegali būti renkami iš bendrovės narių tarpo. Jei kooperatyvą sudaro tik juridiniai asmenys (atskiros bendrovės), tai jų nariai gali būti renkami į valdybą ir tarybą. Iš steigėjų sudaryta valdyba privalo įregistruoti bendrovę. Registruojant reikia be įstatų pristatyti dokumentų nuorašus dėl

valdybos bei tarybos išrinkimo, jų parašus, narių sąrašą. Tik įregistravus kooperatyvą jis įgyja kooperatinės bendrovės teises. Registracija eina teisme, ir teismas įregistravęs bendrovę skelbia jos įstatų ištraukas, būtent: įregistravimo datą, firmą, būstinę ir tikslą, laiką, jei kooperatyvas įkurtas aprėžtam laikui.

Įregistravus statutą, norint stoti nariu, reikia paduoti besąlyginį pranešimą. Jei narys priimamas, jis privalo būti įtrauktas teisme į kooperatyvo narių sąrašą. Teismas patikrina ar stoją nariai yra pilnateisiai subjektai, kuriais gali būti visi fiziniai ir juridiniai asmenys. Fiziniai asmenys turi būti sulaukę 21 metų ir pilnateisiai asmenys veikią savo vardu; juridiniai asmenys stoja per savo įgaliotinius, einant bendrais įstatymais. Asmuo įgauna pilnas kooperatyvo nario teises tik įregistravus jį teisme. Valdyba taip pat turi turėti narių sąrašą, kuris privalo atitikti oficialųjį.

Kooperatyvo valdomieji organai panašūs į akcinės bendrovės, juos sudaro valdyba, priežiūros taryba ir visuotinas susirinkimas. Atstovavimas ir reikalų vedimas priklauso valdybai, kuri juridiniai turi tik bendro įgaliojimo teises. Valdybos įgaliojimas prieš trečiuosius asmenis negali būti aprėžtas tiek, kiek jis neišeina iš įstatų nuostatų ir visuotino susirinkimo sprendimų.

Taryba prižiūri valdybos reikalų vedimą. Jos nariai negali gauti tantiemų, kad eidami savo kontrolės pareigas nesivadovautų bet kuriais pasipelnymo sumetimais. Valdybos ir tarybos nariai visuose reikaluose privalo laikytis paprasto pirklio rūpestingumo.

Aukščiausias kooperatyvo organas yra visuotinas susirinkimas. Paprastai jis esti valdybos kviečiamas. Narys tegali turėti vieną balsą, neatsižvelgiant į turimų įnašų skaičių. Veikimas visuotiname susirinkime per įgaliotinius uždraustas. Savaime suprantama, išimtį sudaro nepilnateisiai ir juridiniai asmenys, taip pat ir moterys, jei joms statutas draudžia dalyvauti visuotiname susirinkime. Tačiau praktikoje niekados to nesti. Kalbami asmenys veikia per įgaliotinius. Kooperatyvai, kurių narių skaičius prašoka 3000 narių privalo pereiti į įgalio-

tinių susirinkimą; esant 1500 (ir mažiau per 3000) leidžiamas įvesti įgaliotinių susirinkimas. Įgaliotiniai privalo būti nariai. Rinkimų nuostatai ir įgaliotinių skaičius pažymimi statute. Visuotinų susirinkimų kvietimo tvarka, sprendimų darymas iš esmės tas pats, kaip ir akcinių bendrovių. Įstatų keitimas priklauso visuotinam susirinkimui ir privalo būti įregistruotas teisme. Visuotinas susirinkimas renka priežiūros tarybą, tvirtina balansą, skirsto pelną. $^1/_{10}$ kooperatyvo narių daliai duota teisė kviesti visuotiną susirinkimą. Įstatai gali duoti tą teisę ir mažesniam narių skaičiui. Atsisakius valdybai ir tarybai kviesti narių reikalaujamą susirinkimą, teisėjas gali įgalioti tai padaryti teisėtą narių mažumą. Tuo pat būdu mažuma gali priversti pastatyti į dienotvarkę tam tikrus klausimus.

1889 metų įstatyme buvo įvesta privaloma kooperatyvų revizija kas dveji metai visiškai svetimų bendrovei revizorių. Karo ir pokariniais laikais 2 metų terminas buvo pailginamas, dabar vėl laikomasi teisėto termino. Reviziją tvarko tam tikros revizijos sąjungos siųsdamos savo revizorius kooperatyvus revizuoti. Tai yra normalus revizijos būdas. Revizijos teisę sąjungos gauna iš valdžios, jei jos savo veikimu nori apimti daugelį vokiečių šalių, tai tą teisę duoda Reichsratas. Teisė revizuoti duodama tik ištyrus, ar sąjunga pajėgs atlikti tą darbą. Teisė revizuoti gali būti atimta iš revizijos sąjungos, jei teismas įsitikins, kad ji kalta priešįstatymiškais veiksmais, kurie gręsia bendrai gerovei, arba siekia kitų uždavinių, kaip įstatymai jai leidžia, arba nepakankamai atlieka savo pareigas.

Jei kooperatyvas nepriklauso jokios revizijos sąjungos, tai revizorių jai skiria teismas. Jį pasiūlo kooperatyvo valdyba, o pripažįsta tinkamu aukštesnė valdžia.

Praktika parodė, kad sąjungų revizoriai, kuriems kooperatyvų revizavimas sudaro profesiją, daug geriau orientuojasi teisės ir ekonomikos klausimuose, kaip teismo skiriami revizoriai. 1930 metais, be 5 stambių sąjungų su 83 revizijos sąjungomis, būta dar 44 savarankiškų revizijos sąjungų, nepriklausančių jokios centralinės idėjinės sąjungos.

Nario teisės ir įnašas tegali būti kitam perduoti tik sutikus kooperatyvo valdybai tą naują asmenį priimti į kooperatyvo narius. Nario teisės nepaveldimos. Mirus nariui apyskaitos metų gale jis laikomas išėjusiu iš kooperatyvo. Šiaip kooperatyvo narys gali išeiti iš koperatyvo a) laisvu noru padavęs raštu pranešimą, b) raštu pareiškus kreditoriui teises į įnašą, c) pašalinant einant tam tikrais įstatymų ir įstatų nuostatais. Nariui išstojus jo įnašai išmokami jam pačiam, jo įpėdiniams ar kreditoriams per šešis mėnesius. Jei tuo pat laiku kooperatyvas likviduojamas, tai išstojimas laikomas neįvykusiu ir nariui privalomi visi nutarimai. Šie nuostatai liečia ir įpėdinius.

Kooperatyvas kiekvienu laiku gali būti likviduotas visuotino susirinkimo sprendimais ¾ susirinkusių balsų. Tik paskolų bei kredito bendrovėse reikalaujama, kad pirm būtų išgirsta revizijos sąjungos nuomonė. Laisvas likvidavimas turi įvykti, jei kooperatyve paliekti mažiau per septynis narius. Visais šiais atvejais likvidavimas įvyksta einant akcinių bendrovių įstatymų nuostatais. Pagrindą likviduotis sudaro ir dviejų kooperatyvų susiliejimas, nes įstatymas susiliejimą teleidžia ta forma, kad dviejų suliejamų bendrovių bendras teisių perėmimas pasireiškia vienam kooperatyvui perimant kitą. Abiejų kooperatyvų turto masė ne tuojau sujungiama, bet vadovaujantis kreditorių interesais suliejami kooperatyvai per tam tikrą laiką atskirai vedami. Suliejamų kooperatyvų likvidacija neįvyksta. Susiliejimas tegali įvykti tik tarp kooperatyvų turinčių vienodą atsakomybės rūšį. Susiliejimas privalo būti patvirtintas abiejų kooperatyvų visuotinuose susirinkimuose kvalifikuota (¾) balsų daugumą.

Kooperatyvas gali būti likviduotas konkurso keliu neišsimokant jam savo pasižadėjimų. Kooperatyvuose su aprėžta atsakomybe, jei prasiskolinimas prašoka ¼ atsakomybės sumos. Tuomet tenka ieškoti remiantis prisiimta atsakomybe iš kooperatyvo narių. Esant aprėžtai atsakomybei nariai atsako tik prisiimta atsakomybės suma, esant kitų rūšių atsakomybei nariai atsako už visą išpuolančią jam nuostolių dalį. Jei pasirodo, kad iš kaikurių narių nepasiseka išieškoti, tai trūkstama

suma išdėstoma pajėgiantiems mokėti nariams. Jei tuo būdu nepavyksta padengti skolų tai po tam tikro termino duodama teisė kreditoriams reikalauti iš narių atskirai.

Vokiečių kooperatyvų įstatymai nustato tam tikras bausmes už nesilaikymą jo nuostatų (146 — 654 §§). Valdybos, tarybos nariai ir likvidatoriai, jei jie tyčiomis veikia kooperatyvo nenaudai baudžiami kalėjimu ir pinigine pabauda vienkart atimant ir pilietines teises. Taip, pav. valdybos ir tarybos nariai ir likvidatoriai baudžiami ligi vienerių metų kalėjimo ir vienkart pinigine bausme ligi trijų tūkstančių markių, jei jie pristato išanksto žinomas klaidingas žinias, apyskaitas, narių atsakomybę, klaidingai praneša apie visuotino susirinkimo sprendimus. Pinigine bausme ligi 600 markių arba kalėjimu ligi trijų mėnesių arba abejomis bausmėmis baudžiami valdybos, tarybos nariai arba likvidatoriai, jei ilgiau kaip tris mėnesius nekviečia priežiūros tarybos arba jei jame trūksta reikalingų narių skaičiaus sprendimams daryti, arba jei jie praleidžia terminus konkursui paskelbti. Nuo bausmės atleidžiami tie, kurie įrodo savo nekaltumą. Ligi metų kalėjimu arba trimi tūkstančiais markių baudžiami tie, kurie atlygina arba pažada atlyginti, jei visuotiname susirinkime taip ar kitaip narys balsuos. Taip pat nustatytos tam tikros bausmės už pardavimą ne nariams prekių iš vartotojų bendrovių.

Baigiant reikia pažymėti, kad vokiečių kooperatyvų įstatymas daug padėjo išsiplėsti kooperacijos judėjimui Vokietijoje ir sudarė pavyzdį kooperatinei įstatymdavystei daugely kontinento valstybių.

L i t e r a t ū r a. Prof. Dr. E. G r ü n f e l d. Das Genossenschaftswesen 1928. Th. O. C a s s a u. Die Konsumgenossenschaftsbewegung in Deutschland. 1924. Die Genossenschaften v. G e n n e s. C a s s a u u. G r ü n f e l d. (Die Deutsche Wirtschaft und ihre Führer VIII). B. 1925. E. L. S c e l m a n n - E g g e b e r t. Die Systeme im neuzeitlichen deutschen Genossenschaftswesen. 1927. W. W y g o d z i n s k i - A. M ü l l e r. Das Genossenschaftswesen in Deutschland. II Aufl. 1929. Dr. K. H. M a i e r. Das Genossenschaftsrecht. II. Deutschland—straipsnis „Internationales Genossenschafts - Bulletin, 1927. 11 nr. P a r i s i u s u. C r ü g e r. Genossenschaftsgesetz, 1928. G r a b e i n M a x. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Deutschland, 1908. K r e b s, Dr. W i l l y. Aus dem

Leben Friedrich Wilhelm Raiffeisens. Berlin. 1918. Seelmann Eggebert Dr. Erich Lothar. F. W. Raiffeisen. Sein Leben und sein Genossenschaftliches Werk. Stuttgart. 1928. „Zür Errinerung an Wilhelm Haas“. Festgabe zum 37. Deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaftstag und zur Einweihung des Wilhelm-Haas-Denkmals. Berlin 1924. Kaufmann Heinrich. Die Grosseinkaufsgesellschaft deutscher Konsumvereine m. b. H. in Hamburg. Hamburg 1919. Staudinger, Prof. Dr. Franz. Die Konsumgenossenschaft. II Aufl. 1920. Wilbrandt, Prof. Dr. Robert. Konsumgenossenschaften Stuttgart. 1922. Schaaf Eduard. Die Entwickelungstendenzen der gemeinnützigen Bauvereiningungen in Deutschland in der Kriegs- und Nachkriegszeit. Münster 1926. Wagner Ing. Dr. Martin. Neue Wege zum Kleinwohnungsbau. Ein Program der Selbsthilfe. Berlin 1924. A. M. Анцыферовъ. Центральные банки кооперативнаго кредита. Харьковъ 1916. Crüger, Hans. Arbeitsgenossenschaften in Deutschland. Handwört. d. Staatwiss. 4 Aufl. B. I. 1923. Oppenheimer, Dr. Franz. Die Siedlungsgenossenschaft. Jena, 1913. — Konsumgenossenschaftliche Rundschau. Hamburg. Organ des Zentralverbandes der deutschen Genossenschaften. 1924—1930. Das landwirtschaftliche Genossenschaftsblatt. Zeitschrift für das Gesamte Raiffeisentum 1928—30. Dr. Hans Kampfmeyer. Les coopératives de construction sur le continente. Straipsnis „Revue des études coopératives“ 1928. Nr. 28 ir 29.

Prancūzija.

Kooperatinio judėjimo atsiradimas. Gaminamosios darbininkų bendrovės. Žemės ūkio ir kredito kooperatyvai. Žemės ūkio sindikatai. Kredito kooperatyvai ir jų sričių kasos. Tautinė Žemės Ūkio Kasa. Kitos žemės ūkio kooperatyvų rūšys. Savitarpinės draudimo draugijos. Vidurinio luomo kredito kooperatyvai (liaudies bankai), jų organizacija ir funkcijos. Durand'o kredito bendrovės.

Vartotojų bendrovės. Jų istorija ir dabartinė būklė. Tautinė vartotojų kooperatyvų federacija. Prancūzų vartotojų bendrovių didmenų sąjunga. — M. D. G. Prancūzų kooperatyvų bankas — jo organizacija ir funkcijos. Vyriausioji Kooperatyvų Taryba. Jos sudėtis ir funkcijos. Prancūzų kooperatyvų įstatymai. Bendra prancūzų kooperatyvų įstatymų charakteristika.

Jei Anglija laikoma vartotojų bendrovių gimtine, Vokietija smulkaus kredito kooperatyvų, tai Prancūzija tenka laikyti darbininkų gaminamųjų bendrovių gimtine. Darbininkų gaminamosios bendrovės, kaip jau matėme, buvo ne tik propaguojamos, bet ir steigiamos Buchez. Pirmoji to tipo

kooperatinė bendrovė buvo jo įsteigta 1831 m. Panašių bendrovių idėją skelbė L. B l a n c'as ir 1848 metais bandė ją vykinti gyveniman valstybės subsidijų pagalba. Gaminamųjų bendrovių idėjos populiarumas prancūzų darbininkų tarpe, tenka aiškinti tuo, kad Prancūzijoje su jos aukšta pramone anksčiau kaip kitose Europos kontinento valstybėse prasideda platesnis darbininkų judėjimas, kuriame ir gaminamųjų bendrovių kūrimas užima ne paskutinę vietą, kaip išsilaisvinimo šūkis. Ir ištikrųjų 1848 — 1851 m. laikotarpyje prancūzų kooperacijos judėjime darbininkų gaminamosios bendrovės užimą pirmą vietą ir taip pat padaro įtakos užsieniui: anglų — krikščionims socialistams, Vokietijoje — Schulze-Delitschui. Tačiau praktikoje jų veikimas nedavė teigiamų vaisių del tų pačių priežasčių, kaip ir jau minėtose valstybėse (Anglijoje, Vokietijoje). Iš žymesniųjų darbininkų gaminamųjų bendrovių reikia pažymėti savotiškai organizuotą Godino Guise krosnių įmonę. 1906 metais buvo priskaitoma 340 tos rūšies bendrovių, kurių daugumą sudarė statybos darbininkai. Jos yra palaikomos privatinėmis bei valstybės subsidijomis. 1879 metais joms teko Rampal'io turtas.

Prancūzų darbininkų gaminamosios bendrovės turi savo centrą vadinamą „Chambre Consultative des Associations ouvrières de Production"; 1929 metais ji turėjo 305 narius, iš kurių 266 pristatė savo apyskaitas. Jose buvo 18691 narys. Įmonėse dirbo 18691 žmogus. Apyvarta jų tais pačiais metais siekė 207,7 mil. frankų. Savo kapitalo turėjo 27,8 mil. fr. Taip pat jos turi savo banką, į kurį 1929 m. įėjo 287 bendrovės.

Chambre Consulative yra idėjinis darbininkų gaminamųjų bendrovių centras. Sukurtas 1885 m. Jai pavedama skirstyti iš valstybės gaunamus pigius kreditus. Kas dveji metai ji kviečia visų gaminamųjų b-vių kongresus ir atstovauja jas. Taip pat Chambre užsiima ir socialiniais darbais — laiko senelių prieglaudą ir sanatoriją. Šelpia motinas, rūpinasi socialiniu draudimu.

Kronologiškai imant prancūzų kooperacijos judėjimą, po gaminamųjų darbininkų bendrovių judėjimo eina *žemės ūkio* ir

kredito kooperatyvų kūrimasis pradedant 1860 — 1868 metais ir vėl atgijęs jau dvidešimtame šimtmetyje.

Iš prancūzų žemės ūkio kooperatyvų savotišką tipą sudaro sindikatai, kurių pradžia siekia jau 1840 metų. Žemės ūkio sindikatų judėjime tenka pažymėti dvi sroves, kurių centrus sudaro — Žemės Ūkio Sindikatų Centralinė Sąjunga, kuri jungia stambesnius bei konservatingesnius žemvaldžius, ir antra — Tautinė Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga, kuri labai uoliai palaiko žemės ūkio kooperatyvus ir, priešingai pirmajai organizacijai, artimai bendradarbiauja su valstybinėmis įstaigomis. Pažymėtina, kad ir pirmoji centralinė žemės ūkio sindikatų organizaciją įkūrė savo kooperatyvų sąjungą, kuri artimai bendradarbiauja su antrąja. Prancūzų žemės ūkio sindikatai skiriasi nuo paprasto žemės ūkio kooperatyvų tipo tuo, kad jie yra profesinio pobūdžio ir greta su ekonominiais uždaviniais:

a) skatinti ir palaikyti bandymus su trąšomis, sėklomis, mašinomis bei įrankiais, didinti gamybą, mažinti savikainą ir t. t.;

b) plėsti žemės ūkio švietimą, rengiant paskaitas, kursus ir t. t.

c) įsigyti trąšų ir žemės ūkio mašinų;

d) rūpintis žemės ūkio produktų pardavimu;

e) duoti patarimų bei nurodymų visais žemės ūkio klausimais, rūpintis organizuoti ginčų sprendimą tarp savo narių; įtaisyti informacijų biurus, darbo biržas, draudimo organizacijos, susišelpimo draugijas, kooperacijos bendroves ir t. t.,

ir f) įtraukia ir rūpinamasi tinkamais ūkininkams įstatymais.

Tuo būdu prancūzų žemės ūkio sindikatai vienkart apima ir ekonominius žemdirbių reikalus ir jų teisių gynimą.

Sindikatų nariais einant įstatais gali būti a) savarankiški žemdirbiai (savininkai ar nuomininkai), b) žemės ūkio technikai, sodininkai, daržininkai, vyndariai, žemės ūkio darbininkai, fabrikantai, žemės ūkio produktų bei prekių pirkliai ir c) visi suinteresuoti žemės ūkiu asmens.

Sindiktų lėšas sudaro:

1. narių įnašai nuo 1 ligi 3 frankų,
2. pelnas iš operacijų;

3. aukos,
4. subsidijos.

Tautinės Sąjungos (Fédération Nationale) organas „Annales de la mutualité ir de la coopération agricole“ 1925 metais priskaitė 9041 žemės ūkio kooperatyvą su 1.222.534 nariais. Tie kooperatyvai susijungę į 176 metines sąjungas. Kai dėl sindikatų apyvartų, tai jos siekė apie 900 mil. frankų.

Su žemės ūkio sindikatų veikimu artimai yra surištas ir žemės ūkio smulkaus kooperatinio kredito bendrovių kūrimas. Pažymėtinas dalykas, kad Prancūzijoje valstybinė valdžia gale pereito šimtmečio pradeda artimiau domėtis sodžiaus kooperatiniu kreditu. 1894 m. buvo išleistas vadinamas „Melino įstatymas“, vėliau daugelį kartų papildomas. Tas įstatymas surišo prancūzų sodžiaus kredito kooperatyvų veikimą su ūkininkų sindikatais. Sodžiaus kasos (caisse agricole) turėjo išdavinėti paskolas tik sindikatų nariams. Vėliau buvo leista steigti sodžiaus kasos ir kitoms žemės ūkio organizacijoms.

1895 metų įstatymas leido sodžiaus kredito kooperatyvams kredituoti suvartoti ⅕ dalį turimų taupmenų kasų kapitalo ir visą pelną. Iš to šaltinio kredito kooperatyvai kasmet gaudavo apie 20 mil. frankų paskolos. Sureguliuoti kreditų kooperatyvų finansavimui iš taupomųjų kasų lėšų, 1899 metų įstatymų buvo sukurtos vadinamos sričių kasos. Be to sričių kasų nariais galėjo būti ne tik sindikatai su savo kasomis, bet ir kiti toje srityje veikiantieji kooperatyvai. Sričių kasų kapitalas nustatomas išanksto fiksuotas, suskirstytas akcijomis po 100 frankų ir daugiau. Pirm pradėsiant veikti kasai turi būti įnešta 4-toji akcijos dalis. Akcijos vardinės. Sričių kasos kredituoja savo narius diskontuodamos jų vekselius, kuriuos pati, reikalui esant, perdiskontuoja kredito įmonėse, bet dažniausia Prancūzijos Banke (Banque de France), kaipo paprastus komercinius vekselius su trimis parašais. Sričių kasos turi teisės priimti indėlius ir atidarinėti einamąsias sąskaitas, o taip pat gauti iš valdžios ilgalaikių paskolų, būtent 4 kartus didesnių, kaip narių sudėtas kapitalas.

Sričių kasos vyriausias organas visuotinas susirinkimas, kuriame turi teisės dalyvauti visi nariai įsigyję bent vieną ak-

ciją trimi mėnesiais prieš visuotinąjį susirinkimą. Balsų gali turėti maksimum 5. Teisės visuotiname susirinkime dalyvauti yra perduodamos. Valdyba ir revizijos komisija renkamos visuotino susirinkimo.

1897 metais Prancūzijoje buvo išleistas įstatymas, kuriuo einant Banque de France turėjo skirti kasmet 40.000.000 fr. beprocentinės paskolos grąžintinos 1920 m. sodžiaus kasoms finansuoti; be to tam pačiam reikalui skirti ⅛ pelno iš diskonto operacijų. Vėlesniais metais paskyrimai iš Banque de France į fondą sodžiaus kasoms kredituoti buvo didinami. Nuo 1920 m. ligi 1928 m. valstybės pavestos žemės ūkio kredito reikalams lėšos pasiekė 859.818.773 frankų. Sričių kasos gauna specialinius fondus ilgalaikėms žemės ūkio paskoloms išdavinėti. 1920 m. įstatymu buvo sudarytas tam tikras mišrus organas iš valstybinės valdžios atstovų — Senato ir Parlamento narių (⅕), sričių kasų atstovų (⅖) ir ⅖ valdžios skiriamų savo nuožiūra. Tam organui pirmininkavo Žemės ūkio ministeris. Organo reikalus vedė valdžios skiriamas direktorius.

1926 metais buvo padarytas tolimesns žingsnis kooperatinio sodžiaus kredito tvarkyme ir sudaryta Tautinė Žemės Ūkio kredito kasa (Caisse Nationale Agricole) panaši savo konstrukcija į Prūsų Kasą, kaipo finansinis sodžiaus kooperatinio kredito organizacijų ir kitų koperatyvų rūšių institutas. Tautinė Kasa yra vieša įstaiga su juridinio asmens teisėmis ir finansine autonomija. Jos organus sudaro: komisija, direkcija ir generalinis direktorius. Komisiją, kuriai pirmininkauja Žemėš ūkio ministeris, susideda iš 30 narių, 6 renkami abiejų įstatymdavystės įstaigų (Senato ir Parlamento), 12 narių renkamų sričių kasų, 12 narių skiriamų pasiūlius žemės ūkio ir finansų ministeriams iš aukštųjų valdininkų. Valdybą sudaro septyni komisijos renkami nariai. Generalinis direktorius skiriamas dekretu pasiūlius žemės ūkio ministeriui. Jis yra faktinas įstaigos vedėjas ir tegali būti atšauktas pasiūlius komisijai ir valdybai. Direktorius skiria Kasos personalą, išskyrus kontrolėrį, kuris skiriamas dekretu pasiūlius žemės ūkio ir finansų ministeriams ir yra valstybės kontrolės žinioje.

Kasos uždavinys yra rūpintis įstatymų numatytais žemės ūkio kredito reikalais ir daug platesnis, kaip jau minėto organo sudaryto 1920 m. Jis disponuoja iš valstybės lėšų skiriamomis žemės ūkiui lėšomis, koncentruoja sričių kasų indėlius, turi teisės leisti paskolos lakštus, tarpininkaujant sričių kasoms, turi savo žinioje 1918 m. skirtus kreditus atstatyti žemės ūkiui apleistose del karo vietose.

Kasos lėšas sudaro jau minėtas Banque de France fondas ir visos kitos lėšos skiriamos iš valstybės finansinių šaltinių. Kasa visas savo lėšas privalo laikyti negaudama palūkanų už jas valstybės iždo sąskaitoje.

Be finansinio pobūdžio operacijų surištų su žemės ūkio organizacijų kreditavimu, Kasa atlieka dar ir kitas funkcijas: derina sodžiaus kasų veikimą, kontroliuoja jas ir apskritai rūpinasi visais jai pavestos darbo srities reikalais. Žemės ūkio ministeris klausia jos nuomonės kredito ir žemės ūkio kooperacijos reikalais.

Be žemės kooperatyvų reikalais rūpinimos, Kasai pavesta įgyvendinti 1923 m. įstatymą, kurio tikslas buvo palengvinti valstybės lėšomis aprūpinimą sodžiaus elektros energija. Iš valstybės skirtų lėšų (600 mil. fr.) Kasa duoda paskolų departamentams, komunoms, komunų sindikatams, kooperatyvams ir kitoms panašioms organizacijoms — neaukštu palūkanų procentu — Kasa gauna iš valstybės iš 2,8% ir skolina iš 3%.

Kasos pajamas sudaro daugiausia palūkanos už išduotas paskolas, kurios pagal savo tikslą suskirstytos į tris kategorijas: sumas skiriamas paskoloms trumpam ir vidutiniam laikui; sumas paskoloms ilgam laikui atskiriems asmenims ir sumas skiriamas ilgalaikėms kolektyvinėms paskoloms. Kiekvienai paskolų kategorijai skiriama tam tikra lėšų dalis su tam tikru palūkanų dydžiu.

Kasoms siekiamam uždaviniui padeda 98 apygardos kasos su 5502 vietos žemės ūkio bendrovėmis (1927) su 366.769 nariais ūkių galvomis. Vietos bendrovių įmokėtas kapitalas tuo pat laiku siekė 54,4 mil. frankų, o atsargos lėšos 17 mil. frankų.

Sričių kasų veikimas auga ir 1927 m. turėjo įmokėto kapitalo 14,2 mil. fr., kas sudaro apie ⅕ dalį pasirašyto kapitalo, kuris siekė 77,5 mil. fr. Jų atsargos kapitalai sudaro 68,19 mil. Taip pat auga indėlių sumos: 1927 metais jų apyskaita siekė 1.181 mil. frankų. Indėliai pasiekė 440 mil. fr. Paskolų išduota apie 970 mil., kurių didesnė dalis ilgesniam laikui įsigyti žemės sklypams ir ūkio inventoriui.

Iš kitų žemės ūkio kooperatyvų reikia suminėti kooperatinius vyno rūsius, kurių buvo 351, pieno perdirbimo bendroves, spirito varyklas (13).

1928 m. būta 134 pieno perdirbimo bendrovės su 87 tūkst. narių, kurie statė pieną nuo 263 tūkst. karvių, 445 mil. lit. kiekyje. Pagaminta sviesto 195 mil. kilogramų, už 496 mil. frankų. Pieno perdirbimo bendrovės turi savo centrą Charentes ir Poitou. Sąjunga turi savą įmonę gaminti kazeinui.

Be šių žemės ūkio kooperatyvų yra dar kooperatinių bendrovių kvepalams gaminti ir cukraus rafinerijų.

Be kredito ir žemės ūkio gamybos kooperatyvų, Prancūzijoje yra išsiplatinęs sodžiuje ir savitarpinis draudimas, kuris reguliuojamas 1900 m. įstatymu. Atskiros savitarpio draudimo draugijos persidraudžia sričių arba departamentų draudimo kasose, kurios iš savo pusės persidraudžia dar centralinėje perdraudimo federacijoje. Jau minėta Tautinė Sąjunga (La Fédération Nationale de la Mutualité et de la Coopération Agricole), sudarė 1912 m. perdraudimo centralinę kasą. Ši kasa apima 30 sričių kasų ir 3200 vietinių kasų su 3685 mil. fr. apdraudimo sumos nuo gaisro ir 38 sričių kasas su 1695 kasomis nuo gyvulių ligų su 308 mil. fr., 1924 metais centralinę kasą drausti nuo nelaimingų žemės ūkyje priepuolių ir 1927 sukurta centralinė kasa perdrausti nuo ledų.

Pirm pereinant prie prancūzų kitų kooperatinių bendrovių veikimo nagrinėjimo, reikia dar paliesti ir kredito kooperatyvų atsiradimą vidurinio luomo reikalams artimų Schulze-Delitscho tipui, kurių šaknis siekia jau 1857 m. Steigėjais ir stambiais veikėjais buvo Raynieri, įkūręs 1883 m. liaudies banką Mentonoj ir išplėtęs plačią propagandą, Rostand, ir dabartinis vadinamos „Centralinės Liaudies bankų Sąjungos“, sukurtos

1889 m. pirmininkas M. Dufourmantelle. Šios rūšies liaudies bankai yra neutralinės politiniu ir ekonominiu atžvilgiu organizacijos. Savo organizacija jie panašūs į vokiečių kredito kooperatyvus — turi savo centralines kasas.

Prancūzų liaudies bankų uždavinys teikti smulkiems ir vidutiniams pirkliams pramonininkams, amatininkams ir jų sąjungoms trumpalaikius kreditus t. y. ilgiausia ligi vienerių metų, dažniausia diskonto forma. Jie turi teisės daryti operacijas ir ne su savo nariais. Jų kooperatiškumas reiškiasi tuo, kad jie privalo tam tikrą gryno pelno dalį iš operacijų su savo klientais grąžinti proporcingai šiųjų sumokėtai palūkanų sumai. Su mažomis išimtimis prancūzų liaudies bankai turi kintamą kapitalą. Narių atsakomybė numatyta įstatuose. Aukščiausias įnašo dividendo dydis numatytas 6%. Įnašai neperduodami. Valdyba nustato aukščiausią kredito sumą kiekvienam nariui. Termininės biržos spekuliatyvinės operacijos draudžiamos. Jei bankas gauna iš valstybės lėšų, tai jis nustoja teisės per dešimtį metų keisti savo įstatus. Be savo revizijos komisijos, liaudies banką turi teisės kontroliuoti Prekybos Ministerija ir Centralinė Kasa. Kad išvengus varžytynių, 1920 m. įstatymas nustatė, kad liaudies banko vardą turi teisės vartoti tik tos organizacijos, kurioms tą vardą pripažįsta Prekybos Ministerija. Liaudies bankai turi tam tikrų palengvinimų mokesčių srityse. Be to, iš valstybės gali gauti be palūkanų lėšų į apyvartos kapitalą du kart daugiau, kaip siekia savas kapitalas. 1927 metais iš valdžios buvo gauta 89 mil. frankų. Be jau minėtų liaudies bankų funkcijų jiems pavesta kredituoti ilgalaikėmis paskolomis smulkius pirklius bei pramoninkus. 1926 metų gale Prancūzijoje būta 100 liaudies bankų su 305 skyriais, ir trijų liudies bankų Alžyre. Jų kapitalas siekė 75,3 mil. fr., narių turėjo 50,8 tūkst. 1926 m. diskontavo 3.389.261 kredito dokumentų 4.118 mil. fr.

Be liaudies bankų Prancūzijoje dar yra specialinės savitarpio laidavimo bendrovės, restoranų savininkų ir 1923 m. specialūs kredito kooperatyvai amatininkams. Jų skaičius nėra didelis ir veikimas ne platus.

Prancūzijoje Louis Durand propagavo Raiffeiseno sistemą jau nuo 1893 m. Ji pasižymi katalikišku nusistatymu, veikia be valstybės pagalbos ir, be kredito paprastiems produktingiems reikalams, duoda kreditus ir butams įsitaisyti ir net vartojimui. Ligi 1927 m. tos sistemos b-vių būta 2546 — veikiančių apie 2000. Jos turi savo sričių sąjungas ir iš dalies ir sričių kasas, taip pat ir savo centralinę idėjinę sąjungą ir kasą.

Vartotojų bendrovės. Tos pačios sunkios ekonominės sąlygos, kurios pagimdė Anglijoje vartotojų bendrovės pirmoje pereito šimtmečio pusėje, prisidėjo prie jų atsiradimo ir Prancūzijoje. Prancūzų vartotojų bendrovių pirmtakūne laikoma 1835 metais M. Deriono ir J. Reynier, Lione sukurta bendrovė vardu „Commerce véridique et sociale“, kuri neilgai teišgyvavo. Tačiau po to vartotojų judėjimas Prancūzijoje plėtėsi gana lėtai. Socialistai ne visados buvo palankūs vartotojų bendrovėms, o 1879 metų Socialistų Kongresas Marselyje priėmė net rezoliuciją prieš bet kurią kooperacijos formą neatsižvelgdamas į kaikurių kooperatininkų ir darbininkų tarpo protestus.

Tolimesniam vartotojų bendrovių judėjimui impulsą duoda, jau savo laiku minėta Nimų mokykla su de Boyve'u, A. Fabre'u ir Ch. Gide'u priešakyje. Jų pastangomis buvo sukurta 1889 m. vartotojų bendrovių idėjine sąjunga (Comité Central). Jos pastangomis buvo įkurta ir pirmoji vartotojų bendrovių didmenų sąjunga 1897 m. Bet kadangi vadovavimas tos sąjungos nebuvo darbininkų rankose, tai darbininkai, kurie pradeda vis labiau domėtis kooperacijos klausimais, 1900 sukūrė „Socialistinę Kooperatyvų Biržą“. Susidarius dviem organizacijoms kilo tarp jų varžytynės, kas kliudė plėstis vartotojų bendrovėms. Pagaliau 1913 metais buvo sudaryta vienas idėjinis centras (Fédération Nationale), kuris daug padėjo vartotojų bendrovėms, kurios ligi tol gimė ir mirė, kaip grybai po lietaus, susitvarkyti.

Statistikos daviniai liečią prancūzų vartotojų bendroves toki:

	1914	1918	1924	1928
Vartotojų b-vių skaičius.	2980	2352	3465	3.513
Narių jose skaičius mil.	0,86	1,31	2,15	2,28
Apyvartos mil. fr.	317,5	—	—	3.552,83
Apyvart. vidut. 1 b-vei tūk. fr.	120,1	275,1	618,9	1.060,5

Kaip matome iš šios lentelės bendrovių skaičius nelabai auga, nes prancūzų vartotojų bendrovių pastebimas labai stiprus palinkimas į koncentraciją, sudarymą vad. sričių bendrovių (société de developpement), kurios ir sudaro viso judėjimo branduolį. 1929 metais būta 52 sričių bendrovių su 3449 krautuve ir 720,703 nariais, kapitalo 89,979 mil., apyvarta jų siekė 1,248 mil. frankų. Palyginti su visu vartotojų bendrovių skaičiumi, sričių bendrovės turi 56% visų krautuvių, 47% visų narių ir 46% visos apyvartos. Iš tų bendrovių 1926 metais 9 turėjo daugiau kaip 20.000 narių išviso 362.413, t. y. ⅙ visų vartotojų bendrovių narių, 20 b-vių turėjo narių tarp 10.000 ir 20.000; 28 tarp 5—10 tūkst. ir 271 tarp 1—5 tūkst. ir 2977 b-vės turėjo mažiau kaip tūkstantį — išviso 831.000 t. y. tik 37,5%.

Kaip jau buvo minėta prancūzų vartotojų bendrovės susijungusios į centralinę idėjinę organizaciją („Fédération Nationale des Coopératives de consommation, trumpai ją vadinsiu Federacija). Svarbiausias jos uždavinys varyti vartotojų kooperatyvų naudai propagandą, steigti naujas bendroves, reikalui esant sulieti jau esamas bendroves. Federacija turi juridinį skyrių, kuris rūpinasi mokesnių reikalais. Statistikos skyrius renka statistikos žinias. Leidžia laikraščių, organizacija vad. narių pritraukimo savaites ar mėnesius. Jos organas „Coopérateur de France“ — savaitraštis eina 190.000 ekzempliorių, iš kurių 175.000 siunčiama tiesiog prenumeratoriams į namus. Federacija taip pat turi tam tikrą technikos biurą, techniškai pagalbai teikti savo nariams. Prieš trejetą metų Federacija turi įsteigusi kooperatinę mokyklą rengti kooperatyvų tarnautojams.

Federacija palaiko tiesioginius ryšius su parlamento Kooperatine grupe, į kurią priklauso visa eilė parlamento atstovų, ir kurios uždavinys yra rūpintis vartotojų bei apskritai koope-

racijos reikalais. Federcija rūpinasi bendro kooperatyvų įstatymo išleidimu. Federacija išrūpino 1922 kooperacijos katedrą Collége de France, kurią užėmė ligi 1930 m. garsus prancūzų kooperatininkas profesorius C h. G i d e. Federacija atstovauja vartotojų kooperatyvus įvariuose valdžios organuose (maitinimo ministerijoje, prekybos reguliavimo, geležinkelių tarifų, duoninių javų, ir kit.), kur gina vartotojų reikalus.

Federacija vadovaujama centralinės tarybos, kurios ⅓ kasmet perrenkamas. Įstatuose numatyta 17 sričių sąjungų, kurių uždavinys varyti kooperacijos propagandą srityse ir prižiūrėti atskirų bendrovių veikimą. Sričių Sąjungos kasmet daro suvažiavimus, kuriuose dalyvauja ir pačios Federacijos atstovai. Sričių suvažiavimuose svarstomi tie klausimai, kuriuos srities sąjunga ir Federacijos taryba įneša į visuotiną prancūzų vartotojų bendrovių kongresą. Centralinę tarybą sudaro ⅔ narių deleguojamų sričių sąjungų pagal jų dydį ir ⅓ renkamas Kongrese. Kooperatyvų Kongresas tvirtina sričių sąjungų pasiūlymus. Faktinai reikalus veda 3 tarybos renkami generaliniai sekretoriai.

Prancūzų vartotojų bendrovių didmenų sąjunga (Magasin de Gros des societés des consommation de France) įkurta 1907 m. su 141 bendrove ir su kapitalu 47.025 fr. 1929 metais jos apyvarta siekė 711 mil. frankų ir nuolatos turi tendencijos augti. Einant įstatais leidžiama, kad jos taryba (Conseil d'administration) būtų ta pati, ką ir Federacijos taryba. Ir ta tvarka įėjo į paprotį. Jos reikalus veda du direktoriai ir tam tikra administracijos komisija. MDG (taip trumpai žymimas prancūzų didmenų bendrovės vardas) veikimas suskirstytas į skyrius, be bugalterijos, yra šie dar skyriai: gamybos, prekybos, batų gamybos. Kiekvienas skyrius turi savo direktorių.

Prieš keletą metų įvairios bendrovės sudarė su MDG sutartis dėl prekių užpirkimo. Einant sutartimi bendrovės neprivalo pirkti visas prekes MDG. Bendrovės gali teirautis ir pirkti prekes ir kitur, bet ir tuo atveju privalo painformuoti MDG.

MDG. turi savo gamybos įmonių, kurių produkcija metai iš metų auga. 1928 metais MDG. pagamino žuvų bei daržo-

vių konservų ir šokolado dirbinių už 17,3 mil fr. Batų gamyba tais pačiais metais siekė 11,06 mil. fr. MDG. parduoda daug vyno, kurio 1928 m. pardavė 363 tūks. hektolitrų, ir tarpe vynų pirklių didmeninkų užima pirmą vietą.

Ligi 1922 m. MDG. turėjo tam tikrą finansinį skyrių, į kurį suplaukdavo vartotojų bendrovių indėliai. 1922 m. tas skyrius kooperatyvų kongrese buvo nutarta paversti atskiru kooperatyvų bankų — Banque des Coopératives de France — (BCF). Steigiant BCF indėlių ir einamųjų sąskaitų suma siekė virš 60 mil. fr. 1928 m. jau siekė 200 mil. fr. Bankas turi teisės daryti visas bankines ir biržos operacijas. Provincijoje turi visą eilę agentūrų ir apie 1500 padedamų kasų. Jis vedamas tos pačios tarybos kaip ir MDG. Taryba skiria direktorių ir administracijos komisiją. Visuotinas susirinkimas renka revizijos komisiją. BCF turi vadinamą cenzorių komisiją, kurie sprendžia apie kreditų atidarymą bendrovėms. Jo akcininkais tegali būti vartotojų kooperatyai. Už akcijas numatyta mokėti ne daugiau 6% dividendo. 50% pelno eina į rezervus ir 50 bendrovės debitoriams, kaipo kredito vartotojams pagal įsiskolinimo dydį. BCF turi tendencijos augti. Jos direktoriumi yra G a s t o n L e v y, kuris tarp kito ko yra sumanytojas tam tikros komisijos prie Tarptautinės Kooperatyvų Sąjungos, kurios uždavinys būtų sukurti Tarptautinį Kooperatyvų Banką.

Pažymėtinas yra reikšmingas prancūzų vartotojų bendrovėms faktas, kad jų centralinių organizacijų federacijos, MDG ir BCF organus sudaro tie patys asmenys. Kas, be abejo, prisideda prie judėjimo vieningumo išlaikymo.

V y r i a u s i o j i K o o p e r a t y v ų T a r y b a buvo sukurta 1918 m. įstatymu prie Darbo Ministerijos. Jos uždavinys nagrinėti visus klausimus, kurie liečia kooperacijos judėjimo plėtojimąsi. Joje pirmininkauja darbo ministeris arba jo pavaduotojas. Ją sudaro 43 nariai: trys ministerio kviečiami senatoriai ir 6 deputatai, 2 nariai parinkti iš teisių fakulteto profesorių, Banque de France valdytojas arba jo pavaduotojas, darbo direktorius, socialinio draudimo ir globos direktorius, finansų ministerijos atstovas, 12 vartotojų

bendrovių ir jų sąjungų atstovų veikiančių 1917 m. 7. III. įstatymu ir 1 atstovas nuo pirkėjų kooperatyvų veikiančių ne 1917 m. III. 7. įstatymu; 1 atstovas parenkamas ministerio iš vartotojų bendrovių Federacijos, 12 narių renkamų darbininkų kooperatyvų veikiančių 1915 m. XII. 18 įstatymų, 1 atstovas darbininkų kooperatyvų veikiančių ne pastaruoju įstatymu, 1 atstovas renkamas ministerio iš darbininkų kooperatyvų banko.. Visų atstovų mandatai tęsiasi 3 metus.

Vyriausia kooperatyvų taryba suskirstyta į dvi autonomiškas sekcijas: viena apima darbininkų kooperatyvų veikimą, antra vartotojų bendrovių. Įstatymas numato ir kitų sekcijų sudarymą. Į vyriausią kooperatyvų tarybą darbo ministeris gali įnešti svarstyti šiuos klausimus:

1. įstatymų priemones, bei parėdymus liečiančius tiesiog ar netiesiog kooperatyvus,

2. vartotojų ar gaminamųjų kooperatyvų santykius su vyriausybe bei savivaldybėmis;

3. santykius su kitomis kooperatyvų rūšimis;

4. kooperatyvų santykius su pramone bei prekyba;

5. kooperatyvų reikšmę, kaip vartotojų interesų gynėjų.

Iš tikrųjų vyriausioji kooperatyvų taryba daugelį iš čia pažymėtų klausimų nagrinėjo. Tačiau dėl savo vienašališkos sudėties apimančios tik vartotojų ir darbininkų b-ves prancūzų vyriausioji kooperatyvų taryba bendram kooperacijos judėjimui didelės reikšmės neturi.

Prancūzų kooperatyvų įstatymai. Prancūzų kooperatyvų įstatymai nesudaro vieno atskiro įstatymo, kaip, pav., Anglijoje ar Vokietijoje, bet daugelį atskirų įstatymų, kuriuose tačiau galima rasti ir kaikurių bendrų bruožų.

Apskritai imant prancūzų įstatymai numato sudarymą bendrovių, kurių nariai, sudarydami bendrą piniginį fondą, turi tikslo pasiskirstyti iš įmonės operacijų gautą pelną, ir asmenų susijungimų, kurio uždavinį nesudaro bendro pelno siekimas. Ir todėl gaminamosios bei pardavimo bendrovės, kurios siekia pelno, skirstomo pagal atliktą darbą, arba pristatytus maisto produktus, laikomos pelno bendrovėmis. Priešingai, vartotojų apsirūpinimo ir kredito b-vės, kurios teikia

savo nariams galimumo perkant prekes ar skolinant pinigus sutaupyti palūkanų procentus, laikomos asmenų susijungimu. Bent tokį skirtumą daro prancūzų teismai. Tačiau ir iš tokio nusistatymo daro išimtį, būtent mano, kad bendrovė, kuri visiems parduoda, siekia pelno.

Įstatymų nuostatai del asmenų susijungimų yra netobuli, jie neduoda veikiančioms jais kooperatinėms bendrovėms pakankamai laisvės normaliai veikti. Todėl ir įstatymdavybės įstaigos davė teisės vartotojų ir kredito bendrovėms, kurios daro operacijas tik su savo nariais, pasisakyti savo nuožiūra, ar jos nori veikti, kaipo asmenų susijungimai arba kaipo bendrovės su kintamu kapitalu (1867. 24. VII). Dauguma kooperatinių bendrovių pasirenka antrąjį kelią, kuris turi tam tikrų pirmenybių.

Kooperatyvai savo juridine struktūra yra iš dalies prekybos bendrovės, iš dalies draugijos. Skirtumas labai didelis, — nes draugijos nereguliuojamos prekybos įstatymų, bet tik labai bendrų „Code civil" nuostatų. Jos gali kaip nori sukonstruoti savo įstatų dėsnius, bet turi juos smulkiai išdėstyti, nes ką nors apleidus, reikia jau visų narių sutikimo. Ir, jei nors vienas atsiranda, kuris su tuo ar kitu dalykų nesutinka, tai ir vykdymas nebegalimas. Todėl ši juridinės konstrukcijos forma vartojama tik mažų kooperatyvų. Bet ir jiems teprieinama tuo atveju, kai jie neužsiima prekyba.

Prekybos kooperatinės bendrovės konstruojamos kaipo akcinės bendrovės (société anonyme), nors ir 1867 m. įstatymas joms yra persiauras. Tačiau jis turi tų privalumų, kad narių atsakomybė apima tik pasirašytų įnašų (abiejų) skaičių ir be to dar ir tuo, kad įstatams pakeisti reikalinga paprasta balsų dauguma. Dėl to ir akcinės bendrovės forma labiausiai yra mėgiama prancūzų kooperatyvų. Tačiau ne visados pavyksta suderinti tokią juridinę konstituciją su kooperacijos dėsniais. Akcinės bendrovės forma yra tipinga kapitalistinės bendrovės forma, ypač tuo atveju, jei akcijos bevardės, ir nariai vienas kito nepažįsta, ir tuomet sprendžia daugiausia kapitalai, o ne žmonės. Tačiau nesant geresnio įstatymo, tenka naudotis akcinių bendrovių nuostatais, juoba kad kooperaty-

vams leista nukrypti nuo jo. 1867 m. įstatyme buvo projektuojama įtraukti atskirus nuostatus dėl kooperatyvų, bet tuomet viešpatavo Napoleonas III, kuris pasižymėjo specialiai kaipo kooperatyvų persekiotojas, tai kooperatininkai atsisakė nuo siūlomos dovanos ir reikalavo, kad kooperatyvams būtų leista didinti kapitalas ir išmokėti akcijas prieš likviduojant bendrovę. Tuo būdu kooperatinės bendrovės tapo bendrovės su kintamu kapitalu. Įstatymo nuostatai reikalavo, kad tas kapitalas nebūtų didesnis per 200.000 fr. Tolimesnis kapitalo padidinimas tegalimas tik kasmet visuotinam susirinkimui nutarus, bet taip pat per vienerius metus nedaugiau per 200.000 fr. Kapitalas gali mažėti, išstojant nariams, bet sumažėjus ligi $^1/_{10}$ dalies pradinio kapitalo, tolimesni išmokėjimai sustabdomi. Įstatymas numato ir kaikurias išimtis iš bendrų nuostatų. Taip pav., akcinių bendrovių kapitalas pirm joms pradedant veikti turi būti bent $^1/_4$ dalyje sumokėtas, o jei tai yra bendrovė su kintamu kapitalu tai tik $^1/_{10}$ dalis. Pastarųjų bendrovių akcijos privalo būti vardinės, ir duota valdybai teisė spręsti akcijų perleidimo teisę, tuo tarpu paprastu akcinių bendrovių akcijos perduodamos be jokių kliūčių. Pagaliau valdybos nariai šių bendrovių, jei jos būtų sudarytos ir civilinės teisės nuostatais, turi juridinio asmens teises. 1867 m. ši paskutinė išimtis buvo padaryta specialiai kooperatyvams.

Šių įstatymų nuostatai reguliuoja tik kai kuriuos klausimus. Bendrovių veikimas apskritai, pelno paskirstymas, likvidacija eina bendra akcinių bendrovių tvarka. Pagaliau pasirodė, kad 1867 metų įstatymo nuostatai del kapitalo didinimo ar mažinimo nėra tobuli ir buvo sumanyta tą teksto vietą pagerinti. 1887 m. į parlamentą buvo įneštas įstatymo projektas, išgulėjęs abiejuose Rūmuose apie 10 metų, kol pagaliau senato buvo atmestas.

1894 m. įstatymu, kaip jau savo vietoje buvo minėta, buvo bandoma su Banque de France pagalba organizuoti sodžiaus kredito kooperatyvus. Tame įstatyme buvo nustatyta ir jų juridinė forma. Dabar tas kasas reguliuoja 1920 m. VIII. 5. įstatymas, einant kuriuo jos sudaro prekybos bendroves su tam tikrais jų steigimo palengvinimais. Joms įsisteigti pakanka du įstatų

ekzemplliorius pristatyti į teismo raštinę. Bendrovės turi turėti visuotiną susirinkimą ir valdybą, tačiau įstatymas duoda galimumo atskirai nustatyti jų funkcijas. Kapitalas jų dalinamas į įnašus, kurie negali būti perduodami kaip paprastos akcijos, bet apie įnašo perleidimą turi būti pranešta bendrovės valdybai raštu ir gautas sutikimas. Jų kapitalas gali būti tvirtai nustatytas ir kintamas, pastaruoju atveju kapitalas negali būti mažesnis, kaip pradedamasis. Šio tipo kooperatyvai (sodžiaus kredito kasos) gali būti su neaprėžta ir su aprėžta atsakomybe pagal pasirinkimą. Tačiau jos tegali būti prieinamos tik jų nariams. Gautas iš operacijų pelnas žymiausioje dalyje turi būti skiriamas sustiprinti rezervams, ligi rezervai pasieks dvigubos sumos kaip įnašų kapitalas — 75%, paskum 50 procentų. Įnašai negali daugiau gauti per 6%. Bendrovės nariai likviduojant kooperatyvą neturi teisės į savus bendrovės kapitalus (rezervus ir kitus), o gauna tik savo įnašus. Atsargos kapitalas ir kitos liekanos eina bendriems žemės ūkio tikslams.

Greta su sodžiaus kasomis traktuojami ir kiti žemės ūkio kooperatyvai. Įstatymas apie žemės ūkio kreditą apėmė ir juos, kai 1906 m. VII. 29. buvo leista ir jiems naudotis valstybės teikiamais kreditais. 1920 m. VII. 5. įstatymas papildytas 1923 m. VII. 12. įstatymu reguliuoja jų juridinę būklę. Jame numatytos trys grupės: gamybos bei pardavimo kooperatyvai, bendro pirkimo ir kooperatyvai ginti bendrus žemės ūkio reikalus. Visi jie tegali daryti operacijas tik su savo nariais, — būtent ūkininkais; bet kooperatyvas siekdamas bendrų žemės ūkio reikalų rūpinimo gali įtaisyti, sakysime, elektros šviesą. Tuo atveju jo patarnavimai privalo būti prieinami visiems vartotojams. Įstatymas tuo apsaugoja kooperatinį organizacijos pobūdį, kad reikalauja visus vartotojus įstoti jos nariais. Žemės ūkio kooperatyvų kapitalas negali būti padalintas į akcijas ir parduodamas, kaipo akcijos, bet sudaromas iš įnašų, kurių perleidimas tegalimas tik sutikus kooperatyvui (įregistravus perleidimą ir sutikimą teisme).

1923 metų įstatymas nustato ir visuotino susirinkimo tvarką, būtent: kvorumą turi sudaryti ne mažiau per $^1/_6$ dalis visų

narių. Įstatams pakeisti reikalingas $^{1}/_{2}$ narių susirinkime dalyvavimas. Nesusirinkus įstatymu numatytam skaičiui pirmu kartu klausimas sprendžiamas antrame susirinkime dalyvaujant bet kuriam narių skaičiui. Abejais atvejais reikalinga ⅔ balsų dauguma. Nariai paprastai turi vieną balsą.

1923 m. įstatymas pagaliau apima ir tuos žemės ūkio kooperatyvus, kurie buvo sukurti einant 1906 ir 1920 m. įstatymais. Seniems įstatymams pakeisti reikalinga tik paprasta narių dauguma.

1913 m. VII. 4. buvo išleistas įstatymas, liečiąs kooperatyvų naudojančių vandenis (žvejus vandenų nuomininkus ir t. t.) apsirūpinimą kreditu. 1925 m. tas įstatymas buvo pakeistas. 1920 metų įstatymo nustatai del žemės ūkio kredito buvo pritaikinti ir šios rūšies kooperatyvams.

Antrą kooperatyvus liečiančių nuostatų grupę sudaro 1915 m. XII. 18. įstatymas apie „darbininkų gaminamąsias bendroves ir kredito bendroves viešiems darbams Prancūzijoje atlikti“ ir 1917 m. V. 7. įstatymas apie „kredito reguliavimą vartotojų bendrovėms“. Ir šieji įstatymai panašiai kaip įstatymai liečiantieji žemės ūkio kooperatyvų veikimą liečia tik iš valstybės gaunamų paskolų skirstymą ir visiškai neliečia tų kooperatyvų, kurie valstybės paskolomis nesinaudoja.

1915 m. XII. 18. įstatymas nustato tokį darbininkų bendrovių tikslą: „bendras susijungusių asmenų verslo atlikimas prisiimant darbus arba gaminant fabrikiniu būdu ar rankomis dirbamas prekes arba kitus gaminius“. Kooperatyvas privalo apimti nemažiau, kaip septynis asmenims, kurie patys dirba atitinkamoje pramonėje arba kaip tarnautojai kooperatinėse verslamonėse. Jos gali priimti asmenis, kurie nėra to verslo darbininkai arba verslamonės tarnautojai, jei jos prisiima teisę grąžinti jiems įnašus, iš pelno skiria jiems tik įstatų numatytas palūkanas už kapitalą ir likvidacijos atveju arba išstojant grąžina iš atsargų tik įstatymų nustatytą dalį. Pagaliau bent $^{2}/_{3}$ valdomųjų organų narių turi būti užimti tokių asmenų, kurie patys dirba atatinkamame versle arba bendrovėje.

Panašiai, kaip ir asmens, kurie patys nedirba atitinkamo bendrovės darbo, gali būti samdomi ir padedamieji darbininkai,

kurie nėra kooperatyvo nariai. Tuo atveju bendrovė iš gryno pelno privalo išmokėti visiems darbininkams proporcingai gaunamoms algoms ir atliktam darbui ar jie būtų kooperatyvo nariai ar ne bent 25% iš visos gryno pelno sumos. Ši suma turi prilygti bent jau išmokėtam už įmokėtą kapitalą dividendui.

Taigi šie nuostatai visų pirmiausia reguliuoja kooperatyvų sudėtį ir jų įmonėse darbo sąlygas. Nuostatus, liečiančius kitas veikimo puses, privalo pasirinkti ir darbininkų gaminamosios bendrovės, remdamosis 1867 metų nuostatais, t. y., gali būti akcinės bendrovės su fiksuotu kapitalu, komanditinės akcinės bendrovės, bendrovės su kintamu kapitalu arba civilinės teisės draugijos.

1915 m. gruodžio m. 18 d. įstatymas nustato taip pat ir kredito kooperatyvus, kurie operacijas daro su savo nariais arba su kitomis darbininkų gaminamomis bendrovėmis arba kredito bendrovėmis. Jų nariai privalo būti arba darbininkų bendrovės arba jų nariai. Pasirinkti juridinę formą jos turi tų pačių teisių, kaip ir gaminamosios bendrovės.

1917 m. V. 7. įstatymas liečiąs vartotojų bendroves yra tokis pat bendro turinio, kaip 1915 m. įstatymas. Jis buvo papildytas 1920 m. VII. 14. ir 1923 m. VII. 3. įstatymais, kurie nustatė aiškesnę šios rūšies kooperatyvų juridinę formą.

Vartotojų bendrovės, anot tų įstatymų, yra bendrovės su kintamu kapitalu, kurių tikslas „aprūpinti savo narius reikalingais jiems dalykais, kurios juos arba pačios gamina arba bendrai perka“. Vartotojų bendrovės, išimtinu iš 1867 m. įstatymo nuostatu, gali sudaryti kapitalą, kuris prašoka 200.000 fr. ir tą kapitalą kasmet didinti virš 200.000 fr. Prekes parduoti jos gali ne tik savo nariams, bet ir šiaip vartotojams. Tačiau tuo atveju jos privalo priimti į narius visus tuos, kurie yra nuolatiniai jų pirkėjai, ir kurie sutinka atlikti įstatų numatytus formalumus. Įstatymas reikalauja, kad nario įnašas nebūtų didesnis per 100 fr. ir kad būtų leista jis sumokėti dalimis pradedant 25 frankais. Į įnašą privalo būti priskiriamas dividendas už prekių įpirkimą kasmet nemažiau 25 frankų, jei tos sumos siekia skirstomas dividendas. Įstatuose leidžiami numa-

tyti ir mažesni įmokėjimai ir naujai stojantiems nariams daryti palengvinimų. Tik konkurso atveju, kai kooperatyvui tenka iš karto apmokėti visus savo pasižadėjimus, leidžiama įmokėjimų tempą pagreitinti. Antra vertus, atskiriems nariams leidžiama savo įnašus iš karto sumokėti ir paimti daugiau, kaip vieną įnašą. Tačiau įstatymas draudžia joms remiantis didesniu įnašų skaičiumi duoti didesnių nariams teisių. Kooperatyvai tvarkomi demokratiniais pagrindais. Aukščiausias organas yra visuotinas susirinkimas, kuriame lygiomis teisėmis dalyvauja visi nariai. Visuotiname susirinkime kvorumą sudaro $^1/_6$ narių. Įstatams pakeisti reikalinga bent ½ narių dalyvauti. Klausimai sprendžiami paprasta balsų dauguma, įstatams pakeisti reikalingi ⅔ narių.

Sričių vartotojų bendrovės, kurios kaip pirmiau matėme, labai stipriai plečiasi Prancūzijoje, vargu bau galėtų sutalpinti savo narius į vieną vietą. Todėl 1925 metų įstatymas leido joms daryti daugelį vienas po kito susirinkimų įvairiose vietose, kur būtų svarstomi dienotvarkės klausimai ir renkami atstovai. Šie atstovai sudaro antrą susirinkimą, kurio sprendimai jau privalomi.

Pagaliau 1917 m. įstatymas reguliuoja pelno paskirstymą. Vartotojų bendrovės pelną privalo skirstyti proporcingai įpirkimui arba socialiniams tikslams. Įnašus tegali apmokėti ne aukštesniu palūkanų procentų, kaip 6%.

Greta su atskiromis bendrovėmis įstatymo nuostatai numato ir sąjungas. Jų tikslas: „bendras pirkimas ir gamyba prekių, reikalingų į jas prisidėjusioms bendrovėms, arba žaliavų, kurios reikalingos jų pačių įmonėms, taip pat atlikimas kredito operacijų“. Sąjungų struktūra panaši į atskirų bendrovių. Jų nariais gali būti tik vartotojų arba gaminamosios bendrovės ir jų nariai. Ir jose balsuojama pagal asmenis; tačiau įstatuose turi būti pažymėta, kad balsavimo teisė prisidėjusiosm bendrovėms duodama pagal narių skaičių arba pagal dydį atliktų per sąjungą operacijų. Nuostatai dėl įnašų sudarymo atskirose bendrovėse sąjungų neliečia.

Šie įstatymų nuostatai nėra privalomi; tačiau kooperatyvai, kurie yra kitaip organizuoti, visuotinam susirinkimui

nutarus gali pereiti į 1917 m. įstatymo nuostatų numatytą tvarką.

Trečią kooperatyvų grupę, kuri tvarkoma atskirais įstatymų nuostatais sudaro liaudies bankai. 1917 m. III. 13. įstatymas nustato tvarką, kurios laikantis valstybė finansiniai gali padėti tos rūšies kooperatyvams. Įstatymas numato dvi jų grupes — savitarpinės garantijos bendroves ir liaudies bankus siaura prasme, primenančius vokiečių Raiffeseno kasas, arba iš dalies taip pat Schulze-Delitscho tipo organizacijas.

Savitarpinės garantijos kooperatyvų tikslas prisiimti už narių efektus ir vekselius, kurie atsiranda iš jų verslo operacijų, garantiją pasirašant juos. Jų nariais gali būti pirkliai, pramoninkai, fabrikantai, amatininkai ir prekybiniai kooperatyvai ir kiti. Jų kapitalas susidaro iš vardinių įnašų ne mažiau 50 fr., kurio ¼ dalis sumokama tuojau. Kapitalas jų gali būti tvirtai fiksuojamas arba kintamas. Jei jis kintamas, tai negali būti didesnis, kaip pradedamasis, ir įmokėti įnašai tik tuomet grąžinami, kai visi bendrovės pasižadėjimai tuo momentu, kai statomi reikalavimai, apmokėti.

Savitarpinės garantijos kooperatyvai gali būti kuriami kaipo prekybos bendrovės. Steigiant jas reikia atlikti įstatymo numatytus formalumus ir įstatus įteikti teismo raštinei. Nuostatai numato smulkų pelno paskirstymą: 10% į atsargos kapitalą; iš likusios sumos galima sumokėti 4% kaip dividendą už įnašus. Po to likusios sumos skiriamos į atsargos kapitalą, ir kas dar po to liekasi, skiriama nariams grąžinti proporcingai sumokėtoms sumoms, darant su bendrove operacijas. Atsargos kapitalui pasiekus pusės įnašų kapitalo tolimesnis atsargos kapitalo sudarymas nebe privalomas. Išeinantieji nariai tegali reikalauti tik savo įnašų, į atsargas jie jokių teisių neturi. Likviduojant kooperatyvą, jo atsargos paskirstomos tarp pasilikusių narių proporcingai įmokėtiems įnašams, jei įstatai nenumato atsargų suvartojimo naudingiems visuomeniškiems tikslams.

Apie tų bendrovių valdybą ir visuotiną susirinkimą nedaug tepasakyta. Reikalus veda valdyba, kuri savo nuožiūra

prisiima už kooperatyvą arba atskirą asmenį garantiją, arba atsisako ją išduoti.

Liaudies bankų veikimas reguliuojamas dar bendresniais nuostatais. Jų tikslas daryti bankines operacijas su pirkliais, pramoninkais, fabrikantais, amatininkais ir prekybos bendrovėmis, kad šiosioms padėtų atlikti savo ūkiškas operacijas. Jose privalo būti nemažiau per septynius asmenis. Operacijas jos gali daryti ir su ne nariais. Registracijos tvarka tokia pat kaip ir savitarpinės garantijos bendrovių.

Išmokėtas įnašų kapitalas gali būti apmokamas aukščiausiai 6%. Pelnas tiek, kiek jis neina atsargos kapitalui sustiprinti, grąžinamas bankų klientams (neatsižvelgiant ar jie nariai, ar ne nariai) pagal įmokėtas palūkanų sumas.

Prie šios kredito kooperatyvų grupės 1923 m. XII. 27. įstatymas priskyrė ir amatininkų kooperatyvus ir jų sąjungas. Pirmosios organizacijos turi tikslo: „pirkti prekes, žaliavą, mašinas ir kitus reikalingus dalykus, gaminti ir skirstyti jas arba rūpintis bet kuriuo dalyku, kuris tiesiog ar netiesiog liečia narių verslą". Sąjungos bendrai perka ir gamina dalykus, kurie reikalingi jų bendrovėms, arba parūpina jiems reikalingos žaliavos, atlieka darbus ir apskritai uždavinius amatininkų ir jų organizacijų naudai. Juridinė jų forma prilygsta vartotojų arba liaudies bankų nuostatams. Vartotojų bendrovių nuostatai liečia ir amatininkų kalbamus kooperatyvus, išskyrus tas vietas, kurios liečia įnašų nustatymą, palūkanų procentų mokėjimą ir įstatų pakeitimą. Iš liaudies bankų nuostatų joms taikomas suprastintas įstatų įregistravimas ir reikalavimas, kad kooperatyve būtų ne mažiau per 7 asmenis.

Baigiant kalbėti apie prancūzų kooperatinę įstatymdavystę, reikia pažymėti, kad nežiūrint į daugumą nuostatų, kurie liečia kooperatyvus, jais gali naudotis verslamonės, kurios nieko bendra neturi su kooperacijos pradais, antra vertus, prancūzų kooperatyvai faktinai pasirenka akcinių bendrovių juridinę formą, toli gražu neatitinkančią kooperatyvų uždavinius. Todėl ir prancūzų kooperatininkai susirūpinę visuotino kooperacijos įstatymo, panašaus į anglų arba vokiečių, iš-

leidimu. Parlamentui jau yra įteiktas kooperatyvų atstovų grupės tam tikras projektas.

Literatūra. Gaumon Jean. Histoire générale de la coopération en France 1924. 2 vol. Ch. Gide. Les societés cooperatives de consommation 2. ed. Paris 1910. Ch. Gide. L'école de Nimes. Paris 1926. B. Lavergne, Les coopératives des consommation en France. Paris 1923. Maurice Camin. Frankreich, Das Aufbau und die Organisation. Internationale Genossenschaftliche Rundschau 1929. 371—378 p. Alfred Nast Dr. Code de la Coopération. Etude sur le régime légal et réglementaire de la coopération en France. Textes classés et annotés Paris. 1928. Annales de la Mutualité et de la Coopération Agricoles 1920—30 m. A. Daudé-Bancel. Syndicalisme, mutualisme et coopération agricole en France - straipsnis Revue des Etudés coopératives. N. 26. 1928 m. To paties autoriaus tame pačiame žurnale 1929 m. straipsnis La Caisse Nationale Agricole. La Coopération Internationale 1924—1926, Londres, I v. 1927. II v. 1930.

Danija.

Kooperacijos judėjimo atsiradimas. Kredito bendrovės. Vartotojų bendrovės. Jų organizacija. Didmenų bendrovės. Darbininkų vartotojų bendrovės. Butų kooperatyvai.

Žemės ūkio kooperatyvai. Jų atsiradimo priežastis. Kooperatinės pieninės. Jų organizacijos principai. Veikimo daviniai. Kooperatinės kiaulių skerdyklos. Jų organizacija. Veikimo statistikos daviniai. Kooperatinis kiaušinių ir gyvulių pardavimas. Pašarų ir trąšų pirkimo bendrovės ir kitų rūšių žemės ūkio kooperatyvai. Danų Kooperatyvų Sąjunga. Bendra Danų kooperatyvų apyvarta. Socialinė narių sudėtis.

Danų kooperatyvų įstatymai. Apkrovimas mokesčiais.

Greta su didžiosiomis valstybėmis — Anglija, Vokietija ir Prancūzija, kaip tam tikrų kooperacijos bendrovių tipų gimtinėmis, reikia pastatyti ir nedidelę Daniją, kurioje palyginti per trumpą laiką galingai išaugo tipinga kooperacijos bendrovių rūšis — būtent, žemės ūkio kooperatyvai, ypačiai kooperatinės pieno perdirbimo bendrovės, kurias šiandieną seka daugelis žemės ūkio šalių.

Kooperatinės verslamonės Danijoje pradeda atsirasti jau gale pirmosios pereito šimtmečio pusės. Tai buvo kredito bendrovės, kurioms 1850 m. buvo sudarytas ir tam tikras juridinis pagrindas. Jų uždavinys buvo leisti hypotekos obligacijas stambesniems ūkiams kredituoti. Kredito bendrovėms buvo lei-

džiama skolinti obligacijomis ligi ⅔ žemės vertės. 1866 metais buvo išleistas naujas įstatymas, liečiąs kredito kooperatyvus, kuris sudarė patogias sąlygas plėtotis kooperatiniam hypotekos kreditui sodžiuose ir miestuose. 1880 m. gavo teisę steigti panašias kredito bendroves ir smulkūs ūkininkai. Šioms bendrovėms valstybė teikė paramos. Jos tegalėjo išduoti paskolas, lygias 50% žemės vertės. 1897 m. įstatymas leido steigti paskolų bendroves antrai hypotekai išduoti. 1906 metais buvo sudarytas „Danijos Hypotekos Bankas" — valstybinis bankas su kredito bendrovių atstovais taryboje. Nuo 1887 metų kredito bendrovės palaiko tarpusavinius ryšius, o 1892 m. buvo įkurta nuolatinė komisija bendriems reikalams ginti. Kredito bendrovės kaltinamos, kad jos žymioje dalyje prisidėjo prie danų žemės ūkio prasiskolinimo. Iš sodžiaus hypotekos kredito kooperatyvai perėjo į miestus. Kredito kooperatyvai stovi nuošaliai nuo centralinės danų kooperatyvų organizacijos „Andelsudvalget". 1926 metais jų būta 12, 1928 — 9.

Keliais metais vėliau, kaip pradėta kurti kredito kooperatyvai, Danijoje daromi bandymai kurti vartotojų bendroves miestuose. Tačiau pirmieji bandymai pasisekimo neturi ir tik Sonne 1866 metais Jutlandijos miestelyje Thisted įkūrus „darbininkų susijungimą" Ročdeliečių principais ir įvedus atskirų narių atsakomybę už bendrovės pasižadėjimus, prasideda platesnis vartotojų bendrovių judėjimas. Ligi 1871 metų susikuria jų 62; ir tais pačiais metais bando įkurti didmenų bendrovę, kuri teišsilaiko ligi 1876 m. Gyvesnis judėjimas danų vartotojų bendrovių kūrime prasideda, kai jomis daugiau susiinteresuoja ūkininkai. Tuo tarpu darbininkus, kuriems Sonne ir jo vienminčiai skyrė vartotojų bendroves, atitraukia socialdemokratinis judėjimas, kuris tuo laiku dar nieko gero iš vartotojų bendrovių nelaukė. Stojus vartotojų bendrovių pryšakyje Severin Jörgensen, nuo 1880 metų sparčiai pradeda plėstis sodžiuje vartotojų bendrovės. Įstatymų draudimas privatiniems krautuvininkams turėti krautuves sodžiuose, narių prisiėmimas neaprėžtos atsakomybės už bendrovės pasižadėjimus, kas sustiprino jų kreditingumą, padėjo joms plėstis. Buvo griežtai laikomasi neitraliteto. Smulkiems ūkininkams ir dar-

bininkams buvo numatyti mažesni įnašai, kad jiems palengvinus įstoti į bendrovę. Tačiau daugumą narių sudarė ūkininkai. Persiorganizavimo laikotarpis tęsėsi ligi 1910 metų.

Prieš pat karą į vartotojų bendroves daugiau dėmesio pradeda kreipti ir socialdemokratų partija ir danų darbininkų profesinės sąjungos. Vartotojų bendrovės pradeda atsirasti ir miestuose, tačiau nepalyginti mažiau, kaip sodžiuje. Taip, pav., 1914 m. būta 1470 sodžiaus vartotojų bendrovių su 204.157 nariais ir 92 miestų vartotojų bendrovės su 39.698 nariais. 1919 m. sodžiaus vartotojų bendrovių jau būta 1612 su 252.659 nariais, miesto 79 su 64.187 nariais. Miestų vartotojų bendrovės sustiprėjo 1916 metais susijungus Kopenhagos smulkioms vartotojų bendrovėms į vieną stambią, kuri ir yra didžiausia danų vartotojų bendrovė 1925/6 metais padariusi 9,8 mil kronų apyvartos ir turėjusi 28.000 narių.

Danų vartotojų bendrovės, kaip grynai sodžiaus gyventojų, ne tik tuo skiriasi nuo Ročdeliečių tipo, kad vartoja narių atsakomybę už bendrovės pasižadėjimus, bet ir kai kuriais kitais ypatumais. Jose visas prekybinis darbas pavestas vedėjui, dažniausiai parenkamam iš krautuvininkų tarpo su kapitalu. Atlyginimas jam mokamas nuo apyvartos: 5% nuo bendros apyvartos, 4% nuo sėklų ir 2% nuo anglių. Iš tos algos jis privalo samdytis sau padėjėjus, apkūrenti krautuvę ir parsigabenti prekes (dabar dažniausiai savu automobiliu). Tokios tvarkos ta yra gera pusė, kad vedėjas suinteresuotas bendrovės operacijų plėtimu ir atsakingas prieš valdybą materialiniai. Silpna pusė ta, kad bendrovėje vedėjas gali įgauti perdaug įtakos ir gali veikti savo naudai. Praktikoje tokių pavyzdžių nemaža būta, ypač laike karo ir pokariniais laikais. Tokia sodžiaus vartotojų bendrovių tvarka specialiai pritaikinta sodžiaus sąlygoms, sudarė iš dalies pagrindo atsirasti darbininkų vartotojų bendrovėms, kuriose narių atsakomybės principas už bendrovės pasižadėjimus negali būti taikomas. Vietoje atsakomybės 1926 metais Kopenhagos vartotojų bendrovė padidino įnašus.

Sodžiaus vartotojų bendrovių ypatinga struktūra kliudė suburti vartotojų organizacijas į vieną sąjungą ir sudaryti didmenų bendrovę. 1888 m. buvo sukurtos dvi vartotojų bendro-

vių sąjungos, kurios vienkart buvo ir didmenų bendrovės: viena Jutlandijoje, antrą Zeelandijoje. 1896 metais, susijungus abiems sąjungoms į vieną centralinę organizaciją, reikalai žymiai pasitaiso ir sparčiai pradeda plėstis. Danų vartotojų bendrovių sąjunga (Fällesforeningen for Danmarks Brugsforeninger) yra ir didmenų prekybos organizacija ir prekių gamintojas. Bendrovė stodama į FDB privalo duoti neaprėžtos atsakomybės pasižadėjimą. Už pirmuosius 20 narių bendrovė privalo paimti 100 kronų įnašo ir už sekamus 20 narių du įnašus ir t. t. Visuotiname susirinkime visos bendrovės turi tik 1 balsą. 1896 metais į FDB įsirašė 310 vartotojų bendrovių, 1914 metais jau buvo 1407 bendrovės. FDB apyvarta 1896 metais siekė 4,1 mil. kronų, o 1914 m. jau 69,5 mil. kr. FDB jau savo veikimo pradžioje pradėjo gamybą ir nežiūrint į gautus iš to darbo nuostolius ir padarytas klaidas, šiandieną turi visą eilę gerai veikiančių įmonių. Jai pavyko išlaikyti stiprią kovą su tabako ir margarino privatinių verslamonių monopolistinėmis tendencijomis. Danų vartotojų bendrovės 1911 metais įsteigė savo cemento fabriką. FDB aprūpina bendroves ir sėklomis. Be stambios FDB jungiančios daugumą vartotojų bendrovių yra dar viena mažutė Ringköbingo provincijos didmenų bendrovė.

Danų vartotojų bendrovių ir jų sąjungų veikimą gali charakterizuoti šie daviniai:

Apyvartos milijonais kronų:

	1929	1928	1927	1926	1925	1924
FDB	142,0	134,4	133,4	136,9	165,3	169,6
Ringköbingo	4,0	3,9	4,0	4,3	5,5	6,1
Iš viso	146,0	138,3	137,4	141,2	170,8	175,7

Apyvartos mažėjimas pradedant 1924 metais aiškinamas danų valiutos svyravimais ir ekonominėmis žemės ūkio sunkenybėmis.

Atskirų bendrovių ir tose bendrovėse narių turėjo:

	1923	1928	1923	1928
FDB	1806	1784	338.000	321,500
Ringköbing	70	70	10.000	10.000
Iš viso	1876	1854	348.000	331.500

Dividendo už įpirkimą vartotojų bendrovės išduoda nuo 7 ligi 8%. Išlaidos nuo apyvartos siekia 8,3%.

Kaipa sodžiaus, danų vartotojų bendrovės nepasižymi didelėmis apyvartomis ir dideliu narių skaičiumi. Vidutinė bendrovės apyvarta svyruoja tarp 100—120 tūkstančių kronų, o vidutinis, išeinąs 1 b-vei narių skaičius apie 180 žmonių.

Vartotojų bendrovių prekyba apima tokias prekes, kurios miestų kooperatyvuose neturi jokios reikšmės, pav., geležiniai dalykai, daržovių sėklos ir p. d. Tą matome ir iš FDB apyvartos pagal atskiras prekių grupes.

Apyvarta milijonais kronų:

	1928	1926	1924
Koloninės prekės	98,9	101,4	123,8
Manufaktūros	11,5	11,6	16,3
Geležies	12,0	11,4	14,2
Sėklos	6,8	7,2	8,5
Kitos prekės	5,2	5,3	6,8
Iš viso	134,4	136,9	169,6

Savose gamybos įmonėse pagaminta 1928 m. 38,1 mil. kr., 1927 m. 36,9 mil. kronų.

Greta su sodžiaus vartotojų bendrovėmis tenka atskirai suminėti darbiinnkų kooperatyvus. Kaip jau buvo minėta, po S o n n e bandymų kurti darbininkams vartotojų bendroves, darbininkų tarpe įsigalėjo Lassalle'io idėjų įtakoje palinkimas į gaminamąsias bendroves: kepyklas, batų dirbtuves ir p. 1890 metais profesinės sąjungos ir partijos skyriai pradeda rūpintis ūkiškais klausimais: kurti susirinkimų sales, kepyklas ir p. d. Tačiau netrukus buvo vėl pereita į darbininkų gaminamąsias bendroves, ypač įsigalėjus smulkių akcijų idėjai su lygiomis narių teisėmis neatsižvelgiant į turimą akcijų skaičių. Pastarasis principas neilgam buvo išlaikytas ir netrukus buvo pradėta duoti ir daugiau kaip vieną balsą, arba pradėta kurti įmones, kurių akcijų savininkais buvo tik darbininkų organizacijos. Tuo būdu buvo kuriamos kepyklos, alaus bravorai, pieninės, aprūpinimo kuru, pirtys, kinai. Grynai kooperatinį pobūdį išlaikė tik

kai kurios darbininkų butų bendrovės. 1916 m. darbininkų kepyklos susijungė į tam tikrą sąjungą, kuri 1922 m. ir nupirko malūną, kuris veikia kaipo didmenų bendrovė. 35 kepyklų apyvarta 1926 m. siekė apie 11 mil. kronų.

Profesinės sąjungos turi daugelį įvairių įmonių. Vienos jų yra pačių profesinių sąjungų rankose, kitos veikia kaip smulkios kupiuros akcinės bendrovės.

1919 metais Kopenhagos profesinės sąjungos kūro aprūpinimo bendrovė ir socialdemokratų partija įsteigė „Darbininkų Banką" su 2,9 mil. akcinio kapitalo. Bet turėjo didelių nuostolių ir savo veikimą turėjo susiaurinti. Danų socialdemokratai ir savo spaudą laiko kooperatine verslamone, nors sunku suvokti, kur čia kooperacijos principą galima būtų surasti.

Butų kooperatyvai Danijoje jau pradėta kurti 1865 m. Ir nuo to laiko jų steigimas niekados nebuvo nutrūkęs. 1912 metais jų kūrimu susirūpina darbininkų judėjimas. Dalis jų veikia, kaip profesinių sąjungų gamybos įmonės, dalis kaip vartotojų ieškančių butų, organizacijos. Po karo, pradėjus komunoms ir valstybei kovą su butų trūkumais ir remiant statybą ligi 90% statybos sumos, atgijo ir butų kooperatyvų steigimas maž daug kooperatiniais pagrindais. Dabartiniu laiku Danijoje yra apie 70 butų bendrovių, iš kurių 33 priklauso 1919 m. tam tikros sąjungos, vadovaujamos socialistų. Taip pat ir darbininkų vedamos vartotojų bendrovės 1916 m. sudarė savo centralinę organizaciją su 34 miestų vartotojų bendrovėmis su savo spaustuvėmis „De Samvirkende Brugsforeninger" vardu.

Danų kooperacijos judėjimo žiedą sudaro ž e m ė s ū k i o (ūkininkų) g a m y b o s k o o p e r a t y v a i, plačiai pagarsėję visame pasaulyje. Jų steigimas prasidėjo tada, kai užjūrio javų konkurencija pradėjo verste versti danų ūkininkus mesti javų ūkį, kaipo pagrindinę ūkio šaką ir pereiti į gyvulininkystės produktų gamybą: sviesto, bekono ir kiaušinių. Tų produktų gamybai Danija turi ypatingai palankias sąlygas. Arti stambių pasaulinių vartojimo centrų — Londono ir Vokietijos. Be to, jos teritorija išraižyta jūros įlankomis ir galima naudotis pigiu jūros transportu.

Jau prieš 1880 metus danai bandė nedidelius sviesto kiekius eksportuoti į Angliją — daugiausia iš dvarų, o blogesnės rūšies — ūkininkų sviestas būdavo sunaudojamas vietos reikalams arba žemomis kainomis parduodamas į Holstiniją. Ir tik išradus separatorių pirma L. Nielsenui 1878 metais Danijoje, ir dar tobulesnį daktarui De Laval 1879 metais, galėjo įvykti pieno perdirbime revoliucija, įgalindama sviesto gamybą stambiu mastu ir tuo pat ir prekybą. Danų žemės ūkio produktų eksportinei gamybai daug padeda įvedimas tiesioginio susisiekimo su Anglija ir geležinkelių tinklo išplėtimas. Patogias gyvulininkystės produktų gamybai sąlygas padeda Danijoje išnaudoti kooperatinės organizacijos, kurių kūrėjais buvo Niels Christensen, Anders Nielsen ir kiti.

Kooperatinio susijungimo dėka buvo pasiekti šie trys uždaviniai:

1. pieno išnaudojimo pagerinimas kooperatinėse pieninėse centrifūgos pagalba, 2. sviesto kokybės patobulinimas įvedant karvių ir pieno kontrolę ir kainų nustatymas pagal pieno riebumą ir 3. sujungimas pardavimo ir sudarymas stiprios pardavimo organizacijos remiantis kooperatinėmis pieninėmis. Pirmoji kooperatinė pieninė buvo įkurta 1882 m. Hjeddinge ir ligi 1890 metų jų skaičius pasiekia 1.029 ir pradeda vis labiau ir labiau išstumti privatines pienines. Kooperatinių pieninių pasisekimas remiasi griežta disciplina ir išlaikymu kooperatinio principo. Einant Jutlandijos kooperatinių pieninių pavyzdingais įstatais, kiekvienas pieninės narys privalo statyti visą iš savo karvių pieną, išskyrus savo namų reikalams paliekamą, į kooperatinę pieninę. Pieno kaina nustatoma pagal riebumo procentą. Išstojimas iš pieninės tegalimas tik įspėjus prieš 1 metus. Narys įmoka pieninei įrengti tam tikrą sumą nuo karvės, kuri kaip paskola apmokama palūkanomis ir dabar esamose pieninėse nereikalaujama gyvais pinigais, bet atskaitoma iš pristatomo pieno kainos. Reikalavimas įmokėjimų pradžioje apsunkino įstojimą smulkiems ūkininkams, ir kooperatines pienines tegalėjo steigti tik stambesni ūkininkai. Paskutiniais dvidešimtimi metų pieninėse dalyvauja vis daugiau smulkių ūkininkų. Kaip bendra taisyklė priimtas dėsnis, kad narys turi visuotiname susirin-

kime tik vieną balsą. Pelnas skirstomas pagal pristatyto pieno kiekį. 1914 m. būta 1.168 kooperatinių pieninių prieš 325 privatines. 1926 metų gale būta apie 1,500 kooperatinių pieninių ir jau tik 183 privatinių.

Danų kooperatinių pieninių ir jų sąjungų veikimą gali charakterizuoti šie daviniai:

	1928	1927	1926	1925	1924	Vidutiniškai nuo 1919-1923
Kooperatinių pieninių skaičius	1367	1362	1362	1362	1335	1300
Jos sudaro viso pieninių skaičiaus % . . .	82	82	82	82	80	80
Bendra apyvarta mil. kr.	660	620	575	790	820	812
Vidutinė apyvarta 1 pieninės (tūkst. kr.) . .	511	456	425	600	614	510
Bendras narių skaič. tūkst.	180	180	180	180	175	175
Vidutiniškai narių 1 b-vei	145	143	142	141	142	143
„ karvių „	1025	990	944	937	911	847
Metinis pieno kiekis 1 karv.	2940	2926	2804	2846	2870	2329
Pieno kiekis 1 pieninei mil. klg.	3,06	2,02	2,85	2,71	2,66	2,02
Įmonės kaštai 1000 klg pieno örų	1345	1483	1710	1893	1918	2586
Saldaus pieno suvartojimas 1 sviesto klg. . .	24,0	24,1	24,3	24,7	24,7	24,7
Sviesto kaina už 1 klg (örų)	317	302	323	482	518	509
Netto pajamos už 1 saldaus pieno klg (örų) .	15,0	14,4	15,4	22,5	24,4	25,1

Kooperatinės pieninės jungiasi į 21 sričių sąjungą. 1912 metais buvo sudaryta nevisiškai vykusiai centralinė pieninių organizacija (De danske Mejeriforeningernes Fällesorganisation), kurios uždavinys ginti kooperatinių pieninių ir jų sričių sąjungų reikalus valstybės įstaigose, rinkti sviesto gamybos bei eksporto statistiką, sekti prekyvietę ir t. t. Ji nustatė danų sviesto markę, kuri rodo ne tik kilmę, bet ir kokybę, ir jąja galima žymėti tik sviestą, turintį ne daugiau 16% vandens.

Tiesiog sviesto prekybos reikalams tarnauja eksporto bendrovės. Pirmutinė iš tokių bendrovių įkurta 1888 metais. 1926 metais jų būta jau 11 su 550 pieninių. Eksporto bendrovės organizuotos kooperatiniais pagrindais. Bendrovės solidariai atsako už jų pasižadėjimus visu savo turtu, kai kuriose eksporto bendrovėse atsakomybė nustatyta pagal per paskutinius metus pristatyto sviesto kiekį. Demokratinis balsavimo principas išlaikomas. Jos eksportavo į užsienį pradedant 1919 m. ligi 1923 metų vidutiniškai 40% viso eksportuojamo iš Danijos sviesto.

Sviesto eksporto bendrovių veikimą gali parodyti ši lentelė:

	1928	1927	1926	1925	1924	Vidutiniškai per 1919-1923
Bendrovių skaičius . .	11	11	11	11	11	10
Narių (b-vių) skaičius .	555	529	536	528	535	542
Eksport. sviesto mil. klg	57,2	55,6	51,7	46,2	47,3	31,6
Apyvarta mil. kr. . . .	185,3	171,4	171,7	224,6	250,8	157,4
Iš viso danų sviesto eksporto %	39	39	39	38	39	40

Toliau savo reikšme danų ūkininkų kooperacijos judėjime ir savo pavyzdingumu eina kooperatinės skerdyklos. Pirmutinė kooperatinė skerdykla įkurta 1887 m. Horseno mieste; prieš tai būta jau privatinių skerdyklų, kurios eksportavo rūkytą kiaulieną į Angliją. Nežiūrint į dideles kliūtis, su kuriomis teko susidurti tai pirmutinei kooperatinei skerdyklai, ji jau pirmaisiais 1888 apyvartos metais paskerdė 23.000 kiaulių. Greit po to pradėjo kurtis ir daugiau kooperatinių skerdyklų ir jau 1914 m., nežiūrint į sutiktas kliūtis, jų skaičius pasiekė 46, kas sudarė 82% visų danų skerdyklų ir jau 1913 metais jose buvo perdirbta kiaulienos produktų už 158 mil. kronų, prieš 31 mil. kr. privatinių skerdyklų apyvartos.

Kooperatinės skerdyklos taip pat remiasi privalomu statymu, apmokėjimų pagal kokybę, pelno grąžinimu pagal padarytą su skerdykla apyvartą ir lygiomis narių teisėmis vi-

suotiname susirinkime. Narių įnašų įmokėjimo tvarka įvairi. Jos, kaip ir pieninės, daugiausia pagrindiniam kapitalui - įmonei sukurti skolina pinigus iš šalies. Narių atsakomybė už galimą nuostolį nustatoma pagal turimą kiaulių kiekį arba pagal per paskutinius metus pristatytą kiaulių kiekį į skerdyklą, kartais išanksto fiksuota suma.

Po įvairių bandymų sudaryti sąjungą danų kooperatinės skerdyklos 1897 m. susijungė į tvirtą sąjungą (De Samvirkende Danske Andels svine slagterier), kuri ir ligi šiai dienai sudaro centralinę jų organizaciją.

Kooperatinės skerdyklos daugumoje skerdžia tik kiaules, iš dalies taip pat ir gyvulius, 7 skerdyklos užsiima kiaušinių prekyba ir jų konservavimu.

1902 m. du danų pirkliai įsteigė agentūrą kooperatinių įmonių kiaulienos produktams parduoti. Iš tos agentūros 1906 m. išdygo Danų Bekono Kompanija (Danisch Bacon Company-Dansk Bacon Kompani), kuri sudaro kooperatinę pardavimo organizaciją žymesnėms danų skerdykloms su būstine Kopenhagoje, o Londone turi akcinę bendrovę, kurios akcijos yra prisidėjusių į ją kooperatinių skerdyklų rankose, o balsavimo teisės visuotiname susirinkime duodamos ne pagal akcijas, bet pagal pristatytų parduoti produktų kiekį, ligi 3 balsų daugiausia. Į ją prisidėję dabartiniu laiku apie 20 skerdyklų.

Koperatinių skerdyklų veikimą gali charakterizuoti šie daviniai:

	1928	1927	1926	1925	1924	vidut. per 1919-1923
Kooper. skerdyklų skaičius	48	48	48	47	46	44
Narių jose skaičius (1000)	179	180	176	177	170	163
1 skerdyklai vidutin. narių	3746	3755	3679	3770	3698	3714
Paskersta iš viso jose kiaulių mil.	4,41	3,99	3,03	2,94	3,31	1,41
Paskersta vidutinišk. 1 skerdykloj tūkst.	92,0	83,2	63,1	62,6	72,1	32,2
1 nariui išeina paskerstų kiaulių	24,6	22,2	17,2	16,6	19,5	8,7
Bendra apyvarta mil. kr. .	452,8	407,0	406,1	528,0	526,4	295,8
Vidut. apyvarta 1 skerdykl. mil. kr.	9,4	8,5	8,5	11,2	11,4	6,7

Įdomios yra danų kooperatinių skerdyklų operacijų išlaidos 1 kiaulei öromis:

Su skerdimų skaičiumi	Bendros išlaidos			A l g o s			Veterinoriaus priežiūra			Frachtas — važta		
	1928	1927	1926	1928	1927	1926	1928	1927	1926	1928	1927	1926
virš 75,000	410	446	546	208	224	265	21	23	26	108	112	124
nuo 50000-75000	425	496	594	202	228	279	25	29	30	96	105	139
nuo 25-50000	465	501	622	222	233	284	27	30	36	80	106	117
mažiau kaip 25000	487	—	700	210	—	291	36	—	49	120	—	121
Vidutiniškai . .	419	464	577	208	226	272	23	25	30	104	110	124

Danų kooperatinių skerdyklų balanso sudėtis 1928 metais tokia: knyginė skerdyklų vertė 16.395.000 kr. vidutiniškai 1 skerdyklos vertė 342.000 kr., kas sudaro 29,2 balanso %. Turimieji aktyvo reikalavimai iš viso 10.018.000 — 1 skerdyklai 209.000 — 17,8% viso balanso. Kasa visų b-vių 10.902, 1 b-vės 227.000 — 19%. Prekių liekanos: visų b-vių 14.102.000 — 1 b-vės 294 — 25,1%, kiti akyvai — visų 4.767.000 — 1 b-vės 99 — 8,6. Pasyve tvirtos paskolos — visų 9.515,000 — 1 b-vės 198,000 — 16,9%; atsargos kapitalas — visų 7.351,000— 1 b-vės 153.000 — 13,1; įvairūs kreditoriai — visų 3.620.000— 1 b-vės 75,000 6,4%. Narių sumos — visų 27,034,000 — 1 b-vės 563.000 — 48,1 — kiti pasyvai — visų 8.664 — 1 b-vės 181,000 — 15,5%.

Danų ūkininkai, palyginti, anksti organizavo kooperatiniais pagrindais ir kiaušinių bei raguočių pardavimą. Įvairios žemės ūkiui kelti kultūrinės organizacijos daug padėjo danų ūkininkui padaryti vištininkystę naudingą ūkio šaką. Jau pradedant šešiasdešimtaisiais metais danai išmoko kiaušinius konservuoti. 1895 metais buvo įkurta—Dansk Andelsägeksport, danų kiaušinių eksporto organizacija, kuri daug padėjo sukooperatinti kiaušinių eksporto prekybą. Taip pat kaip ir kooperatinių pieninių kiaušinių kooperatyvų pasisekimas remiasi griežta disciplina ir kontrole, kas padėjo kooperatyvams patiekti į prekyvietę pirmos rūšies produktus. Kiaušiniai žymimi tam tikra įregistruota marke ir kontroliuojami nario numeriais, statomais ant kiaušinio. Dėlto ir pavyko paša-

linti iš prekybos sugedusius kiaušinius. Kiaušinių eksporto bendrovė pradėjo veikti su 24 kiaušinių rinkimo rateliais ir 2000 narių, o 1915 metais jau buvo 500 ratelių ir pardavė 4.828.654 klg. kiaušinių. Yra taip pat 5 paukščiams piauti skerdyklos.

Kooperatinis kiaušinių eksportas taip atrodo:

	1928	1927	1926	1925	1924	vidutiniškai 1919-1923
Danų kiaušinių eksporto b-vė						
Bendra apyvarta mil. kr.	14,5	14,5	15,2	20,1	24,2	17,1
Surinkta kiaušinių mil. kg.	9,1	9,1	9,3	8,5	8,4	5,2
Iš to kiekio išvežta mil. kg.	7,9	8,0	7,9	7,2	7,4	4,3
Danų kooperatinės skerdykl.						
Bendra apyvarta mil. kr.	7,6	7,0	9,1	13,5	15,4	12,9
Surinkta kiaušinių mil. kg.	4,3	4,4	4,6	5,6	5,0	3,7
Iš to kiekio išvežta mil. kg.	3,6	3,5	3,9	4,4	4,0	2,9
Per kooperat. išviso išvežta	11,5	11,5	11,8	11,6	11,4	7,2
Viso danų eksporto % .	24,8	24,9	22,5	22,0	21,1	18,3

Gyvų raguočių eksportą pirmieji organizavo stambesni ūkininkai pereito šimtmečio gale. Karo pradžioje jų būta 12, 1928 m. — 15. Jų organizacija panaši į jau minėtas kooperatyvų rūšis. Jų tarpe kai kurios yra uždaros, t. y. nepriima daugiau narių. Jų reikalus veda pasamdytas gyvulių pirklys. 1928 m. 15 gyvulių eksporto bendrovių turėjo 14.729 narius, bendra jų apyvarta siekė 10,3 mil. kronų, gyvulių pardavė 37931 vienetų. Vidutiniškai už 1 gyvulį gauta 270 kronų.

Kai del ūkinnkų aprūpinimo reikalingais daiktais ūkiui (sėklomis, trąšomis, pašarais ir t. t.), tai tas funkcijas žymioje dalyje atlieka jau nuo šešiasdešimtųjų pereito šimtmečio metų vartotojų bendrovės. Taip, pav., 1915 metų statistikos daviniai rodo, kad iš tuo laiku buvusių 1527 vartotojų bendrovių 1187 prekiavo pašarais, trąšomis ir žemės ūkio įrankiais ir kad iš bendros tų metų apyvartos siekusios 91 mil. kronų 25 mil. kronų teko kalbamoms prekėms. Tačiau pradedant aštuoniasdešimtaisiais pereito šimtmečio metais pradedama kurti specialinės pašarų ir trąšų užpirkimo bendrovės. Pirmoji įkurta 1885 metais Ringköbingo provincijoje. Vėliau A n d e r s

Nielseno 1898 metais, susidarius trąšų ir sėklų pirklių koncernui, buvo įkurta „Jutlandijos bendrovė pašarams pirkti“ dalyvaujant 68 kooperatinėms pieninėms ir skerdykloms. Šioje bendrovėje randame bendrus danų ūkininkų kooperatyvams principus. Jos įstatai sako: „Nariais gali būti pieninės arba vienos pieninės veikimo sritys ir kiti kooperatyvai, kurie pasižada pašarus per 5 metus pirkti per bendrovę. Kiekviena pieninė arba kitas kooperatyvas pasirašo garantiją, kuri 250 karvių sudaro 500 kr. ir 500 kr. už sekamus 500 karvių, prekės privalo būti apmokėtos per 1 mėnesį. Kiekvieno kooperatyvo nariai solidariai garantuoja, kad prekės bus laiku apmokėtos. Galimas pelnas skirstomas proporcingai įpirkimams“.

1901 metais buvo sukurta ir 21 vietinė bendrovė trąšoms pirkti „Trąšų pirkimo bendrovė“ su būstine Aarhus. Pradžioje ji veikė kaip sąjunga, bet 1916 metais buvo paversta į visą šalį apimantį kooperatyvą, kurio uždavinys yra aprūpinti danų ūkininkus trąšomis.

Sėkloms parduoti ir pirkti 1906 metais buvo įkurta atskira bendrovė.

Be to, dar yra anglimis apsirūpinti bendrovė ir „Danų pieninėms aprūpinti mašinomis fabrikas“ įkurtas 1911 m., cemento fabrikas ir ištisa eilė draudimo bendrovių.

1928 metais būta 5 pašarų bendrovių, kurioms priklausė 1275 vietinės bendrovės su 73.014 narių ir 462.000 karvių, pardavė pašarų 773 mil. klg. 143,8 mil. kronų vertės, kas sudaro iš bendro Danijos suvartojamo pašarų kiekio (1425 mil. klg.) 54%.

Trąšoms aprūpinti bendrovė 1928 m. padarė apyvartos 18,2 mil. kronų, parduodama 190,0 mil. klg. trąšų, kas iš bendro Danijoje vartojamo trąšų kiekio sudaro 31,5%.

Sėklų bendrovė 1928 metais apyvartos padarė už 3,4 mil. kronų (1927 — 4,5, 1926 — 5,3, 1924 — 6,4). Per vartotojų bendrovių didmenų sąjunga (FDB) pardavė 2,3 mil. Narių turi 2959, tarnautojų 32.

Iš kitų organizacijų suminėtini šie daviniai 1929 metams: pieninių mašinų fabriko apyvarta 6,2 mil. kronų, kooperatyvų cemento fabriko 5,0 mil. kr., akmens anglies aprūpinimo ben-

drovės 5,0 mil. kr., draudimo b-vės „Tryg“ 4,0 mil. kr., pieninių ir žemės ūkio nelaimingų atsitikimų draudimo bendrovės 2,7 mil. kr.

Danų ūkininkų kooperatyvų judėjime būta ir klaidų. Ne visados danų kooperatyvams pavyksta turėti įtakos konjunktūrai, parinkti gerus vedėjus, ne visados visuotini susirinkimai nutaria tai, ko reikalauja ūkiškoji būklė. Kaip vieną iš tokių liūdnų klaidų tenka tenka nurodyti į 1914 metais su didelėmis viltimis įkurtą Kooperacijos banką (Den danske Andelsbank), kaip akcinę bendrovę. Laike karo ir pokariniais laikais bankas del stokos kontrolės įsivėlė į abejotinos vertės spekuliatyvines operacijas ir 1925 m. priėjo prie bankroto. Iš jo skyrių buvo sudaryti vietiniai bankeliai kooperatiniais pagrindais, kurie tais pačiais 1925 metais sudarė centralinį banką — „Danų Įnašų ir Liaudies banką“. Jo kapitalas siekia 665.000 kr. Jame dalyvauja apie 100 kooperatyvų ir 3500 atskirų narių. Jo klientais daugiausia yra vartotojų bendrovės.

Bendriems kooperatyvų reikalams ginti jau 1899 m. buvo sudaryta tam tikra komisija. 1917 metais paversta į „Danų kooperatyvų sąjungą“ (De Samvirkende Danske Andelsselkater). Ją sudaro centralinės organizacijos—jau minėtos ūkininkų centralinės kooperatyvų organizacijos, vartotojų bendrovių didmenų sąjunga (FDB), cemento fabrika ir kai kurios kitos. Jos 1919 metais buvo įkurta kooperatinė pensijų apdraudimo bendrovė visų kooperatyvų tarnautojams.

Visų danų kooperatyvų apyvartos, imant ir draudimo ir bankų, be hypotekos kredito b-vių, per paskutinius metus atrodė taip (mil. kron.):

1920 m. — 1305,3	1925 — 2013,4
1921 m. — 1165,3	1926 — 1496,4
1922 m. — 1402,1	1927 — 1509,3
1923 m. — 1573,6	1928 — 1914,1
1924 m. — 2033,7	1929 — 2099,0

Valiutos svyravimai tuos davinius daro sunkiai lyginamais, bet 1929 jau stabilizuota valiuta danų kooperatyvai pasiekė pokarinės rekordinės apyvartos 2099 mil. kronų.

Danų žemės ūkio kooperatyvuose dalyvauja daugiausia smulkūs ir vidutiniai ūkininkai. Pažymėtinas faktas, kad iš visų danų ūkininkų į kooperatines pienines yra prisidėję (1923 m. daviniais) 89,5%, į kooperatines skerdyklas 69,4, į pašarų pirkimo bendroves 31,2, į trąšų bendroves 24,3, į kiaušinių ratelius 21,5. Ir tokis platus ūkininkų dalyvavimas kooperatyvuose neapvylė jų. Danų žemės ūkio kooperatyvai daug padėjo pagerinti ūkininko būklę ir pereiti į pelningiausias ir pasaulinei prekyvietei pritaikintas žemės ūkio gamybos šakas. Kooperatyvai su savo griežta disciplina techniškai tobulai įrengtomis įmonės pripratino danų ūkininką tiekti į prekyvietę aukščiausios rūšies produktus ir gauti už juos aukščiausią kainą. Ūkininkų būklės pagerėjimas ir žemės ūkio pakilimas teigiamai atsiliepė ir į kitas danų ūkio šakas — į pramonę, laivininkystę ir prekybą.

Charakteringas yra danų kooperatyvų bruožas, kad jie neužsiima vadinamu kultūros ir švietimo darbu. Sodžiuje švietimo ir kultūros darbas atliekamas vadinamų aukštesniųjų ūkininkų mokyklų, pradėtų steigti G r u n d v i g o.

Danų kooperatyvų įstatymai. Danijoje visų rūšių kooperatyvai gali būti laisvai steigiami. Tam tikro valdžios leidimo nereikalinga. Kaikuriais atvejais apie kooperatyvo įkūrimą reikia pranešti valdžios įstaigoms, kai kuriais atvejais įstatymai reikalauja, kad apie jo susikūrimą būtų viešai pranešta. Bendro kooperatyvų įstatymo danai neturi.

Einant akcinių bendrovių įstatymu iš 1917 m. kooperatyvai privalo būti įtraukti į akcinių bendrovių registrą, jei narių atsakomybė neaprėžta, arba, jei nariai bendrai, arba kiekvienas už save garantuoja už kooperatyvo pasižadėjimus, jei pelnas skirstomas ne proporcingai narių dalyvavimui apyvartose, arba, jei kooperatyvas operacijas daro ne tik su savo nariais.

1889 m. įstatymas del prekybos verslamonių registro ir gavimo leidimo užsiimti prekyba nustato, kad kooperatyvas privalo būti įtrauktas į prekybos registrą, jei jis, traktuojamas kaip pirklys t. y. daro operacijas su ne nariais arba pelną skirsto ne proporcingai įpirkimams. Praktikoje valdžios organai

gali reikalauti, kad nariai asmeniškai atsakytų už kooperatyvo pasižadėjimus, jei nori, kad kooperatyvas nebūtų traktuojamas, kaipo „pirklys". Ši teisė remiasi tam tikrų apeliacijos teismo aiškinimu iš 1884 m. X. 19.

1873 metų prekybos įstatymo papildomame nuostate reikalaujama, kad vartotojų bendrovė, jei nori, kad ji nebūtų traktuojama, kaip „pirklys", paduotų, prieš pradėdama operacijas, valdžios įstaigai savo įstatų nuorašą ir narių sąrašą.

Danų įstatymų nuostatai del kooperatyvų narių atsakomybės už jo skolas nėra visiškai aiškūs, nes einant įstatymais kooperatyvas tą atsakomybę gali reguliuoti kaip nori, ir tik reikalauja, kad atsakomybės sureguliavimas būtų pažymėtas kooperatyvo įstatuose. Kreditoriai turi teisės reikalauti, kad jų reikalavimai būtų patenkinti iš kooperatyvo aktyvų. Reikalauti asmeniškai iš narių virš to, kas pažymėta įstatuose, kreditoriai neturi teisės. Atsakomybės sureguliavimas pagaliau pareina ir nuo to, kur kooperatyvas įregistruotas ir ar jam reikia gauti leidimas verstis prekyba.

Jei kooperatyvas įtrauktas į prekybos registrą, tai tuo pat jis gauna ir leidimą užsiiminėti prekyba. Jei įtraukimas į registrą nereikalaujamas, tai ir prekyba užsiimti leidimas jam nereikalingas. 1912 m. įstatymas del restoranų ir viešbučių laikymo nustato, kad vartotojų bendrovė, norinti prekiauti svaiginamais gėrimais, turi tam gauti leidimą. Gavus leidimą ji turi teisės visiems pardavinėti svaiginamus gėrimus. Prekybos valandos nustatytos (1908 m. įst.) vienodos ir kooperatyvams ir privatinėms įmonėms. (Šiokiomis dienomis krautuvės privalo būti uždarytos nuo 8 val. vakaro ligi 4 val. ryto, šeštadieniais nuo 11 val. vakaro).

Jei kooperatyvas įtrauktas į prekybos registrą, jis privalo įvesti įstatymų reikalaujamas prekybos knygas. To pat reikalaujama ir iš kooperatyvų, kurie netraktuojami kaip „pirkliai", bet turi aprėžtą narių atsakomybę.

Dar del mokesčių. Einant 1912 m. VI. 8. kooperatyvai atleisti nuo valstybinių pajamų ir kapitalo mokesčių, jei jie daro operacijas tik su savo nariais. Priešingu atveju mokesčius tenka mokėti lygiomis su privatiniais verslamoninkais.

Be to, gamybos kooperatyvai, kurie prekes parduoda savo krautuvėse mažmenomis, turi mokėti nuo mažmenų prekybos apyvartos mokestį.

Danų kooperatyvai nori, kad mokesčių nuostatai būtų pakeisti ta prasme, kad kooperatyvai parduodantieji nenariams mokėtų mokesčius tik iš pelno dalies, gautos iš operacijų su nenariais, o ne už visą pelną.

Literatūra. *IHG* straipsnis Veiland-Haupt — Dänemark. Totomianc V. Theorie, Geschichte u. Praxis der Konsumentenorganisation, 1929. Konsumgenossenschaftliche Rundschau 1930 1 nr. La Coopération Internationale I vol. 1924—1926. 1927, II vol. 1930, Internationale genossenschaftliche Rundschau 1928 m. straipsnis. Das Genossenschaftsrecht. Dänemark. Hertel. Danisch Co-operative Movement London 1918 Co-operation in Denmark by Lionel Smith-Gordon and Cruiseo' Brien Manchester.

* * *

Kituose Europos ir Neeuropos kraštuose kooperacijos judėjimas gavo pradžią jau mūsų minėtais Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Danijos pavyzdžiais ir daugelyje šalių yra pasiekęs aukšto laipsnio. Atskirą vietą kooperacijos judėjime užima dabartinis rusų kooperacijos judėjimas milžiniškai išaugęs visiškai kitose ekonominėse ir juridinėse sąlygose palyginti su čia traktuojamomis šalimis.

Kadangi duoti viso pasaulio kooperatyvų apžvalgą neįeina į mūsų uždavinius, tai toliau paliesime tik kooperacijos judėjimą dviejose mums tolimesnėse mažose valstybėse — Šveicarijoje ir Suomijoje, paskiau mūsų artimų kaimynų Latvių ir Estų, ir pagaliau Lietuvos.

Šveicarija ir Suomija.

Šveicarija. Kooperacijos judėjimo atsiradimas. Kooperatyvų skaičius ir rūšys. Vartotojų bendrovės ir jų sąjunga VSK. „Konkordia" ir jos bendrovės. Žemės ūkio kooperatyvai. Kooperatyvų įstatymai.

Suomija. Kooperacijos judėjimo pradžia. „Pellervo". Pagrindinės suomių kooperacijos grupės. Vartotojų bendrovės ir centralinės jų orga-

nizacijos. Žemės ūkio kooperatyvai. Kredito kooperatyvai. Centralinis Kredito Institutas. Kitų rūšių kooperatyvai. „Pellervo“ veikimas. Kooperatyvų įstatymai. Registracijos tvarka. Organų sudarymas. Apkrovimas mokesčiais.

Šveicarija. Ligi šiol mes lietėme daugiausia kooperacijos judėjimą didžiosiose valstybėse. Tačiau Danijos pavyzdys jau parodė, kad kooperacija puikiai gali tarpti ir mažose šalyse. Tą pat gali įrodyti ir mažos Šveicarijos pavyzdys, kuri, kaip savo laiku matėme, nemaža prisidėjo kooperatinėms idėjoms išsiplėsti ir kuri turi labai stiprų kooperacijos judėjimą. 1930 metų pradžioje joje būta 11600 įvairių rūšių kooperatyvų. Kooperacijos judėjimą Šveicarijoje skatino ir gilus įsišaknėjimas į šveicarų liaudies gyvenimą pirmykštės kooperacijos pradų, kurie ir ligi šių laikų nėra nustoję savo reikšmės.

Labiausia išsiplatinusios Šveicarijoje kooperacijos rūšys yra: 1) vartotojų bendrovės ir 2) žemės ūkio kooperatyvai.

Vartotojų bendrovės ir Šveicarijoje, kaip ir kitose šalyse, pradeda atsirasti pradėjus augti miestuose pramonei. Pirmieji bandymai kurti kažką panašų į vartotojų bendroves randame jau pradedant 1839 m. Tai buvo vad. akcinės kepyklos. Pirmoji tikrąja prasme vartotojų bendrovė buvo sukurta 1851 m. Tačiau tik 1865 metais sukūrus ir ligi šiol sekmingai veikiančią Bazelio vartotojų bendrovę ir 1868 m. Züricho, Šveicarijoje prasideda platesnis kooperacijos judėjimas, kol pagaliau 1890 m. susikoncentruoja į Šveicarų Vartotojų Bendrovių Sąjungą — Verband Schweizerischer Konsumvereine (VSK), ir kelios dešimtys vartotojų bendrovių į Kooperatyvų Sąjungą „Konkordia“.

Šveicarų vartotojų bendrovės savo vidujine struktūra niekuo nesiskiria nuo Ročdelio tipo vartotojų bendrovių. Vartotojų bendrovės, kurios susispietę apie VSK politiniai ir konfesionaliai yra neutralios ir dauguma jų turi savo varde žodį „visuotinoji“. Pažymėtinas didelis palinkimas į savų kapitalų sudarymą ir daugumos vartotojų bendrovių apyvartų darymą tik su savo nariais.

VSK. pradžioje turėjo tikslą tik moraliai remti vartotojų bendroves. Tačiau gyvenimas netrukus privertė imtis ir didmenų prekybos ir 1892 metais virsti iš draugijos į kooperatinę bendrovę. Sumanytoju to buvo J. Fr. Schär'as. VSK. organizacija panaši į kitų šalių kooperatyvų didmenų bendrovių organizaciją. Įgaliotinių susirinkime visi turi vieną balsą. Daugiau kaip vieną balsą bendrovės gauna proporcingai per pereitus apyskaitos metus padarytai apyvartai. Visuotinas įgaliotinių susirinkimas renka priežiūros tarybą iš 21 nario ir revizijos komisiją, susidarančią iš 6 atstovų (nuo 3 b-vių po 2 žmones). Reikalus faktinai veda 3—5 nuolatos dirbantieji direktoriai. Vartotojų bendrovės sujungtos į 12 sričių sąjungų, kurių uždavinys plačiau išnagrinėti VSK. visuotiname suvažiavime svarstomus klausimus. VSK. greta su ekonominiais reikalais plačiai užsiima propaganda. VSK turi šias savo gamybos įmones: malūną, margarino fabriką, skonio dalykų malūną, kavos daryklą, medžio apdirbimo dirbtuvę, kopūstų raugintuvę, spaustuvę, dvarą. Be to, VSK dalyvauja kaip stambus narys šveicarų vartotojų b-vių kooperatiniuose malūnuose Züriche ir Rivaze, Bazelio kooperatinėje pieninėje, baldų tarpininkavimo kooperatyve, draudimo draugijoje, daržovių auginimo bendrovėje, batų fabrike „Schuh-Coop", butų kooperatyve „Freidorf", kooperatyvų ir profesinių sąjungų banke Bazelyje ir kit. smulkesnėse. Be to, turi savo kontrolėje didelę skerdyklą Bel-A-G. Basel.

Į VSK prisidėjusių bendrovių veikimas taip atrodė 1930, I. 1.

Narių	518
Krautuvių skaičius	2100
Narių bendrovėse	389.997
Tarnautojų	7657
Prekių apyvarta	283.806.796
Įmokėta mokesčių	19.145.577
Pelno paskirstyta	19.145.577
Įmokėtų įnašų	8.676.362
Taupmenų ir indėlių	59.348.427
Obligacijų suma	30.709.875

VSK veikimo plėtimasis taip atrodė:

	b-vių	kapitalų 1000 fr.	apyvarta mil. fr.	pelno 1000 fr.	tarnautojų
1892	52	—	0,043	—	1
1901	125	180,0	9,14	87,1	67
1915	407	1.600,0	50,19	479,3	591
1920	493	3.000,0	172,02	345,2	841
1925	521	5.200,0	125,25	635,3	504
1928	516	5.500,0	149,45	—	523
1929	518	6.600,0	157, 5	165,5	560

„Konkordia" jungia katalikiškas vartotojų bendroves, dalį savo pelno jos skiria bažnyčios socialiniams tikslams. Pirmoji „Konkordios" bendrovė buvo įkurta 1902 m. St. Gallene. 1908 tos pakraipos bendrovė sudarė sąjungą propagandos ir didmenų prekybos reikalams. 1905 metais buvo įkurtas ir katalikiškas „Kooperacijos Bankas". 1923 m. „Konkordia" turėjo 83 narius su 8,7 mil. apyvartos, o pati „Konkordia" apyvartos padarė 4,8 mil. f. 1928—29 apyskaitos metais turėjo 61 b-vę su 138 krautuvėmis, kurios padarė apyvartos 9,087 mil. fr. Pati „Konkordia" tais pačiais metais padarė apyvartos 4,3 mil. fr.

Iš šveicarų žemės ūkio kooperatyvų tenka pažymėti žemės ūkio (ūkininkų) sindikatus, kurie aprūpina ūkininkus reikalingomis prekėmis. 1927 metais jų būta apie 800 su 83.000 narių. Jie perka ūkininkams koncentruotus pašarus, dirbtinas trąšas, darbo įrankius ir mašinas, sėklas ir p. d. Pirmiau kaip sindikatai atsirado „Žiemių Šveicarijos žemės ūkio koperatyvų Sąjunga" su būstine Winterture, įkurta 1888 m. Pradžioje sąjunga tiekė tik trąšas ir pašarus, bet nuo 1890 m. pradėjo statyti savo nariams kolonines ir galanterijos prekes. 1927 m. ši sąjunga turėjo 241 kooperatyvą su 20.769 atskirais nariais; apyvarta jos siekė per metus 26 mil. frankų. Gindama vartotojų interesus ši sąjunga daugeliu atvejų veikė bendrai su VSK, nors pastaroji laiko save vartotojų atstove, o pirmoji beveik išimtinai ūkininkų.

Toliau iš žemės ūkio kooperatyvų tenka pažymėti gyvulių augintojų bendroves, bendrai mašinoms naudotis bendroves

(300) ir didelį skaičių gyvulių draudimo bendrovių su 110.000 ūkininkų. Taip pat aukštai stovi Šveicarų kooperatinės pieninės su 105.000 narių ir 842 tūkstančiais karvių.

Iš kitų kooperatyvų rūšių tenka pažymėti statybos ir butų kooperatyvus, elektros, darbininkų gaminamąsias bendroves.

Kolониniai krautuvininkai turi savo kooperatinę didmenų bendroves „Union“ Altene. 1926 m. ji turėjo 3076 narius ir padarė 54 mil. frankų apyvartos.

Iš kredito kooperatyvų tenka pažymėti — „Šveicarų Liaudies Banką“ įkurtą 1870 m. Tai yra grynai kooperatinė bendrovė su atdaru įstojimu. Jo apyvarta siekia septynių didesniųjų Šveicarų bankų apyvartas. 1927 m. ji turėjo 80.000 narių, 126 mil. kapitalo ir 45 miliardus apyvartos. 1930 m. būta taip pat 476 Raiffeiseno tipo kredito bendrovės su 40.000 narių.

Ligi 1868 m. kooperacijos bendrovių veikimą reguliuojančių įstatymų nebuvo. 1868 metais išleistame civiliniame kodekse yra ir skyrius liečiąs kooperatyvus. To skyriaus nuostatai duodą pilną kooperatyvams laisvę. Tas sudaro jo pliusus, bet kartu ir minusus. Jis nekliudė susikurti dideliam kooperatyvų skaičiui Šveicarijoje, bet taip pat ir susikurti nemažam skaičiui pseudokooperatyvų. Todel paskutiniu laiku ir daromos pastangos išleisti naują tobulesnį įstatymą.

Suomija. Suomija taip pat duoda gerą pavyzdį, kaip mažoje valstybėje per gana palyginti trumpą laiką gali išaugti stiprus kooperacijos judėjimas. 1927 metų pradžioje Suomijoje būta įregistruotų kooperacijos bendrovių su viršum penki tūkstančiai. Jų narių skaičius siekė apie 600.000, daugiausia šeimos galvų.

Kooperacijos pradai pradėta Suomijoje skelbti 80 m. praeito šimtmečio ir tuo laiku jau bandyta šis tas ir praktikoje kurti, bet pasisekimo neturėta. Tam kliudė ir nebuvimas aiškesnės juridinės formos ir nepakakamas liaudies apsišvietimas.

Stiprų impulsą suomių kooperacijos judėjimui plėstis duoda 1899 m. įsteigimas draugijos „Pellervo“, kurios uždavinys

buvo skleisti kooperacijos idėjas, instruktuoti bei steigti kooperatyvus. 1901 metais ji pasirūpino ir kooperacijos įstatymo išleidimu, o vėliau ir sudarymu kooperatyvų sąjungų. Pažymėtinas dalykas, kad Suomijoje, iš dalies panašiai, kaip ir kitose Baltijos valstybėse, kooperatyvų kūrimas prasidėjo ne iš apačios, bet iš viršaus.

Svarbiausios suomių kooperatyvų rūšys yra: vartotojų bendrovės, kooperatinės pieninės ir kredito kooperatyvai su savo centralinėmis organizacijomis. Be šių yra dar gyvulių ir kiaušinių pardavimo bendrovės ir miško bendrovės, kurios turi savo centralines organizacijas.

Tos šešios kooperatyvų grupės 1926 m. taip atrodė:

	B-vių skaičius	Narių skaičius	Apyvarta mil. s. mrk.
Vartotojų	565	402.000	2.559
Pieninės	644	65.000	778
Kredito	1344	108.000	443
Gyvulių	10	6.000	110
Kiaušinių	131	7.000	13
Miško	8	3.000	53

Iš kitų kooperatyvų rūšių tenka dar pažymėti 547 mašinų bendroves, 140 butų ir statybos bendroves, 239 elektros ir lentpiūves, 218 durpių bendroves, 186 gyvulių auginimo bendroves, 140 butų ir statybos bendroves.

Pirmutinę vietą suomių kooperacijos judėjime užima vartotojų bendrovės. 1926 m. jos sudarė daugiau kaip ⅙ visų Suomijos kooperatyvų ir daugiau, kaip pusę visų kooperatyvų narių ir taip pat daugiau, kaip pusę visų kooperatyvų apyvartos. Suomių vartotojų kooperatyvų pasisekimas remiasi tuo, kad jos jau judėjimo pradžioje apėmė ne tik miestus, bet prisitaikė ir sodžiaus sąlygoms. Iš jų 90% yra sodžiuje ir 10% miestuose, 50% jų narių yra ūkininkai ir iš žemės ūkio gyvenantieji asmenys. Sodžiaus vartotojų bendrovės nesirūpina vien tik vartojamais dalykais, bet visos jos parduoda savo nariams ir žemės ūkiui reikalingus dalykus ir labai daug jų perka iš savo narių žemės ūkio produktus. Tuo būdu suomių vartotojų bendrovės atlieka ir vartotojų bendrovių užpirkimo bei pardavimo

bendrovių funkcijas. Jos remiasi Ročdelio principais. Prekes pardavinėja ir nenariams. Vartotojų bendrovė paprastai apima vieną valsčių, bet yra ir sričių bendrovių, kurios savo skyrius turi keliuose valsčiuose. Sričių bendrovės turi ir savo gamybos įmonių. 1925 metų gale suomių vartotojų bendrovės turėjo 227 gamybos įmones, kurių daugumą sudaro kepyklos ir mineralinio vandens gamyklos. Tam tikromis sąlygomis vartotojų bendrovės turi teisės atidaryti ir taupomąsias kasas iš savo narių taupmenoms rinkti. 1925 metų gale taupomose kasose būta 195,5 mil. s. mr.

Suomių vartotojų bendrovės grupuojasi apie 2 centralines organizacijas. Viena iš jų jungia daugiausia sodžiaus gyventojus — ta yra Suomen Osuuskaupojen Keskuskunta — SOK su idėjine sąjunga I l e i n e n Osuuskauppojen Liitto. Abiejų organizacijų valdomieji organai tie patys.

Antra vartotojų bendrovių organizacija vad. pažangioji su idėjiniu centru Kulutusosuuskuntien Keskusliito trumpai KK ir didmenų bendrovė Osuustukkukauppa — OTK, kuri yra KK narys. Abi jos yra beveik vienodo dydžio. Bet senosios sąjungos SOK bendrovių narių skaičius yra daug didesnis. 1926 m. SOK turėjo 436 bendroves, o OTK 112, bet su didesnių narių skaičiumi. SOK ir OTK yra stambiausios suomių didmenų prekybinės organizacijos. Abi turi stambių gamybos įmonių.

Kaip jau sakyta, tiekimas žemės ūkiui reikalingų dalykų ir žemės ūkio produktų supirkimas sudaro žymią kooperatyvų operacijų dalį. Tačiau toms operacijoms atlikti nebuvo sudaryta atskirų vietinių organizacijų, bet sudaryta specialinė centralinė organizacija — būtent Keskusosuusliikė Hankkija, kuri tiekia bendrovėms sėklų, trąšų ir mašinų. 1926 metais Hankkija turėjo 1257 narius, jos apyvarta tais pačiais metais siekė 278,1 mil. m. Švediškai kalbančius gyventojus žemės ūkio dalykais aprūpina „Centralandelslaget Labor“.

Pieninkystės srityje kooperacijos judėjimas beveik visiškai išstūmė privatines verslamones. Dabartiniu laiku apie 90% bendros sviesto gamybos ir 70% sūrio gamybos yra kooperatyvų rankose. 1927 metų pradžioje Suomijoje buvo 644 pieninės su 65 tūkst. narių, kas sudaro tik ¼ dalį visų karvių laiky-

tojų ir 1/3 visų karvių. Daugumą narių sudaro smulkūs ūkininkai. 90% narių turi ligi 15 karvių. Dabartiniu laiku apie 70 kooperatinių pieninių gamina ir sūrius. Kai kurie kooperatyvai parduoda pieną ir sviestą. Kooperatinės pieninės kartais turi šalutines įmones — dažniausia malūnus ir lentpiūves. Sviesto ir sūrio eksportu rūpinasi centralinis kooperatyvas „Valio". 1926 metais ji turėjo 438 kooperatyvus savo nariais ir išvežė 90% viso iš Suomijos eksportuojamo sviesto. Ji turi savo atstovus Hullyje, Stockholme, Oslo, Berlyne, Antwerpene ir Amsterdame. „Valio" veikia kaip ekonominis ir kaip idėjinis centras. Švedai su 16 kooperatyvų turi atskirą centralinę organizaciją.

Trečią suomių kooperatyvų grupę sudaro kredito kooperatyvai. Jie išaugo ypač paskutiniais po karo metais. 1926 metais jų būta 1344 su 108.000 narių ir 443 mil. mr. išduotų paskolų. Suomių kredito bendrovės savo struktūra panašios į Raiffeiseno tipą. Paskolų išdavimas griežtai kontroliuojamas. Kreditai išduodama melioracijoms, namų statybai, gyvuliams įsigyti, įrankiams ir mašinoms pirkti. Ypatingai daug naudos davė suomių kredito kooperatyvai smulkiems ūkininkams.

Valstybė duoda didelius kreditus bendrovėms. Savo lėšų jos negalėjo pritraukti daug, nes ligi 1920 metų buvo draudžiama priimti indėlius iš nenarių. Po to indėlių operacijos smarkiai pradėjo augti. 1925 metais valstybė finansiniai prisidėjo į centrinį kredito kooperatyvų institutą „Osuuskassojen Keskuslainarahasto Osokeyhtiö" stambiomis sumomis palikdama teisę kooperatyvams laisvai tvarkytis. Kredito institutas yra kartu ir finansinis kredito kooperatyvų organas ir idėjinis. Į jo uždavinius įeina ir kredito kooperatyvų revizija.

Gyvulių ir kaušinių pardavimo bendrovės nėra plačiau savo apyvartų išplėtę. Didesnes apyvartas daro miško kooperatyvai, kurie 1926 metais sudarė net savo centralinę organizaciją.

Kaip jau matėme, centralinės organizacijos užsiima ne tik visokiomis operacijomis, bet ir propaganda ir instruktavimu. Centraliniu idėjiniu suomių kooperatyvų centru yra „Pellervo"

draugija, į ją įeina 4 didelės sąjungos su 800 atskirų kooperatyvų. Švedai turi atskirą idėjinę organizaciją.

Suomių kooperatyvų veikimą reguliuoja 1901 metų kooperatyvų įstatymas su 1918 ir 1927 m. pakeitimais ir remiasi akcinių bendrovių įstatymu 1895 m. Įstatymas draudžia kooperatyvams užsiimti draudimo, lombardo ir bankinėmis operacijomis, kurios paliktos tik akcinėms bendrovėms. Kooperatyvas paskolų operacijas taip pat gali daryti tik laikydamasis tam tikrų sąlygų, kurias tvirtina atitinkami valdžios organai, būtent: 1) kooperatyvo finansinė būklė turi būti stipri, 2) paskolų operacijas turi prižiūrėti centralinė organizacija. Kooperatyvui įsteigti reikalinga, kad nemažiau, kaip 5 steigėjai pasirašytų įstatus su įstatymų numatytais reikalavimais. Įstatai įteikiami srities gubernatoriui, kuriame kooperatyvas steigiamas. Jei numatomas veikimas atitinka teisėtus nuostatus, tai valdžios organai negali atsakyti duoti leidimą. Jei kooperatyvas numato užsiimti paskolų operacijomis, tai gubernatorius įstatus privalo pasiųsti prekybos ir pramonės ministerijai patikrinti ir patvirtinti. Prieš duodamos sutikimą atitinkamos valdžios įstaigos gauna „Pellervo" draugijos nuomonę. Patvirtinus įstatus, kooperatyvas turi būti įtrauktas į prekybos registrą, kuris yra bendras visoms ūkiškoms verslamonėms.

1918 metų įstatymas įvedė įgaliotinių susirinkimus ir leido moterims dalyvauti su pilnomis teisėmis visuotinuose kooperatyvų susirinkimuose. 1927 metų įstatymo pakeitimu buvo leista kooperatyvams aprėžti narių įstojimas ir duota teisė didinti įnašus.

Kooperatyvo valdybą renka visuotinas arba įgaliotinių susirinkimas. Esant tam tikram įstatų nuostatui, gali būti renkama valdomoji taryba, kuri jau renka faktinai dirbančią valdybą. Suomių kooperatininkai pripažįsta, kad jų kooperatyvų įstatymas kai kuriais atžvilgiais varžo kooperatyvų veikimą, kai kuriais perdaug duoda laisvės. Ir rengiant akcinių bendrovių įstatymo reviziją, manoma daryti ir kooperatyvų įstatymo reviziją. Tas nesunku bus padaryti, nes suomių įstatymdavystės organai labai palankūs kooperacijos judėjimui. Tas pasireiškė ir atleidimu nuo kaikurių rinkliavų pav., žyminiu ženklu mo-

kėjimo prašant leidimo ir darant kai kurias operacijas. Kooperatyvai moka mokesčius valstybei, savivaldybėms ir bažnyčiai. Paskutiniu laiku, kai kurios kooperatyvų rūšys — vartotojų bendrovės ir gamybos kooperatyvai gavo palengvinimų, būtent, moka tik 1/2 pajamų mokesčio.

Kiti įstatymai liečią darbo valandas, knygų vedimą, vienodai liečia ir kooperatyvus.

L i t e r a t ū r a. Š v e i c a r i j a. Straipsnis *IGH* F a u c h e r r e H. Dr. Die schweizerische Genossenschaftsbewegung. Ten pat S c h ä r. O. V. — Schweizerisches Genossenschaftsrecht. Guide de la Suisse coopérative 1921. Basel. Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Verbandsbehörden. 1925—1929 m. La Coopération International 1924—1926.

S u o m i j a. Co-operation in Finland by Dr. H a n n e s G e b h a r d. London 1916. A quarter of century of co-operation in Finland. Published for the 25-th anniversary of the Pellervo Society Helsinki 1924. IGH R a c h o l a straipsnis Finland. SOK ir Wort und Bild. Helsinki. Die Fortschriftliche Konsumgenossenschaftsbewegung in Finland, Helsinki 1925. The Present State of the Co-operative Rural Bank movement in Finland by H a n n e s Hebhard Pellervo Society. 1927.

Estija ir Latvija.

E s t i j a. Kooperacijos judėjimo pradžia. Kredito kooperatyvai. Estų Liaudies Bankas. Žemės ūkio Kooperatyvai. Kooperatinės pieninės. Jų centralinės organizacijos. Kooperatinės spirito varyklos. Žemės ūkio mašinomis naudotis bendrovės. Kooperatinės kiaulių skerdyklos. Draudimo kooperatyvai. Žvejų bendrovės. Vartotojų bendrovės. Jų sąjunga. Kitos kooperatyvų rūšys. Revizija ir instrukfavimas. Estų Kooperatyvų Sąjunga. Estų kooperatyvų įstatymai.

L a t v i j a. Kooperacijos judėjimo pradžia. Vartotojų bendrovės. Jų operacijos. Vartotojų bendrovių Sąjungos. „Konsums" ir Latvijas Paterataju Biedriba. Savieniba. Jų organizacija, sudėtis ir operacijos. Kredito kooperatyvai. Latvijas Tautas Banka. Kredito Kooperatyvų Sąjunga. Žemės ūkio kooperatyvai. Kooperatinės pieninės. Jų centralinės organizacijos. Žemės ūkio mašinų naudojimo bendrovės. Kitos žemės ūkio koperatyvų rūšys. Savitarpinės nuo ugnies draudimo bendrovės ir jų sąjunga. Žvejų bendrovės. Latvijas Kooperativu Kongresu Padome. Latvių Kooperatyvų įstatymai. Kooperatyvų revizijos įstatymas.

E s t i j a. Estijoje moderninio kooperacijos judėjimo daigus randame jau septyniasdešimtaisiais pereito amžiaus metais, kai dabartinės Estijos ribose pradeda kurtis pirmosios savitar-

pio draudimo ir taupmenų skolinamosios bendrovės (Vilijandi — Feline 1869 m.). Tačiau platesnis kooperacijos judėjimas atsiranda su estų tautiniu atgimimu. Pirmoji estų taupmenų skolinamoji bendrovė susikūrė Tartu (Dorpate) 1902 m. ir nuo to laiko bendras kooperacijos judėjimas Estijoje be paliovos auga. Šiandieną Estija iš Baltijos valstybių (Lietuvos, Latvijos) santykiniai su gyventojų skaičiumi ir teritorija turi stipriausią kooperacijos judėjimą su pagrindinėmis kooperacijos rūšimis: kredito, žemės ūkio, vartotojų, draudimo ir kitomis mažiau išsiplėtusiomis.

Kredito kooperatyvai, kaip ką tik sakyta, gauna pradžią įsteigus Tartų taupmenų skolinamąją bendrovę 1902, kuri išaugo į stambią kredito įmonę ir buvo didžiausia savo apyvartomis visoje Rusijoje. Savo pelno dalį jį skyrė tautiniams bei kultūriniams reikalams. Ji skatino žemės ūkio kultūrą ir kitų kooperatyvų steigimą, leisdama kooperacijos propagandai laikraštį ir sudarydama informacijų biūrą kooperatyvams. Tartu taupmenų skolinamosios bendrovės pavyzdžiu susikūrė ir daugiau panašių kredito kooperatyvų, artimų Schulzes-Delitscho tipui. Lygiagrečiai su šiomis sodžiuje kūrėsi Raiffeiseno tipo kredito kooperatyvai. 1917 metais jų būta 104 su 11 tūk. narių 16 mil. rub. indėlių. Karas ir pokariniai laikai kredito kooperatyvų veikimą buvo sutrukdę, bet susikūrus nepriklausomai Estų valstybei vėl greitai atsigavo. 1924 m. jų jau randame veikiant 104. 1929 metais jų jau būta 205, iš kurių 27 — taupmenų skolinamosios bendrovės uždaros. Kitos 178 daro visas įstatymų leistas operacijas ar į savo narius priima visus jos veikimo srityje gyvenančius asmenis.

Pokarinį jų veikimą gali charakterizuoti ši lentelė:

Metai	B-vių skaičius Iš viso	B-vių skaičius veikiančių	Narių skaičius	Išduota paskolų (tūkstančiais estų kronų)	Kapitalas * (tūkstančiais estų kronų)	Indėliai ir skolos (tūkstančiais estų kronų)	Balanso suma (tūkstančiais estų kronų)
1920	98	98	23.611	411	51	645	761
1924	104	95	30.695	6.152	575	5.731	7.026
1928	190	177	54.318	20.343	3.098	20.077	25.852

* Kapitalai apima narių įnašus, atsargos ir kitus fondus.

Iš lentelės matome, kad estų kredito kooperatyvai stipriai auga — jų kapitalai, indėliai ir paskolų sumos didėja. 1928 metais jie gavo 434.060 Ekr. gryno pelno, kas sudaro 12,44% nuo savo kapitalo ir 1,33% nuo išduotų paskolų apyvartos. Santykis savų lėšų ir pasižadėjimų 1927 m. buvo 1 : 6,7, 1928 m. — 1 : 7,2 ir 1929 m. 1 : 10. Narių atsakomybė už bendrovės pasižadėjimus daugumoje kredito kooperatyvų 3 kartus didesnė, kaip atdarytas nariui kreditas. Palūkanų procentas nukrito nuo 25% — ligi 13% 1929 m. Mokami už indėlius palūkanų procentai nukrito nuo 16 — ligi 8 — 10 1929 metais.

Kredito kooperatyvų narių daugumą sudaro ūkininkai: iš 1927 m. surinktų apie narių socialinę sudėtį davinių iš 86 kredito kooperatyvų su 30575 nariais — ūkininkai sudarė 63,4%, darbininkai 2,8%, amatininkai 4,1%, pirkliai 4,1%, pramoninkai 1,5%, kooperatyvų ir vietos savivaldybių tarnautojai (514) — 1,6%, valdininkai 8,0%, žvejai 1,3%, namų savininkai 3,7%, studentai ir mokytojai (940) — 3,0%, laisvų profesijų žmonės — 5,8%.

Finansiniu centru kredito iš dalies ir kitų kooperatyvų rūšių yra Estų Liaudies Bankas (Esti Rahvapank) įkurtas 1920 m. kaipo akcinė bendrovė, kurios įstatais einant ⅔ akcinio kapitalo turėjo būti kooperatyvų rankose. 1929 metais jis turėjo savo narių tarpe 9 centralines organizacijas, 153 kredito kooperatyvus, 58 vartotojų bendroves, 14 kooperatinių pieninių ir 21 kitų rūšių kooperatyvų — iš viso 255 kooperatines organizacijas.

Savų kapitalų tuo pat laiku turėjo 285340 Ekr., indėlių 1.347.960 Ekr. Bankas, be kooperatyvų finansavimo iš savo lėšų, skirsto kooperatyvams komiso pagrindais lėšas gaunamas iš valstybės. Rahvapank, su savo kredito kooperatyvais sudaro platų korespondentų tinklą. 1929 metais Rahvapank už paskolas iš kredito kooperatyvų ėmė 10% — iš kitų 11% diskontuojant vekselius, ir 11% iš kredito kooperatyvų ir 12% už specialines einamas sąskaitas. Banko operacinės išlaidos 1926 metų sudarė 0,097% nuo banko metinės apyvartos, 1927 m. 0,068 ir 1928 m. — 0,065%.

Prekybinėmis tarpininkavimo operacijomis nei atskiri kredito kooperatyvai nei Rahvapank neužsiima.

Iš žemės ūkio kooperatyvų į pirmą vietą tenka pastatyti kooperatines pienines. Pirmoji kooperatinė pieninė Estijoje buvo sukurta jau 1898 m., bet platesnis šios rūšies kooperatyvų kūrimas prasidėjo 1910 m., kai matome jau 15 pieninių, ir 1914 metais jų skaičius pasiekė 135. Estų kooperatinių pieninių atsiradimą skatino Peterburgo kaip didelio vartotojamo centras artumas. Karo metai ir pokariniai įvykiai sukliudė plėsti kooperatines pienines, ir platesnis jų veikimas prasideda po 1923 metų, ką galime matyti iš šios lentelės:

Metai	B-vių skaičius	Narių jose skaičius	Karvių skaičius	Gauta pieno mil. klg.	Pagaminta sviesto ton.	Išmokėta nar. mil. k.
1925	278	20.579	75.485	151	6.159	14,6
1928	350	29.868	107.529	233	9.550	18,7
1929	237	21.578	81.429	267	10.914	26,7

Vidutiniškai 1928 m. 1 b-vei išeina 344 karvės, o 1 nariui 3,77 karvės. Santykis savų ir skolintų kapitalų 1929. I. 1 buvo 1:1,6 1928 — 1 : 1,9. Į pieninių nekilnojamą turtą ir inventorių vidutiniškai 1 b-vei išėjo 1929 m. 31.280 Ekr. 1927 m. 22.320 Ekr. Pieninės priima pieną ne tik iš savo narių, bet ir iš nenarių. 1927 m. iš nenarių gauta 29,9% viso pieno. Išlaidos santykyje su apyvarta vidutiniškai 1925 siekė 11,16% 1926 — 14,12%, 1928 — 13,71%. Išlaidų svyravimas parėjo daugiausia nuo palūkanų procento dydžio.

Estų kooperatinės pieninės jau 1911 metais sudarė savo centralinę bendrovę „Estonia", kuri 1921 metų įstatais į savo tarpą, be kooperatinių pieninių, gali priimti ir kitų rūšių kooperatyvus ir net atskirus asmenis. Jos uždavinys parduoti žemės ūkio gaminius, apdirbti juos, instruktuoti kooperatyvus ir t. t. 1928 metais „Estonia" savo tarpe turėjo 215 kooperatinių pieninių, savų kapitalų 718.400 Ekr. Jos apyvarta siekė 23,6 mil. Ekr. Ji išvežė iš viso iš Estijos eksportuojamo sviesto 1927 59%, 1928 — 54%. Prekybos išlaidos „Estonios" apyvartos % 1926 m. siekė 1,88%, 1927 2,15%, 1928—1,75%. „Estonia" gauna pašalpų iš valstybės lėšų kasmet laikyti pienininkystės instruktoriams. Taip pat laiko pienininkystės mokyklą. „Estonia" yra didžiausia Estijos verslamonė, ne tik iš kooperatinių, bet ir iš privatinių.

Be „Estonios“ kooperatines pienines jungia — Estų pieno b-vių sąjunga, kuri įsikūrė 1926 metais, bet savo veikimo tuo tarpu neišplėtė. 1929 m. pradžioje ji turėjo 16 narių.

Bulvėms perdirbti kooperatyvai (Kooperatinės spirito varyklos) Estijoje pradeda atsirasti jau nuo 1911 metų, bet jų skaičius išauga po 1920 m. perduodant šioms bendrovėms eksploatuoti buvusias dvaruose spirito varyklas. Jų skaičius 1924 metais siekė 175. Jų nariais yra aplinkiniai ūkininkai ir naujakuriai. Paskutiniais metais jų skaičius mažėja, nes, einant valdžios planu, susenusios degtinės varyklos likviduojamos. Bulvėms perdirbti bendrovės grupuojasi apie dvi centralines organizacijas — 1) Bulvinių kooperatyvų Sąjungą ir 2) Talino rektifikacijos įmonės bendrovę. Pirmoji 1929 m. pradžioje turėjo 60 narių.

1928-29 metais 58 varyklos pagamino 15.700.000 laipsnių arba 2.152.000 litrų spirito.

Žemės ūkio mašinoms naudotis bendrovės plačiau pradeda steigtis 1908 metais. 1914 metais jų jau būta 218. Jų skaičius labai sparčiai išauga pradedant 1920 m., kai likviduojamų dvarų inventorius buvo perduotas šioms bendrovėms. 1924 m. jų jau būta įregistruota 576. 1925 m. buvo sudaryta specialinė sąjunga šių kooperatyvų reikalams. Paskutiniais metais jų skaičius stipriai sumažėjo.

Kooperatinės kiaulių skerdyklos Estijoje dabartiniu laiku yra 4, priklausančios 3 bendrovių; stambiausia iš jų yra „Estonia“. Savo nariais jos apima visos šalies ūkininkus. Jų tikslas greta su bekono eksporto plėtimu yra ir kiaulininkystės platinimas. Kooperatinės skerdyklos paskerdė kiaulių 1926 m. — 29.163, 1927 — 54.284, 1928 m. — 42.526.

Be šių žemės ūkio Kooperatyvų, Estijoje dar yra kontrolės ratelių, paukštininkystės bendrovių ir kit.

Draudimo kooperatyvai, kaip savitarpio draudimo organizacijos, yra viena iš seniausių kooperatyvų rūšių Estijoje — siekia net 1866 m. Jau 1914 m. jų būta 300, 1924 m. 358. Savitarpio draudimo bendrovių Estijoje yra 2 tipai 1. vietos kooperatyvai apimantieji 1 — 2 valsčius ar miestelį, 2 su veikimo sritimi apimančia visą valstybę su savo skyriais ir agen-

tais, kurie kartais konkuravo su savitarpio draudimo draugijomis. 1928 m. beveik visos draudimo draugijos susijungė į vieną Centralinę Kooperatinę Draudimo Draugiją, prie kurios organizuotas ir perdraudimo skyrius. 1929 m. pradžioje veikė 348 savitarpio draudimo valsčiaus bendrovės, 8 miestų ir 4 apimančios visą valstybę. Narių jos turi 92,000, savų kapitalų 852.000 kr., bendra draudimo suma siekia 280 mil. kr.

Centralinė Kooperatinė Draudimo bendrovė 1929 pradžioje turėjo 231 narių, iš kurių tik 131 draudimo bendrovė su 26740 kr. įnašų kapitalo. Ji priima draudimus nuo ugnies, transportų, gyvulių, įsilaužimų, nelaimingų priepuolių ir ledų. Daugiausia draudimų turi iš ūkininkų.

Čia jau tenka suminėti ir ž v e j ų b e n d r o v ė s. Jų yra dviejų tipų 1) užsiima žuvų prekyba ir gaudymu 2) padeda atskiriems žvejams tobulinti verslą. Jų veikimas gana silpnas, 1929 m. jų būta 80 su apie 8000 narių, iš jų prekybinėmis operacijomis užsiima 22, jų apyvarta 1928 m. siekė 323.000 kr. Prekybinės operacijos su pačia žuvia jiems nesisekė. 1927 metais buvo sudaryta iš tų kooperatyvų sąjunga, kurios uždavinys instruktuoti žveju kooperatyvus. Sąjungos instruktorius išlaiko žemės ūkio ministerija. Žvejų kooperatyvai gauna iš valstybinių lėšų paskolų įsigyti įrankiams žuvims gaudyti ir joms sunaudoti.

V a r t o t o j ų b e n d r o v ė s pradeda kurtis dabartinės Estijos ribose pradžioje šio šimtmečio, 1914 metais jų jau būta 138. 1926 m. pradžioje jų būta 277, iš kurių 34 miestuose ir 243 sodžiuose. 1927 metais joms teko pergyventi sunkus krizis. 1928 metais jų veikė 196 su 61.672 nariais. Bendras narių skaičius pradedant 1926 m., kada buvo 70.413 sumažėjo del perėjimo į auksinius balansus ir nemokėjimo nario įnašo. Jų kapitalai 1929 m. siekė 2.729.000 kr. vidutiniškai 1 b-vei išėjo 13.924 kr. arba 1 nariui 55,25 kr. Metinė estų vartotojų apyvartos siekė 1926 m. (203 b-vių) — 26,6 mil. kr. — vidutiniškai 1 b-vei 131. 340, 1927 (188) — 26,0 mil. 1 b-vei 130 tūk. 1926 (196) — 32,2 mil. kr. su 164 tūk. kr. 1 b-vei. Prekės vidutiniškai per metus apsiverčia 5,2 kartus. Brutto pelnas 1926 m. siekė 9,1%, 1927 — 8,9% ir 1928 — 9,6%.

Estų vartotojų bendrovių sąjunga ETK tepavyko įkurti tik 1917 m., nes ligi to laiko rusų valdžia neleido steigti sąjungos. Pagal savo įstatus ETK yra ir ekonominis ir idėjinis vartotojų centras.

Jo veikimą gali parodyti ši lentelė:

Metai	Narių skaičius	Apyvarta mil. Ekr.	Brutto pelnas tūkst. kr.	Brutto pelno % nuo apyvart.	Balansas mil. Ekr
1924	268	12,1	489	4,0	6,7
1926	273	14,2	568	4,0	7,7
1928	279	19,3	740	3,0	8,2
1929	205	25,0	820	3,5	9,5

ETK nariais yra ne tik vartotojų bendrovės, bet ir kitų rūšių kooperatyvai. 1929 m. ETK savų kapitalų turėjo 1 mil. 205 tkst., svetimų — 6,9 mil. Ekr. Prekės apsiverčia vidutiniškai per metus: 1926 m. — 4,86, 1927—5,71, 1928—7,55. ETK prekiauja ne tik vartojamais dalykais, bet ir žemės ūkiui reikalingais daiktais: žemės ūkio mašinomis, trąšomis, pašarais ir p. d., kurie sudaro ½ jos apyvartos. Jo nariai vartotojų bendrovės daro tą pat. ETK turi savo gamybos įmonių: žuvų konservų (1927 m. pagaminta 480 tūkst. klg.), kavos gamyklą (1927 m. 55 klg., kavos ir kavos surogatų), vaisvynio gamyklą.

Bendrovėms aprūpinti prekėmis turėjo (1928 m.) 10 skyrių. ETK atlieka ir prekių apdraudimą ir apmuitinimą.

ETK turi daugelio stambių prekių atstovybes.

ETK organizacija nesiskiria nuo panašių organizacijų kitose šalyse. Visuotinas susirinkimas renka 9 priežiūros tarybos narius, kurie posėdžiauja kas mėnuo. Reikalus ETK veda direktoriai renkami priežiūros tarybos. ETK 1928 m. turėjo apie 200 tarnautojų.

Iš kitų kooperatyvų rūšių tenka pažymėti b u t ų kooperatyvus, kurių 1926 m. būta 6, o 1929 m. — 12 su narių skaičiumi 1929 m. 261, kas maždaug atitinka ir įgytų butų skaičių. Savi jų kapitalai 1929 m. siekė 295 tūkst. kronų. Iš valstybinių šaltinių gauta 910 tūk. kr. — jų nekilnojamas turtas 1929 m. siekė 1.283 tūkst. kr. Butų kooperatyvai turi savo sąjungą.

Revizija ir instruktavimas. Ligi 1926 mt. estų kooperatyvų įstatymas reikalavo, kad visi kooperatyvai, kurie užsiima ekonominėmis operacijomis, būtų bent per 2 metus revizuojami pašalinių revizorių. Revizijas turėjo atlikti taikos teisėjai arba revizijos sąjungos, gavusios iš valdžios teisę daryti revizijas. Bet kadangi kooperatyvų revizija teismo organams pasidarė pašalinis darbas, tai 1926 m. įstatymo pakeitimas kooperatyvų revizijos teisę perdavė tik revizijos sąjungoms ir nustatė, kad kiekvienas kooperatyvas privalo priklausyti revizijos sąjungos.

Ligi 1926 metų Estijoje buvo tik viena revizijos sąjunga kartu ir idėjinis kooperatyvų centras, būtent, Estų Kooperatyvų Sąjunga. Po to revizijos teises išsirūpino sau, pakeisdamos savo įstatus ir ekonominės organizacijos, būtent: C. Draudimo Sąjunga, ETK, Mašinų naudojimosi b-vių Sąjunga ir kt. — iš viso 7 sąjungos. Drauge su tuo sumažėjo ir Estų Kooperatyvų Sąjungos revizijų darbas.

Idėjinis estų kooperatyvų centras yra Estų Kooperatyvų Sąjunga, įkurta 1919 m. ir pradėjusi veikti 1920 m. 1928 m. jos narių skaičius buvo 519. Išleidus 1926 metų įstatymą del privalomos revizijos, narių skaičius stipriai išaugo. 1928 metais jo narių skaičius siekė 1424 su 35400 kr. narių mokesčio. 1928 m. pradžioje Sąjunga perdavė dalį revizijų teisių centralinėms organizacijoms. Sąjunga laiko 12 instruktorių. 1926 m. atliko 717 revizijų, 1927—794 ir 1928 m. — 712. Sąjunga rengia trumpalaikius kursus ir turi kooperatinę mokyklą. Sąjunga turi savo spaustuvę ir leidžia kooperatinio turinio laikraščius.

Estų kooperatyvų įstatymai. Estijoje įsigalėjo dar rusų 1917 m. III. 20. kooperatyvų įstatymas ir susikūrus nepriklausomai Estijai pradžioje buvo paliktas galioje be pakeitimų, bet jau 1919 m. buvo nustatyta kooperatyvų registracijos tvarka ir tų pačių metų gale privaloma laukujė kooperatyvų revizija. 1920 metais buvo išleistas pakeitimas nuostatų, liečiančių smulkaus kredito kooperatyvų veikimą, kuriais einant kredito kooperatyvams duota teisė daryti visas bankines operacijas. 1926 m. Estų parlamentas išleido du įstatymus, liečiančius kooperatyvų veikimą: 1. (1926. III. 26) dėl kooperatyvų ir jų sąjun-

gų registracijos ir 2. dėl laukujos revizijos. Pirmuoju įstatymu kooperatyvų revizija atimta iš Teisingumo Ministerijos ir perduota Vidaus Reikalų Ministerijai, sutinkant patiems kooperatyvams.

Dabar veikiančio estų kooperatyvų įstatymo, be jau minėtų registracijos ir revizijos ypatumų, skirtumai su mūsiškiu (apie kurį kalbėsime vėliau) šie. Registruojamus įstatymus turi pasirašyti nemažiau, kaip 3 nariai. Apeliacijos instancija prieš Vidaus Reikalų Ministeriją — vyriausias teismas. Rezervų sudarymas privalomas skiriant ne mažiau 20% gryno pelno, maksimalinis dividendas už įnašus 8%. Narių atsakomybė nustatyta trejopa: 1. įstatuose pažymėta įnašo suma, 2. įnašu ir aprėžta papildoma atsakomybė, kurios dydis gali būti nustatytas tvirta suma arba santykyje su kredito, arba keliariopai didesnė, kaip įnašas ar kaip nors kitaip; 3. įnašais ir neaprėžta nario atsakomybe visu savo turtu. Kooperatyvo su neaprėžta atsakomybe narys negali būti kito kooperatyvo su panašia atsakomybe narys.

Kiti nuostatai, išskyrus reviziją, artimi rusų 1917 m. III. 20. įstatymo nuostatams.

Be to, kooperatyvų veikimą liečia kai kurie bendri įstatymai del auksinių balansų, del mokesčių kuriuose numatyti tam tikri palengvinimai kooperatyvams.

Latvija. Kooperacijos judėjimas Latvijoje prasideda gana anksti. Pirmaisiais kooperatyvų kūrėjais čia buvo vokiečiai miestiečiai. Jie 1865 metais įkūrė pirmą tų laikų Rusijos ribose vartotojų bendrovę. Vėliau kartu su tautiniu judėjimu stiprėja ir pačių latvių kooperatinis judėjimas. Pažymėtinas yra dalykas, kad šveicariečio Z s c h o k k e's romanas „Das Goldmacherdorf" buvo išverstas į latvių kalbą (Biržų-Salų parapijos pastoriaus Lundbergo 1830 m.). Ir nors rusų valdžios trukdomas, ypač neleidžiant steigti kooperatyvų sąjungas, latvių kooperacijos judėjimas jau prieš karą gana stipriai buvo išaugęs. 1914 metais dabartinės Latvijos teritorijoje būta apie 1400. Tačiau karas rusų su vokiečiais, paskum rusų bolševikų puolimai beveik visiškai sunaikino kooperatinį judėjimą. Ir tik at-

gavus nepriklausomybę, vėl prasideda uolus kooperacijos judėjimo gaivinimas. Pradžioje 1919—21 m. trūkstant šaliai maisto bei kitų prekių labiausia kuriamos vartotojų bendrovės, vėliau kiek kredito, paskum draudimo ir pagaliau kooperatinės pieninės. 1925 metais matome jau tokį įregistruotą tų kooperatyvų rūšių skaičių: iš kurių 1928 m. I. 1 faktinai veikė.

Vartotojų bendrovių	625	302
kredito kooperatyvų	589	588
draudimo nuo ugnies	389	371
kooperatinių pieninių	599	465

Be šių keturių pagrindinių kooperatyvų rūšių Latvijoje yra dar bendro žemės ūkio mašinų naudojimo bendrovės, gyvulių kontrolės rateliai, žemės ūkio draugijos, žvejų bendrovės ir kitų nedidelis skaičius. 1926 m. I. 1 Latvijoje iš viso veikė apie 3.000 įvairių kooperatinių organizacijų.

Vartotojų bendrovės po karo pirmiausia atsigauna. Jų veikimą gali apibūdinti šie daviniai:

	B-vių skaičius	Narių jose skaičius 1000 žm.	Kapitalai 1000 lt.	Parduota pajų mil. latų	Pelnas 1000 lt.
1923	343	88,0	1.013	20,1	364
1925	325	79,8	1.679	29,5	348
1927	302	54,4	2.390	22,6	289
1929	216	40,0	2.400	25,2	350

Daugumą vartotojų bendrovių sudaro sodžiaus b-vės. 1927 m. iš bendro 302 sodžiaus buvo — 268 su 43,8 tūkstančiais narių, vidutiniškai vienai b-vei — 164, ir 34 miestų vartotojų bendrovės su 10,6 tūkst. narių vidutiniškai 1 b-vei — 312 narių. Ūkininkai bendrame narių skaičiuje 1928 m. sudaro 49,1%, sodžiaus bendrovėse — 57,8 ir miestuose — 13,4, proto darbininkai, sodžiaus bendrovėse — 6,7%, miestų — 40,1%, rankpelniai sodžiaus bendrovėse — 10,2%, miestų — 17,7. Moterų narių % bendrame narių skaičiuje — 9,8, sodžiaus — 8,5, miestų — 14,9.

1927 metais 59 vartotojų bendrovės turėjo 82 gamybos įmones, daugiausia tokių: 17 kepyklų, 10 kuliamų garniturų, 8 malūnus, 3 spaustuves, gaterius 5.

Įdomūs yra bendrovių prekių pirkimo šaltiniai:

% iš	1920	1923	1924	1925	1926	1927
Kooperatyvų Sąjungų	21,0	31,7	39,9	38,4	40,3	43,1
Gagintojų	9,6	10,1	9,5	15,9	16,8	15,1
Pirklių	57,7	54,1	47,0	42,2	40,9	49,2
Kitų	11,7	4,1	3,6	5,5	2,0	2,6

Lentelė parodo, kad įpirkimas prekių kooperatyvų sąjungose auga. Pažymėtinas faktas, kad sodžiaus vartotojų bendrovės sąjungose 1927 m. įpirko 47,7%, o miestų tik 8,8%, iš gamintojų sodžiaus bendrovės 10,0, miestų 31,2.

Įdomus yra latvių vartotojų bendrovių prekių asortimentas. Daviniai charakterizuoti tų vartotojų bendrovių veikimo pusę gauti 1927 iš 158 b-vių su 13,7 mil. latų apyvartos, iš jų 140 sodžiaus bendrovių.

	Bv-ių skaičius	Prekių vertė
	Procentais	
Koloninės prekės	93,5	43,3
Tabakas	84,9	8,8
Žemės ūkio mašinos	65,2	8,3
Trąšos	48,0	7,5
Manufaktūra	56,3	5,1
Mados ir galanterijos	64,0	2,9
Svaiginamieji gėrimai	64,0	3,6
Odos	65,5	3,7
Kitos	77,9	16,8

Latvių vartotojų bendrovės panašiai, kaip estų ir lietuvių parduoda prekes ir nenariams. 1927 metų statistikos daviniai rodo, kad

	1924	1925	1926	1927
Nariams parduota	29,3	32,7	32,9	31,7
Nenariams	70,7	67,3	67,1	68,3

Kaipo sodžiaus bendrovės parduodančius ir žemės ūkio gamybos dalykus priverstos esti pardavinėti kreditan — vekseliais, paskolų rašteliais ir vien remiantis asmenišku pasitikėjimu. Del tos pačios priežasties (sodietiškumo) daugumoje vartotojų b-vių (1927 m. iš 289 b. — 261 sodžiaus ir 28 miesto) prakti-

kuojama papildomoji narių atsakomybė už kooperatyvo pasižadėjimus. 1927 m. tos atsakomybės 1 nariui vidutiniškai išėjo 77 latai — ir ji metai iš metų turi tendencijos augti ypatingai sodžiaus vartotojų bendrovėse.

Per paskutinius 1928—1929 m. veikiančių b-vių skaičius sumažėjo, kaikurios jų likvidavosi, ypatingai miestuose, kur iš 1927 m. 41 vartotojų b-vės su 30489 nariais 1928 m. beliko 34 su 10614 narių. Bet vienkart eina ir vartotojų darbo konsolidacija bei stiprėjimas. Žlugo dauguma kooperatyvų, susikūrusių ant specifiniai pokarinių sąlygų pagrindo (privilegijų, pigių produktų ir t. t.). Gerėjimo tendenciją matome iš nuolatinio sodžiaus bendrovių apyvartų augimo (1923 — 54.550 latų, 1925 — 73.446 latų, 1927 — 73.608 latų; vidutiniškai b-vei, nors ir lėtą bet pastovų — taip pat ir vidutiniškos krautuvės sodžiaus bendrovės apyvartos augimą nuo 1923 m. — 44.208 latų ligi 1927 m. 51.924 latų. Tiesa, stipriai nukrito miestų vartotojų bendrovių apyvartos — vidut. nuo 203.844 — 1921, 179.063 — 1925 ligi 134.174 latų—1927 m.). Bet jose labiausia pasireiškė ir įvairūs kooperatinio pagrindo nesveikumai. Taip pat sumažėjo ir apyvarta 1 krautuvei nuo 84.477 latų ligi 67.087 — 1927 m.

1927 m. 302 vartotojų bendrovės turėjo 434 krautuves, 1924 m. 342 b-vės turėjo 471 krautuvę. Koncentracijos dėsnis maža tepastebimas.

Vartotojų bendrovių sąjungos. Latvių vartotojų bendroves dabartiniu laiku jungia dvi sąjungas—Centrala Savieniba „Konsums“ ir „Latvijas Pateratąju Biedribu Savieniba“. Iš jų seniausia ir stipriausia yra „Konsums“ — stambiausia Latvijos centralinė kooperatinė organizacija. Jos veikimo pradžia siekia 1907 m., kada 35 vartotojų bendrovės susitarė prie Rygos centralinės žemės ūkio draugijos įkurti skyrių ir per jį pirkti žemės ūkio mašinas, trąšas ir kitus panašius dalykus. Karas jos plėtimąsi sukliudė. 1917 metų tampa „Konsums“ savarankišku ir stipriai pradeda plėstis valstybės remiama (Amerikos prekėms) ir išauga į vieną iš stambiausių Latvijos verslamonių.

Jos uždavinys einant 1921 metais priimtais įstatais: jungti kooperatyvus, ypač žemės ūkio idėjiniams ir ekonominiams reikalams ir bendrų interesų atstovybei. Valdomuosius jos organus sudaro: visuotinas susirinkimas — jo renkama 3 metams priežiūros taryba iš 21 ir valdyba iš 6 narių. Valdybos ir priežiūros tarybos pirmininkas yra tas pats asmuo. Valdyba techniškiems reikalams sudaro iš skyrių vedėjų — vedamąją kolegiją. Visuotinas susirinkimas renka revizijos komisiją. Valdybos nariai įeina į priežiūros tarybą.

„Konsum'o" prekybinės operacijos apima tiekimą bendrovėms vartojamų dalykų ir žemės ūkiui reikalingų daiktų ir supirkimą žemės ūkio produktų. Be paprastų operacijų pradžioje pokarinio veikimo „Konsums" užsiėmė tiekimais kariuomenei reikalingų dalykų ir žemės ūkio gamybos įmonių organizavimu. Stambiausios iš tų įmonių yra kiaulių skerdykla Rygoje ir linų apdirbimo įmonė Strenčiuose, ten pat sėklų valymo įmonė. Be to, „Konsums" turi druskos malūną, sėmenų išspaudų malūną, kaulų malūną.

„Konsums" prekių įvežimas 1928 m. sudarė 2,42% viso atrodo. Per savo 12 skyrių „Konsums" 1927 m. pardavė 12,2 mil. latų, 1928 — 14,4, 1929 — 15,3 mil. Ūkiškos sąlygos privertė 1928 m. atidaryti tris skyrius mažmenų prekybai (Salduse, Bauske ir Kabile) — ligi ten susidarysiančios pajėgios vartotojų bendrovės.

„Konsumo" prekių įvežimas 1928 m. sudarė 2,42% viso Latvijos importo; bekono eksportas sudaro 84% bendro eksporto.

„Konsumo" nariais daugiausia yra vartotojų bendrovių (1928. I. 1) 215, žemės ūkio draugijų — 95, pienininkystės bendrovių — 62, kredito b-vių — 24, kitų — 6. Iš viso 1928. I. 1. turėjo 402 narius.

Be ekonominio darbo „Konsums" plačiai užsiima savo kooperatyvų instruktavimu, revizavimu bei propaganda. 1928 m. turėjo 10 instruktorių, kurie aprevizavo 347 kooperatyvus, rengė paskaitas, leidžia savaitraštį „Kopdarbiba", rengia tarnautojams kursus.

Antroji vartotojų bendrovių sąjunga — „Latvijas Pateretaju Biedribu Savieniba“ įkurta 1924 m. kaip atskala kairiojo sparno, kuris atstovavo darbininkų kooperatyvus ir nebuvo patenkintas „Konsums“, kaip ginančiu ūkininkų-gamintojų reikalus. Ir ji save laiko politiniai neutraline ir stengiasi patraukti į kooperacijos judėjimą darbininkus. 1928 metais turėjo savo nariais 29 bendroves su 4000 narių. Apyvarta siekė 1035 tūkst. latų, balansas 1928 I. 1 siekė 445 tūkst. latų. Sąjunga užsiima kooperacijos propaganda, leidžia savo organą „Kooperators“.

Kredito kooperatyvai. Pirmas latvių kredito kooperatyvas Latvijoje įkurtas 1874 m. Ligi prasidedant didžiajam karui kredito bendrovėms daug kliudė draudimas sukurti savo centralinę organizaciją. Dauguma latvių kredito kooperatyvų buvo vad. taupmenų skolinamosios bendrovės. Karo ir komunistų antplūdžio metu visos kredito bendrovės žlugo, ir tik Latvijos nepriklausomybės laikais vėl pradeda atsigauti, nors ir ne taip sparčiai, kaip vartotojų bendrovės, nes tam kliudė valiutos nepastovumas ir kapitalų stoka.

Iki 1929 m. sausio m. 1 dienai Latvijoje veikė 591 kredito kooperatyvas su 180.876 nariais. Ypatingai daug kredito kooperatyvų Rygoje, būtent: 114. Paskutiniais metais į kredito kooperatyvus stoja daug naujakurių. Vienam kredito kooperatyvui vidutiniškai išeina 294 nariai.

Iš bendro skaičiaus 588 (1927 m.) kredito kooperatyvų — 386 yra sodžiaus ir 202 miestų.

588 kredito kooperatyvų balansų santrauka 1928 m. taip atrodė (1000 latų): (Žiūr. balansą 185 p.).

Nors ir kredito kooperatyvų steigime buvo jaučiama pokarinių atrūgų, bet įkūrus revizijos sąjungą, tie nenormalumai pašalinami ir kredito kooperatyvai turi tendencijos gražiai plėsti savo veikimą. Jų narių sudėtis labai įvairi, bet daugumą narių sudaro ūkininkai. Pažymėtinas taip pat faktas, kad, išskyrus stambesnius miestus, labai retai kur yra dvi lygiagrečiai veikiančios bendrovės. 1927 metais kredito kooperatyvai, Latvijos Banko spaudžiami, turėjo sumažinti dis-

Aktyvas:		Pasyvas:	
Kasa	1324	Įnašų kapitalas . . .	9650
Einamos sąskaitos . .	3327	Atsargos	3054
Vertybės popieriai . .	694	Einamos sąskaitos . .	9266
Paskolos	68138	Neterminuoti indėliai .	8223
Nekilnojamas turtas. .	3488	Terminuoti indėliai . .	5970
Inventorius	574	Perdiskontuoti vekseliai	19535
Palūkanos	170	Specialinės ein. s-tos .	18639
Nuostoliai	710	Skolos	2932
Kiti aktyvai.	3701	Palūkanos, komisijos .	657
		Grynas pelnas . . .	823
		Kiti pasyvai	3374

Balansas . . . 82129 tūkst. latų.

konto procentą. Pradžioje tai sudarė tam tikrų kliūčių, bet nuostolių didesnių nesudarė. 1928 m. % buvo nuspaustas ligi 8%. Lėšų šaltinius sudaro indėliai, Latvijos Bankas, iš dalies Finansų Ministerija ir centralinis finansinis kredito kooperatyvų centras — Latvijas Tautas Banka.

Tarpininkavimo operacijomis kredito bendrovės neužsiima.

Centraliniu kredito kooperatyvų organu — ir finansiniu ir idėjiniu—yra ką tik suminėtas Latvijas Tautas Banka (LTB), jei neminėti 25 b-vių vokiečių ir 31 žydų, kurie turi savo idėjinius ir ekonominius centrelius. LTB pradėjo veikti 1921 m. Jame dalyvauja ne tik kredito kooperatyvai, bet ir kitų rūšių kooperatyvai, be to, kultūrinės organizacijos ir savivaldybės. 1928. I. 1 LTB turėjo nariais 634 kooperatyvus, iš jų 343 kredito bendroves ir 184 vartotojų b-ves, 100 kultūrinių organizacijų ir 231 apskričių, valsčių ir miestų savivaldybes — iš viso 965 narius, kurie turi išpirkę 14000 akcijų su 1314 balsų; balsų daugumą turi kredito ir vartotojų bendrovės ir valsčių savivaldybės. 1927 m. balansas siekė 3245 tūkst. latų. 1928—4325, 1929—5260.

Bankas laiko 5 instruktorius, kurie daro revizijas, leidžia specialų kredito kooperatyvams organą. 1927 m. turėjo 26 tarnautojus.

Kairiojo sparno (socialdemokratų) kooperatyvus jungia 1924 metais įkurta — Latvijas Kreditkooperativu Savieniba, kuri 1928 met. savo narių tarpe turėjo 66 kredito kooperatyvus, 5 vartotojų bendroves ir 3 kit. — iš viso 74 kooperatyvus. 1928. I. 1. balansas siekė 289 tūkst. latų. Ir ši organizacija laiko instruktorių ir atlieka savo narių revizijas.

Žemės ūkio kooperatyvai, be ūkininkų vartotojų ir kredito kooperatyvų su jų centralinėmis organizacijomis, Latvijoje yra specialūs ūkio kooperatyvai, iš kurių svarbiausis rūšys šios: kooperatinės pieninės, žemės ūkio mašinų naudojimo bendrovės, žemės ūkio draugijos, gyvulininkystės bei bitininkystės draugijos.

Kooperatinės pieninės jau prieš karą pradeda atsirasti (1909). Nepriklausomoje Latvijoje jos pradeda atgyti po karo žaizdų pradedant 1922 metais. 1927 metais jų būta įregistruotų 706 (steigimas taip ėjo: 1921—8, 1922—218, 1923—252, 1924—48, 1925—72, 1926—67, 1927—41). Faktinai veikė 1927. I. 1 — 449 ir 1928. I. 1 465 su 21766 nariais (1924—9,4 tūkst., 1925—11,3 tūkst., 1926—16,4 tūkst., 1927—20,4 tūkst.). Viena kooperatinė pieninė teko 1928 m. 141 ket. kil. Iš viso pieno statytojų per 1928 m. maksimum būna 39275 ir minimum 22116. 1927 metais iš 465 kooperatinių pieninių 213 turėjo po vieną įmonę pienui priimti, 114 po 2, 66—3, 71— daugiau kaip tris, iš viso — pienui priimti punktų (su pačiomis pieninėmis) buvo 1019 iš jų 322 rankiniai, 23 maniežais, 12 elektra, 5 vandens jėga, 31 garo, 159 motorais. Kooperatinių pieninių įmonėse dirbo iš viso kalbamais metais 1873 žmonės: po 1—33, 2—129, 3—107, 4—68, 5—31, daugiau kaip penki 96.

	B-vių skaičius	Surinkta pieno mil. kg.	Pagaminta sviesto 1000 kg.
1929	470	305,4	12,506
1927	465	273,7	11,117
1925	422	172,0	6,957
1923	319	64,8	2,658

Pažymėtinas faktas, kad latvių kooperatinių pieninių perdirbamas pieno kiekis nuolatos auga, taip pav. 1927 metais jau

būta 8 pieninių, jos gavo daugiau per 3 mil. kg. pieno, 16—nuo 2 mil. — lig 3 mil. kg., 46—nuo 1 mil—2 mil. kg. 1927 metais už pristatytą pieną sumokėta 33,6 mil. latų, o už perdirbtus produktus gauta 39,8 mil. latų

Kooperatinių pieninių centras — Latvijas Piensaimniecibas centrala savieniba — (LPCS) įkurta 1921 metais, kaip vienintelė kooperatyvų pieninių organizacija, jei neskaityti, kad ir „Konsums“ užsiima sviesto eksportu. LPCS uždavinys ne tik eksportuoti sviestą ir sūrį, bet ir rūpintis pieno ūkio kėlimu ir pieninių organizavimo bei instruktavimo darbais.

Jos veikimas taip atrodo:

	1923	1925	1927	1929
Narių skaičius	129	222	309	340
Pagaminta sviesto mil. kg.	6,7	19,2	24,6	26,5
% bendro sviesto eksporto	65,8	61,10	54,44	60,3
Pieno statytojų skaičius	—	98,50	—	—

Iš atskirų kooperatyvų rūšių kooperatinės pieninės Latvijoje savo apyvartomis užima pirmą vietą.

Žemės ūkio mašinų naudojimo bendrovių 1927 metų gale būta 316 registruotų, iš kurių veikė 151 su 2759 nariais ir 509.669 latais įnašų kapitalo. Dauguma jų sukurtos kuliamomis mašinomis bendrai naudotis (105), 28 turi gaterius, skiedrų ir guntų mašinas, fuktelius, trierius ir t. t.

Iš kitų žemės ūkio kooperatyvų reikia suminėti Centralinę linų augintojų draugiją, kuri 1928 m. jungė 62 organizacijas, prie 17 iš jų yra 19 linams priimti punktų, daro bandymus linų kultūrai plėsti bei tobulinti. Toliau eina žemės ūkio draugijos, kurių uždavinys yra kelti žemės ūkio kultūrą. Ūkiškomis operacijomis užsiima tik maža jų dalis. 1927 metais jų buvo registruotų 410, bet didesnės gyvybės nerodo. Tačiau svarbiausia žemės ūkio kultūros našta tenka „Latvijas Lauksaimniecibas centralbiedriba“, kuri 1928 m. jungė 451 žemės ūkio kooperatyvus — 204 žemės ūkio draugijas, gyvulininkystės 112, pieninių 66, melioracijos 19 ir po kelias kitų rūšių. Ji yra valstybės šelpiama ir varo

platų žemės ūkio kultūros darbą. Artimai su sodžiaus kooperatyvų veikimu susijęs ir savitarpio nuo ugnies draudimo bendrovių veikimas, kurių 1927 m. veikė 389 su 67,5 tūkst. narių. Jos yra susijungusios į savo perdraudimo sąjungą „Savstarpejas ugunapdraušinašanas centrala Savieniba". Be to, ši sąjunga apima ir kitus kooperatyvus, kurių turtą draudžia. 1928 metais įvestas gyvulių draudimas. 1928 m. I. 1 bendra premijų suma pasiekė 212,4 mil. latų. Yra trys bendrovės, kurios draudžia gyvybę.

Iš kitų latvių kooperatyvų rūšių tenka pažymėti žvejų centralinę bendrovę su 59 bendrovėmis. Be šių yra dar po keletą ir kartais kelias dešimtis įvairiausiems tikslams įsteigtų kooperatyvų, apie kurių veikimą latvių „Latvijas Koperacijas Gada Gramatoje" žinių nėra.

Iš čia duotos Latvijos kooperatyvų veikimo apžvalgos matome, kad latviai turi, palyginti, stiprų ir plačiai išsišakojusį kooperacijos judėjimą.

Belieka paliesti dar bent trumpai centralinius visų kooperatyvų organus ir Latvių kooperatyvų įstatymus.

Vyriausiu latvių kooperatyvų organu yra kooperatyvų taryba, „Latvijas Kooperativu Kongresu Padome", kurios uždavinys derinti kooperacijos veikimą, kviesti kooperatyvų kongresus, atstovauti kooperatyvus šalies vietoje ir užsienyje, rūpintis kooperatyvų įstatymais ir apskritai visais su kooperatyvų klestėjimu susijusiais reikalais. Dalį narių į Padomę renka kooperatyvų kongresai, dalį deleguosa centralinės kooperatyvų organizacijos.

Ir iš tikrųjų Padome pasistatytus uždavinius sėkmingai atlieka. Ji laiko 3 instruktorius, kurie revizuoja kai kurias kooperatyvų rūšis, ypatingai bendro žemės ūkio mašinų naudojimo. Išleidžia puikų kooperatinės statistikos leidinį „Latvijas Kooperacijas Gada Gramata", kooperatyvų kongresų bei konfederacijų protokolus. Savo darbams nuveikti dalį lėšų gauna iš valstybės.

Latvių kooperatyvų įstatymo pagrindu padėtas su kai kuriais pakeitimais vad. Kerenskio rusų kooperatyvų

įstatymas (1917. III. 20). Čia pažymėsiu tik kai kuriuos skirtumus nuo mūsiškio įstatymo.

Latvių įstatymas leidžia sutikus b-vei perleisti nariui įnašus kitam asmeniui; kategoriškai nustato, kad likviduojant kooperatyvą jo savų kapitalų likučiai privalo būti perduoti tik kooperatiniams arba visuomeniškiems reikalams, kooperatyvai registruojami apygardos teismuose, apeliacijos instancija — apeliacinis teismas ir kasacijos senatas; nustato privalomą 20% iš gryno pelno skyrimą į atsargos kapitalą ligi įstatuose pažymėtos sumos ir aukščiausia 8% už įnašus. Greta su kalbamu kooperatyvų įstatymu (1919. IX. 5) veikia dar rusų įstatymas iš 1917. VII. 21 — apie kooperatyvų ir jų sąjungų registraciją ir 1917. VIII. 1. apie kooperatinių organizacijų kongresus. Pirmasis smulkiai nustato kooperatyvų registracijos tvarką. Registre privalo būti registruojami atskirame registro lape, kuriame paprastų datų dar įrašoma skyrių atidarymai ir uždarymai, taip pat vedamas sąjungų narių sąrašas.

Antras įstatymas, nors juridiniai veikia, bet faktinai kooperatyvai savo centralinę tarybą yra sudarę ne juo remdamiesi, bet įstatymu apie bepelnes draugijas.

Kadangi 1919. IX. 5 įstatymas nepakankamai nustato kooperatyvų revizijos tvarką, tai 1924 m. seimo atostogų metu buvo kooperatyvų įstatymo kai kurie papildymai ir pakeitimai, einant kuriais kredito kooperatyvai pavesti Finansų Ministerijos kontrolėn. Nors faktinai finansų ministeris ta teise neišnaudojo, bet kooperatyvai traktavo jį kaip kėsinimąsi į savo teises ir pasistengė išleisti per seimą įstatymą, kuriuo einant kooperatyvų kontrolė atiduodama patiems kooperatyvams. Tuo būdu atsirado 1927 m. VI. 16 „įstatymas apie kooperatyvų reviziją ir jos sąjungas", kuris nustatė privalomą kooperatyvų reviziją bent vieną kartą per metus. Vyriausiu revizijos organu įstatymas numato „Kooperatyvų Revizijos Tarybą", sudaromą iš teisingumo ministerio ar jo pavaduotojo, po vieną atstovą iš finansų ir vidaus reikalų ministerijos, Latvijos Banko ir taip pat po 1 atstovą nuo organizacijų ir sąjungų turinčių teisės daryti reviziją. Per 6 mėnesius įstatymą

išleidus visi kooperatyvai turėjo pasisakyti, kurios revizijos organizacijos priklausys. Priešingu atveju revizorius skiria pati taryba. Kooperatyvų Revizijos Taryba turi teisės atimti revizijos teises iš organizacijos, kuri nesilaiko įstatymo nuostatų arba nepajėgia atlikti revizijos darbo. Latvių kooperatininkai tokį revizijos sutvarkymą laiko patenkinamu.

Literatūra. Estija. Le Movement Coopératif en Estonie 1924. Tamanno straipsnis IHG „Estland". A. Kasko pranešimas III Baltijos Valstybių Kooperatyvų Konferencijai. Bank of Estonia. Economic Bulletin. Nr. 11. 1929. Straipsniai apie Estų kooperacijos judėjimą įdėti į „Internationale genossenschaftliche Rundschau" 1926, nr. 6. 1929 m. Nr. 1.

Latvija. Aperçu du movement cooperatif en Latvie. 1924. Riga. V. Silino straipsnis IGH. Letland. Bergio straipsnis Inter. Genossen. Rund. 1928. Latvijas Gada Gramata 1929. Kooperacija v Latyšskom krajie do Velikoj Evropeijskoj voiny. Kom. inž. E. I. Laursona, Riga, 1917. Ed. Balodis. Kooperacija Latvija, Riga. 1928. K. Purinš, Doc. Kooperativais un tirdeeciskais kredits Latvija. Riga 1920. Rokas Gramata Pateretaju kooperacijas darbiniekiem sastadijis A. Zarins.

Lietuva.

Kooperacijos judėjimas prieš didįjį karą. Kooperacijos judėjimo atsiradimas. Vartotojų bendrovės prieš didįjį karą. Pirmieji mėginimai kurti vartotojų bendroves. Vartotojų bendrovių skaičius prieš karą. Vartotojų bendrovių padėtis 1912 metų anketos daviniais. Mėginimas kurti vartotojų bendrovių Sąjungą. Vilniaus draugija kooperacijai remti „Bendrija". Vartotojų bendrovių likimas didžiojo karo metu.

Kredito kooperatyvai prieš didįjį karą. Taupmenų skolinamosios bendrovės. Kredito bendrovės. Gminų taupmenų skolinamosios kasos. Bendruomenių taupmenų skolinamosios kasos. Kredito kooperatyvai didžiojo karo metu.

Žemės ūkio kooperatyvai prieš didįjį karą. Žemės ūkio draugijos ir ūkio rateliai. „Žagrė". Pirmosios kooperatinės pieninės.

Kooperacijos judėjimas Nepriklausomoje Lietuvoje. Prekybos ir Pramonės Ministerijos kooperatinė programa. Kooperacijos Departamento veikimas. Kooperacijos bendroviu ir jų sąjungų įstatymas 1919 m. I. 30. Kooperatyvų kūrimosi skaitmenys nuo 1919 m. ligi 1929 m.

Vartotojų bendrovės. Jų funkcijos ir struktūra. Kooperacijos bendrovių sąjungos. Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjunga.

Kredito kooperatyvai. Jų tipai. Struktūra. Operacijos. Ūkininkų bankų veikimas. Miestų kooperatyvai (žydų liaudies bankai).

Valsčių ūkininkų taupmenų skolinamosios kasos. Valstybinės lėšos kredito kooperatyvų pagrindiniam kapitalui sudaryti. Lietuvos Kooperacijos Bankas. Jo struktūra ir veikimas. Ūkininkų Centralinis Bankas. Žydų Liaudies Bankų Sąjunga. Klaipėdos krašto kredito kooperatyvai.

Žemės ūkio kooperatyvai. Žemės ūkio draugijų atsiradimas ir jų funkcijos. „Lietūkis". Jo funkcijos bei struktūra. Kooperatieniės pieninės. Jų struktūra. Kooperatinių pieninių centralinės organizacijos. Centralinė Lietuvos Pieno Perdirbimo Bendrovių Sąjunga „Pienocentras".

Kooperatinis draudimas. Kitos kooperatinės organizacijos.

Lietuvos kooperatyvų kongresai ir atstovybės. Lietuvos Kooperatyvų Taryba.

Lietuvos kooperatyvų įstatymai. Registracijos tvarka. Nuostatai dėl kooperatyvų kapitalų, dividendo. Narių teisės bei pareigos. Narių atsakomybė už bendrovės pasižadėjimus. Bendrovės reikalų tvarkymas. Bendrovės likvidavimas. Nuostatai reguliuoją sąjungas. Seni rusų įstatymai reguliuojantieji kredito kooperatyvų veikimą. Kooperatyvų mokesčiai.

Kooperacijos judėjimas prieš didįjį karą. Moderniško kooperacijos judėjimo daigus dabartinės nepriklausomos Lietuvos ribose randame jau, palyginti, gana senai. Kaip ir vakarų Europoje, pirmieji bandymai steigti kooperatines bendroves išdygsta iš geraširdžių žmonių pastangų rūpintis savo silpnesniaisiais artimais. Taip jau XVIII a. antroje pusėj dvarininkai (Czartoryskiai, Oginskiai, Tyzenhauzas ir kit.) pradeda steigti paskolų kasas bei javų sandėlius ūkininkams padėti. Bene kaip tokių kasų likutį tenka laikyti ir Rietavo valsčiaus banką, minimą dar 1855 m.

Tikrosios šių laikų prasme kooperatinės organizacijos pradeda atsirasti, kaip matyti iš Peterburgo sodžiaus taupmenų skolinamųjų ir pramonės bendrovių komiteto sąrašo, jau 1869 m., kai Vilniuje teismo teismo institucijų valdininkai įkūrė vartotojų bendrovę. Taip pat anksti įsikūrė dvarininkų žemės ūkio draugija Kaune. Pirmoji taupmenų skolinamoji bendrovė įsikūrė 1871 m. Tačiau visos šios pirmosios kooperatinės organizacijos buvo kuriamos daugiausia valdininkų-atėjūnų arba dvarininkų, kurie su platesniais liaudies sluogsniais maža turėjo bendro. Kooperacijos judėjimas su liaudim pradedamas rišti tik devyniasdešimtaisiais pereito amžiaus metais. Kadan-

gi vartotojų bendrovės Lietuvoje pirmutinės apėmė platesnius visuomenės sluogsnius, tai nuo jų ir pradėsim.

Vartotojų bendrovių kaip organizacijų, kuriose pradėjo dalyvauti lietuviškos gyventojų masės, atsiradimas surištas su dvarininko I. Ivanavičiaus veikimu, kuris bene 1881 metais įsteigė Kelmėje vartotojų bendrovę, vėliau tokias pat bendroves Kražiuose ir Raseiniuose. Apie tų bendrovių veikimą pats I. Ivanavičius taip rašo: „Nariais buvo išimtinai valstiečiai-ūkininkai. Prie visų tų vartotojų b-vių krautuvių buvo užvažiuojamieji namai, nes tuomet buvusios žydų karčiamos labai demoralizavo žmones. Atsimenu, kad viename iš namų įsakiau iškabinti lietuvišką parašą: «Linksmu laiku vartoket, bet sumianės nenustokit». Valdžios parėdymu, kuri nežinau dėlko tame matė kažką baustina, priverstas buvau parašą nuimti". Visus reikalus tų b-vių vedė pats jų steigėjas. Tos krautuvės, anot I. Ivanavičiaus, laikėsi apie 10 metų. Jose neva buvę surinkta apie 50 tūkst. rub. kapitalų. Krautuves teko likviduoti dėl stokos sąžiningų vedėjų, iš pardavimo prekių kreditan ir del konkurencijos iš privatinių krautuvininkų. Tų bendrovių įstatai buvo pagaminti pačio I. Ivanavičiaus. Pelnas buvo dalinamas pagal įnašus ir tas rodė, kad tai buvo bendrovė savotiško tipo. Ivanavičius rūpinęsis, kaip pats sako, ir žemės ūkio kooperatyvų steigimu. Įsteigęs valstiečių ūkininkų bendrovę apdraudimams priimti nuo ugnies, 1881 m. įkūręs taupmenų skolinamąją bendrovę, kuri išduodavo ligi 250 tūkst. rub. paskolų. Bendrovė pradžioje buvo Pagojuje, vėliau buvo perkelta į Kelmę. 1906 m. Ivanavičius pradėjęs steigti ūkio ratelius Raseinių apskr. Kelmėje ūkio ratelis buvo įkurtas jau 1906 m.; iš viso buvo įsteigta apie 30 ratelių. Vėliau Ivanavičius persikėlė į Zarasų apskritį, kur darbavosi, kaip Kauno ūkio Draugijos instruktorius.

I. Ivanavičius prisipažįsta, kad jį paskatino užsiimti kooperacija jo kelionės po Vakarų Europą — Daniją, Vokietiją, Šveicariją. Be to, kaip motyvas steigti vartotojų bendroves tarnavo ir noras sukurti „krikščionišką prekybą".

Tarp kita ko tas pats Ivanavičius buvo steigėjas ir raseiniškių dvarininkų pieninės „Birutės“ 1889 m.

Po Ivanavičiaus epizodo vartotojų bendrovių steigimas atgyja Pakūršėje, kur Pebiržėje (vadinamoj ir Rastauskine) kun. Dargužis ir dvarininkas Č. Kamarauskas 1889 m. rudenį įsteigia vartotojų bendrovę (vadino ją „biedriba“). Galimas daiktas, kad čia turėjo įtakos jau pirmiau latvių pusėje paskleistos kooperacijos idėjos. Tos bendrovės nariais daugiausia buvo moterys. Nariai mokėjo įnašus ir galėjo dėti indėlius. Bendrovės krautuvė buvo atidaryta savuose namuose. Namai stovėjo bažnytinėje žemėje. Kadangi Pabiržės parapija turtinga, o bažnytkaimyje buvo tik 3 krautuvės, tai bendrovei prekyba sekėsi. Sunku pasakyti, kiek Pabiržės bendrovė turėjo įtakos į vartotojų bendrovių kūrimąsi kitose vietose, tačiau viena reikia pasakyti, kad ligi 1904 metų vartotojų bendrovių skaičius Lietuvoje nebuvo didelis. Ir tik po 1904—5 metų vartotojų b-vių skaičius stipriai pradeda augti. Kauno ir Suvalkų gub. 1905 m. įsikuria 31 b-vė, Vilniaus ir Gardino — 3, 1907 metais K.-S. — 21; V.-G. — 2; 1908 m. K.-S.—22; V.-G. — 9; 1911 m. K. — 9; V — 1; 1912 m. K.-S. — 16; V.-G. — 11; 1913 m. K.-S. — 10; V.-G. — 7. Greta besikuriančių bendrovių buvo tokių, kurios ir likvidavosi, kartais nepradėję net ir operacijų. Bendrų davinių apie lietuvių vartotojų bendroves ligi 1911 metų taip kaip ir nėra. 1913 m. Kauno gub. būta: 104 vartotojų bendrovių, Suvalkų gub. 17 (Mariampolės ap. 4, Vilkaviškio 4, Naumiesčio 3, Suvalkų 1, Kalvarijos 2 ir Seinų— 3), neskaitant „Žagrės“ su jos skyriais. Vilniaus gub. lietuviškose dalyse — 18. Tai su įsiregistravusiomis 1913 ir 1914 metais turėsime apie 150 įregistruotų vartotojų bendrovių. Steigimo skaičiai rodo, kad vartotojų bendrovių augimas ėjo kartu su spaudos draudimo panaikinimu ir šiokių tokių laisvių atgavimu po 1905 metų revoliucijos.

1908 m. sukurto Vilniuje D-ro A. Domaševičiaus iniciatyva „Vilniaus Kooperatorių Būrelio“ pastangomis pradėta rinkti anketomis medžiaga apie lietuvių vartotojų bendroves. Po bene trijų bandymų tepavyko surinkti davinius už 1911

metus. Buvo išsiųsta 109 anketos lapai ir gauti atsakymai iš 52 vartotojų bendrovių. Tie daviniai buvo išleisti 1912 m. kun. F. Kemėšio, dabartinio Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijos profesoriaus, vardu — „Vartotojų bendrovės pagal 1912 anketos. Vilnius 1912 m.“ Iš tų davinių matome, kad 1911 m. 52 bendrovėse būta 8193 narių arba vidutiniškai vienai b-vei 158 nariai. Ligi 100 narių turėjo 13, nuo 101 iki 200 — 26 b-vės; nuo 201 iki 300 — 12 b-vių; 1 b-vėje 390 ir 1 — 401. Stojamasis nario mokestis svyravo tarp 50 kap. ir 3 rub. Narių įnašai tarp 3 — 10 rub. Visos 52 bendrovės įnašų kapitalo turėjo 188.785 rub. vidutiniškai 1 b-vė 3630 rub. arba vienam nariui 22,9 rub. įnašo. Visų 52 b-vių apyvartos siekė 1.064.429 rub., 7 apyvarta siekė ligi 10.000 rub., 20 ligi 20.000 rub., 20 b-vių ligi 30.000 rub. ir 5 daugiau kaip 30.000 rub. Vidutinišką 1 b-vei apyvartą sudarė 20.469 rub. 48 bendrovės 1911 m. turėjo 34.217 rub. pelno, 3 b-vės turėjo nuostolių. Už įnašus vidutiniškai mokėjo 5⅓%. 25 bendrovės išdavė dividendus už įpirkimą nuo 3% — 8%. Valdybos sudėtis prieškarinių vartotojų b-vių taip atrodė: iš 265 valdybos narių 36% buvo ūkininkų, 25% kunigų, dvarininkų 13%, gydytojų 4%, vargoninkų 4%, valdininkų 3,5%, aptiekininkų 2%, miestiečių 2%, liaudies mokytojų 2%, amatininkų 2, likusioji dalis tenka įvairių profesijų žmonėms. 52 bendrovėse buvo 180 tarnautojų. Krautuvių vedėjai gaudavo nuo 18 — 50 rub. algos ir kaikuriose bendrovėse dar įvairių priedų.

Visų vartotojų b-vių apyvarta 1909 metams apytikriai buvo skaitoma arti 2 mil. rublių.

Atsiradus didesniam vartotojų bendrovių skaičiui, pradedama rūpintis ir jų sąjungos bei didmenų bendrovės organizavimu. Pirmutine rimtesne pastanga tuo reikalu tenka laikyti 1907 m. sukviestą suvažiavimą Kaune, kuriame kun. P. Januševičius patiekė sąjungos įstatų projektą su veikimo sritimis Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gub. Kauno lenkų dvarininkų sindikatas siūlė sudaryti prie jo tam tikrą skyrių, kuris aprūpintų vartotojų bendroves. Bet lietuviams (D. Šidlauskui) pasipriešinus tas sumanymas atkrito. Nors Kauno ir Vil-

niaus gubernatoriai sutiko leisti įsisteigti sąjungas, bet neva Kauno sindikato atstovams painformavus Varšuvos gen.-gubernatorių, kad lietuviai, apimdami 3 gub., siekia tautinių uždavinių, leidimas nebuvo duotas (Žiūrėk „Talka“ 1927 Nr. 1, 8 pusl.). Bet ir susiaurinus veikimo plotą leidimas nebuvo gautas. 1909 metais D. Šidlauskas bandė savo rizika įsteigti privatinę agentūrą bendrovėms aprūpinti prekėmis. Bet platesnio pritarimo nerado. Po to nebuvo daryta bandymų kurt savo sąjungą, nors ir nemesta vilties, bet buvo disputuojamas klausimas, ar reikia dėtis prie Maskvos Vartotojų Bendrovių Sąjungos, ar pritarti jos agentūros įsteigimui (vartotojų b-vių suvažiavimas Daugpilyje 1911 m., kuris principialiai pasisakė už agentūros atidarymą).

Iš jau minėtos anketos matome, kad 35 bendrovės nepriklausė jokios centralinės organizacijos, 7 buvo Maskvos Sąjungos nariai, 6 — Latvių Ekonomiškos b-vės, 4 — Liepojaus „Konsumo“.

Prieškarinių lietuvių vartotojų bendrovių reikalus bandė aprūpinti 1909 metais sukurta „Vilnaus Draugija Kooperacijai remti“, kurios uždavinys buvo teikti kooperatyvams informacijų, aprūpinti instruktoriais, tarpininkauti ieškant bendrovėms vedėjų. Ta draugija išleido porą brošiūrų ir lietuvių kalba. 1911 m. Vilniuje buvo pradėtas leisti Kooperacijos reikalams mėnesinis laikraštis „Bendrija“, kuris ėjo ligi 1913 m. galui. Čia jau reikia pastebėti, kad kooperacijos reikalai gana uoliai buvo gvildenami visoje prieškarinėje lietuvių spaudoje pradedant „Lietuvių Laikraščiu“ Petrapilyje.

Vartotojų bendrovių Sąjunga tepavyko įkurti 1915 m. Šiauliuose, vardu „Kooperatorius“. Juridinė jo forma buvo — savotiška bendrovė, kurios nariais tegalėjo būti atskiros vartotojų bendrovės. Bet dėl karo įvykių „Kooperatoriui“ pradėti operacijų nepavyko.

Prasidėjus karui didelė didžiuma vartotojų bendrovių buvo įvairiais būdais sunaikinta. Beliko vos keliolika, kurios gana skurdžiai palaikė savo gyvybę sunkiose karo okupacijos ūkio sąlygose. Gal kiek geriau sekėsi inteligentų veda-

moms „Vilniaus" lietuvių vartotojų bendrovėms. Bandymai okupacijos metu kviesti kooperatyvų suvažiavimai nepavyko, negavus iš okupacinės valdžios leidimo.

Prieškarinėms lietuvių vartotojų bendrovėms daug kliudė plėstis ne tik nebuvimas centralinės organizacijos, bet dėka tam iš dalies netobulas reikalų vedimas: prasiskolinimas, netinkami ir nepritvrę vedėjai, kooperacijos propagandos stoka. Tačiau prieškarinis vartotojų bendrovių judėjimas turėjo tą naudą, kad tų laikų mūsų veikėjai jų darbą laikė daug svarbesniu, kaip dabartiniais mūsų laikais.

Kredito kooperatyvai, kaip jau sakyta, pradeda kurtis 1871 metais ir iki 1889 m. jų įsikuria 31 (Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gub.). Po to steigimas sustoja ligi 1898 m., kai vėl vienas kitas įsisteigia. Daugiausia pradeda steigtis po 1905 m. judėjimo. A. Prūso daviniais (Bankai ir Kreditas Lietuvoje iki 1915 m. 1926 m.) taupmenų skolinamųjų bendrovių 1915 m. Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gub. būta 155. Be to, išleidus Rusijoje 1895 m. tam tikrą įstatymą, buvo sudarytas naujas kredito kooperatyvų tipas — vad. kredito bendrovė — be įnašų su teise gauti pagrindinį kapitalą ligesniam laikui. Lietuvoje kredito bendrovės pradeda atsirasti nuo 1907 metų ir ligi 1915 metų jų skaičius pasiekia 52. Prieš pat karą Kauno guber. buvo 61 taupmenų skolinamoji bendrovė ir 7 kredito; Vilniaus gubernijoje 65 taup. skol. ir 45 kredito. Iš veikusių prieš karą Lietuvoje (Kauno, Suvalkų, Vilniaus gub.) 155 bendrovių seniausia buvo Pabiržės, įkurta 1871 m.

Taupmenų skolinamųjų bendrovių veikimą gali apibūdinti šie iš A. Prūso paimti daviniai:

	Vilniaus	Kauno	Suvalkų
	1000 rub.		
Kapitalai a) įnašų	379,7	782,0	196,7
b) skolinti	22,7	21,4	3,0
c) atsargos	70,4	331,5	19,1
Indėliai	1408,6	3290,6	1002,3
B-vės skolos	145,5	187,5	19,5
Paskolos nariams	1680,0	3418,7	916,6

Balansų suma	2173,0	4825,9	1309,5
Narių skaičius (tūkst.)	29,1	30,0	7,8
Bendrovių skaičius	65	61	29

Taupmenų skolinamųjų bendrovių veikimas buvo reguliuojamas keletą kartų keičiamais normaliniais įstatais. Tikslas taup. skol. b-vės buvo padėti jos nariams taupyti ir apsirūpinti nesunkiomis sąlygomis paskolomis. Narys turėjo įnešti įnašą — ir būtent tik vieną. Turėjo teisę priimti indėlius. Pasižadėjimų suma už indėlius ir skolas neturėjo prašokti 5 kartus įnašų ir atsargos kapitalo. Paskolos išduodamos tik nariams. Visi nariai turi tik po 1 balsą. Iš pelno galima buvo atlyginti valdybą ir tarybą. Pelno dalis galėjo eiti dividendams už įnašus išmokėti. Paskola negalėjo būti didesnė, kaip 3 įnašų suma ir neilgesniam terminui išduodama kaip 9 mėnesiams. Reikalus veda valdyba ir taryba kaip prižiūrimas organas. Narių atsakomybė neaprėžta. Vėliau buvo išleistas kitas normalinis statutas, kuriuo einant įvesta aprėžta narių atsakomybė (nedaugiau, kaip 10 kart., kaip 1 įnašas). Pasižadėjimų atsakomybė padidinta ligi 10 kartų palyginti su įnašų ir atsargos kapitalų suma. Maksimalinė paskolos suma padidinta ligi 6 kartų turimų įnašų sumos. Paskolos terminas buvo pratęstas virš 9 mėnesių. Tačiau dauguma b-vių veikė pirmuoju statutu. Tolimesnių pakeitimų į taupmenų skolinamųjų bendrovių nuostatus įnešė 1895 įstatymas apie smulkaus kredito įstaigas, kuris nustatė du smulkaus kredito bendrovių tipu, būtent: 1) kredito bendrovės ir 2) taupmenų skolinamąsias bendroves. Kredito bendroves buvo steigiamos skolintu iš valstybės banko kapitalu solidariai atsakant bendrovės nariams, bet jokių įnašų nenešant. Taupmenų skolinamųjų bendrovių kapitalas buvo sudaromas iš įnašų nedidesnių kaip 100 rub., ir narys neturėjo teisės turėti daugau per 1 įnašą. Paskolos galima buvo išduoti ligi 12 mėnesių asmens pasitikėjimu ar laiduojant kitiems ir ligi 5 ir 12 metų apdraudžiant nekilnojamu turtu arba laiduojant. Buvo leistos tarpininkavimo operacijos. Kredito kooperatyvų priežiūra buvo pavesta valstybės banko organams, vad. kredito b-vių inspektoriams.

Netrukus po to (1895 m.) buvo išleisti pavyzdingi įstatai taupmenų skolinamosios bendrovės, kurie pakartoja tik minėtus dėsnius, ir kredito bendrovės. Į pastaruosios įstatus buvo įtraukta ir sąlygos, kuriomis bendrovės galėjo naudotis gautu kapitalu iš valstybės banko: a) valstybės bankas galėjo atimti paskolintą kapitalą, jei bendrovės veikimas neišsiplėstų per penkis metus, jai pradėjus veikti. Praėjus penkeriems metams šis kapitalas turėjo būti grąžinamas valstybės bankui pamažėl, būtent, pusė tos sumos, kuri skiriama einant įstatais į atsargos kapitalą; c) bendrovės nariai prisiima solidarinę atsakomybę už gautą iš valstybės banko paskolą. Bet likviduojantis bendrovei valstybės banko paskola grąžinama tik patenkinus kitas pretenzijas. Einant įstatais, paskolos buvo padalintos į trumpalaikes ligi 1 metų ir ilgalaikes — ligi 5 metų. Atsakomybės dydis buvo nustatytas santyky su leistais nariams kreditais nedaugiau kaip 2 kart; $^1/_{20}$ visų bendrovės pasižadėjimų turėtų būti įdėta į valstybės taupomąsias kasas arba valstybinius procentinius popierius, 75% gauto gryno pelno turėjo eiti į atsargos kapitalą. Atsargos kapitalo dalis turėjo būti laikoma taupomose kasose arba procentiniais popieriais valstybės banke. Dėka finansinei paramai kredito bendrovėms, jų skaičius pradėjo sparčiau augti, kaip taupmenų skolinamųjų bendrovių.

Paskutinį kartą kredito b-vių ir taupmenų skolinamųjų bendrovių pavyzdingi įstatai buvo taisomi išleidus 1904 m. įstatymą apie sudarymą smulkaus kredito reikalams valdybos, kurios uždavinys buvo aprūpinti kredito kooperatyvus lėšomis iš valstybės lėšų ir organizuoti jų priežiūrą. Einant juo, maksimalinis kreditas buvo nustatytas 300 rub., o apdraustų įkaitų 1000 rub. Narių atsakomybė galėjo būti ir neaprėžta, bet ne mažesnė, kaip dukart leistas nariui kreditas. Taupmenų skolinamųjų bendrovių įnašų ribos 100 rub., $^1/_{20}$ savo lėšų dalį bendrovė laiko taupomose kasose arba valstybės procentiniuose popieriuose deponuotuose valstybės banke ar taupomose kasose. Iš gryno pelno į atsargos kapitalą turėjo būti skiriama ne mažiau per 20% kredito b-vėse ir nema-

žiau per 10% taup. skol. b-vėse; kredito b-vės turėjo skirti ne mažiau per 40% savo pagrindiniam kapitalui sudaryti; taup. skol. b-vės dividendo už įnašus tegalėjo mokėti nedaugiau 10%.

Pirmoji Kredito bendrovė buvo įkurta tik 1907 m. Kredito bendrovių veikimas ligi 1914 m. taip atrodė:

	Vilniaus	Kauno
	1000 rub.	
Kapitalai a) savi	22,0	6,6
b) skolinti	98,2	23,8
c) atsargos	7,0	2,7
Indėliai	382,3	255,0
B-vės skolos	42,7	32,0
Išduota paskolų	504,1	275,4
Balanso suma	577,2	334,8
Pelnas	15,2	5,3
Narių skaičius (tūkst.)	18,0	4,0
Bendrovių skaičius	45	7

(Imdamas visą Vilniaus gub., apleidžiu Gardino gub. dalį. Suvalkijoje jų visiškai nebūta. A. Prūso daviniai).

Veikusios prieš karą Lietuvoje Kredito bei taupmenų Skolinamosios bendrovės sudarė savotišką kredito kooperatyvo tipą, nepanašų nei į Schulze-Delitscho nei į Raiffeiseno. Daugely sodžiaus ir miestų vietų, kur jos nebuvo miestiečių pirklių ir verteivų rankose, jos buvo vedamos vieno dvarininko, valdybos aktingumo nerodė, todel ir apie šių smulkaus kredito įstaigų kooperatingumą daug netenka kalbėti. Ir kredito kooperatyvams rusų valdžia, kaip ir vartotojų bendrovėms, neleido sudaryti savos sąjungos.

Be šių bent savo juridine forma maždaug kooperatinių smulkaus kredito organizacijų, prieškarinėje Lietuvoje veikė smulkaus kredito organizacijų, kurios siekė to pačio tikslo, kaip ir pirmosios, tačiau savo organizacija dar labiau buvo nukrypę nuo laisvų kredito kooperatyvų formos. Čia turiu galvoje Suvalkijos gminų t a u p m e n ų s k o l i n a m ą-

siaskasas ir Vilniaus bei Kauno gub. bendruomenių taupmenų skolinamąsias kasas.

Gminų taupmenų skolinamosios kasos pradėta kurti 1868 metais iš tam tikrų kapitalų, skiriant joms pradžiai lėšų po 600 — 700 rub. kiekvienai beprocentinės paskolos ta sąlyga, kad sudarius kasai savąjį kapitalą iš gryno pelno iki gautos paskolos sumos, gauta paskola būtų perduota naujai kasai steigti. 1912 m. Suvalkijoje būta 94 kasų. Jos veikė patvirtintais 1906 m. XI. 23 vidaus reikalų ministerio įstatais. Kasos valdyba (pirmininkas ir du nariai), einant tais įstatais, buvo renkami valsčiaus susirinkimuose 3 metams. Paskolos buvo išduodamos tik įkeitus žemę ūkininkams, turintiems nedaugiau 30 dešimtinių (apie 60 margų) žemės, 1, 5, 10 metų nuo 100 — 500 rub. Paskolų galėjo gauti ir bežemiai, dirbantieji darbus surištus su žemės ūkiu. Kasos turėjo teisės priiminėti indėlius, be to į jas leista buvo dėti baudų sumas ir našlaičių kapitalus. Kasų reviziją, einant įstatais, vykdo pati sueiga arba paveda tam tikrai komisijai. Bendra priežiūra priklausė tam tikram valstiečių reikalų komisarui.

Jų veikimą 1912 m. gali parodyti šie daviniai: aktyve — kasa, einamosios sąskaitos ir procentiniai popieriai 78 tūk. rub., išduota paskolų 2194 tūkst. rub., iš viso 2272 rub.; pasyve — savo lėšos 1066 tūkst. rub., indėliai 1135 tūk. rublių ir skolos 71 tūk. rub.; iš viso 2272 tūkst. rublių. Naudojimąsi paskolomis jose sunkino ir brangino reikalavimas žemės įkaito.

Bendruomenių taupmenų skolinamosios kasos buvo steigiamos 1904 metų įstatymu. Jų uždavinys buvo palengvinti ūkininkams apsirūpinti gyvu ir negyvu inventoriumi. Pavyzdingi joms įstatai buvo išleisti 1905 m. XII. 5 d. Kauno ir Vilniaus gub. 1915 m. I. 1 d. jų būta 82: 76 — Viln. gub. ir 6 — Kauno gub. Jų veikimas A. Prūso daviniais taip atrodė:

Aktyvas	Vilniaus gub.	Kauno g.
	1000 rub.	
Kasa, ein. sąskaitos ir % p.	67,9	8,0
Paskolos	737,5	55,3
Iš viso	805,4	63,3

Pasyvas		
Kapitalai ir pelnas	357,0	27,7
Indėliai	437,3	31,6
Paskolos	11,1	—
Iš viso	805,4	63,3
Grynas pelnas	25,5	3,3
Skolininkų skaičius	16,1	0,6

Sutraukę bendrus davinius del smulkaus kredito įstaigų veikusių prieš karą Viln., Kauno ir Suv. gub., rasime, kad jose buvo apie 383 smulkaus kredito įstaigos, kurios buvo sutraukę apie 8 mil. (7,94) rublių indėlių ir išdavę paskolų 9,7 mil. rublių. Šie daviniai sunkiai palyginami su dabartiniais, nes tų trijų gub. plotas nesupuola su nepriklausomos Lietuvos dabartinėmis ribomis.

Per karą daugelio kredito kooperatyvų lėšos buvo išgabentos į Rusiją. Viena kita bandė veikti. Okupacinė valdžia neleido bent kiek plačiau statyti klausimą del tų bendrovių veikimo atgaivinimo. Bene 1918 metais vokiečių okupacinė valdžia kredito kooperatyvų pagalba bandė tiesiog prieiti prie ūkininkų kišeniaus. Bet jau buvo vėlu. Lietuvoje jų buvo bandyta kurti gryną Raiffeiseno tipą. Taip pat praktikoje jokios reikšmės neturėjo ir Lietuvių Tautos Tarybos pastangos 1918 m. rudeniop plačiau organizuoti kredito bendroves.

Žemės ūkio kooperatyvai. Iš daug mažų kooperatinių tipo žemės ūkio kooperatyvų prieškarinėje Lietuvoje pirmosios susikuria jau minėtos žemės ūkio draugijos vadovaujamos dvarininkų. Po 1906 metų pradeda atsirasti ir vadinamų ūkio ratelių, kur aktingiau pradeda veikti ir patys ūkininkai lietuviai. Jų uždavinys buvo kelti žemės ūkio kultūrą, t. y. daugiau kultūros švietimo parodomas darbas, kaip tiesiog ekonominiai darbai. Kaip į stambesnį bandymą organizuoti ūkininkams tiekimą reikalingų gamybai dalykų (trąšų, žemės ūkio mašinų), reikia pažymėti Mariampolės „Žagrę“, įkurtą 1907 metais ir 1908 metais pradėjusią veikti Mariampolėje ir Vilkaviškyje. Vėliau „Žagrė“ buvo atidarius

savo prekybos skyrius Pilviškiuose, Šakiuose, Kalvarijoje, Seirijuose. 1913 būta apie 20 skyrių. „Žagrė“ dalyvavo surengiant garsios žemės ūkio parodos Mariampolėje 1912 met., laikė agronomą, bandė steigti žemės ūkio mokyklą. 1913 metais jos savo įnašų ir atsargos kapitalai siekė 17,6 tūks. rub., prekių parduota už 301.892 rub. ir pelno gauta 21.155 rub.

Be „Žagrės“ Suvalkijoje gana plačiai veikė ir „Mariampolės Ūkininkų Draugovė“ — žemės ūkio kultūrinė draugija.

Prieš pat karą Kauno gub. veikė apie 53 ūkio rateliai, Vilniaus gub. — 31.

Be šių žemės ūkio kooperatinių organizacijų prieš pat karą pradėta Lietuvoje organizuoti ir pieninės. Jau buvo minėtą apie Ivanavičiaus įsteigta Raseiniuose „Birutę“, kurios kooperatingumas nelabai aiškus, į ją buvo prisidėję tik dvarininkai, panašiai kaip ir į Kauno „Sindikatą“. Pradėjus veikti žemės tvarkomosioms komisijoms pradeda atsirasti apie 1910-14 metus ir ūkininkų kooperatinės pieninės, kurioms tvarkomosios komisijos duodavo dykai mašinas ir apmokėdavo pienininką. Iš tokių pieninių žinomos buvo: Radviliškio, Kaltinėnų, Upynos, Alkiškių, Radviliškio-Nemunėlio ir kitų vietų. Prieš karą buvo įregistruota Lietuvoje apie 20 pieninių.

*

* *

Iš prieškarinio Lietuvos kooperacijos judėjimo trumpos apžvalgos matome, kad jau prieš karą, ypač atgavus spaudos laisvę po 1904 m., Lietuvoje gana stipriai pradeda įsigalėti kooperatinis judėjimas ir prieš pat karą jau susidaro nemažas kooperatyvų skaičius su nemažomis apyvartomis. Tačiau judėjimui išsiplėsti ir pakankamai sustiprėti daug kliudė rusų valdžios draudimas steigti centralines organizacijas, kurių uždavinys būtų buvęs ir ekonominiai ir idėjiniai konsoliduoti besimezgantį kooperacijos judėjimą. Bet pagrindinių kooperacijos rūšių atitinkančių Lietuvos ekonomines sąlygas, būtent, vartotojų, kredito ir žemės ūkio kooperatyvų, užuomazgos jau buvo.

Kooperacijos judėjimas Nepriklausomoje Lietuvoje. Be jau minėtų Lietuvių Valstybės Tarybos pastangų 1918 m. kelti kredito kooperatyvų klausimą, ligi 1919 metų pradžios, nors kooperacijos rėmimas buvo pabrėžtas ir pirmojo ministerių kabineto deklaracijoje, nieko nebuvo padaryta. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos finansų ministeris kooperacijos judėjimą suprato labai siaurai, pasitenkinęs subsidijos išdavimu valdininkų kooperatyvui steigti Vilniuje.

Kooperacijos judėjimo reikšmę Lietuvai plačiai įvertino prekybos ir pramonės ministeris Prof. J. Š i m k u s, kuris norėjo surišti prekybos ir pramonės ministerijos veikimą, kaip kainų reguliatoriaus ir prekių užpirkėjo, su kooperatyvų veikimu. Įžangoje į „Kooperacijos Bendrovių ir jų Sąjungų Įstatymo“ tekstą įdėtą lyg ir Prekybos ir Pramonės ministerijos programą, kur daug vilties dedama į kooperacijos judėjimą ir nustatoma kooperacijos judėjimo gairės. Kooperacija turėjo padėti sumažinti spekuliaciją. Kadangi kalbama programa nedaug kam žinoma, o savo turiniu įdomi, ypač vėlesnio kooperacijos judėjimo skleidimosi šviesoje, tai duosiu iš to dokumento (1919. II. 7) ilgesnę ištrauką.

„Mūsų kraštas — ūkininkų kraštas ir didelių kapitalų, sukoncentruotų vienoje vietoje nėra. Vienok pačioje mūsų šalyje gana daug yra pinigų, kuriuos sutraukti ir išnaudoti gali vien tiktai kooperacijos. Reikalas kuogreičiausiai prieiti prie gaminimo spiria ministeriją kreipti ypatingos domės į kooperacijos įstaigas. Pirmoje eilėje eina vartotojų bendrovės. Atskira bendrovė bėjėgė atsiekti savo uždavinius, taip lygiai, kaip atskiras vartotojas bejėgis kovoti su šių dienų spekuliacija. Kad vartotojų bendrovės galėtų tinkamai pildyti savo uždavinius, joms būtinai reiks dėtis į sąjungas. Vartotojų bendrovių sąjunga turės būti kiekviename rajone, kad vartotojų bendrovėms lengviau būtų su jomis susisiekti. Vietų sąjungos turės jungtis į vieną centralinę visos Lietuvos vartotojų bendrovių sąjungą. Tame darbe Lietuvos visuomenei padės prekybos ir pramonės ministerija. Ministerija mano, kad ta kooperacijos rūšis prirengs kraštui tinkamą aparatą rinkoje prekėms išskirstyti ir prašalins kai kurių pirklių spekuliaciją, kurie dirbtinu būdu kelia kainas slėpdami ir neleisdami jų į rinką ir t. t.... Prekybos ir Pramonės Ministerija, kovodama su spekuliacija, pirmoje eilėje stengsis visuomenei statyti gaunamų iš užsienio prekių per vartotojų bendroves. — Toliau eina gaminimo kooperacija. — Karas sunaikino, dalimis išdegino Lietuvą. Žmonėms reikia atsistatyti. Ir čia atsistatymo darbas turi eiti kooperacijos keliais. — Nuo jo Ministerija

laukia, kaip pačio gaminimo taip ir gaminimo technikos pakėlimo, nes ligšiol mūsų pramonė primityviu būdu buvo vedama ir toli gražu nebuvo privesta prie maksimališko dirbinių skaičiaus gaminimo. — Čionai pirmoje eilėje stovi žemės ūkio kooperacija. Turi būti sutvertas visas tinklas ūkio ratelių, kuris galėtų rūpinti ūkininkams ne tiktai patarimų, bet ir ūkio mašinų, o taip pat suorganizuotų dirbtuvių žemės vaisiams perdirbti. Šitie rateliai turi sujungti ir surišti visus ūkininkus, idant sutvėrus galingą organizaciją Kadangi žemės ūkis yra valstybinio ūkio pamatas ir juo bus organizacija stipresnė, tuo bus stipresnis valstybės ūkis. Toliau Ministerija rūpinsis organizuoti visokių ūkio produktų perdirbimo dirbtuves, pav. išdirbimui sviesto, sūrių, padirbimui linų, vilnų kooperacijos skerdyklų, elevatorių ir t. t. Pagaliau trečioji kooperacijos rūšis yra kredito kooperacija. Ji turi rūpintis smulkiu kreditu ūkininkams, amatininkams ir pačios kooperacijos įstaigoms ir duoti progos jiems išvengti skolų. Kitų kraštų pavyzdžiai rodo, jog minėti asmenys be kooperacijos pagalbos įpuola į neišmokamas skolas ir atbulai. Kooperacija per trumpą laiką paliuosuoja ūkininką nuo skolų (Vokietija). Čionai taip pat Ministerija rems šitų įstaigų koncentravimosi ir vieno centro sudaromo pastangas... Organizuodami smulkų kreditą iš naujo, nes senų įstaigų pėdsakų neliko, mes turime padėti ir naują pamatą. Iš vietų kapitalai turi būti vietose ir sunaudojami. Ir tik tai, kas lieka ir perviršija vietinius reikalus, gali būti išvežta į centrą. Bet ir čia turi būti sutvertas ne valstybinis aparatas, o privačiai-kooperatinis bankas, kuris sujungs ir suriš visas kooperacijos rūšis. Tuo būdu Prekybos ir Pramonės Ministerijos kooperacijos politika sudarys tai, kad suorganizavus ir pradėjus kurtis kooperacijos įstaigoms ir kiek galima visos šitos įstaigos koncentruoti dėl perėjimo kooperacijos prie didesnės prekybos ir prie stambios pramonės — žinoma, kiek tai mūsų krašte galima. Vengdama kooperacijos egzotizmo, pikčiausios jos ligos, Ministerija atsisako nuo jos subsidijavimo, bet kiek galėdama rūpins jai kredito... Toliau kooperacijai organizuoti ir tvarkyti Ministerija žada laikyti tam tikrą štatą instruktorių-specialistų visų kooperacijos ūkio šakų, kurie galėtų ne tiktai duoti nurodymų dėl vidaus įstaigų tvarkos, bet ir padėtų sueiti į tam tikrą ryšį su kooperatyvais ir sudarytų sąjungas. Pagaliau, Ministerija prirengs pavyzdingus bendrovių ir sąjungų įstatus, idant padėjus kooperacijai išvengti klaidžiojimų nežinomose srityse, kurios vestų mūsų silpną kooperaciją į nereikalingą pajėgų blaškymą".

Iš šios programos, nustatytos pokarinėse „prekių bado", militarizuotos okupacinės valdžios pramonės bei prekybos sąlygose, matome nustatytas gana tikslias kooperacijos judėjimo gaires, ir nors gyvenimas nukreipė kooperacijos plėtimosi sąlygas į kiek kitas sąlygas (pav. Prek. ir Pram. minist. greit teko atsisakyti nuo prekių užpirkimo ir pramonės įmonių organizavimo dėl finansų stokos), bet bendri jo kontūrai paliko.

Prie prekybos ir pramonės ministerijos buvo įkurtas Kooperacijos Departamentas, kurio uždavinį ir sudarė tų plačių kooperatinės programos uždavinių vykdymas. Pradžioje jam teko daugiausia susirūpinti kooperatyvų įstatymo ir kooperatyvams įstatų išleidimu. Priėmus Ministerių Kabinetui „Kooperacijų bendrovių ir jų Sąjungų Įstatymą" 1919 m. sausio m. 30 d., buvo sudarytas suprastintas juridinis pagrindas kooperatyvams kurtis ir remiantis tuo įstatymu buvo pagaminti pavyzdiniai vartotojų bendrovės, kredito bendrovės, gaminamosios b-vės įstatai. Taip pat buvo pagaminti ir atspausdinti kooperacijos bendrovių sąjungos įstatai.

1919 m. sausio m. 27 dieną savo pranešime sako: „pageidaujama, kad kiekvienas valsčius ar parapija įsikurtų kooperacijos bendrovę, kuri: a) pardavinėtų žmonėms reikalingų prekių, b) pirkinėtų iš žmonių jų žemės ūkio produktus, kaip antai: grūdus, gyvulius, pašarą ir kita".

Vertinant dabartinėmis akimis Prekybos ir Pramonės Ministerijos Kooperacijos Departamento tų laikų Lietuvos visuomenei gali atrodyti tokis „kooperatingumas" pergriežtas ir gal nelabai suprantamas. Bet prisimenant tų laikų sąlygas (nepaprastą prekių stoką, nenormalinę karo laikų prekybą, būtiną reikalą rūpintis gyventojų maitinimo reikalais, o taip pat perimti iš okupacinės valdžios įvairias įstaigas ir t. t.) vienintelė viltis įnešti kiek tvarkos į tą chaosą buvo kooperacijos judėjimas. Tiesa, kooperacijos judėjimas buvo kuriamas iš viršaus, bet tas kūrimas pasireiškė vien moraline bei juridine pagalba.

Pažymėtinas taip pat dalykas, kad kooperacijos judėjimo atgaivinimo pradžioje buvo manyta ne skaldyti prekybinių pardavimo bei supirkimo operacijų, bet atlikti jas per vartotojų bendroves arba, kaip jos tuo laiku buvo vadinamos, tiesiog kooperacijos bendroves.

Platesnis kooperacijos judėjimas prasideda tik 1919 metų pavasarį, kai šiek tiek pragiedrėjo politinis dangus. Kooperatyvų kūrimąsi (įsiregistravimą) gali parodyti žemiau dedama lentelė paimta iš „Lietuvos Kooperacijos" 1928 m., nors tie daviniai tur būt daugiausia dėl įvairių kooperatyvų rūšių pergru-

pavimo skiriasi kiek nuo davinių paskelbtų Finansų Ministerijos brošiūroje „Economie et Coopération de Lithuanie“ 1924 m.

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929 I. 1
1. Kredito b-vių . .	11	68	15	25	129	107	136	73	24	36	624
2. Vartotojų . . .	254	58	29	39	45	51	83	59	18	14	650
3. Pieninių	—	—	—	—	3	56	198	154	69	36	516
4. Žemės ūkio d-jų	—	1	2	1	22	44	41	69	32	23	234
5. Gaminamųjų b-vių	7	16	7	8	6	7	11	5	2	2	71
6. Sodų, vaisių ir kit.	—	—	—	—	—	—	—	6	5	5	16
7. Linų ir sėm. apdirb.	—	—	—	—	—	—	—	6	1	1	12
8. Statybos	—	—	2	2	2	2	2	1	1	—	10
9. Knygų, laikraščių	—	1	1	3	3	4	2	5	1	—	20
10. Gyvulių augintojų	—	—	—	—	—	—	—	3	2	2	7
11. Bitininkų dr-jų . .	—	—	—	—	–	1	—	3	7	6	17
12. Darbo kop-vų . .	—	—	2	1	—	1	3	4	5	—	16
13. Įvairių b-vių . .	—	44	57	—	1	—	2	—	—	—	4
Iš viso. . .	272	144	57	78	211	273	482	388	167	125	2197
Kooperatyvų sąjungų	6	2	1	7	3	5	6	3	2	—	287
Iš viso. . .	278	146	58	78	214	278	488	391	169	125	2225

Daviniai parodyti kalbamų metų gruodžio m. 31 d.

Iš tos lentelės matome, kad nuo 1919 metų ligi 1930 m. I. 1 įregistruota 2.225 bendrovių ir 28 jų sąjungų. Ištrauka 1919 — 28 m. iš rejestro 716, taigi veikė pagal rejestrą 1.509 bendrovės.

Iš pažymėtų 1.509 lentelėje ne visos pristatė apyskaitas. 1930 m. sausio m. 1 d. veikė:

	1930 m. I. 1		1929 m. I. 1	
	veikė	apyskaitas pristatė	veikė	apyskaitas pristatė
kredito kooperatyvų . . .	432	426	437	426
vartotojų bendrovių . . .	318	205	402	223
pieninių	219	207	381	244
žemės ūkio draugijų . . .	110	63	169	66
įvairių gamintojų	24	4	69	11
statybos kooperatyvų . . .	2	2	5	2
spaudos leidimo b-vių . .	6	5	10	1
darbo kooperatyvų	6	6	10	1
Iš viso	1117	918	1483	974

Kaip iš lentelės matome, 1919-1922 m. daugiausia įsiregistravo vartotojų bendrovių ir kredito bendrovių (žydų liaudies bankų), po 1922 metų (valiutos stabilizavimo) matome daugiau atsirandant sodžiaus (ūkininkų) kredito bendrovių, žemės ūkio draugijų ir nuo 1924 metų atsiranda nauja kooperacijos bendrovių rūšis, būtent—kooperatinės pieninės (pieno perdirbimo bendrovės).

Kooperacijos Departamentas, išgyvenęs ligi galui 1920 metų, ryšy su įsigalėjusia labiau „menčestrine“ ūkio politika naikinamas. Kooperatyvų registravimas pavedamas Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijai, kuri ligi 1926 metų tenkinasi daugiausia tik formaliniu kooperatyvų registravimu. Valstybinės kooperatyvų priežiūros bei koordinavimo darbo panaikinimas, berods, prisideda prie to, kad į kooperacijos judėjimo plėtimą ir palaikymą pradeda žiūrėti ne kaip į svarbų visos šalies gerovei ekonominį darbą, kaip kad buvo paskelbta jau minėtoje Prekybos ir Pramonės Ministerijos „kooperatinėje programoje“ 1919 m. II. 7, bet kaip į priemonę partinei kovai laike rinkimų, kas ir buvo užakcentuota 1924 m. II. 15 išleistame atsišaukime (Žiūr. „Partinė ir neutralinė kooperacija“ P. Šalčius, 1924).

Tolimesnę Lietuvos kooperacijos judėjimo apžvalgą tęsime pagal atskirų kooperatyvų rūšių atsiradimą ir jų susiorganizavimą į centralines sąjungas, būtent: vartotojų bendroves, kredito kooperatyvus, žemės ūkio: žemės ūkio draugijas, pieno perdirbimo bendroves ir kit. Priimta mūsų tvarka pradžioje imsime atskirus kooperatyvus, paskum centralines jų organizacijas ir pagaliau kooperatyvų įstatymus.

Vartotojų bendrovės. Jos, kaip jau buvo sakyta, pirmutinės atgyja Nepriklausomoje Lietuvoje. To priežastis — pokarinis visuotinas prekių trūkumas, platesnis Lietuvos visuomenės šios kooperacijos pažiūros pažinimas jau prieš karą. Beveik visos vartotojų bendrovės yra įsiregistravusios Kooperacijos Departamento 1919 m. išleistais pavyzdiniais įstatymais. Anot jų „vartotojų bendrovė turi tikslo: 1. statyti savo nariam įvairių vartojamų daiktų ir narių amatui ar ūkiui reikalingos medžiagos; 2. padėti nariams susitaupyti ir 3. pagelbėti kitais būdais dvasinei ir medžiaginei savo narių gerovei“ (1 §).

Be paprastų vartotojų bendrovių prekių paskirstymo bei gamybos operacijų, tarp jos ekonominių uždavinių įtraukta ir tokis „pagelbėti nariams organizuojant jų darbo gaminių pardavimą ir kitais būdais" (2 § 3 p.). Tuo būdu mūsų vartotojų bendrovės, eidamos savo įstatais, gali atlikti paskirstymo ir supirkimo iš savo narių produktų funkcijas, panašiai kaip Vokietijoje vadinamos pirkimo pardavimo b-vės ar suomių, danų, iš dalies šveicarų, estų ir latvių vartotojų bendrovės, kurios turėdamos savo nariais ūkininkus, aprūpina juos ne tik vartojamais dalykais, bet ir ūkiui reikalingomis prekėmis (trąšomis, sėklomis, pašarais, žemės ūkio įrankiais), ir iš dalies superka iš jų žemės ūkio produktus.

Mūsų vartotojų bendrovės pavyzdiniai įstatai reikalauja, kad prekės būtų parduodamos nariams tik gyvais pinigais, taip pat prekių pardavimas pašaliečiams būtų leidžiamas visuotino susirinkimo sprendžiamomis sąlygomis (4 § ir pastaba prie jo).

Įstatai be įnašo numato dar papildomos atsakomybės prisiėmimą, kurią iš tikrųjų nariai greta su įnašu (vid. 25 lit.) ir prisiima. Įnašai (pajai) gali būti mokami dalimis. Įnašų skaičius, turimas 1 asmens gali būti aprėžtas. Įnašai neperduodami. Vartotojų bendrovės turi teisės priimti indėlius (24 §).

Bendrovės organai: visuotinas narių susirinkimas, kuriame narys turi tik vieną balsą, — valdyba, kuri veda visus bendrovės reikalus, sudaroma ne mažiau kaip iš trijų narių, ir kontroliuojamas organas — revizijos komisiją.

Faktinas b-vės šeimininkas yra valdyba, kuri einant įstatais ir atlieka visus bendrovės reikalus: perka, parduoda ir laiko prekes, pasirašo vekselius ir t. t. Valdybos nariai gali gauti atlyginimo. Valdybos nariai atsako už nusižengimus solidariai. Jie renkami trejiems metams.

Revizijos komisija renkama vieneriems metams. Jos uždavinys tikrinti apyskaitas, sąskaitybos knygas ir t. t. ir apie gautus rezultatus pranešti visuotinam susirinkimui. Be revizijos komisijos pačios bendrovės visuotino susirinkimo renkamos, revizija gali būti daroma sąjugos revizorių, jei bendrovė yra turinčios teisę daryti revizijas sąjungos narys.

Apyskaita turi būti parengta ligi balandžio mėnesio 15 dienos. Visuotino susirinkimo patvirtintos apyskaitos nuorašas turi būti pasiųstas Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijai.

Kiti vartotojų bendrovės įstatų nuostatai dėl atsargos kapitalo sudarymo, reikalų tvarkymo, narių teisių, b-vės likvidavimo tvarkos ir kiti paimti iš „Kooperacijos bendrovių ir jų Sąjungų Įstatymo“ ir bendri visiems kooperatyvams, todėl jų čia ir neliesime, o paliesime nagrinėdami mūsų kooperatyvų įstatymus.

Pavyzdiniai vartotojų bendrovėms įstatai išleisti dar tada, kada pačių bendrovių nebuvo, todėl ir dabartiniu laiku yra juose dalykų, kurie neatitinka faktiną bendrovių veikimą (organų funkcijos, b-vės pasižadėjimų dydis, pardavimas tik už gyvus pinigus ir t. t.).

Kadangi tiksli oficialinė kooperatyvų statistika, apimanti visų tos ar kitos rūšies kooperatyvų veikimą, prasideda tik nuo 1925 metų, tai ir čia duosiu davinius charakterizuojančius vartotojų bendrovių veikimą per paskutinius trejetą metų paėmęs iš Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijos leidinių „Lietuvos Koperacija 1927 ir 1928 m.“:

	1927.1.I	1928.1.I	1929.1.I
Apyskaitas pristatė	208	205	223
Narių jose skaičius	36714	37963	36856
Vidutiniškai 1 b-vei	176	185	165
Savi kapitalai (1000 lt.)	2198,5	2331,2	2584,8
Vidutiniškai 1 b-vei (tūkst. lt.)	2613	3095	11591
Nekilnojamas turtas (100 lit.) .	679,9	815,9	940,2
Prekių (1000 lt.)	4084	4420,4	5075,8
Kreditoriai (1000 lt.) . . .	3241,1	3428,1	5592
Debitoriai (1000 lt.) . . .	738,5	847	1228
Prekių apyvarta (1000 lt.) . .	17936,2	20631,9	23524,7
Vidutiniškai 1 b-vei (1000 lt.)	86,2	100,6	105,4
Pelno (1000 lt.)	354,9	490,9	390,8

Palyginus vartotojų bendrovių įregistruotą skaičių ir faktinai veikiančių skaičių puola į akis didelis skirtumas. Tą faktą tenka aiškinti tuo, kad kooperatyvų rejestre nebūdavo laiku išbraukiamos negyvai gimusios bendrovės, susilikvidavusios ar-

ba susiliejusios. Vartotojų b-vių skaičius stipriai pradėjo mažėti pradėjus skaldytis jų sąjungoms. Taip, pav., 1925 metais pristatė apyskaitas 247 var. b-vės, o jau 1926 m. tik 208. Nykimo ir likvidavimosi priežastis — prasiskolinimas, vedėjų ir valdomų organų nesąžiniškumai ir t. t. Čia jau prisidėjo paskutinių metų nederlius, arši konkurencija privatinės prekybos ir, gal būt, daugiausia organizacinis bei idėjinis pakrikimas. Gyvenimas parodė, kad smulkioms bendrovėlėms yra gana sunku išsilaikyti. Ir paskutiniais metais matome tendencijos ir pas mus koncentruotis vartotojų bendrovėms, t. y. smulkioms susilieti į stambias (Kauno „Parama', Vilkaviškio „Žiedas", Kretingos, Rietavo v-tojų bendrovės).

Lietuvos vartotojų bendrovių veikime didelės reikšmės turėjo s ą j u n g ų s u s i d a r y m a s, kurių iniciatyva daugelyje vietų ir pačios bendrovės atsirado. Organizuoti sąjungas vartotojų bendrovėms padėjo Kooperacijos Departamentas.

Pirmutinę po karo kooperatyvų sąjungą organizavo Kauno apylinkės bendrovės 1919 m. birželio mėnesio 2 d. su 16 tūkst. auksinų įnašų kapitalo P a k a u n ė s K o o p e r a c i j o s B-vių S ą j u n g ų vardu. Nors auksino vertė tais laikais dar buvo aukšta, to kapitalo apyvartai nepakako. Buvo kreiptasi į besikuriančius kooperatyvus, kad neštų avansų prekėms užpirkti. Visuomenė labai gyvai reagavo į tą kvietimą ir per trumpą laiką sunešė apie 2 mil. auksinų. Tam padėjo ir jau minėtas Prekybos ir Pramonės Ministerijos aplinkraštis, kuriame buvo pažadėta parama prekėmis vartotojų bendrovėms. Ir nuo to laiko Pakaunės Kooperacijos Bendrovių Sąjunga pradeda gana plačia veikti. Su ja palaiko ryšius beveik visos Lietuvoje po karo susikūrusios bendrovės. Bet tuo pat laiku einant Prekybos ir Pramonės Ministerijos minėta programa, susikuria vietinės sąjungos Šiauliuose, Vilkaviškyje, Kedainiuose, Ukmergėje, Panevėžyje. Jei tokių sričių sąjungų sudarymas 1919 m. buvo pateisinamas laukiant didelių apyvartų ir dėl tų laikų transporto sąlygų, tai jau 1920 metais rudenį, patenkinus prekių alkį ir pradėjus kristi kainoms, keleto sričių sąjungų egzistavimas pasirodė nereikalingas ir 1927 m. III. 21-23. I Kooperatyvų Kongresas nutarė sudaryti vieną vartotojų b-vių sąjungą, bet

Šiaulių sąjungos darbuotojams spiriantis tas principinis nutarimas buvo suminkštintas pasiūlymu sudaryti sąjungų biūrą. 1920 m. rugpiūčio m. 17 d. įvyko steigiamasis Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjungos susirinkimas, kurios branduolį sudarė Pakaunės Kooperacijos Bendrovių Sąjunga perimdama Vilkaviškio, Kėdainių ir Panevėžio sričių sąjungas. Šiaulių srities vartotojų sąjunga įstojo tik nariu į LKBS ir pasiliko sau teisę veikti autonomiškai. Tuo būdu, nors ir 1920 m. įvyko vartotojų bendrovių centralizacija, bet ne visame Lietuvos plote. Teigiamu reiškiniu to laikyti negalima. Po to beveik visą laiką ėjo nuolatinės derybos dėl sujungimo LKBS ir Šiaulių srities vartotojų bendrovių sąjungos, ir šioji principiniai sutiko, tačiau faktinai pavyko susilieti tik 1927 metais LKBS perėmus neišgalinčią išsimokėti Šiaulių Sąjungą.

LKBS atidarė savo skyrius vietoje buvusių sričių sąjungų Vilkaviškyje, Kedainiuose, Ukmergėje ir Panevėžyje ir naujus skyrius Rokiškyje ir Vilniuje. Vilniuje sukurtas 1920 m. skyrius palaikė artimus ryšius su Vilniaus kooperatyvų sąjunga, kuri prieš pat Želigovskio avantiūrą nutarė susilieti su LKBS. Želigovskiui puolus Vilnių, LKBS skyriaus turtas buvo išgrobtas.

Šiaulių srities Sąjunga turėjo savo skyrius Mažeikiuose, Kretingoje ir Klaipėdoje. Šiai Sąjungai teko nukentėti nuo Bermonto avantiūros.

Abi sąjungos nuo pat pradžios savo veikimo ne tik tiekė savo nariams vartotojams prekes, bet ir žemės ūkiui reikalingus dalykus — sėklas, trąšas, žemės ūkio mašinas, supirkinėjo javus kariuomenės reikalams, linus ir sėmenis. LKB Sąjunga buvo įkūrusi kiaulių skerdyklą su mėsos produktų dirbtuve Panevėžyje, vėliau abi sąjungos susidėjusios įsteigė saldainių dirbtuvę Šiauliuose.

Abi sąjungos gana plačiai užsiėmė ir instruktavimo, revizijos bei kooperatinio švietimo darbu. LKBS 1919 m. pradėjo leisti kooperacijos reikalams skiriamą mėnesinį laikraštį „Talką“, o Šiaulių Sąjunga tais pačiais metais išleido „Sietyną“ — „dvisavaitinį kooperacijos, savivaldybės, ūkio, kultūros ir profesinio gyvenimo laikraštį“. Ir viena ir antra sąjunga laikė

instruktorių, rengė kooperatyvų tarnautojams kursus. Lėšų šaltinį tiems darbams sudarė prekybinės operacijos, ypačiai žemės ūkio produktų supirkimas.

1925 metais atsirado šalia 2 veikiančių vartotojų bendrovių sąjungų ir trečia—Lietuvos Kooperatyvų Centras, kuris savo uždaviniu statė jungti krikščioniškas bendroves. Tuo būdu pradėjusios krikti dėl partinių rietenų, nesusitvarkymo ir ekonominių sunkumų bendrovės susiskaldė į tris sąjungas. Tas, žinoma, turėjo atsiliepti ir į bendroves ir į jų centrus. Ir iš tikrųjų, gyvenimas įrodė, kad susiskaldymas nė centrams, nė jų nariams neišėjo į gerą. Šiaulių Sąjunga 1927 metais su nuostoliais teko perimti LKBS, o 1928 metais, nežiūrint į principinį susitarimą perimti Lietuvos Kooperatyvų centrą, LKBS to padaryti negalėjo būdama pati stipriai susilpninta.

Kaip jau buvo sakyta, LKBS nuo pat įsikūrimo užsiėmė ir žemės ūkio produktų statymu, iš to turėjo dideles apyvartas ir galėjo sudaryti atsargos kapitalų. Savi kapitalai sudaryti iš pelno 1924 metais siekė 868 tūkst. 1925 metais jai tų laikų žemės ūkio ministeris užgynė, kaip ne ūkininkų organizacijai, statyti produktus kariuomenės intendantūrai ir tuo susiaurino jos operacijas. Panevėžio skerdyklos darbas teko sustabdyti. Prekybinės operacijos, ypač esant ekonominėms depresijoms, dėl menkų derlių negalėjo apmokėti visų išlaidų ir nepriteklius teko nurašinėti iš atsargos kapitalų. Ryšyje su tuo teko susiaurinti arba visiškai atsisakyti nuo organizacinio bei instruktavimo darbo.

LKBS narių ir apyvartų judėjimas taip atrodo:

Metai	Apyvartos mil.		Narių skaičius
1919	6,30	auks.	24
1920	11,69	„	135
1921	27,40	„	202
1922	130,15	„	242
1922	1,15	lt.	—
1923	7,34	„	256
1924	10,73	„	263
1925	9,30	„	276

Metai	Apyvartos mil.	Narių skaičius.
1926	6,98 „	269
1927	5,81 „	263
1928	7,58 „	264
1929	11,73 „	236

LKBS apyvartų mažėjimas pradedant 1925 m. aiškinamas ne tik žemės ūkio produktų tiekimo draudimu, bet ir žemės ūkio mašinų skyriaus likvidavimu, pardavus jį naujai sukurtai žemės ūkio kooperatyvų sąjungai „Lietūkis". Šiek tiek čia prisidėjo ir naujo vartotojų bendrovių centro paralelinis veikimas. Paskutiniais dvejais metais, išnykus paralelizmui, matome ir LKBS apyvartas didėjant ir 1929 metais pasiekus rekordinės sumos.

Gamybos įmones, kaip jau buvo minėta, LKBS teko sustabdyti — Panevėžio skerdyklą išnuomuoti „Maistui", o saldainių dirbtuvę perduoti į privatines rankas.

Ir dabartiniu laiku LKBS greta su vartojamomis prekėmis parduoda daržovių sėklas, trąšas, statybos medžiagą ir kitas ūkininko ūkiui reikalingas prekes.

Ligi 1920 metų LKBS vaidino vadovaujamą vaidmenį Lietuvos kooperacijos judėjime. Nuo 1920 metų ji yra Tarptautinės Kooperatyvų Sąjungos narys, nuo 1924 metų Tarptautinės didmenų bendrovės narys.

Dabartiniu laiku LKBS, jei ne apyvartomis, tai savo paskirstymo tinklu su su viršum 200 bendrovių visuose Lietuvos kampuose su skyriais Vilkaviškyje, Kėdainiuose, Ukmergėje, Panevėžyje, Rokiškyje, Šiauliuose, Radviliškyje, Klaipėdoje sudaro vieną stambiausių verslamonių Lietuvoje.

LKBS palaiko kontaktą su anglų CWS, vokiečių GeG ir kitomis užsienio kooperatinėmis organizacijomis.

LKBS veikia pavyzdiniais Kooperacijos Departamento išleistais įstatymais su kai kuriais pakeitimais. Jos tikslas padėti bendrovėms atlikti savo ekonominius bei organizacinius uždavinius: pirkti joms didmenomis prekių, organizuoti reikalingų bendrovėms prekių gamybą, organizuoti savo bendrovių narių gaminamų produktų pardavimą (todėl ir nenuostabu, kad LKBS nuo pat pradžios turėdama daugumą savo bendrovėse

narių — ūkininkų, užsiėmė ir žemės ūkio produktų supirkimu). LKBS yra, einant įstatais, kartu ir idėjinis kooperatyvų centras: ji turi teisės daryti įeinančių į jos sudėtį narių revizijas, leisti kooperatinius laikraščius. LKBS nariais gali būti tik įvairių rūšių kooperacijos bendrovės ir jų sąjungos. Nario įnašas — 500 litų ir 10% nuo įnašų kapitalo. Be to, narys prisiima už sąjungos įžadus penkis kart didesnę atsakomybę kaip 1 įnašo suma. Stojamasis mokestis 25 litai. Visi narių atstovai turi po 1 balsą. Tolimesnių balsų skaičiaus didinimas paskutiniu laiku surištas su įperkamų sąjungoje prekių kiekiu (ligi 50.000 lt. — 1 atstovą, kiti 50.000 lt. apyvartos duoda dar po 1 atstovą, bet ne daugiau kaip 4). Ligi 1928 m. valdomuosius LKBS organus sudarė: visuotinas įgaliotinių susirinkimas, taryba, valdyba ir, kaip kontrolės organas, revizijos komisija. 1928 metais įstatai buvo pakeisti ta prasme, kad taryba gali būti nerenkama, o valdybą vykdomųjų funkcijų dalį perleisti specialiai kviečiamiems jos pačios direktoriams. Tuo atveju valdybai tenka tik priežiūros funkcijos, o faktinai reikalus veda samdomi direktoriai. Tokia tvarka dabar faktinai ir įvesta.

LKBS veikimas apima visą Lietuvą. Kiti LKBS veikimą reguliuojantieji klausimai atitinka „kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų" nuostatus, apie kuriuos kalbėsime vėliau.

Paskutiniais dvejais metais, išnykus paralelizmui, vartotojų bendrovių sąjungose, LKBS jaučia stipresnį ekonominį pagrindą ir geresnes perspektyvas, tačiau suskaldymas sodžiaus ūkininkų kooperatyvų operacijų dviems centralinėms organizacijoms ir iš dalies dviems vietinėms organizacijoms, dar stipriai kliudo sudaryti prekybiniams Lietuvos kooperatyvams stiprų ekonominį centrą. Sąryšy su tuo daromos pastangos sujungti Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjungą su „Lietūkiu".

Kredito kooperatyvai. Kredito kooperatyvai tik miestuose bei miesteliuose po karo atsigauna greičiau. Juos pradžioje kūrė, daugiausia pritariant Tautinei Žydų Tarybai, žydai gyventojai. Sodžiuose tarp ūkininkų kredito kooperatyvai pradeda kurtis, kada defliacijos laikais šalyje pradėjo jau-

stis didelis apyvartos lėšų trūkumas — būtent, po 1922 metų įsikuria: 1923—129, 1924—107, 1925—136. Po tų metų registruojamų bendrovių skaičius mažėja.

Atskirus kredito kooperatyvų tipus ne savo įstatais, o faktinomis operacijomis sudaro miestų kredito kooperatyvai (daugumoje žydų liaudies bankai) ir ūkininkų kredito kooperatyvai. Trečią tipą sudaro 1927 metais pradėtos steigti Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijos išleistais pavyzdiniais įstatais vadinamos valsčiaus taupmenų skolinamosios kasos. Be to, Klaipėdos krašte veikia vokiečių tipo Raiffeiseno b-vės.

Ligi 1927 metų kredito kooperatyvai buvo steigiami Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijos pavyzdiniais įstatais. Greta su kredito parūpinimu savo nariams įstatuose numatytos tarpininkavimo operacijos savo narių reikalams ir kultūros bei švietimo darbas. Bendrovė turi juridinio asmens teises. Nariais gali būti juridiniai asmenys ir pilnamečiai piliečiai. Narys turi įnešti įnašą (vidutiniškai apie 25 lt.) ir prisiima du kart didesnę atsakomybę, kaip skirto jam kredito suma. Šiuo atžvilgiu bendrovės dažniausia sueidavo į koliziją su kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymo nuostatu (12 § 3 p.), kuris sako, kad atsakomybė gali būti skaitoma kelis kartus didesnė, kaip jų įnašų suma, tačiau ta atsakomybė negali būti didesnė per 5 kartus paimtų įnašų sumos. Tas davė progos koreguoti tą įstatymo nuostatą ta prasme, kad bendrovėms leista prisiimti atsakomybę ir įsirašyti ją į įstatus be aprėžimo. Be to, pakeitimas taikomas ir visoms, ligi tam įstatymo pakeitimui pradėsiant veikti, įregistruotoms bendrovėms ir sąjungoms. Kredito bendrovė turi teisės daryti visas privatinėms ir visuomenės kredito įtaigoms privalomas operacijas: priimti indėlius, išdavinėti paskolas ir t. t. Tačiau paskolos duodamos tik savo nariams (neilgiau 18 mėnesių) ir ta sąlyga, kad paskola būtų suvartota tam reikalui, kuris skolininko nurodytas. Paskolos garantuojamos bendrovės narių arba pašaliečių laidavimu, vekseliais, įkeitus inventorių. Sodžiaus bendrovės paskolas išduoda vadin. paskolų rašteliais. Neįmokėtos laiku paskolos ieškomos per valsčiaus savivaldybes arba policiją suprastintu būdu —

remiantis Įst. Rink. XI t. II d. X sk. 102 st. Grynas pelnas išskyrus iš jo atsargos kapitalui nemažiau 25%, jei bendrovės atsargos kapitalas dar nėra susilyginęs su įnašų kapitalu, gali eiti tam tikriems kapitalams sudaryti, gratifikacijai, valdybai ir tarnautojams.

Bendrovė (arba kaip ją finansų ministerio aplinkraštis iš 1925 m. XI. 28 d. pavadino „draugija") likviduojasi be įstatymuose nurodytos tvarkos dar ir tuo atveju, jei joje paliekti mažiau per 20 narių. Kredito bendrovė savo organų struktūra skiriasi nuo kitų kooperatyvų mūsų kooperatyvų įstatymo nuostatais dar ir tuo, kad joje šalia visuotino susirinkimo, valdybos ir revizijos komisijos turi dar būti ir taryba, kurios uždavinys yra prižiūrėti bendrovės veikimą. Kitos kredito bendrovės veikimo pusės reguliuojamos įstatymų bendra tvarka.

Žydų liaudies bankai tuo skiriasi nuo ūkininkų kooperatyvų, kad jie atitinkamai savo miestietiškai sudėčiai daro įvairesnes operacijas ir kreditus išdavinėja trumpesniam laikui. Ilgalaikiai kreditai tegali būti išduodami tik iš specialinių kapitalų.

Ūkininkų bankų veikimą gali apibūdinti šie daviniai:

(1000 litų)	1924 m. iš 136 b-vių	1925 m. iš 210 b-vių	1926 m. iš 293 b-vių	1927 m. iš 325 b-vių	1928 m. iš 295 b
Apyvartos lėšos .	4117	8994	14035	23072	14742
Investuota į turtą .	225	307	547	683	2359
Savos lėšos . . .	605	1195	2113	3055	3484
Indėliai	1056	3000	5081	9680	10028
Pelnas	116	290	284	579	—
Balansas	4342	9302	14582	23576	25510
Iš viso narių (1000 asm.)	—	—	34,8	50,8	57,3
Vidutiniškai 1 b-vei	—	—	119	157	194

Iš šios lentelės matome, kad mūsų kredito kooperatyvai stiprėja, sutraukia daug indėlių ir padeda paskirstyti plačiai visuomenei lėšas gaunamas iš bankų.

Taip pat progresuoja ir miestų liaudies bankai:

	1927.1.I. 99 l. b.	1928.1.I. 101 l. b.	1929.1 I. 115 l. b.
Turėjo iš viso narių . . .	24417	24894	31590
Išduota paskolų 1000 litų .	11436	11703	17665
Savi kapitalai . . „ . .	1950	1818	2960
Indėliai . . . . „ . .	2081	5185	10756
Vidutiniškai 1 b-vei narių .	246	247	266
Paskolų 1000 litų	115,5	115,8	153
Indėlių . „	33,7	51,3	93

Iš šios lentelės matome, kad miestų liaudies bankai savo apyvartos lėšomis ir narių skaičiumi didesni už ūkininkų bankus. Ypačiai didelės paramos gauna iš privatinių bankų. Žydų liaudies bankai grupuojasi idėjiniais reikalais apie „Žydų liaudies bankų sąjungas", finansiniais — apie akcinį centralinį žydų banką kooperacijai remti.

Naują kredito kooperatyvų tipą sudaro 1927 m. atsiradusios „valsčiaus ūkininkų taupmenų skolinamosios kasos", pradėtos kurti Žemės Ūkio Ministerijos iniciatyva. Skirtumas šio tipo kasų nuo jau veikiančių kredito bendrovių sudaro tai, kad jos neturi teisės užsiimti jokiais vadinamais kultūros darbais ir tarpininkavimo operacijomis. Jų veikimo sritį sudaro valsčius. Nariais gali būti ūkininkai, kurie valdo didesnį kaip 2 ha plotą žemės ir nedalyvauja kitose smulkaus kredito įstaigose. Nario teisės įgyjamos ne tik įstojus nariu į kasą, bet ir tik padavus pareiškimą paskolai gauti (5 §). Iš vieno ūkio gali būti tik vienas kasos narys — ūkio šeimininkas. Charakteringą valsčiaus kasų bruožą sudaro ir nuostatas dėl valdybos rinkimo (60 §), kuris reikalauja, kad vienas valdybos narių ir jam kandidatas būtų renkamas iš atstovų į žemės ūkio tarybą arba jų kandidatų skaičiaus. Kiti kasos įstatų paragrafai dėl narių teisių susirinkime, jų atsakomybės už kasos pasižadėjimus ir t. t. yra panašūs į taupmenų skolinamosios bendrovės.

Tuo būdu charakteringus taupmenų skolinamosios bendrovės bruožus sudaro veikimo srities apsirėžimas valsčiaus ribomis, prileidimas į kasą tik ūkininkų turinčių daugiau 2 ha

žemės, surišimas kasos organų sudarymo su Žemės Ūkio Rūmais ir tarpininkavimo (prekybinio) operacijų bei kultūrinio darbo pašalinimas.

Kasos steigiamos pavyzdiniais įstatais bendra tvarka. Ligi 1930 m. sausio m. 1 d. jų įsikūrė 44.

Ryšy su valsčiaus kasų steigimu ir valdžios pastangomis stiprinti finansiniai kredito kooperatyvus 1928 m. VI. 9 Ministerių Kabineto buvo išleistos, remiantis kredito įstatų (XI t. II d. 1906 m. 112 §), „Žemės ūkio kredito kooperatyvų pagrindiniam kapitalui sudaryti taisyklės". Einant tomis taisyklėmis iš valstybės iždo skiriamos lėšos žemės ūkio kredito kooperatyvų pagrindiniam kapitalui sudaryti. 1928 m. buvo paskirtas 1 mil. litų. Kreditus skirsto tam tikra sudaryta prie Finansų Ministerijos „Kredito komisija". Jau veikiantiems žemės ūkio kredito kooperatyvams duoda ne daugiau kaip 50.000 litų, naujai steigiamiems nedaugiau per 5.000 litų. Paskolas gauna tik tie kooperatyvai, kurie turi daugiau per 50 narių ūkininkų. Už gautą paskolą moka 3% palūkanų. Gaudamas paskolą kooperatyvas turi duoti kredito komisijos nustatytą pasižadėjimą — a) nustatytais terminais įmokėti paskolą ar jos palūkanas, b) kredito komisijos nustatytu laiku suderinti kooperatyvo veikimo sienas su valdžios sienomis ir visus to valsčiaus ūkininkus nevaržomai priimti kooperatyvo nariais, c) ligi bus išduota 100.000 litų paskolos valdymo organų nariams nemokėti jokio atlyginimo; vienkartinis atlyginimas gali būti paskirtas tik visuotiniam narių susirinkimui nutarus iš gryno pelno; valdybos narys, kuris veda kooperatyvo atskaitomybę gali gauti sąmata numatytą atlyginimą, už paskolas imti ne daugiau kaip 12% metinių palūkanų ir komisijos, tarpininkavimo operacijas vesti tik kredito komisijai leidus, kooperatyvo nariais priimami tik kooperatyvo veikimo rajono gyventojus. Paskolos grąžinimas prasideda po 5 metų: per pirmuosius ketverius metus grąžinant po 10% gautos poskolos, per kitus ketveris metus po 15%.

Taisyklių tikslas buvo mažinti kredito kooperatyvuose palūkanų procentą.

Ligi 1930 sausio m. 1 d. į pagrindinį kapitalą išduota 1.450.000 litų 143 kredito bendrovėms ir kasoms.

Sodžiaus (ūkininkų) kredito kooperatyvai grupuojasi apie du centrus — Lietuvos Kooperacijos Banką ir Centralinį Ūkininkų Banką.

Lietuvos Kooperacijos Bankas (LKB) sukurtas 1920 metais „Lietuvos Kooperatyvų Banko“ vardu. LKB tikslas finansuoti ne vien tik kredito kooperatyvus, bet apskritai kooperatyvus ir jų sąjungas. LKB kartu gali būti ir idėjiniu kooperatyvų centru — užsiimti kooperatine propaganda, revizija ir t. t. Nario įnašas 500 litų, atsakomybė du kart didesnė, kaip atidaryto kredito suma.

LKB turi teisę atlikinėti finansines, prekybines tarpininkavimo ir komisines operacijas. Jo organai: visuotinas susirinkimas, valdyba, taryba ir revizijos komisija. Numatytas taip pat atoskaitos komiteto sudarymas. Faktinai LKB reikalus veda valdybos renkama direkcija iš 2 žmonių.

Nariai visuotiname susirinkime turi tik vieną balsą, kurio niekam negali perduoti.

Kiti įstatų nuostatai remiasi bendru „kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymu“.

Jo veikimą per paskutinius trejus metus gali charakterizuoti šie daviniai I. 1.

	1927	1928	1929
Narių skaičius	249	263	265
Jų tarpe kredito b-vių	115	169	172
Išduota paskolų mil. lit. . . .	2,49	3,95	4,05
Įnašų kapitalas tūkst. lit. . . .	493	511	462
Atsargos	59	69	85
Depozitai ir ein. s-tos mil lit. .	2,00	2,29	3,50
Pelnas (1000 lit.)	13	15	39
Apyvarta mil. lit.	82,95	86,01	83,7
Balanso suma mil. lit.	6,63	6,21	6,00

Dauguma jo narių sudaro 1930 m. I. 1: kredito bendrovės — 178, vartotojų bendrovės — 65 ir kitų rūšių kooperatyvai ir jų sąjungų — 23.

LKB verčiasi daugiausia indėlių ir einamųjų sąskaitų sumomis, daugiausia finansuoja kredito kooperatyvus ir centralines organizacijas, bet išduoda paskolas ir atskiriems asmenims.

LKB organizuotas kooperatyvų sąjungos pagrindais.

Antrą kredito kooperatyvų centrą sudarė katalikiškieji kredito kooperatyvai, kurie grupavosi apie „Lietuvos Ūkininkų Sąjungą", 1922 m. buvo įkurta vad. „Ūkininkų Sąjungos Centralinė Kasa", kaip pirmo laipsnio kooperatyvas. 1923 metais ji buvo pavadinta „Ūkininkų sąjungos centralinis liaudies bankas" ir tik 1924 m. kaip ir LKB virsta kooperatyvų sąjunga „Ūkininkų Sąjungos Centralinio Banko" vardu, dar vėliau virsta į „Ūkininkų Centralinį Banką". Jo uždaviniai ir struktūra analoginiai LKB.

Paskutiniais metais sustabdžius dėl neišsimokėjimo operacijas Lietuvos Ūkininkų Sąjungai su jos Lietuvos Ūkininkų Kooperatyvų Sąjunga CŪB yra likvidacijos stadijoj. Jo veikimą per 1927 ir 1928 metus parodo šie daviniai:

	1927	1928
Narių	165	179
Tarp jų kredito b-vių	147	157
Išduotų paskolų mil. lt.	2,76	3,15
Įnašų kapitalas tūkst. lt.	413	463
Atsargos	148	154
Indėliai ir ein. s-tos mil. lt.	1,83	0,83
Pelnas	—	—
Apyvarta mil. lt.	—	42,06

Be kooperatyvų kreditavimo, CŪB varė ir plačias trąšų tarpininkavimo operacijas. CŪB sugriovė nevykusios operacijos su Ūkininkų Sąjunga, Kooperatyvų Centru, ypač išdavimas stambių garantijų Ūkininkų Sąjungai perkant iš Švedijos žemės ūkio mašinas ir gyvulius.

Žydų liaudies bankai grupuojasi apie „Ž y d ų l i a u d i e s b a n k ų s ą j u n g ą", ji yra jų idėjinis centras. Finansinėmis ar prekybinėmis operacijomis neužsiima. Svarbiausias jos darbas žydų liaudies bankų instruktavimas ir revizavimas. Fi-

nansiniai žydų liaudies bankai grupuojasi apie privatinį banką — „Žydų centralinis bankas kooperacijai remti“.

Žydų liaudies bankų sąjunga kasmet revizuoja savo narius. 1930 metais ji savo nariais turėjo 1929. I. 1. 101 banką. Ji leidžia mėnesinį organą „Žydų Kooperatorių“.

Klaipėdos Krašto kredito kooperatyvai.

Klaipėdos krašte dar nuo vokiečių laikų yra užsilikęs Raiffeiseno kredito bendrovių tinklas. 1928 m. jų buvo 39. Jų veikimą gali apibūdinti šie daviniai vokiečių markėmis:

		1928	1927
Narių		5465	5453
Indėliai ir ein. s-tos (1000 RM*)		2289	1590
Atsargos kapitalai	„	46,0	46,8
Išskolinta	„	3218	2646
Apyvarta	„	20135	13387

Šie daviniai liečia 21 kredito bandrovę.

1923 metais Klaipėdos krašto bendrovės sudarė dvi akcines bendroves — Raiffeisenbank'ą ir Raiffeisen Handelsgeselschaft.

Raiffeisenbankas 1927 metais turėjo 40 narių. Svarbesnės balanso pozicijos 1928 ir 1927 m. taip atrodė:

		1928	1927
Einamoji sąskaita aktyvė (1000 lt.)		4316	5406
Bankų sąskaita	„	2096	399
Garantijos kooperatyvams	„	1640	—
Akcinis kapitalas	„	600	600
Einamoji sąskaita pasyvė	„	1487	941
Taupmenos ir indėliai	„	2488	1981
Bankai (pasyve)	„	—	393
Specialaus kredito sąskaita	„	1948	2031
Atsargos	„	31	21
Pelno ir nuostolių pasyve	„	12	10
Balanso suma	„	6578	5982

Pažymėtinas faktas, kad Raiffeisenbankas daugiausia kredituoja savo narius einamosios sąskaitos forma.

Artimame kontakte su kredito bendrovėmis ir jų banku veikia ir Raiffeisen-Handelsgeselschaft įkurta 1924 m. 1927 me-

* Pažymėtinas faktas, kad Klaipėdos kredito kooperatyvai savo apyskaitose vartoja ir RM.

tais ji savo akcininkų tarpe turėjo 24 kredito bendroves, 5 įmonių Kooperatyvus ir kitas įstaigas ir 1 atskirą asmenį. Tais pačiais metais jos balansas siekė 686,3 tūkst. reichsmarkių, pagrindinio kapitalo turėjo 84.000 RM., atsargos 245 RM., statytojams skolų 44,9 tūkst. RM., bankams skolų 319,9 tūkst. RM., nuostolių 761 RM., prekių iškredituota 368,6 tūkst. RM. Prekių apyvarta siekė 1671017 RM., kuri atskiromis prekėmis susiskirsto taip: trąšų 174555 cent. už 775,5 tūkst. RM., pašarų 29775 cent. už 271,7 tūk. RM., sėklų 739 cent. už 36,6 tūk., kurio 59655 cetn. už 92,9 tūk., javų 31413 cent. už 411,1 tūk. ir kitų už 83,0 tūk. RM.

Ligi šiol Klaipėdos krašto kooperatyvai palaiko finansinius ir idėjinius ryšius su Karaliaučiaus Raiffeiseno organizacija.

Žemės ūkio kooperatyvai. Iš žemės ūkio kooperatyvų pirmiausia pradeda atsirasti žemės ūkio draugijos. 1921 metais įsikuria „Lietuvos Žemės Ūkio Draugija". Dar prieš tai veikia Ūkininkų Sąjunga su savo skyriais. Ši pastaroji ne tik kaip žemės ūkio kultūros kėlimo organizacija, bet ir kaip politinė organizacija. Ligi 1923 m. visos ligi tol buvusios žemės ūkio draugijos, išskyrus Lietuvos Žemės Ūkio Draugiją, kuri rengė žemės ūkio parodas, o vėliau susiliejo su „Lietūkiu", labai mažai ką veikė. Ir tik 1923 metais pradėjus jas remti finansiniai Žemės Ūkio Ministerijai jų veikimas atgyja.

Žemės ūkio draugijų veikimas tampriai susijęs su centralinėmis jų organizacijomis. 1923 metais be Ūkininkų Sąjungos su savotiškais tikslais ir organizacija atsiranda dar Šiauliuose — „Gamintojas" ir Kaune „Lietūkis", kaipo žemės ūkio kooperatyvų sąjungos. „Gamintojas" ir Ūkininkų Sąjunga su vėliau iš jos atsiradusia „Ūkininkų Kooperatyvų Sąjunga", jau neveikia, todėl apie jas čia nekalbėsiu plačiau. Ūkininkų Sąjunga, kaip ekonominė organizacija, daugiau pasitikėjo savo politine jėga ir iš iždo gaunamomis lėšomis, kaip tiksliu darbo organizavimu, ir dėl to suiro. „Gamintojas" pastaruoju atžvilgiu geriau buvo susitvarkęs, bet berods dėl perrizikingų operacijų ir kainų svyravimo turėjo sustabdyti savo veikimą. Šiandieną beliko viena žemės ūkio draugijų centralinė organizacija — „Lietūkis".

Mūsų žemės ūkio draugijos nėra dar nusistovėjęs kooperatinės organizacijos tipas. Žymi jų dalis, matyti, nelaikė savęs prekybinėmis bendrovėmis ir registravosi taip, kaip ir patsai jų vardas rodė pas apskričių viršininkus. Šio tipo žemės ūkio draugijos turi tikslo kelti ir tobulinti žemės ūkio kultūrą ir žemės ūkio pramonę. Pirmon galvon jos „renka žinias apie žemės ūkio ir jo atskirų šakų stovį, skleidžia žinias apie tinkamiausius ūkininkavimo būdus, rengia paskaitas, pasikalbėjimus, ekskursijas, kuria žemės ūkio mokyklas ir skaityklas, taiso parodas bei muziejus, teikia savo nariams ir kitiems gyventojams reikalingų patarimų bei nurodymų ir platina įvairius iš žemės ūkio srities raštus; samdo agronomus, veterinorius, įvairius insruktorius ir kitus specialistus, steigia bandymo stotis, ir t.t.". Šalia šių grynai kultūrinio pobūdžio dalykų, toliau žemės ūkio draugijos įstatuose randame minint apie tarpininkavimo operacijas: „padeda savo nariams ir kitiems gyventojams įsigyti žemės ūkio mašinų ir kitų įrankių, veislinių gyvulių bei paukščių, sėklų ir dirbtinių trąšų; steigia kontoras, agentūras, javų valomus punktus, sandėlius, pienines, daigynus, gėlynus, kergimo punktus, skerdyklas, vaisių džiovyklas ir t. t. (3 § **efg** punktai)". Iš įstatų atrodytų, kad žemės ūkio draugijos ką tik įvardintus darbus steigia atskirai, kaipo atskiras verslamones, nes sunku vaizduotis, kad žemės ūkio draugija ir pieninę ir skerdyklą pati laikytų. Tačiau iš tolimesnių 3 paragafo punktų, kur kalbama apie draugijos tikslą ir nurodoma, kad draugija „teikia savo nariams kreditą, imdama užstatan inventorių, gyvulius, javus ir kitus žemės ūkio produktus, priima užsakymus iš valdžios, savivaldybių ir visuomenės įstaigų ir atskirų asmenų"; tenka daryti išvadą, kad draugija gali ir pati tais dalykais užsiiminėti. Tuo būdu žemės ūkio draugijos įstatuose pirmon galvon randame tai, kas buvo rusų vietinių žemės ūkio draugijų normaliuose įstatuose, ir gale prikergtos prekybinės ir net kredito operacijos, nepritaikant tam reikalui finansinės žemės ūkio draugijos struktūros. Pasirodo, kad žemės ūkio draugija ir pienines ir skerdyklas steigia ir net kreditus išduoda įkeičiant „inventorių, gyvulius, javus ir kitus žemės ūkio produktus..." iš įmokamo nario stojamojo mokesčio ir kas-

metinių įnašų ir dešimteriopos už juos atsakomybės, aukų, pašalpų. Įnašai jose nenumatyti. Tokis žemės ūkio draugijos tipas praktikoje pradėjus prekybines operacijas pasidarė netinkamas ir buvo pareita į maždaug tokią pačią struktūrą, kaip ir vartotojų bendrovės.

1927 metais randame įregistruotų 211 žemės ūkio draugijų, iš jų veikė 107, o iš veikiančių pristatė apyskaitas už 1927 metus tik 63, 1928 m. veikė 66.

Jų veikimą gali parodyti šie daviniai:

	1927 m. 1000 lt.	1928 m. 1000 lt.
Apyskaitinių b-vių skaičius	63	66
Savi kapitalai	570	670
Iš jų atsargos	251	320
Prekės	925	1778
Kreditoriai.	1484	4742
Debitoriai	1283	2821
Pelnas	102	167
Balanso suma	4842	7,178

Prekybinės žemės ūkio draugijos supirkinėja žemės ūkio produktus „Lietūkiui“, parduoda trąšas, žemės ūkio mašinas. Kai kurios iš jų turi tokias pat krautuves kaip vartotojų bendrovės.

Žemės ūkio draugijų veikimas dabartiniu laiku, nustojus Ūkininkų Sąjungai su savo Ūkininkų Kooperatyvų Sąjunga veikti, tampriai susiję su Lietuvos Žemės Ūkio Kooperatyvų Sąjunga „Lietūkiu“, įkurta 1923 metais. Jos tikslas: a) derinti veikimą atskirų žemės ūkio kooperatyvų ir draugijų, b) palaikyti nuolatinius tarp jų ir kitų kooperatyvų ryšius, c) įvairiais būdais kelti ir tobulinti krašto žemės ūkio kultūrą ir žemės ūkio pramonę, d) organizuoti žemės ūkio gaminių perdirbimą ir betarpišką pardavimą, krašto viduje ir užsienyje. Iš sių tikslų išeitų, kad „Lietūkis“ yra grynai idėjinė ar kultūrinė organizacija. Tą pat matome ir iš 2 § jos įstatų, kur ligi punktui i) kalbama apie grynai kultūrinius dalykus ir tik paragrafo gale pridėta, kad „organizuoja žemės ūkio pro-

duktų supirkinėjimą, perdirbimą ir eksportą ir tam tikslui nuomuoja, stato ir perka sandėlius, elevatorius, pienines, skerdyklas ir kitas produktų perdirbimui ir eksportui reikalingas įmones, ir t. t.“. Tuo būdu „Lietūkis“ yra kartu ir idėjinė ir prekybinė organizacija. Pirmaisiais savo veikimo metais „Lietūkis“, gaudamas pašalpų iš žemės ūkio ministerijos ir savo lėšų pridedamas, varė platų kultūros darbą, ypač steigdamas kooperatines pienines. Įsisteigus Žemės Ūkio Rūmams kultūriniu darbu „Lietūkis“ nebeužsiima. Svarbiausias jo operacijas sudaro prekyba žemės ūkio mašinomis ir trąšomis, pašarais, sėklomis, supirkimas produktų kariuomenės intendantūrai, organizavimas javų eksporto per elevatorius Kaune ir Šiauliuose, kurie valdžios jam yra išnuomoti, linų apdirbimo punktų Biržuose ir Joniškyje laikymas.

„Lietūkio“ struktūra tokia pati, kaip ir kitų jau minėtų sąjungų, kurios veikia dar Kooperacijos Departamento išleistais pavyzdiniais sąjungos įstatais.

„Lietūkio“ būklę bei veikimą parodys šie skaitmenys:

(1000 lt.)	1926	1927	1928	1929
Narių skaičius . .	71	57	47	52
Savi kapitalai . .	370	181	311	340
Jų tarpe atsargos .	115	128	70	84
Prekės	1998	3348	4391	3793
Apyvarta	11329	10387	12128	29393
Kreditoriai . . .	9759	10536	13127	5676
Debitoriai	7810	7321	7463	1554
Pelnas	23	52	53	145
Balanso suma . .	10805	11401	14083	12061

Žemės ūkio draugijų prekybinis veikimas taip pat ir „Lietūkio“ kaip jų centralinės organizacijos su pirmiau veikusiais „Gamintoju“ ir „Ūkininkų Sąjunga“ sumažino vartotojų bendrovių ir jų sąjungų prekių apyvartas, nes pirm žemės ūkio kooperatyvams pradėsiant veikti, vartotojų bendrovės ir jų sąjungos atlikinėjo tas pačias prekybines operacijas. Iš to paaiškėja ir tas faktas, kad latvių ir estų vartotojų bendrovės ir jų centralinės organizacijos daro daug didesnes apyvartas, nes ten

žemės ūkio draugijos neužsiima paralelinėmis su vartotojų bendrovėmis prekybinėmis operacijomis.

Daug didesnės reikšmės Lietuvos visuomenės ūkiui, kaip žemės ūkio draugijos, turi kooperatinės pieninės, arba, kaip pas mus vadinamos, pieno perdirbimo bendrovės. Kaip jau matėme, jos pradeda atsirasti tik 1923 metų gale ir jų steigimas rekordinių skaičių pasiekė 1925 m. — 198 ir 1926 m. — 154. Jų atsiradimas surištas su subsidijomis, pašalpomis ir kreditais mašinoms įsigyti ir trobesiams pasistatyti iš valstybės lėšų.

Kooperatinės pieninės steigiamos pavyzdiniais įstatais. Jų tikslas padėti ūkininkui pelningiau ir patogiau perdirbti pieną ir parduoti pieno produktus. Įnašai mokami nuo karvės. Atsakomybė nustatyta ne santykyje su įnašų suma, bet tam tikra fiksuota suma. Jei bendrovės narys savo ūkį parduoda ar išduoda nuomon, tai tokio nario teisės, valdybai sutikus, gali pareiti naujam savininkui ar nuomininkui, jei pastarieji prisiimtų visas bendrovės nario pareigas. Kooperatinių pieninių veikimo skirtumas nuo kitų kooperatyvų reiškiasi privalomu narių dalyvavimu kooperatinės pieninės operacijose, t. y. pasižadėjimu statyti kooperatyvo pieninėn iš savo melžamų karvių gaunamą pieną, išskyrus reikalingą savo šeimai. To reikalavimo nepildąs bendrovės narys sumoka paskirtą, visuotino susirinkimo pabaudą. Narys turi mokėti pabaudą, jei jis stato į pieninę netikusį pieną. Mūsų kooperatinės pieninės linkę yra balsų skaičių duoti nariams pagal karvių skaičių (34 §).

Kooperatinių pieninių veikimą gali apibūdinti šie daviniai:

	1927	1928
Pristačiusių apyskaitas b-vių skaičius .	205	244
Narių skaičius	5439	6294
Vidutiniškai 1 b-vės	27	26
Savi kapitalai (tūk. litų) . . . , . .	483	900
Kreditoriai „ „	6096	6907
Turtas „ „	5540	6319
Perdirbta pieno kg. (1000 kg.). . . .	27886	40476
Vidutiniškai 1 b-vei (1000 kg.).	136	165
Pagaminta sviesto 1000 kg. . . . , . .	1071	1703

Vidutiniškai 1 b-vei	5,22	6980
Karvių skaičius	21529	24022
1 b-vei	105	98,4

Kaip jau buvo pirmiau suminėta, kooperatines pienines organizavo „Lietūkis“ ir „Ūkininkų Sąjunga“. Ilgainiui kooperatinių pieninių, kai grynai specialinių kooperatyvų ryšys su žemės ūkio draugijų sąjungomis pasirodė nepatogus, ir jau 1926. I. 29. Ūkininkų Sąjungos pieninės sudarė „Lietuvos pieno perdirbimo b-vių sąjungą“, tačiau tampriai surištą su Ūkininkų Sąjunga, kas kliudė dėtis į ją ir „Lietūkio“ pieninėms. Tiesa, tais pačiais metais formaliniai ryšiai su Ūkininkų Sąjunga buvo panaikinti.

1926 m. spalių m. įsikūrė „Centralinė Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių Sąjunga“, — vadinamas „Pienocentras“, atsiradęs iš „Lietūkio“ pienininkystės skyriaus.

Kadangi vyriausybės nusistatymas buvo finansiniai remti tik vieną kooperatinių pieninių sąjungą, tai 1928 m. Lietuvos Pieno Perdirbimo Sąjunga po bandymų susijungti ir atsijungti sustabdė savo veikimą, o jos pieninių dauguma perėjo į „Pienocentrą“.

„Pienocentro“ uždavinys — „skatinti pieno gamybą, plėtoti ir tobulinti pieno perdirbimą ir išdirbti Lietuvos sviesto gerą markę, kurti kooperatines pienines, jungti visų veikiančių pieno perdirbimo bendrovių veikimą, pašalinti iš bendrovių politikavimą ir kitokias kenksmingas kooperatiniam darbui akcijas, sujungus visas kooperatines pienines į vieną centrą, eiti prie sumažinimo organizacijos išlaidų ir tuo sutaupyti lėšas“ („Pienocentro“ apyskaita 1927 m.).

„Pienocentro“ finansinę padėtį ir veikimą gali charakterizuoti šie daviniai (piniginės pozicijos ir kg. kiekiais 1000):

	1927	1928	1929
Narių skaičius	153	237	262
Savi kapitalai	134	192	327
Jų tarpe atsargos	47	17	42
Kreditoriai	2220	2609	1188

Debitoriai	1439	1997	1789
Eksportuota sviesto	3949	10436	20786
Parduota mašinų	1141	1423	2091
Pelnas	66	96	133
Balansas	4726	6316	4140
Gautos pašalpos	650	667	701

Pienocentras 1929 metais eksportavo 68% viso iš Lietuvos išvežamo sviesto. Eksportas daugiausia eina į Vokietiją 1929 metais — 70%, o į Angliją — 26%. Pienocentras turi savo mažmenų krautuves (1929—6) Kaune, kur tiesiog parduoda vartotojams sviestą, sūrį ir pieną.

1927 metais įvesta valstybinė eksportuojamo sviesto kontrolė pakelti Lietuvos sviesto markei.

Nuolatos augant pieno produktų eksportui iš Lietuvos ir apskritai pienininkystei kooperatinių pieninių reikšmė reikia manyti taip pat augs: (1929 m. — 38 mil. lt., 1928 — 26 mil. lt., 1927 — 20 mil. lt., 1926 m. už 16 mil. lit.).

Eksportuojamų iš Lietuvos pieno produktų kiekiai taip atrodo (tonomis):

	Pienas	Sviestas	Sūris
1925	888	932	1030
1926	2623	1747	602
1927	4032	2051	629
1928	5697	2651	709
1929	9031	4084	583

Iš kitų kooperatyvų rūšių tenka dar pažymėti: apdraudimo sąjungą „Kooperaciją“, veikiančią kaip savitarpio draudimo organizaciją pirmojo laipsnio; prof. mokytojų s-gos knygų leidimo bei rašomųjų dalykų ir knygų prekybos įmonę, įvilktą į kooperatyvų sąjungos juridinę formą — „Spaudos Fondą“ — išaugusį į stambią verslamonę. Panašia juridine kooperatyvų forma yra apie 20 įregistruotų vadinamų „knygų, laikraščių leidimo b-vių“, iš jų veikiančių 1927 metais buvo 5. Šių organizacijų kooperatinė forma pateisinama ne kooperatinio principo išlaikymu savo organizacijose, bet greičiau jų kultūriniais uždaviniais.

Lietuvos kooperatyvų kongresai ir atstovybės. Bendrą visų Lietuvos kooperatyvų kongresą tepavyko sukviesti tik po karo susikūrus Nepriklausomos Lietuvos valstybės valdžiai. Pirmas kooperatyvų atstovų kongresas (suvažiavimas) įvyko 1920 m. kovo m. 21—23 d. Jis buvo sukviestas Lietuvos kooperatyvų sąjungos biuro. Jame dalyvavo 142 atstovai nuo 90 atskirų kooperatyvų ir 6 sąjungų. Iš jo nutarimų pažymėtini: 1) vartotojų bendrovių centro sudarymas; 2) kooperatyvų savitarpio draudimo; 3) kooperatyvų instruktavimo; 4) prisidėjimo prie Tarptautinės Kooperatyvų Sąjungos; 5) kredito bendrovių steigimo valsčiuose; 6) kooperatyvų banko; 7) eksporto ir importo politikos; 8) užmezgimo ryšių su kitų šalių kooperatyvais; 9) kooperatyvų mokesčių; 10) kooperatyvų ir savivaldybių sąveiksmo; 11) politinio kooperatyvų neutraliteto ryšyje su rinkimais į Steigiamąjį Seimą.

Praktikoje I kooperatyvų kongrese be moralinės reikšmės tarpusaviam kooperatyvų susipažinimui turėjo reikšmės, kaip jau savo laiku minėta, ir kooperatyvų centrams sudaryti. Jo rezoliucijos paskelbtos 1920 m. „Talkos“ 7/8 nr.

Antras kooperatyvų kongresas įvyko 1922 m. geg. m. 16—18 d. su 138 atstovais (80 vartotojų bendrovių, 29 žydų liaudies bankų, 1 gaminimo b-vės, 2 žemės ūkio draugijų, 12 sąjungų atstovų). Svarbesni jo nutarimai lietė vartotojų bendrovių veikimo dėsnius; mokesčių klausimą, žemės ūkio, kredito bei statybos kooperatyvų steigimą, kooperatyvų įstatymo reviziją ir centralinio kooperatyvų organo — kooperatyvų tarybos—sudarymą. Rezoliucijos paskelbtos 1922 metų „Talkos“ 10 nr.

III Lietuvos kooperatyvų kongresas įvyko 1924 metais gruodžio m. 14—16 d. Kongrese dalyvavo iš viso 286 atstovai nuo 256 kooperacijos organizacijų (101 kredito b-vių, 100 vartotojų b-vių, 39 žemės ūkio draugijos, 14 kooperatinių pieninių, kitų — 9). Opiausias kongreso diskusijų klausimas buvo — kooperatyvų darbo derinimas, kredito kooperatyvų reikalai, kooperatyvų įstatymo, kovos su falsifikacija, savitarpinio draudimo organizavimo, politinio neutralumo, švietimo ir propagandos reikalas. (Rezoliucijos paskelbtos 1924 m. „Talkos“ 51—52 nr.).

Kartu su trečiuoju bendru kooperatyvų kongresu buvo sukviestas ir „Krikščionių kooperatyvų kongresas“, kurio nutarimais vadovaujantis atsirado Kooperatyvų centras ir Vyriausias Kooperatyvų Komitetas.

IV kooperatyvų kongresas įvyko 1929 m. balandžio m. 14—15 d. dalyvaujant 260 atstovų. Jame buvo priimtos rezoliucijos: 1) Lietuvos kooperacijos judėjimo klausimu; 2) kooperacijos įstatymų klausimu; 3) Lietuvos Kooperatyvų Tarybos reorganizavimo klausimu; 4) kooperatinio švietimo, propagandos ir darbuotojų paruošimo klausimu; 5) kredito kooperacijos klausimu; 6) kooperatinio draudimo klausimu; vartotojų kooperacijos klausimu ir 7) žemės ūkio kooperatyvų klausimu. Rezoliucijos IV kooperatyvų kongreso paskelbtos 1929 m. „Talkos“ 4 nr. (271).

Įsigilinimas į visų kongresų rezoliucijas užimtų per daug vietos, todėl nuo to čia tenka atsisakyti. Apie tų visų rezoliucijų reikšmę viena reikia pasakyti, kad, nesant stipriau organizuoto vieningo kooperacijos idėjinio centro, tos rezoliucijos dažniausia ir palikdavo žodžiais, neįgyvendintais į kooperatinę praktiką.

L i e t u v o s K o o p e r a t y v ų T a r y b a, kaip jau minėta, buvo sudaryta antrojo kooperatyvų kongreso nutarimu. Ligi 1925 metų ji veikė kaipo laisvas kooperatyvų sąjungų susitarimas be jokio statuto. 1925 m. sausio m. 30 d. buvo įregistruoti jos įstatai. 1929 m. jos įstatai, einant IV kooperatyvų kongreso nutarimu, buvo pakeisti. L. K. Tarybos tikslas remti kooperacijos judėjimą ir palaikyti artimus ryšius tarp kooperatyvų Lietuvoje ir užsienyje ir atstovauti juos valdžios ir visuomenės įstaigose. Savo tikslui pasiekti LKT kviečia visų Lietuvos kooperatyvų kongresus, leidžia kooperacijos laikraščius ir knygas, steigia kooperacijos kursus ir mokyklas, renka statistikos žinias apie kooperatyvus, koordinuoja kooperatyvų veikimą, rūpinasi kooperatyvų juridine būkle, jų instruktavimu ir revizavimu ir visais kitais kooperatyvus liečiančiais klausimais ir skatina kooperatyvus tarpusavio ginčus spręsti trečiųjų teismu. LKT nariais gali būti kooperatyvų sąjungos ir atskiri kooperatyvai, kurie a) sutaupas skirsto na-

riams sulig kooperacijos dėsnių, b) laisvai priiminėja nariais visus kooperatyvo tikslais suinteresuotus asmenis.

LKT narys moka įgaliotinių susirinkimo nustatytą metinį nario mokestį nuo pereitų metų brutto pelno, bet nemažiau kaip 50 litų. Narys atsako už LKT įnašus einamųjų metų metiniu nario mokesniu ir dar tokia pat suma (5 §).

Lietuvos Kooperatyvų Tarybos Valdybą vieneriems metams sudaro deleguoti asmenys po vieną iš kiekvienos kooperatyvų sąjungos, kuri savo veikimu apima visą Lietuvą ir kuri yra SKT nariu, ir tiek pat asmenų slaptu balsavimu renkamų įgaliotinių susirinkimo. Valdyba iš savo tarpo išrenka pirmininką, du jo pavaduotoju, iždininką ir sekretorių.

Valdyba vykdo LKT tikslus ir veda visus jos reikalus; šaukia kasmet visuotinius Tarybos susirinkimus ir duoda įgaliotinių susirinkimui metinę apyskaitą; įgalioja atskirus Tarybos narius veikti savo vardu; siunčia atstovus į užsienį tikslu užmegzti su užsienio kooperatyvais ryšius ar atstovauti Lietuvos kooperatyvus valdžios ir kitose įstaigose, sudaro tam tikras komisijas.

Aukščiausias LKT organas yra įgaliotinių susirinkimas, kviečiamas ne rečiau kaip vieną kartą per metus. Kiekvienas įgaliotinis turi tik vieną balsą, kurio niekam negali perduoti. Nariai, įmokėję nario mokesčio mažiau per 500 litų, siunčia po vieną įgaliotinį; įmokėję virš 500 litų siunčia nuo kiekvienų 500 litų po vieną įgaliotinį.

Narių iš LKT išėjimo teisės ir revizijos komisijos sudarymas toks pat, kaip ir Sąjungų. LKT likvidavus, jos turtas pereina kooperacijos propagandos reikalams įgaliotinių susirinkimui nutarus.

LKT nariais yra Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjunga, Lietūkis, Lietuvos Kooperacijos Bankas, Pienocentras, Spaudos Fondas ir keletas bendrovių (Kauno „Parama“).

LKT nuo 1925 m. perėmė iš LKBS „Talkos“ leidimą, 1925 metais pradėjo leisti populiarų laikraštį „Bendras Darbas“, bando rengti kooperacijos kursus, ragina bendroves rengti kooperacijos šventę ir tarptautinę taupymo dieną.

1925 metais spalių m. 28 dieną buvo sudarytas ir antras idėjinis kooperatyvų centras, einant krikščionių kooperatyvų kongreso nutarimu — Lietuvos Kooperacijos Vyriausybės Komitetas. 1925/26 metais LKVK rodė daugiau gyvumo, leido savo organą ligi 1929 m. gruodžio m. — vardu „Gerovė". Paskutiniu laiku jis gyvybės nerodo.

Žydų kooperatyvai, kaip jau minėta, spiečiasi apie savo „Žydų liaudies bankų sąjungą".

Lietuvos kooperatyvų įstatymai. Prieš karą Lietuvos kooperatyvai buvo reguliuojami bendrais rusų įstatymais. Ligi 1917 metų rusai neturėjo vieno bendro kooperatyvų įstatymo. Įvairioms kooperatyvų rūšims buvo išleisti atskiri įstatymai: apie arteles (Svod Zakonov t. XI, c. 2 st. 79), apie darbo arteles (X t. I d., st. 2198[1] ir tol.), apie kredito kooperatyvus „Smulkaus kredito įstaigų 1904 m. birželio m. 7 d." dėsniai, kuriais einant sudaryta smulkaus kredito valdyba; žemės ūkio draugijų veikimą reguliavo XII t. Vartotojų bendrovės neturėjo jokių įstatymų ir buvo leidžiamos 443 st. visuomenės globos įstatų (Svod Zakonov t. XIII) ir tik 1897 metais buvo išleisti normaliniai vartotojų bendrovių įstatai, kuriais steigiant vartotojų bendrovę leidimą galima buvo gauti iš gubernatoriaus.

Karo metu 1915 metais liepos m. Ministerių Taryba padarė nutarimą leisti vartotojų bendrovėms kurtis registracinė tvarka, jei jos buvo steigiamos normaliniais įstatymais. Tuo palengvinimu Lietuva jau maža tegalėjo pasinaudoti, nes didesnė jos dalis buvo vokiečių užimta.

Kooperatyvų steigimas nesant bendro kooperatyvų įstatymo daug parėjo nuo administracijos nuožiūros ir stipriai kliudė plėstis kooperacijos bendrovėms ir pačioje Rusijoje ir ypačiai jos pakraščiuose.

Pradėjus faktinai funkcionuoti Nepriklausomos Lietuvos valstybinei valdžiai 1919 m. sausio m. 30 d. Ministerių Kabinetas priėmė „Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymus", kuriais nuo to laiko ligi paskutinių dienų ir vadovaujasi visi Lietuvos kooperatyvai, išskyrus Klaipėdos kraštą. To įstaty-

mo pagrindu, kaip ir Estijoje ir Latvijoje, buvo padėtas rusų 1917. III. 20. įstatymais su žymiais pakeitimais. Įstatymas suskirstytas į dvi dalis. Pirmoji dalis su 6 skyriais ir 49 §§ apima „kooperacijos bendroves". Antroji dalis (nuo 50 — 60 §§) apima „kooperacijos bendrovių sąjungas".

Kooperacijos bendrove įstatymas vadina „bendrovę su kaitomąja sudėtimi ir kapitalu, kuri, veikdama tam tikra firma, turi tikslo padėti medžiaginei ir dvasinei savo narių gerovei, organizuodama įvairių ūkio įstaigų arba savo narių darbą" (1 §). Greta su ūkiškais darbais kooperatyvui įstatymas leidžia užsiimti įvairiais idėjiniais bei kultūriniais darbais. Kooperatyvai steigiami registracine tvarka ir turi visas juridinio asmens teises. Įstatai turi būti pasirašyti ne mažiau, kaip penkių steigėjų. Registruoja kooperatyvus dabartiniu laiku Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcija prie Finansų Ministerijos. Inspekcija tik tuo atveju gali atsisakyti įregistruoti bendrovę, jei jos įstatai neatitinka kooperatyvų įstatymą. Inspekcijos atsisakymą registruoti galima skųsti per mėnesį laiko Ministerių Kabinetui.

Įstatymas reikalauja, kad siunčiamame registruoti įstatų projekte turi būti pažymėti šie dalykai:

1. bendrovės firma, kuri privalo skirtis nuo kitų bendrovių firmų, įtrauktų į bendrovių registrą;

2. bendrovės valdybos būstinė;

3. bendrovės tikslas;

4. laikas, kuriam bendrovė steigiama, jei jinai steigiama laikinam reikalui;

5. įstojimo sąlygos į bendrovės narius ir išėjimo sąlygos iš jos;

6. bendrovės narių atsakomybė už jos įžadus;

7. tvarka ir sąlygos kapitalų sudarymo, jei įstatų tie kapitalai numatyti;

8. bendrovės pajaus (įnašo) dydis, jei bendrovė pajinė;

9. laikas ir tvarka apyskaitos davimo, revizijos ir jos tvirtinimo;

10. pelno ir nuostolių paskirstymo tvarka;

11. visuotinų susirinkimų arba įgaliotinių susirinkimų šaukimo tvarka, sąlygos jų įvykimo, sprendimų darymo, protokolų rašymo tvarka ir

12. bendrovės likvidavimo tvarka.

Įstatymas leidžia steigėjams įtraukti į įstatus straipsnius, kurie nustato bendrovės savitarpinius santykius ir bendrovės santykius su trečiais asmenimis, o taip pat ir kitus dalykus. Bendrovės įstatų papildymai ir pakeitimai privalo būti registruojami. Steigiant bendrovės skyrių, reikia tik pranešti Kooperatyvų Inspekcijai.

Kai del kapitalų, tai kooperatyvų įstatymas reikalauja privalomo atsargos kapitalo sudarymo; skiriant jam sudaryti kasmet iš gryno pelno ne mažiau per 25% ligi atsargos kapitalas susilygins su įnašų kapitalu. Už įnašus tegali mokėti ne daugiau per 8% dividendo. Tuo įstatymo leidėjų norėta apsaugoti kooperatyvo firmos naudojimą privataus biznio reikalams.

Ketvirtas įstatymo skyrius nuo (12 — 22 §§) kalba apie bendrovės narių teises ir pareigas.

Įstatymas buvo nustatęs tokias nario atsakomybės rūšis už bendrovės pasižadėjimus:

1. visais savo pajais arba

2. įstatų pažymėta suma, kuri gali būti skaitoma kelis kartus didesnė, kaip jų pajų suma, tačiau ta atsakomybė negali būti didesnė per 5 kartus paimtų pajų (įnašų) sumos.

Iš to matome, kad mūsų kooperatyvų įstatymas buvo nustatęs aprėžtą atsakomybę, būtent, penkiakartę iš nustatyto įnašo sumos. Praktikoje tokia atsakomybė pasirodė permaža. Kredito kooperatyvai narių atsakomybę už bendrovės pasižadėjimus nustatė dukart didesnę, kaip atidaryto kredito suma. O tokia atsakomybė dažniausia prašokdavo penkiakartę įnašų sumą. Žemės ūkio draugijos, turėdamos nedidelius metinius įnašus, nustatė dešimtakartę atsakomybę įnašo suma. Kad išvengus kooperatyvų praktikos su įstatymu kolizijos (nes teismas tepripažino penkiakartę įnašų suma atsakomybę), tai 1929 m. lapkričio mėnesio 12 d. buvo išleistas kooperatyvų įstatymo (iš 1919 m. sausio m. 3 d.) pakeitimas ir papildy-

mas, kuriuo einant 12 § paragrafas taip pakeistas: „Už kooperacijos bendrovių įžadus atsako visi jos nariai bendrovės įstatų nustatyta tvarka:

1. savo pajais arba

2. be pajų dar tam tikra bendrovės įstatais prisiimta suma. Be to, prie pakeitimo pridėta pastaba tokio turinio: „šis pakeitimas laikomas ir visoms ligi šiam įstatymui veikti pradėjus „įregistruotoms bendrovėms ir sąjungoms".

Tuo būdu mūsų „kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymai" leido kooperatyvams pagal norą nusistatyti papildomą narių atsakomybę ir sankcionavo jau veikiančių kooperatyvų prisiimtą atsakomybę, jei ji neatitiko veikusio įstatymo nuostatus.

Tolimesni ketvirtojo kooperatyvų įstatymo nuostatai smulkiai kalba apie kooperatyvo nario teisių įgijimą ir nustojimą. Narys, stodamas į bendrovę, privalo duoti įžadą raštu, kad prisiima atsakomybę, pažymėtą bendrovės įstatuose, jei ta atsakomybė didesnė, kaip jo įnašų suma (13 §). Narys atsako ir už tuos bendrovės įžadus, kurie buvo išduoti ir prieš jam įstosiant į bendrovę. Bendrovės narys turi teisės išeiti iš bendrovės, pranešęs apie tai raštu. Tačiau nario išėjimo iš bendrovės diena laikoma ne pranešimo padavimo diena, bet paskutinė diena operacijų metu, jei išeinąs narys pranešė apie savo išėjimą iš bendrovės ne vėliau, kaip per tris mėnesius prieš tą laiką; priešingu atveju išėjimo diena laikoma kitų operacijų metų galas. Mirusio nario išėjimo iš b-vės diena laikoma paskutinė diena tų operacijų metų, kuriais narys mirė, jei nėra kitokio tuo reikalu įstatų nurodymo. Iki to laiko visos mirusio teisės vykinamos jo paveldėtojų; teisė dalyvauti visuotinuose susirinkimuose ir užimti kurias nors vietas bendrovėje paveldėtojams nepereina (16 §). Panašiai kaip mirusio nustatomas ir pašalinto iš bendrovės nario išėjimo laikas. Kartu su išėjimu iš bendrovės nesibaigia nario atsakomybė už bendrovės pasižadėjimus. 18 § nuostatas reikalauja, kad išėjusieji iš bendrovės nariai ir jų paveldėtojai per įstatuose pažymėtą laiką, o nesant jo per metus, skaitant nuo išėjimo dienos, atsako lygiomis su nariais už bendrovės įžadus, padarytus prieš iš-

einant jiems. Nariui grąžinamas įnašas su priskaitomu dividendu arba išskaitomu nuostoliu įstatuose pažymėtam laikui išėjus arba nesant to, išėjus šešiems mėnesiams po apyskaitos patvirtinimo visuotiname susirinkime tų operacijos metų, kuriais narys išėjo arba jo paveldėtojams. Išeinąs iš bendrovės narys neturi teisės gauti kiek nors iš atsargos kapitalo arba iš kito kokio bendrovės turto. Likviduojantis bendrovei pirm išeisiant išstojančio nario atsakomybės laikui už bendrovės įžadus, išstojąs narys arba jo paveldėtojai turi turto teisės ir atsako lygiomis su bendrovės nariais (20 §). Iš bendrovės įnašų kapitalo draudžiama ieškoti už atskirų jos narių įžadus ar skolas, o tik iš nariui priskaitomos pelno dalies. Mūsų kooperatyvų įstatymas draudžia perduoti įnašus.

Penktasis įstatymo skyrius (23 — 35 §§) apima bendrovės reikalų tvarkymo nuostatus. Tvarkomaisiais bendrovės reikalų organais įstatymas pripažįsta: visuotinį arba įgaliotinių susirinkimą, valdybą ir tarybą, jei tosios buvimas įstatų numatytas. Valdybą renka visuotinis susirinkimas. Valdybos narių skaičius ir jų įgaliojimų laikas ir veikimo tvarka įstatymo pavesta nustatyti pačiam kooperatyvui savo įstatuose. Valdyba be tam tikro įgaliojimo tvarko bendrovės reikalus. Įstatymas nustato kai kurias valdybos pareigas. Ji privalo turėti narių sąrašus su pažymėjimu juose narių įnašų sumos ir jų atsakomybės dydžio už b-vės įžadus. Valdyba privalo nevėliau, kaip per keturis mėnesius pasibaigus įstatuose nurodytam operacijų metams laikui, sušaukti metinį visuotinį susirinkimą valdybos sustatytai metų apyskaitai svarstyti ir tvirtinti. Apyskaitoje turi būti visos žinios apie bendrovės darbus, balansus. nuostolių ir pelno sąskaita, o taip pat pažymėtos permainos narių tarpe. Valdybos nariai, kurie nusižengia prieš savo pareigas, atsako bendrai už padarytus bendrovei nuostolius. Už reikalus, visuotinio susirinkimo pavestus vienam valdybos nariui, kiti valdybos nariai neatsako, jei jie negalėjo pašalinti nuostolių galimumo.

Tarybos funkcijas ir jos sudėtį nustato įstatai. Įstatymas reikalauja (29 §), kad kredito bendrovės būtinai turėtų tarybą.

Revizijos komisija, einant 30 §, renkama nemažiau, kaip iš trijų žmonių visuotiniame susirinkime. Revizijos komisija privalo tikrinti apyskaitas ir sąmatas ir pranešti apie jas savo nuomonę visuotiniam susirinkimui, o taip pat revizuoti visą bendrovės turtą ir visas jos darbo šakas nemažiau, kaip kartą per metus, ir todėl jai duodama teisės reikalauti iš valdybos ir tarybos teikti jai reikalingų žinių.

Aukščiausias kooperatyvo organas yra visuotinas susirinkimas. 31 § jam paveda tokias teises: a) rinkti valdybos, tarybos, jei šioji įstatuose numatyta, ir revizijos komisijos narius; b) spręsti klausimus dėl įstatų papildymo ir pakeitimo; c) svarstyti ir tvirtinti instrukcijas valdomiems organams; d) svarstyti ir tvirtinti apyskaitas ir sąmatas, paskirstyti pelną ir nuostolius; e) spręsti klausimą apie bendrovės likvidavimą; f) rinkti komisijas įvairiems bendrovėms reikalams svarstyti ir g) spręsti apskritai visus reikalus, kurie neįeina valdybos žinion. Visuotinus susirinkimus kviečia valdyba ne rečiau, kaip vieną kartą per metus bendrovės įstatų nustatytu laiku. Be to, reikalui esant, visuotinis susirinkimas gali būti kviečiamas pačios valdybos arba reikalaujant tarybai, revizijos komisijai arba penktai daliai bendrovės narių. Jei visuotinis susirinkimas nebus valdybos sukviestas per dvi savaites, kaip valdybai įteiktas pranešimas kviesti visuotiną susirinkimą, tai visuotinis susirinkimas kviečiamas tarybos, o jos nesant — revizijos komisijos.

Visuotiname susirinkime kiekvienas bendrovės narys turi vieną balsą ir negali jo niekam perduoti.

Bendrovės, kurios turi daugiau per pusantro šimto narių, visuotinį susirinkimą gali pakeisti įgaliotinių susirinkimu.

Šeštasis kooperatyvų įstatymo skyrius (36—48 §§) liečia bendrovės l i k v i d a v i m ą. Bendrovė likviduojama tokiais keturiais atvejais: 1) išėjus įstatuose pažymėtam laikui; 2) nutarus visuotiniam arba įgaliotinių susirinkimui, 3) paskelbus bendrovę beturte, 4) jei bendrovės narių skaičius liktų mažesnis per 5. Įstatymas numato du likvidacijos atvejus: 1. neskelbiant jos beturte (38 — 46 §§) ir 2. likviduojant ją dėl neturto (47 — 49 §§).

Pirmuoju atveju bendrovės likvidavimą sprendžia visuotinis susirinkimas ir apie tai viešai skelbia. Likvidavimas pavedamas valdybai arba likvidatoriams, kurių privalo būti nemažiau kaip trys ir kurie veikia ir atsako ir revizijos komisijos prižiūrimi tais pačiais dėsniais, kaip ir valdybos nariai. Likvidatoriai naujų pasižadėjimų tik tuo atveju gali duoti, jei jiems tat leista visuotino susirinkimo. Jei bendrovės turto nebeištenka visiems jos pasižadėjimams apmokėti, tai likvidatoriai, esant narių atsakomybei didesnei, kaip jų įnašų suma, išieško iš narių pagal įstatus išeinančias jiems nuostolių dalis. Įnašų grąžinimas nariams tegalimas ne anksčiau kap išmokėtos bendrovės skolos ir ne pirmiau, kaip išeis vieneri metai po likvidacijos paskelbimo. Likusį likviduojant b-vę turtą likvidatoriai skiria įstatų nurodytam tikslui arba likvidacinio susirinkimo nutarimu. Likvidatorių apyskaitą tvirtina revizijos komisija. B-vės sąskaitybos knygos ir bylos perduodamos Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijai laikyti per 10 metų.

Antruoju likvidacijos atveju — paskelbus teismui bendrovę beturte, renkama konkurso valdyba, kuri, surašius pirmąjį balansą, skelbia, kiek kuris narys atsakomybės ribose privalo mokėti. Jei darant galutiną apskaitymą pasirodytų, kad gautosios iš bendrovės narių sumos nebepakanka skoloms mokėti, tai bendrovės nariai privalo savo atsakomybės ribose primokėti, kiek trūksta, atsakydami šiuo atveju bendrai. Tam tikslui konkurso valdyba apskaito, kiek kuriam bendrovės nariui išeina mokėti, ir apie tai praneša jiems. Bendrovės nariai per mėnesį po pranešimo jiems, gali skųstis teismui, kurio bendrovė buvo paskelbta beturte. Kad tie nariai, kurie skirtu laiku nesiskundė teismui arba kurių skundai buvo atmesti, išmokėtų, kas jiems išeina, konkurso valdyba kreipiasi į teismą, kuris išduoda jai vykdomąjį lakštą.

Antroji „kooperacijos bedrovių ir jų sąjungų įstatymų dalis“ (50—66 §§) kalba apie kooperacijos b-vių s ą j u n g a s. Sąjungos, kurių, anot įstatymo, uždavinys yra padėti kiek galint sėkmingiau atlikti uždavinius toms bendrovėms, kurios įeina į jų sudėtį, gali būti sudaromos vienos kooperatyvų rūšies arba gali būti mišrios. Kooperacijos bendrovių sąjungų

funkcijas įstatymas numato tokias: a) daryti operacijas atitinkančias įeinančių į jos sudėtį bendrovių uždavinius, o taip pat tam tikrą sąjungos tikslą; b) revizuoti įeinančias į jos sudėtį bendroves; c) daryti įvairių tyrinėjimų ir skelbti jų rezultatus; d) leisti periodinių ir kitų spaudos leidinių; e) šaukti suvažiavimus svarstyti klausimams, kuriuos kelia kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų gyvenimas; f) kreiptis į atitinkamas įstaigas su prašymais; g) steigti įstaigų sąjungos narių reikalams; h) daryti kitų žygių kooperacijos reikalams plėsti apskritai.

Kooperatyvų sąjungos turi juridinio asmens teisių.

Kooperatyvų steigėjų turi būti nemažiau per 3 bendroves. Įstatų turinys sudaromas panašiai, kaip ir atskirų bendrovių (8 §). Sąjungų registracijos nuostatai (56 §) reikalauja, kad kartu su pristatomais registruoti įstatais būtų pristatytas ir jos narių sąrašas, apie kurio pasikeitimus reikia kaskart pranešti Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijai. Bendrovė arba sąjunga laikoma sąjungos nariu tik įtraukus ją į rejestrą.

Bendrovės — sąjungos nariai gali prisiimti papildomą atsakomybę už jos įžadus. Įeinančių į sąjungą bendrovių santykiai apibrėžiami sąjungos įstatų, tačiau dėl bendrovės išėjimo iš sąjungos įstatymas nustato (61 §), kad nesant kokiam kitam įstatymų nurodymui įstatuose, išėjimo diena laikoma paskutinė operacijų metų diena, jei bendrovė pranešė apie savo norą išeiti iš sąjungos nevėliau per 6 mėnesius iki galui metų, jei pranešta vėliau, išėjimo diena laikomas kitų operacijos metų galas.

Sąjungos organai: įgaliotinių susirinkimas, valdyba ir taryba, jei ji numatoma įstatuose. Valdybos ir tarybos darbams kontroliuoti renkama revizijos komisija. Įgaliotinių susirinkimas daromas iš atstovų renkamų bendrovių ir sąjungų, kurios įeina į sąjungą, tokio skaičiaus ir tokia tvarka, kaip pažymėta sąjungos įstatuose (64 §). Kiekvienas įgaliotinis turi susirinkime vieną balsą, kurio negali perduoti kitam. Kiti sąjungos reikalai ir likvidacija tvarkomi tomis pačiomis taisyklėmis, kaip ir atskirų kooperacijos bendrovių.

1929 metais lapkričio m. 12 d. keičiant ir papildant „Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymus“, be jau minėto

atsakomybės pakeitimo tvarkos, pridėti dar du straipsniai 67 ir 68. Pirmuoju nustatoma, kad kooperacijos bendrovės ir sąjungas prižiūri ir revizuoja „Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcija". Antruoju (68) įstatymas įgalioja Finansų Ministerį įstatymui vykdyti leisti instrukcijų.

Tokis tat mūsų bendrojo kooperatyvų įstatymo turinys. Nesileidžiant į smulkesnę jo kritiką (kiek plačiau mano bandyta nagrinėti mūsų kooperatyvų įstatymas straip. „Kooperatyvų Įstatymas" Teisių Fakulteto darbai t. 1), tenka pasakyti, kad kooperatinei praktikai jis iš vienos pusės duoda daug laisvės, iš antros pusės nereguliuoja kaikurių labai svarbių kooperatinei praktikai klausimų, pav., — laukujos revizijos, bendros kooperatyvų atstovybės, sankcijų už jo nuostatų nevykdymą ir t. t. Todėl ir kooperatyvų kongresuose nuolatos keliamas klausimas dėl šio įstatymo peržiūrėjimo.

Pačiuose „Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymuose" nepasakyta, kuriame santykyje jis bus su senaisiais rusų įstatymais, kurie einant mūsų konstitucija taip pat turi galios. Praktika iškėlė reikalą naudotis Kredito įstatymais (Svod Zakonov XI t. II d. X skyriaus 86—114 §§, reguliuojančiais kredito kooperatyvų veikimą).

Kaip daugelyje kitų Vakarų Europos valstybių, taip pat ir pas mus kooperatyvai turi kai kurių palengvinimų mokesčių srityje.

Einant rusų įstatymų (Svod Zak. V t. 371 § 6, 10, 12 ir 20 punktai) nuostatais, atleidžiamos nuo pagrindinio valstybei mokesnio (patentinio) visos vartotojų bendrovės ir ūkininkų smulkaus kredito kooperatyvai, darbo artelės ir žemės ūkio draugijos, jei jų pagrindinis kapitalas neviršija 50.000 litų.

Toliau „Prekybos, pramonės, kredito ir amato pelno mokesčio" įstatymas („Vyr. Žin." Nr. 168) 2 § p. p. e. f. g. ir i atleidžia nuo pelno mokesčio:

1. e) vartotojų kooperatyvus, kurių kapitalas ne didesnis, kaip 50.000 litų;

2. f) kredito ir žemės ūkio kooperatyvus;

3. g) visų rūšių kooperatyvų sąjungas ir

4. i) visus tuos kooperatyvus, kurie daro operacijas tik savo narių tarpe, nors jų pajinis kapitalas būtų didesnis kaip 50.000 lt.

Taip pat ir žyminio mokesčio mokėjime kai kurios kooperatyvų rūšys turi kai kurių palengvinimų.

68 § p. 4 (Žym. Mok. Įst.) atleidžia žemės ūkio organizacijas nuo mokėjimo žyminio mokesčio steigiantis joms. Tų pačių įstatymų 69 § p. 6 atleidžia nuo žyminio mokesčio: a) smulkaus kredito įstaigų raštiškus susirašinėjimus, o taip pat susirašinėjimus su valstybės įstaigomis bei asmenimis dėl smulkaus kredito įstaigų atidarymo; b) duodami toms įstaigoms paskolų pasižadėjimai; c) duodami toms įstaigoms paskolų rašteliai; d) išduodami smulkaus kredito bendrovių dokumentai ir pažymėjimai apie įvestus pajus ir indėlius; c) narių duodami pasižadėjimai, kad jie prisiima atsakomybę už bendrovės pasižadėjimus.

Literatūra. Bendrija (1911 — 1913). Vilnius. Vartotojų draugijos pagal anketos 1912 m. Parašė P. K. Vilnius. 1912. Adomas Prūsas. Bankai ir kreditas Lietuvoje iki 1915 m. Kaunas 1926 Сборникъ по вопросамъ экономики и кооперацiи 1916. Москва. P. Šalčiaus straipsnis „Кооперацiя въ Литвѣ." IGH. P. Šalčiaus straipsnis Litauen. „Talka" (1919—1930) Kaunas. Sietynas (1919—1922) Šiauliai. Doc. P. Šalčius. Kooperatyvų Įstatymas Iš „Teisių Fakulteto Darbų" I kn. Kaunas, 1925. Antanas Trimakas Doct. Le Mouvement Coopératif en Lithuanie, Lille 1928. Mūsų Kooperacija 1926 m. M. Ragevičius (dip. darbas). Lietuvos Kooperacija 1927 m., Kredito Įst. ir Kooperatyvų Inspekcija. Kaunas 1929. Tokis pat leidinys 1928 metams. Kaunas. 1930 m. Spausdintos apyskaitos: Lietuvos Kooperacijos Bendrovių Sąjungos nuo 1922 m., Lietuvos Kooperacijos Banko, Lietuvos Žemės ūkio Kooperatyvų Sąjungos („Lietūkio"), Lietuvos Pieno Perdirbimo Bendrovių Sąjungos, Lietuvos Kooperatyvų Centro, Centralinio Ūkininkų Banko, Lietuvos Ūkininkų Sąjunga 1919—1925. Centralinės Lietuvos Pieno perdirbimo Sąjungos, Žydų Liaudies Bankai Lietuvoje 1928. Kaunas (žydų kalba). Economie et Coopération de Lithuanie. Etude statistique. Kaunas. Žydų Kooperatorius — leidžiamas Žydų Liaudies Bankų Lietuvoje Sąjungos (žydų kalba). Dr. Trimakas. Ūkininkų Kredito Kooperacija. Kaunas, 1925.

Tarptautinės kooperatyvų organizacijos.

Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga. Jos uždaviniai, veikimas ir sudėtis. Kitos tarptautinės kooperatyvų organizacijos. Tarptautinio Darbo Biūro Kooperacijos skyrius. Skandinavų Didmenų Bendrovė. Baltijos valstybių kooperatyvų bendradarbiavimas.

Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga. Pradėjus įsigalėti įvairiose šalyse kooperacijos judėjimui, kilo mintis sudaryti tarptautinę kooperatyvų sąjungą, kurios uždavinys būtų palaikyti ryšius tarp atskirų valstybių kooperatyvų ir plėsti kooperacijos judėjimą. Po įvairių bandymų pagaliau 1895 metais buvo sukurta Londone Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga, kurios uždavinys yra:

a) kooperatinių dėsnių ir metodų nustatymas ir propaganda;

b) kooperacijos judėjimo plėtimas visose šalyse;

c) draugiškų ryšių palaikymas tarp Sąjungos narių;

d) kooperacijos judėjimo ir apskritai vartotojų reikalų gynimas;

e) informacijų teikimas ir kooperacijos judėjimo studijų palaikymas;

f) prekybos ryšių palaikymas tarp įvairių šalių kooperatyvų organizacijų.

Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga laikosi neutraliteto principo ta prasme, kad ji neužsiima nė politikos, nė religijos klausimais traktuodama kooperacijos judėjimą, kaip neutralinę dirvą, kur įvairių politinių ir tikybinių pažiūrų vyrai ir moterys gali sueiti ir bendradarbiauti.

Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga kas treti metai kviečia tarptautinius kooperatyvų kongresus, leidžia trimis kalbomis biuletenį — statistikos leidinius, kooperatinės spaudos adresų knygas, rengia parodas, tarpininkauja pasiskirstant filmomis ir t. t.

1902 metais nuo šios Tarptautinės Kooperatyvų Sąjungos atskilo kai kurių šalių žemės ūkio kooperatyvai ir sudarė savo tarptautinę sąjungą, būtent: Tarptautinę Žemės

Ūkio Kooperatyvų Sąjungą, kuri po karo nerodo jokio aktingumo.

Jos nariais gali būti atskiri kooperatyvai ir jų centralinės organizacijos.

1930 m. Tarptautinė Kooperatyvų Sąjunga savo nariais turėjo kooperatyvų iš 40 šalių su daugiau per 100 sąjungų ir 160,000 kooperatyvų, kuriuose buvo 55 mil. atskirų asmenų su kapitalu 850 mil. sv. st. ir apyvarta 5.000 mil. svar. st.

Einant Stockholmo (1927) ir Vienos (1930) kongresų nutarimais stengiamasi pritraukti į T. K. Sąjungą ir žemės ūkio kooperatyvus — Vokietijos, Kanados ir Amerikos Jungtinių Valstybių.

Tarptautinės Kooperatyvų Sąjungos atstovai kviečiami į įvairias tarptautines konferencijas.

T. K. Sąjunga rengia kasmet kooperacijos idėjų propagandai ir tautų solidarumui demonstruoti (TKS varo pacifistinę propagandą) kooperacijos dieną. Nuo 1929 metų kasmet imasi rengti vadinamus tarptautinius kooperacijos vasaros kursus.

T. K. Sąjungos organas dabartiniu laiku vadinasi „Internationale Genossenschaftliche Rundschau".

Prie T. K. Sąjungos yra sudaryta Tarptautinė Kooperatinė Didmenų Bendrovė (1924), kurios uždavinys yra skatinti tarptautinius kooperatyvų mainus, savitarpiai informuotis. Operacijų ši Didmenų B-vė pati nedaro.

Prie T. K. Sąjungos yra Tarptautinio Banko Komisija, kurios uždavinys yra studijuoti klausimus, surištus su tarptautinio kooperatyvų banko įsteigimu.

Panaši komisija yra ir draudimo reikalams. Artimame kontakte su T. K. Sąjunga dirba ir 1924 m. įkurta Tarptautinė Kooperatinė Moterų Gildija, kurios uždavinys yra varyti kooperatinę propagandą moterų tarpe, rūpintis namų ūkio reforma ir dirbti tarptautinės taikos reikalui. Jos nariais gali būti atskirų šalių moterų kooperatininkių gildijos.

Katalikų kooperatinės organizacijos buvo sudarę savo tarptautinę kooperatyvų organizaciją su būstine Romoje.

Prie Komunistinio Internacionalo Maskvoje yra tam tikra komunistinių kooperatyvų sekcija.

Prie tarptautinio pobūdžio organizacijų, kurios rūpinasi kooperacijos klausimais, reikia priskirti ir Tarptautinio Darbo Biuro kooperacijos skyrių (Le service de la Coopération), įkurtą Albert Thomas iniciatyva 1921 m. Jo uždavinys yra rinkti žinias apie kooperatyvus, teikti informacijų, rinkti jų leidinius, leisti informacinį biuletenį apie kooperatyvus. TDB kooperacijos skyrius leidžia kaip VI. Tarptutinio Darbo metraščio dalį „Organisations Coopératives", kur yra surinkta tikslios žinios beveik apie viso pasaulio kooperatines organizacijas.

Iš tarptautinių organizacijų apimančių valstybių grupes tenka pažymėti Skandinavų Didmenų Bendrovę (SDB) ir Baltijos valstybių kooperatyvų bendradarbiavimą.

Skandinavų Didmenų Bendrovė (Nordisk Andelsvorbund) įkurta 1928 metais Severino Jörgenseno iniciatyva. Į ją įėjo danų, norvegų ir švedų vartotojų bendrovių sąjungos. Suomiams, nežiūrint į tai, kad ir jie dėjo pastangų įeiti nariais į kuriamą sąjungą, įstoti nepavyko. Suomių nepriėmimas tuo buvo motyvuojamas, kad nenorėta eiti per toli į žiemių rytus. Tačiau 1928 metais ir abi suomių vartotojų bendrovės buvo priimtos SDB nariais. SDB uždavinys pirkti bendrai savo nariams prekes pasaulinėje prekyvietėje. Jos apyvarta nuo 11,3 mil. kronų 1921 metais pašoko ligi 18,2 mil. kr., 1928 m.—23.626.470 ir 1929—30,79 mil. kronų ir 323,946 mil. kr. pelno.

Pabaltijos valstybių kooperatyvų bendradarbiavimas. 1927 m. kovo m. 28—30 d. Rygoje įvyko pirmoji Lietuvos, Latvijos ir Estijos centralinių kooperatyvų atstovų konferencija. Panašios konferencijos pasikartojo 1928 m. sausio m. 17—19 d. Kaune ir 1929 m. spalių m. 18—19 d. (Rezoliucijos paskelbtas 1924 m. „Talkos" 17/103 nr. 1928 m. „Talkos" 1/256 nr. ir 1929 metų „Talkos" 11 — 12/278 nr.). Visose tose konferencijose buvo svarstomi įvairūs informacinio pobūdžio reikalai, taip pat ir konkretaus ekonominio bei idėjinio bendradarbiavimo reikalai.

Antrosios konferencijos nutarimu net buvo sudarytas tam tikras „informacinis prekybos biuras“ Rygoje. Tačiau prie konkretaus darbo maža teprieita. Galimas daiktas, kad tam kliudė ir sunkūs ekonominiu atžvilgiu Baltijos kooperatyvams paskutinieji treji metai.

Literatūra. Müller Hans, Prof. Dr. Geschichte des Internationalen Genossenschaftsbunds. Halberstadt 1924. Internationale Genossenschafts-Bulletin 1920 — 1928. Internationale Genossenschaftliche Rundschau 1929—1930. Tarptautinių kongresų „Bericht'ai“ pradedant 1895 m. — 1913 m. Agenda für den X, XI, XII, XIII, internationalen Genossenschaftskongress. London, 1921, 1924, 1927, 1930. Les Conférences Coopératives Interalliées et Neutre pendant la guerre. Paris. International Cooperative Wholsale Society, 1927, Manchester. Comité International Bancaire Coopératif, Paris, 1927 ir 1930. Organisations Cooperatives. International Labour Directory Part VI. Génève 1924, 1927, 1929. Statistics of the Affiliated National organisations for 1927 ir 1928—1929. London, 1927 ir 1930. Internationale Genossenschaftsbewegung 1927—1929 Band II. London 1930.

III DALIS.

Kooperacijos judėjimo teorija.

Jos uždavinys. Kooperatyvo apibūdinimas. Kooperatyvų klasifikacija. Kooperacijos judėjimas sociologiniu atžvilgiu. Etinė kooperacijos judėjimo pusė.

Kooperacijos judėjimo teoriją sudaro kooperatyvų aprašymas, suklasifikavimas, aiškinimas ir, kaip dinaminio reiškinio, nustatymas ribų. Teoretiškai tiriant kooperacijos judėjimą, tenka nustatyti ir jo santykius su kitais socialiai ekonominio gyvenimo reiškiniais. Plačiau šioje vietoje to darbo nesiimsiu, nes esu jį bandęs atlikti tam tikroje monografijoje, pašvęstoje specialiai kooperacijos judėjimo teorijai, išleistoje 1929 m. „Koperatizmo" vardu. Tuo tarpu nieko naujo pridėti prie to, kas ten pasakyta, neturiu, todėl ir norintiems su kooperacijos judėjimo teorijos klausimais arčiau susipažinti, patariu pasinaudoti minėta monografija.

Čia tik duosiu pagrindines išvadas iš to, prie ko priėjau „Koperatizme" ir stengsiuos bent trumpai paliesti kooperacijos judėjimą tais atžvilgiais, kuriais neliečiau „Koperatizme", būtent s o c i o l o g i n i u ir e t i k o s atžvilgiais.

Pagrindiniai kooperacijos judėjimo teorijoje klausimai yra: 1) kooperatyvo apibūdinimo ir 2) kooperatyvų klasifikacijos klausimai.

Į pirmą klausimą atsakau tuo būdu, kad išeidamas iš bendrų visuomenės ūkio teorijos dėsnių, kooperatyvą laikau tam tikru visuomenės ūkio gamybos proceso vienetu — verslamomone, užimančia vidurinę vietą tarp privatinių verslamonių su jų grynų pajamų siekimu iš pašalinės klientūros ir viešų verslamonių siekiančių visuomenės gerovės privaloma jų organizacija.

Sutraukdamas į krūvą tai, kas pasakyta pirmame „Koperatizmo“ skyriuje, o ypačiai III skyriuje, kalbant tiesiog apie kooperatyvo apibūdinimą ir kiek suglausčiau reziumuodamas tai, kas pasakyta 71 pusl., kooperatyvą galėčiau apibūdinti taip: K o o p e r a t y v a s y r a ū k i š k a i s i l p n e s n i ų j ų ū k i o v i e n e t ų j u n g t i n ė v e r s l a m o n ė, k u r i s a v o į m o n i ų p a g a l b a į g a l i n a g e r i a u a t l i k t i į e i n a n č i ų į j o s s u d ė t į ū k i o v i e n e t ų t i k s l u s, o g a u t a s i š j o s į m o n i ų g r y n a s p a j a m a s a r b a s u r i š t a s s u b e n d r u į m o n i ų l a i k y m u i š l a i d a s s k i r s t o s a v o n a r i a m s p r o p o r c i n g a i j ų d a l y v a v i m u i v e r s l a m o n ė s a p y v a r t o j e.

Kooperacijos judėjimu vadinsime suinteresuotų visuomenės grupių pastangas kurti kooperatyvus ir jų pagalba siekti norimų esamos ūkio struktūros didesnių ar mažesnių pakeitimų. Kaip plačiam socialiniam bei ekonominiam judėjimui, šių laikų kooperacijos judėjimui daugumoje charakteringas yra aukštesnių uždavinių statymas, kuris pasireiškia tam tikros ideologijos vadinamos k o o p e r a t i z m u sudarymu su savo, tiesa, nevisiškai vienodais socialiniais, ekonominiais bei moraliniais siekimais, kurių bendrą bazę sudaro plačių visuomenės masių ekonominę ir moralinę gerovę atitinkančios tvarkos sudarymas.

Į antrą klausimą dėl kooperatyvų klasifikacijos tenka atsakyti tuo būdu, kad į tą klausimą, kuris tiek daug kėlė ginčų kooperacijos judėjimo teorijoje, sunku yra rasti atsakymą išeinant iš grynai teoretinių sumetimų.

Kooperatinių verslamonių operacijos šiandieną tiek yra įvairios, santykiai tarp kooperatyvo ir jo narių taip pat, kad labai yra sunkus dalykas suskirstyti kooperatyvus į atskiras grupes, kurios iš tikrųjų atitiktų konkretų kooperacijos judėjimą. Todėl ir klasifikuojant kooperatyvus daugiau tenka atsižvelgti į jau tradiciniai nusistovėjusį vardą, kaip į pačių kooperatyvų įmonių objektus. Taigi, nors anglų vartotojų bendrovė priima indėlius, kaip ir Raiffeiseno taupmenų skolinamoji bendrovė, arba stato savo nariams gyvenamus namus, ar draudžia

savo narius, mes ją vadinsime ne kredito bendrove ir ne butų bendrove ar savitarpinio draudimo bendrove, o vartotojų bendrove. Ir atvirkščiai, jei Raiffeiseno kredito bendrovė atlieka gana plačiai ir tarpininkavimo operacijas, pav., tiekia vartotojams savo narių gamybai dalykus, mes vis dėlto ją vadinsime ne kitu kuriuo vardu, o tik kredito bendrove.

Todėl ir remiantis jau įsigalėjusiais kooperacijos judėjimo praktikoje tradiciniais vardais, daugumos kooperatyvų įmonių objektais ir socialine narių sudėtimi galime nustatyti tokią kooperatyvų klasifikaciją.

1. Vartotojų kooperatyvai:
   vartotojų bendrovės,
   butų bendrovės.
2. Kredito kooperatyvai:
   miestų,
   sodžiaus.
3. Žemės ūkio kooperatyvai:
   pirkimo,
   pardavimo be narių produktų perdirbimo,
   pardavimo su narių produktų perdirbimu (kooperatinės pieninės, skerdyklos, spirito varyklos ir kit.);
   įvairių patarnavimų tiekimo (bendro naudojimosi mašinomis, elektros tiekimo ir p. d.), savitarpinio draudimo ir kit.
4. Amatininkų ir smulkių verslamoninkų kooperatyvai.
5. Darbininkų gaminamosios bendrovės:
   bendrai pačių darbininkų įmonei organizuoti, bendrai parduoti darbo jėgai (darbo artelei).

Be trijų pirmųjų šios klasifikacijos grupių, kaip labiausiai charakteringų šių laikų kooperacijos judėjimui ir stipriausių jos dalių, ir daug rečiau, kaip jau matėme iš kooperatyvų istorijos apžvalgos, pasitaikančių ir daug silpnesnių palyginti su pirmomis trimis grupėmis, 4 ir 5 grupės kooperatyvų, rasime „įvairių kooperatyvų“ grupę, t. y. tokių kooperatyvų rūšį, kuri dėl savo įmonės objekto nepriskiriama nė į vieną iš pažymėtų grupių pav. žvejų kooperatyvai, šilkvabalių augintojų, vyno

gamintojų ir p., ypačiai, jei ta grupė pakankamai yra išsiplatinusi ir stipri.

Sociologiniu atžvilgiu kooperacijos judėjimas plačiau nėra ištirtas. Tik paskutiniais laikais pradėta daugiau dėmesio kreipti ir į tą kooperacijos judėjimo pusę. E. Grünfeldas jau minėtame veikale (5 Kapitel. Soziologie des Genossenschaftswesens) bando paliesti ir kooperacijos judėjimo sociologines problemas, kurios, anot jo, bendros yra ir kitoms socialinės politikos savigalbinėms organizacijoms (darbininkų sąjungoms, darbdavių sąjungoms ir politinėms partijoms). Tas problemas sudaro: socialinė savigalba, socialinių grupių susidarymas, pastangos plėstis ir propaganda, vadai ir masės, kooperatyvų kova už socialiai politinius tikslus, tarptautiniai susijungimai, judėjimo ideologija ir etika, opozicija, skirtumas ir ryšiai nuo kitų socialinių judėjimų. Kai kuriuos iš tų klausimų jau teko paliesti „Koperatizme" (kooperatinės propagandos ir švietimo, tarptautinės kooperatyvų sąjungos, skirtumas nuo kitų socialinių junginių, kooperacijos judėjimo ideologiją ir kooperatyvų socialpolitinių tikslų siekimą), todėl čia jų ir neliesiu.

Visiškai tenka sutikti su Grünfeldu, kad kooperatinės savigalbos pasireiškimas glūdi istorinėse sąlygose. Šių laikų kooperacijos judėjimas veikia kapitalistinėje aplinkumoje su jos atskirų individų interesų siekimu, laisve kilotis ir jungtis į tam tikrus kolektyvus savo interesams ginti ir siekti tam tikrų socialpolitinių uždavinių. Kooperatinius junginius, kaip jau matėme iš kooperatyvų istorijos apžvalgos, pagimdė būtinumas tam tikrus ūkiškus reikalus atlikti bendromis jėgomis, ypačiai, jei tie reikalai atskirai veikiant, buvo tenkinami nepakankamai ir liesdavo plačias visuomenės mases. Tolimesnę sąlygą kooperatiniam junginiui atsirasti sudaro vadovų klausimas — buvimas didesnio ar mažesnio skaičiaus asmenų, kurie pajėgtų įtikinti kitus, duotų pavyzdį, mokėtų ir turėtų pakankamai laiko ir pasiryžimo vadovauti kooperatiniam darbui. Ypatingai didelės reikšmės vadovų atsiradimas turi judėjimo pradžioje. Kada judėjimas pradėtas, tai plėstis jam esti jau lengviau naudojantis esamais pavyzdžiais. Todėl ir koopera-

cijos judėjimo pionieriai turi turėti pakankamai moralinių ir organizacinių davinių, kad jų pradėtas darbas būtų sekamas. Ir iš tikrųjų, kaip jau matėme, tokių vadų kooperacijos judėjimas turėjo: Ročdelio pionieriai, Schulze-Delitsch, Raiffeisenas ir daugelis kitų įvairiose valstybėse, kurie pradėjo judėjimą ir dar didesnį skaičių tų, kurie jį plėtė ir tebeplečia.

Kooperacijos judėjimo vadai atsiranda, kaip jau matėme, visų pirmiausia iš humaniškai nusiteikusių inteligentinių sluoksnių, kurie kooperatinį darbą dirba iš socialinės atsakomybės jausmo. Jie atsiranda atsitiktinai iškildami ir iš plačių masių ir parodo didelių organizacinių gabumų. Kooperatyvų vadovybė, jei ji nepakankamai persiėmusi pačia kooperatinio darbo idėja, gali subiurokratėti, persiimti rutina. Tuomet reikalinga vėl naujų jaunų jėgų, kurios idėjiniai atgaivintų judėjimą.

Ar kooperatyvas sudaro vieną socialinę grupę, kurios nariai jaučia tam tikrą bendrumą, atsakyti nelengva. Patsai priklausymo faktas to ar kito kooperatyvo, kaip jo nario, dar gali nesudaryti narių bendrumos. Pirkimas prekių iš vienos krautuvės ar gavimas kreditų ir indėlių laikymas vienoje kredito bendrovėje, gali ir baigtis tik gaunama ūkiška nauda, o jei ta ūkiška nauda apčiuopiamai neprašoka privatinių verslamonių naudos, tai ir skirtumas nario sąmonėje tarp kooperatyvo ir privatinės verslamonės nyksta. Todėl ir kooperatyvo, kaip socialinės grupės, atsiradimas reikalauja aukštesnių uždavinių statymo ir jų siekimo. Tų aukštesnių uždavinių statymas ir jų pobūdis daug pareina ir nuo socialinės kooperatyvų sudėties. Plačiausi kooperacijos judėjimui uždaviniai statomi darbininkų kooperatyvų — ligi esamos kooperatinės tvarkos pakeitimo, po jų eina ūkininkų kooperatyvai su siauresniais socialiniais uždaviniais ir paskutinę vietą užima vidurinio luomo kooperatyvai, kur kooperatinio darbo esmę sudaro ūkiškai silpnesnių jėgų sujungimas tikslu atsispirti prieš stambias kapitalistines verslamones ir susijungus pasinaudoti jos privalumais. Kalbant bendrai apie kooperacijos judėjimą kaip apie tam tikros bendrumos uždavinius, tenka pripažinti, kaip siekimą sudemokratinti visuomenės ūkio pajamų paskirs-

tymą ir išeinančias iš to socialiniai kultūrines bei moralines pasėkas. Ryšyje su tuo ir iškyla didelė reikšmė propagandos bei švietimo darbo tam bendrumos jausmui skiepinti kooperatininkų masėse.

Sociologinis kooperacijos judėjimo gilesnis ištyrimas yra ateities dalykas. Tačiau viena reikia pasakyti, kad įsigalint paskutiniais laikais visuomenės ūkio moksle istoriškai sociologinei linkmei, kuri ypatingai pabrėžia visuomenės ūkio reiškinių traktavimą bendrumos atžvilgiu (žiūr. Mombert. Geschichte der Nationalökonomie, V skyr.), galimas daiktas, netrukus bus plačiai ištirtas kooperacijos judėjimas ir sociologiniu atžvilgiu.

*

* *

Etinė kooperacijos judėjimo pusė, kaip jau matėme iš kooperacijos idėjų formavimosi apžvalgos, jau buvo pabrėžiama pirmųjų kooperacijos idėjų skelbėjų. Kooperacijos judėjimas buvo traktuojamas ne tik kaip aukštesnė ūkio sistema ūkiškumo atžvilgiu, bet ir etikos atžvilgiu. Jo uždavinys ne tik materialiniai pakelti, bet ir moraliniai. Etinis principas kooperacijos judėjime tuo pasireiškia, kad vietoje egoistinio pelno siekimo, ūkiškuose reikaluose dedamas atsižvelgimas į visumos reikalus, į savo artimų padėjimą. Tuo būdu vietoje egoistiniai individualinio principo, kooperatyve laikomasi socialinio principo, kuris atitinka ir krikščionybės artimo meilės dėsnį. Todėl ir nenuostabu, kad kooperacijos idėjų skelbėjai, kaip antai W. Kingas, J. Mazzini, F. W. Raiffeisen, de Boyve ir daugelis kitų pabrėždavo kooperacijos dėsnių atitikimą krikščionybės dėsniams. Tą pat pabrėžia ir krikščioniško solidarumo šalininkas Henrich Pesch: „Krikščioniškas solidarizmas nesiskiria nuo kooperatinės minties, kuri juk yra krikščioniškos dvasios padaras, kuri kartu su solidarizmu reikalauja organizuotų individų laisvės ir kuri tautų jėgų santykiavimą laiko bendru pagrindu žmonijos gerovei“. (Žiūr. Heinrich Pesch „Krikščioniškasis solidarizmas arba socialinė darbo sistema“ 28 p.).

Etinę kooperacijos judėjimo reikšmę pripažįsta ir F. Tönnies (I H. G. straipsnis „Ethik und Genossenschaftswessen") laikydamasis filosofinės etikos, kurios šaltinį sudaro „forum internum" — sąžinės balsas. „Jei aš dabar sakau, visa kooperacija, taip pat ir viešas planingas ūkis, moraliai aukščiau stovi, kaip visa prekyba ir kapitalizmas, tai dėl to, kad surišta su aukštesniais ypatumais ir jų vykdymu", sako kalbamame straipsny F. Tönnies. Ir nors šiandieną kai kurie ekonomistai (Keynes ir kiti) pripažįsta, kad ir kapitalizmas nustoja savo grynai egoistinio pobūdžio ir daugiau atsižvelgia visumos reikalų, tačiau etinio principo laikymasis labiausiai pasireiškia kooperacijos judėjime.

Literatūra šio skyriaus klausimais nurodyta mano „Koperatizme".

IV DALIS.

Kooperatyvų organizacija ir vedimas.

Kooperatyvų organizacija.

Jos objektas. Įmoniavietė ir ją nustatantieji faktoriai. Perdirbimo bendrovių įmoniavietė. Prekybos ir kredito įmonių vieta. Vidujiniai vietos parinkimo klausimai.

Numatomoji kalkuliacija.

Finansavimas. Sąvoka. Įtaisymų įmonių lėšų sudarymas. Apyvartos įmonių finansavimas. Kaštų įmonių lėšos. Finansavimas ir palūkanų procento dydis.

Kooperatyvo statutas. Svarbesni jo nuostatai. Operacijos su nenariais. Privalomas dalyvavimas narių operacijose. Tarnautojų įgaliojimai. Kapitalų sudarymo reikalas statute.

Reorganizacija. Sąvoka. Substitucija. Sanacija. Jos rūšys. Fuzija, likvidacija ir konkursas.

Kooperatinių verslamonių organizacija ir vedimo tyrinėjimas apima tyrinėjimą sudėtinių kooperatinės verslamonės elementų: asmenų su tam tikromis teisėmis, įmonių su jų jėgomis ir medžiagomis sujungiamomis į tam tikrą visuomenės ūkio gamybos proceso vienetą, taip pat tų elementų sąveiką ir jų pasikeitimus laiko bėgyje.

Įmoniavietė. Pirmas klausimas, kuris iškyla organizuojant kooperatinę verslamonę, nuo kurio pareina visa verslamonės tolimesnė struktūra, yra vietos klausimas. Tik tą klausimą išsprendus tegalima daryti numatomoji kalkuliacija, kurios tikslas yra atsakyti į klausimą, ką esamomis sąlygomis galima daryti, kokios apyvartos galima laukti ir kokis gali būti verslamonės rentabilingumas; po to tenka spręsti finansų klausimas kartu susiję̨s su verslamonės juridinės formos nustatymu.

Vietos klausimas apima išorinius ir vidurinius dalykus. Išorinius sudaro įmoniavietė (skirti nuo valdybos būstinės — ver-

slamonės vietos) savo santykyje su išoriniu pasauliu, medžiagomis, vartotojais, darbo sąlygomis. Vidujinius sudaro vidujinis įmonės įrengimas, kuris turi didelės reikšmės nustatant techniškąjį darbo procesą racionalizavimo ir intensyvumo prasme. Čia daugiausia bus liečiama išorinė įmoniavietė pagal įvairias įmonių rūšis atsižvelgiant į jų gaminimo ar tiekimo objektus.

Kai del verslamonės vietos, tai čia trumpai štai kas reikia pasakyti.

Įmoniavietė ir verslamonės būstinė dažniausia sutampa ir tik retais atvejais esti atskirtos. Tatai pareina nuo to, kad kooperatyvai yra tampriai susiję su savo nariais ir jų įmonės su narių įmonėmis. Kas kita esti su centraliniais kooperatyvais, ypač jungiančiais įvairias kooperatyvų rūšis. Jie dažniausia turi savo vietą svarbiausiuose šalies prekybos arba susisiekimo punktuose, o jų skyriai krypsta į vartojimo centrus arba jei tai yra pramonės įmonės, tai jų vieta krypsta pagal pramonės įmoniaviečių faktorius.

Iš kooperatyvų įmonių pagal ju objektus įmoniavietė didžiausios reikšmės turi apdirbamosios pramonės ir prekybos įmonėms.

Apdirbamųjų įmonių vietos pasirinkimui didžiausios reikšmės turi visų pirmiausia transporto išlaidos medžiagai, produktams ir darbo algų išlaidos.

Vadovaujantis transporto išlaidomis tenka susidurti su keliomis konkuruojančiomis tarpu savęs įmoniavietėmis: 1) vartojimo, 2) žaliavos gamybos ir 3) pigesnių darbo algų.

Medžiagų artumo šaltiniai kaip įmoniavietės faktorius tuomet turi reikšmės, kai turima omenyje tokios medžiagos, kurių galima gauti tik tam tikrose vietose.

Atsižvelgimas į transporto išlaidas ypačiai turi lemiamos reikšmės tuo atžvilgiu, ar visa žaliava pereina į pagamintą produktą ar tik jos dalis. Tuo atžvilgiu skiriamos medžiagos į gryno svorio medžiagas ir nustojančias svorio medžiagas; gryno svorio medžiaga yra ta, kuri visa su labai mažais nuostoliais pereina į produktą. Iš jėgos medžiagų (kuro) svoris nepereina į produktą. Pramonė, kuri perdirba svorio nustojančias medžiagas — t. y. kai žaliavos palyginti su produktais daug sve-

ria, vadinasi sunkioji pramonė. Sunkioji pramonė kuriasi ten, kur yra reikalinga jai medžiaga, nes atsižvelgiant į svorio nustojimą perdirbamos medžiagos, tektų vežioti daugiau svorio, kaip pagamintame produkte. Sukūrimas sunkios pramonės su atvežama medžiaga tegalima tik esant pigiam (jūrų, vandens) transportui.

Klausimo išsprendimas, ar išsimoka pasirinkti į žaliavą krypstančią įmoniavietę, pareina nuo transporto išlaidų. Juo didesnės medžiagų transporto išlaidos, juo labiau pramonę išsimoka kreipti pagal medžiagos šaltinius.

Įmoniavietei nustatyti didelės reikšmės turi ir darbo išlaidos. Įmoniavietėje vyksta darbas. Darbo vietos pasirinkimas pareina nuo darbo produktingumo ir algų dydžio. Įvairios darbo išlaidos įvairiose vietose nukreipia įmoniavietę nuo transporto išlaidų. Todėl konkrečiais atvejais greta su transporto išlaidomis tenka atsižvelgti ir į darbo išlaidas. Jei kalkuliacija parodo, kad vietos pasirinkimo pakeitimas veda į darbo išlaidų sumažėjimą, kuris didesnis yra kaip transporto išlaidų pakilimas, tai tuo atveju įmoniavietę nustatys darbo išlaidos.

Svorio nustojančios medžiagos perdirbimas kreipia įmoniavietę į transporto kaštus. Jei įmoniavietės pasirinkimas atsižvelgiant į medžiagas turi kitų nepatogumų, tai pramonė gali būti suskaldyta į du gamybos techniškus procesus, iš kurių firmos perdirba tik svorio nustojančias medžiagas, gamindamos pusiaufabrikatus, kurie daugiau yra gryno svorio ir kurių perdirbimas į produktus gali eiti kitoje vietoje ir sudaryti antrą gamybos proceso laipsnį. Tipingą to pavyzdį sudaro cukraus gamybos paskirstymas į du procesus, iš kurių pirmas apima žalio cukraus gamybą, o antras cukraus rafinavimą. Žalio cukraus gamyba turi savo įmoniavietę cukrinių runkelių gamybos vietoje, nes juos tegalima transportuoti tik iš artimų vietų, tuo tarpu cukraus rafininės vieta gali būti pasirinkta neatsižvelgiant į žaliavos transporto išlaidas. Antrą pavyzdį gali sudaryti kooperatinės pieninės, kurios kuriamos atsižvelgiant į transporto išlaidas. Trumpas transporto stipinas esant daugeliui smulkių ūkių del menko pieno kiekio gali daryti pieninę neapsimokama. Tuomet steigiamas grietinės nugriebimo punk-

tas, į kurį gabenama svorio nustojanti medžiaga. Nugriebimo punkto įmonievietė gali būti laisvai pritaikinta ūkininkų reikalams, nes punkto įrengimas nereikalauja didelių išlaidų. Iš nugirebimo punkto gryna medžiaga - grietinė, kuri sudaro $^1/_{12}$—$^1/_{15}$ pieno dalį, gali būti pristatoma į toliau esančią pieninę perdirbti į sviestą.

Abu suminėti pavyzdžiai rodo, kad ir kooperatinės gamybos įmonėms tenka laikytis del įmoniavietės pasirinkimo bendrų dėsnių. Belieka ištirti, kurios reikšmės vietos pasirinkimo klausimai turi kooperatyvams.

Įmonės rentabilingumui svarbu yra įrengimo, išnaudojimo laipsnio ir įmoniavietės harmoningas suderinimas, nuo kurio pareina išlaidos ir pelnas.

Jei atsižvelgiama į harmoningą įrengimo suderinimą, tai įrengimą tenka derinti su aprūpinimu žaliava ir pagalbinėmis medžiagomis, iš to pasireiškia ir tam tikras santykis tarp įrengimo ir išnaudojimo laipsnio ir jų sąryšis su įmoniaviete, nes aprūpinimas žaliava ir pagalbinėmis medžiagomis gali kreipti įmoniavietę pagal medžiagų vietą. Jei įmoniavietė nekrypsta pagal medžiagas, tai ji gali krypti pagal vartojimą arba darbo išlaidas. Krypstant pagal vartojimą vartotojų paklausai nustatys išnaudojimo laipsnį ir tuo pačiu įrengimo dydį.

Krypstant įmoniavietei pagal darbą medžiagomis apsirūpinimas ir pardavimo galimumai (įgijimo ir pardavimo stipinas) nustatys išnaudojimo laipsnį ir įrengimo dydį. Šie dėsniai liečia ir privatines ir kooperatines verslamones, taip pat ir visuomeniškas, jei prie jų visuomenės organai neprimoka arba neprivalo primokėti.

P e r d i r b i m o b e n d r o v ė s krypsta pagal medžiagas arba vartojimą. Jei jos (pieninės, spirito varyklos) krypsta pagal medžiagas, tai įmoniavietę nustato transporto išlaidos, kurios pareina nuo medžiagos transportavimo dažnumo ir dydžio, nuo riziko transportuojant. Pieninei tenka kasdien vieną kartą arba net du kartus gauti medžiaga, nedideliais kiekiais ir su dideliu riziku (pienas transportuojant gali apkirpti, ar susimušti). Todėl ir jo pristatymo stipinas negali būti didelis ir tenka turėti omenyje įmonės išnaudojimo laipsnį, kuris garantuotų

įmonės rentabilingumą ir gal būt pereiti į laipsnišką gamybą— nugriebimo punktų kūrimą, ir tuo praplėsti medžiagos pristatymo stipiną. Tiekiant šviežią pieną pristatymo stipiną galima praplėsti, sujungiant smulkius statymus, taip pat kaip ir nugriebimo punktuose, į surinkimo punktus, prie geležinkelio stočių ar plentų.

Vaisių perdirbimo bendrovių pristatymo stipinas gali būti gana didelis, nes vaisiai labiau pakelia transportą.

Del darbo kooperatyvų — namų pramonės, jų vieta krypsta pagal darbą, jei pasirinkta šaka nekrypsta pagal medžiagas arba vartojimą. Pintinių gamyba tegalima tik ten, kur yra pievų (žilvičių) arba miškų (šaknų).

Dėl vartotojų kooperatyvų savosios gamybos reikia pasakyti, kad ji krypsta pagal vartojimą arba darbą, taip pat kaip ir privatinės tos ar kitos pramonės šakos. Kepyklos krypsta pagal vartojimą, todėl gali būti kuriamos vietos ar srities bendrovės. Audyklos krypsta pagal darbą, medžio perdirbimas pagal medžiagas, todel jos tegali būti organizuotos didmenų bendrovių, kurios turi platų pardavimo stipiną ir todel įrengimo ir išnaudojimo laipsnis gali būti geresniame santykyje su pardavimu.

Kalbant apie p r e k y b o s į m o n i ų vietas, reikia skirti prekių ir pinigų pardavimo įmones.

Superkamoji prekyba krypsta paprastai pagal medžiagas. Javų sandėliai statomi javingoje apylinkėje. Jų veikimo stipinas pareina nuo privežimo išlaidų, ūkininkai javus veža į artimiausius sandėlius, kur mažiausia transporto sunkenybių (tolio, duobių, blogo kelio), bet ir papratimas turi tam tikros reikšmės, sandėliai nesantieji prie paprasto kelio rečiau lankomi.

Gyvulių pardavimo kooperatyvams tenka įmonės vedimą padalinti į supirkimo ir priėmimo prie pakrovimo stočių vietas ir pardavimo vietos gyvulių prekyvietėse. Ligi šiol tų kooperatyvų praktika neišsprendė klausimo, ar supirkimo ir priėmimo įmonės turi likti savarankiškos bendrovės, ar turi būti sujungtos į vieną centralinį kooperatyvą, ar supirkimo punktai turi būti tik skyriai pardavimo įmonės stambios gyvulių pardavimo bendrovės. Patogiausia tačiau būtų, kad atski-

ros supirkimo įmonės susijungtų į centralinę organizaciją, kuri gyvulių transportus pagal pasiūlus ir paklausus ir transporto išlaidas siuntinėtų į labiausia apsimokamas vietas.

Šviežio pieno supirkimas krypsta pagal medžiagas. Pieno surinkimo punktai gamybos vietose turi jį rinkti ir atšaldyti. Kyla mintis šviežio pieno pardavimą organizuoti pagal vartojimą (krautuvės miestuose). Bet tuo tarpu šis organizacijos būdas tolimesnėms distancijoms pasisekimo neturėjo.

Vaisių pardavimas kaip prekybos įmonė iš dalies krypsta pagal medžiagos (aprūpinimo didmeninkų ir miesto turgų), iš dalies pagal vartojimą (pardavimas tam tikrose miestų vaisių prekyvietėse).

Kiaušinių pardavimas krypsta pagal medžiagą (vietinės kiaušinių pardavimo bendrovės).

Bulvių prekyba dažniausia eina kaip tarpinė centralinių kooperatyvų, kurie siunčia savo agentus į gamybos sritis.

Kooperatinis žaliavos supirkimas eina kaip skirstomoji prekyba, kurią aprūpina prekėmis centralinė bendrovė užmegzdama ryšius su atitinkamomis pramonės įmonėmis arba didmenininkais. Jų įmoniavietė dažniausia esti susisiekimo mazgai.

Tarpininkaujančioji arba didmenų prekyba jau pradžioje būdavo svarbiausiuose susisiekimo punktuose. Importininkai būdavo uostų miestuose, į kuriuos eidavo užsienio prekės. Čia turėdavo reikšmės ir kainų susidarymas — prekių aukcionai. Jūrų miestai liko importinės javų prekybos centrais. Eksportinė prekyba taip pat daugumoje esti uostų miestuose. Didmenų prekyba koncentruojasi vartojimo vietose, bet ne svarbiausiose gatvėse, o šalutinėse.

Kooperatyvams pasirenkant vietą visų pirmiausia tenka kreipti dėmesio ne į tradicijas, bet į susisiekimo — judėjimo faktą. Jei to nesilaiko, tai nukenčia prekybos apyvartos ir rentabilingumas. Taip pat turi reikšmės ir toje ar kitoje prekybos vietoje susikoncentravimas tam tikros prekių rūšies prekybos.

Skirstomoji prekyba visados turi būti kreipiama pagal vartojimą. Pirkėjas yra vartotojas, kuriam prekybos įmonė privalo būti pritaikinta.

Vartotojų bendrovė rinkdamosi įmoniavietes turi vadovautis paklausais, skirdama juos į kasdieninius ir periodiškus. Smulkioji prekyba parduodanti kasdieninio vartojimo prekes krypsta pagal pirkėjus. Taip pat didelės mažmenų prekybos įmonės privalo atsižvelgti į šį faktą. Del tų pat priežasčių ir vartotojų bendrovės priverstos esti atidarinėti savo skyrius, virsdamos dažniau sričių bendrovėmis su daugeliu skyrių.

Kitas yra dalykas su nenuolatinio vartojimo prekėmis — sezoninėmis prekėmis, baldais, ir p. d. Mažmenų prekyba tokiais dalykais koncentruojasi prekybos gatvėse. Tos įmonės, kurios parduoda prekes išsimokėtinai pasirenka sau vietą arčiau savo pirkėjų. Del tos priežasties vartotojų bendrovės sezono dalykus laiko nevisose krautuvėse, bet tik tokiose, kurios esti gyvuose judėjimo punktuose (manufaktūros, batų krautuvės).

Didmenų bendrovės, kurios aprūpina mažmenų prekybą, (atskirų bendrovių krautuvės) turi krypti pagal vartojimą ir vietą pasirinkti savo narių viduryje. Jos apyvartos stipinas pareina nuo transporto išlaidų, nuo centrinio sandėlio ligi narių kooperatyvų sandėlių. Pardavimo stipinas turi būti juo mažesnis, juo daugiau narių patys išsineša prekes ir juo didesnis — juo bendrovė imasi pati prekes pristatyti savo nariams į butus ir vartoja tam reikalui savo transporto priemones (pav. automobilius) ir jas pilnai gali išnaudoti. Taip pardavimą tvarkant sandėlis gali nustoti savo reikšmės del šių priežasčių: aprūpinamą bendrovės sritį galima taip suskirstyti, kad vežimas (ar automobilis) gali lankyti savo narius periodiškai 2—7 dienas. Tik tuomet transporto priemonės gali apsimokėti. Bet vedėjai tuomet taip turi tvarkytis su savo sandėliais, kad niekados netrūktų prekių, bet dėliai to sandėlių atsargos gali padidėti.

Pirkimo bendrovės (ūkininkų) turi visados pasirinkti savo įmoniavietę pagal vartojimą. Bet dėliai to kartais susidaro nykštukiškos organizacijos, kurios savarankiškai nebegali iš-

silaikyti ir virsta dažniausia šalutinėmis kitų kooperatyvų įmonėmis (taupmenų-skolinamųjų bendrovių), bet del nepakankamo prekyvietės pažinimo taip pat ir prekių priverstos esti dėtis į centralines organizacijas. Dažnai stambesnėse tos rūšies įmonėse kombinuojamas pirkimas ir pardavimas (geresnis sandėlių išnaudojimas, du sezonai, kaštų sumažinimas), tą įvykinti juo lengviau, juo pardavimo statytojai esti pirkimo vartotojai.

Kredito kooperatyvai pasirenka savo vietą pagal skolininkų (svarbu asmeniškas pažinimas) ir taupytojų (patogumo įnešti indėlius) gyvenamas vietas. Tatai spiria stambesnius kredito kooperatyvus atidaryti depozitų kasas, skyrius.

Sodžiaus kredito bendrovės daugiausia išsiplatino del mažos veikimo srities. Žmonių racionalizavimo atžvilgiu tą galima būtų laikyti neigiamu dalyku, bet ne visuomenės ūkio ir kooperatiniu atžvilgiu. Kaimyniškais ryšiais sukurtas sodžiaus kredito kooperatyvas yra labai svarbi kooperatinio auklėjimo ir socialinio pasisekimo priemonė, ji surenka mažiausias taupmenas ir patiekia ūkio tarnybai, ji gali teikti tikrą asmenišką kreditą, nes ji gali lengvai sekti paskolos ėmimo kreditingumą ir spręsti apie paimto kredito suvartojimo tikslus.

Vokietijoje infliacijos laikais ir tuojau po to ryšy su ūkiškomis sunkenybėmis atsirado nuomonė, kad vietoje smulkių sodžiaus bendrovių reikėtų kurti apygardų bendroves, kurios pajėgtų racionaliau dirbti. Bet greitu laiku susigriebta ir grįžta prie senos sistemos. Įvedus tokią sistemą, kredito kooperatyvai turėtų virsti bankais, jei norėtų gyvuoti. Bet tuomet jie, kaip teisingai sako Hildebrandas, negalėtų sutraukti paskutinio skatiko iš plyšių, šienikų, kojinių, butelių ir sudėti kaipo taupmenas į kredito kooperatyvą, negalėtų individualizuoti kredito išdavimo, kaip tat pajėgia daryti mažos sodžiaus kredito bendrovės, jos galėtų racionaliau dirbti, bet jos negalėtų atlikti to smulkaus, bet visuomenės ūkio ir socialinės politikos atžvilgiu svarbaus darbo.

Vidujiniai vietos parinkimo klausimai, kurie liečia pačios įmonės įrengimą, nustačius išorinę vietą, surišti daugiausia su pastangomis mažinti išlaidas: pasirinki-

mą pigesnių žemės sklypų, pigesnės nuomos, jei galima esti pasirinkti, nes tolimesniam įmonės veikimui jie gali turėti labai didelės reikšmės. Vartotojų bendrovė savo krautuves turi kreipti pagal vartojimą, bet ne pagal centralinio sandėlio vietą. Centralinis kooperatyvas savo pramonės įmones (jei jos pakelia žaliavos ir produktų transporto išlaidas) turi kreipti pagal pigiausią įmoniavietę, paprastai krypstančią vienkart ir pagal darbą.

Greta su ūkiškais įmoniavietės klausimais tenka turėti omenyje tam tikrais atvejais ir techniškus įmoniavietės klausimus, pav., prisijungimo prie geležinkelio šakos, gero privažiavimo galimumo apsirūpinti vandeniu, elektros jėga, patogiu darbininkams priėjimu, tramvajaus ir vietinio geležinkelio artumą ir t. t.

Tinkamas įmonės įrengimas vietos atžvilgiu turi didelės reikšmės, nes tikslingas sutvarkymas taupo išlaidas.

Jei įmonei statomi trobesiai, tai suprantama, jie turi būti taip įrengti, kad atatiktų savo tikslą, vengtų ilgo pervežimo pačios įmonės viduje ir palengvintų kontrolę. Žaliavai turi būti kiek galint taikomas automatiškas transportas. Fabriko trobesiai gamybos įmonėse taip turi būti sutvarkyti, atskiruose butuose taip sustatytos mašinos ir paskirstytas darbas, kad dirbamas daiktas nereikėtų toli nešioti ar važioti.

Kooperatinių įmonių įrengimas tuo atžvilgiu niekuo neišsiskiria iš kitų. Viena reikia daboti, kad ir čia būtų išlaikomas ūkiškas principas.

Atskiros bendrovės valdyba, jei ji sudaryta iš mėgėjų, paprastai nenumano, kaip tinkamai įmones įrengti. Dažnai įrengimas pavedamas vietiniems verslamoninkams, kurie taip pat tokius dalykus maža teišmano, ir vaisius to esti netikslingas įmonės įrengimas. Kiti kooperatyvai plano pagaminimą ir įvykdymą paveda mašinų fabrikams arba jų rekomenduotiems ekspertams. Ir čia kartais būva pavojaus, kad įmonė bus įrengta perdidelė, todel ir įrengime nebus išlaikyta harmonija.

Patartina, kad kooperatyvai, kurie stato naujus trobesius arba rengia įmones, laiku pasitartų su savo centralinėmis organizacijomis arba prašytų rekomenduoti jiems tinkamą firmą

(inžinierių biurą), kuris pagamintų projektus, statant didesnius trobesius prižiūrėtų statybą, patikrintų įrengimą ir padėtų kaip ekspertas perimant įmonės įrengimą.

Kai kurios centralinės organizacijos tam tikslui pačios laiko ekspertus. Tam sumanymui tegalima tik pritarti, ypačiai jei sąjungai pavyksta rasti tinkamą žmogų, kuris ne tik supranta technišką pusę, bet ir laiko savo uždaviniu patarti bendrovei, kuris visų pirmiausia tarnauja kooperatyvams, o ne sąjungos pasipelnymo reikalui, priešingai taip pat gali būti pavojaus, kad įmonės įrengimas gali nebūti harmoningas.

Numatomoji kalkuliacija.

Numatomos kalkuliacijos tikslas yra išaiškinti galimą įmonės rentabilingumą arba būsimas įmonės tiekiamų gėrybių kainas. Tokiai kalkuliacijai pagrindą sudaro patyrimas savoje arba svetimoje įmonėje. Ją tenka daryti ne tik steigiant naują įmonę, bet ir reorganizuojant seną arbą substituojant jos elementus. Numatoma kalkuliacija tąsyk pasiekia tikslo, kai kuriama įmonė su didelėmis tvirtomis išlaidomis.

Numatomoji kalkuliacija steigiant naują įmonę apima: 1) apyvartą, 2) gavimą įmonės kapitalo, 3) brutto pelną, 4) apsirūpinimą apyvartos kapitalu, 5) rentabilingumo išskaičiavimą.

Apyvarta nustatoma pajamų dydžiu tų gėrybių, kurios numatomos parduoti, ir išlaidų medžiagoms, algoms ir prekybiniam aparatui. Įmonės kapitalo nustatymas apima reikalingas įmonei sukurti pinigines lėšas, kurios įgalintų numatomą apyvartą. Remiantis tuo kapitalo apskaitymu išskaitomos ir kapitalui išlaidos kasmet — nurašymas, išlaikymas imant čia ir draudimą.

Brutto pelnas nustatomas tuo būdu, kad iš apyvartos pelno atimamos metinės įmonės kapitalo išlaidos.

Apyvartos kapitalo išaiškinimas nėra kartais lengvas dalykas. Jei įmonei įrengti kapitalas jau išaiškintas, tai toliau tenka išaiškinti, kuris kapitalas reikalingas apyvartai, ir po to turėsime bendrą kapitalo sumą ir palūkanų dydį. Kapitalas

įmonei sukurti turi būti išleistas pirm pradėsiant veikti naujai sukurtai įmonei. Todėl tenka turėti omenyje ne tik kapitalą įmonei įrengti, bet ir palūkanų sumą per statybos bei kūrimo laikotarpį. Tas palūkanas vadina statybos palūkanomis.

Apyvartai kapitalą reikia išsiskaityti ligi to laiko, kada bus pradėta gauti iš įmonės daugiau kaip įmonės išlaidos prašoka. Apyvartos kapitalas dažniausiai tenka turėti pirm pradėsiant veikti verslamonei, ligi bus pradėta gauti pajamų. Taigi, tenka konstatuoti, kurio dydžio teks padaryti išlaidas, ligi įmonė bus paleista į darbą. Kalbant apie dirbtuves tenka turėti žaliavos kaina, jei jos negalima gauti kreditan. Jei medžiaga gaunama kreditan, tai kapitalo prireikia vėliau.

Reikalingo kapitalo dydis lengviausia išskaičiuoti nustatant sumas reikalingas įmonei sukurti pridėjus prie to ir statymo palūkanas ir sumas reikalingas įsigyti apyvartos gėrybes pirm pradėsiant įmonei veikti. Toliau tenka lyginti pajamos su išlaidomis mėnesiais. Atsižvelgiant į ūkiško proceso ilgį, ir įmonei parduodant, duotų kreditų, paaiškės reikalingi įmonei atsidarius per daugiau ar mažiau mėnesių reikalingi lėšų nepritekliai arba pertekliai. Sudėjus lėšas reikalingas prieš įmonei atsidarysiant, ir nepriteklius atidarius įmonę turėsime bendrą kapitalo sumą apyvartai.

Sudėjus apyvartos lėšas ir lėšas reikalingas įmonei sukurti kartu su statybos palūkanomis turėsime bendrą kapitalo sumą, reikalingą įmonei.

Numatoma kalkuliacija tęsiama toliau tuo būdu, kad išskaitoma palūkanų suma pirmiems apyvartos metams. Išskaičiavimas prasčiausia esti atliktas tuo būdu, kad prileidžiama, jog visas kapitalas teks skolinti ir mokėti palūkanos. Palūkanų dydis pradžioje nesvarbu. Kapitalams reikalingiems įmonei atsidarius sudaroma palūkanų lentelė atsižvelgiant į perteklių ir nedateklių santykį ir gautai sumai kas mėnuo priskaitoma 1%.

Visa tai padarius nesunku išskaičiuoti ir rentabilingumas. Atmetus iš brutto pelno palūkanų procentų dydį, turėsime gryną pelną išskaičiuoti iš 12% metinių.

Dabar jau nesunku išskaičiuoti, prie kurio svetimo kapitalo palūkanų procento verslamonė apsimokės, ir iš numatomos kal-

kuliacijos galima bus spręsti, ar verta kooperatyvui įmonę kurti ar ne. Faktinas jo įkūrimas pareis nuo to ar pavyks jį finansuoti.

Finansavimas.

Įmonės finansavimu reikia suprasti aprūpinimą įmonės kapitalu savo reikalams. Šia prasme finansavimas apima ir ilgalaikius į verslamonę įdedamus kapitalus ir trumpalaikius kreditus.

Pasyviniu finansavimu vadiname apsirūpinimą kapitalais savo reikalams: gamybos priemonėms įsigyti (įmonei kurti ir apyvartos lėšoms), darbo algoms mokėti, apmokėti skoloms atsiradusioms įgyjant gamybos priemones arba apmokant darbo patarnavimus, sudaryti kasos rezervus galimiems reikalavimams apmokėti (kredito bendrovėse).

Yra trys pasyvinio fanansavimo būdai: savo kapitalais, svetimais kapitalais ir savais bei svetimais kapitalais. Paskutinis finansavimo būdas dažniausiai sutinkamas praktikoje.

Paprasčiausias ir tikriausias finansavimo būdas iš savų lėšų. Kooperatyvo nariai įmoka stojamuosius mokesčius ir tuojau arba atsiradus reikalui sumoka įnašus ir tuo sudaro reikalingą kooperatyvui kapitalą.

Savais kapitalais finansavimas nebegalimas, kai reikia daug kapitalo, o narių skaičius nedidelis, ir jie negali reikalingų sumų įmokėti savo įnašais. Tokiais atvejais tenka naudotis skolintais arba svetimais kapitalais, kurie grąžinami atgal įstojant naujiems nariams iš jų įnašų arba iš atsargų sudaromų iš gryno pelno. Už skolintą kapitalą reikia mokėti palūkanos; galimas daiktas taip pat provizija; tokiam kapitalui sumokėti nustatomi tam tikri terminai arba įspėjimo laikas norint atsiimti kapitalą. Tokiais atvejais su kreditoriais reikia daryti sutartį, kuri apgintų ją nuo netikėtų paskolos išreikalavimų perdidelėmis sumomis, kad kooperatyvas ramiai galėtų veikti.

Įmonės atsižvelgiant į investuojamo kapitalo suvartojimą galima suskirstyti į įtaisymų, apyvartos ir kaštų įmones. Tų trijų rūšių įmonių finansavimas vienas nuo kito pagrindinai skiriasi.

Įtaisymų įmonė reikalauja palyginti didesnio kapitalo įtaisymams (trobesiams, mašinoms) ir atitinkamai ilgesnei kapitalo apyvartai įdėtas į įtaisymus kapitalas tenka sudaryti tokiu būdu,kad jis garantuotų, jog tuo investuotu kapitalu kooperatyvas galės naudotis pakankamą laiką. Įtaisymų įmones del to visų pirmiausia tenka finansuoti savo kapitalais, nes tik tuomet kooperatyvui nėra pavojaus, kad tas kapitalas bus staiga atimtas. Tačiau šis dėsnis mažiau pritaikomas kooperatyvams, kaip privatinėms bendrovėms su pastoviu kapitalu, nes kooperatyvų narių skaičius gali keistis, o svarbu su juo ir savas kapitalas. Ir tik kooperatyvo atsargos nesvyruoja nuo narių skaičiaus pasikeitimo. Tiesa, mūsų „Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymai" duoda galimumo varžyti įnašų išėmimą nustatydamas, kad išėjimo diena, nesant kitam įstatų nurodymui, skaitoma paskutinė diena operacijos metų, jei išeinąs narys pranešė apie savo išėjimą iš bendrovės ne vėliau, kaip per tris mėnesius prieš tą laiką; priešingai atsitikus, išėjimo laikas skaitomas kitų operacijos metų galas" (15 §). Del kooperatyvų sąjungų įspėjimo terminas del išstojimo pratęstas ligi šešių mėnesių prieš apyskaitos metų galą (60 §). Tuo būdu kooperatyvų įstatymai negarantuoja kooperatinei įmonei (su ilgalaikiu kapitalo investavimu) kapitalo pastovumo ir atrodytų, kad kooperatyvai negali įstatymų įmonių steigti. Tokia išvada negali turėti reikšmės, jei kooperatyvas patenkina narius. Ir paprastai tinkamai veikiančioms šios rūšies kooperatinėms įmonėms negresia pavojus sumažinti kapitalus del narių išstojimo. Tačiau tam tikrais atvejais tokis pavojus gali būti. Kooperacijos judėjimas nėra dar tokis stiprus, kad tik blogas reikalų vedimas duotų nariams progos išstoti iš kooperatyvo. Priežastimi to gali būti kitų kooperatyvų konkurencija, politinė ar tikybinė propaganda. Jei kooperatyvas nustoja savo narių del blogo reikalų vedimo, tai del to kooperacijos judėjimui jokio nuostolio nėra. Pageidaujama tik, kad tokis kooperatyvas likviduotųsi be triukšmo.

Jei negresia kooperatinė konkurencija politinio ar tikybinio pobūdžio, tai praktikoje narių išstojimas pareina tik nuo tinkamo kooperatinės verslamonės tvarkymo, kuris daug pa-

reina ir nuo numatomos kalkuliacijos tikrumo steigiant kooperatyvą.

Investuojamas į įtaisymus kapitalas nesudaromas vien tik iš narių įnašų. Tenka naudotis ir svetimu kapitalu. Todėl ir imant svetimą kapitalą reikia labai apsiskaičiuoti, ar verta jis imti, ar ne. Svetimas kapitalas investuojamas į įtaisymų įmones turi būti ilgalaikis.

Daugelio užsienio šalių, Vokietijos, Šveicarijos, Rusijos, Danijos ir kit.) kooperatyvai ilgalaikiam kapitalui sudaryti kartais leidžia obligacijų. Tais atvejais kooperatyvai obligacijas siūlo savo nariams arba ir pašaliečiams pirkti. Praktika tačiau parodė, kad ir tuo būdu gaunamo kapitalo nepakanka įtaisymams ir tenka naudotis hypotekos kreditu. Tačiau hypotekos kreditas specialinių įmonių (pieninių, kepyklų) trobesiams neturi didelės reikšmės, nes kreditorius bijo investuoti į tokios įmonės trobesius savo kapitalą, nes trobesių kaina visų pirmiausia pareina nuo įmonės rentabilingumo. Visai kitos reikšmės hypotekos kreditas turi butų kooperatyvams, nes butai tarnauja ne specialiniams reikalams, ir todėl šiam reikalui normaliniais laikais hypotekos kreditas būdavo labai prieinamas.

Iš kredito įstaigų, kurios teikia kooperatyvams hypotekos kreditą reikia pažymėti taupomąsias kasas. Tačiau šios kredito įstaigos pas mus tuo tarpu nėra plačiai organizuotos, todėl ir kredito kalbamiems reikalams nedaug gali duoti, nors jų įstatuose pasakyta, kad jos savo lėšas sunaudoja tarp kita ko ir „paskoloms smulkiojo kredito įstaigoms ir kooperatyvų sąjungoms, bet nedaugiau, kaip 20%“ (Taupomųjų Valstybės Kasų įstatai, 7 §).

Kartais įtaisymų įmonė ilgalaikių hypotekos kreditų gauna ir draudimo įstaigose.

Tuo tarpu pas mus vienintelis šaltinis tos rūšies kredito kooperatyvinėms įmonėms yra Žemės Bankas, bet ne visų rūšių kooperatyvams. Butų kooperatyvams hypotekos kreditų kartais duoda ir darbdaviai savo darbininkų kooperatyvams.

Kooperatyvų bankai įtaisymų įmonėms finansuoti gali suvartoti savo atsargas ir padėti neilgalaikėmis paskolomis ligi nariai sumoka savo įnašus dalimis per tam tikrus laikotarpius.

Pastaruoju atveju bendrovės finansavimas tenka remti narių įnašais.

Jei, pav., kooperatyvui finansuoti reikalinga 40.000 litų, o kooperatyvas kasmet iš narių įnašų dalimis gaus arba numato sudaryti atsargos kapitalus kasmet 4000 litų skoloms padengti, tai paskola tenka imti 10 metų.

Prie įtaisymų kooperatinių įmonių tenka priskirti: pienines, vaisių perdirbimo, elektros stotis, dirbtuves, spirito varyklas.

Apyvartos įmonių finansavimas nesudaro tiek daug sunkumų kaip įtaisymų įmonės. Jai finansuoti galima naudotis trumpalaikiais kreditais. Tačiau galimas finansavimas ir ilgalaikiais kreditais, bet tuo atveju reikia daboti, kad tų kreditų mokėjimo terminai būtų suderinti su numatomomis gauti lėšomis. Jei to negalima numatyti, tai kooperatyvas priverstas esti atliekamas savo lėšas dėti mažesniu rentablingumu kitur, o pats naudotis trumpalaikiu kreditu ir mokėti palūkanas.

Galimas čia esti ir savais kapitalais finansavimas, jei tam reikalui savų kapitalų ilgam laikui užtenka. Pripuolamiems kapitalo reikalavimams tinka geriau svetimas kapitalas kaip savo, kuris be naudos gulės arba duos mažą rentabilingumą, jei jo negalima bus sunaudoti įmonėje.

Jei ką tik ir sakyta, kad apyvartos įmonėms tinka trumpalaikis svetimas kreditas, bet vis dėlto tenka atsižvelgti į apyvartos lėšų cirkuliaciją. Jei kapitalo cirkuliacija prašoka trumpalaikio kredito terminus, tai savų kapitalų pagalba galima tai išlyginti. Jei į apyvartos gerybes reikia įdėti, sakysim, 24000 litų, o tos prekės apsiverčia per 4 mėnesius, tai trijų mėnesių vekselių finansavimo nepakaks. Kadangi trijų mėnesių vekseliai reikalauja kas mėnuo sumokėti 8.000 litų (⅓ iš 24.000), o įmonė tuo tarpu per mėnesį duoda tik 6000 litų (¼ iš 24.000). Tuo būdu trijų mėnesių vekseliais tegalima turėti 18.000 litų, o kiti 6000 litų turi būti padengti iš savo kapitalo, jei negalima gauti ilgesniam laikui kaip trijų mėnesių kreditas.

Prie šios rūšies apyvartos įmonių, kur kapitalas apsiverčia per trumpą laiką (3—6 mėnesius), tenka priskirti vartotojų bendrovės, pirkimo-pardavimo bendrovės, nugriebimo punktai.

Kaštų įmonėmis vadiname tokias įmones, kurioms kapitalas reikalingas tik išlaidoms apmokėti. Joms reikia mažo kapitalo, nes operacijos jų yra komisinės. Joms sunku yra gauti svetimo kapitalo, nes jos negali sudaryti reikalaujamų garantijų. Prie jų tenka priskirti pirkimo pardavimo bendrovės, gyvulių pardavimo bendrovės ir kitos pan. veikiančios samdytuose butuose ir sandėliuose. Patogiausias jų finansavimo būdas yra savu kapitalu, jei tas kapitalas neguli perilgai be naudos arba duoda labai mažą palūkanų procentą. Priešingu atveju patartina geriau naudotis svetimu kapitalu sudarius tinkamas garantijas (narių atsakomybę už b-vės pasižadėjimus).

Finansavimas ir palūkanų procento dydis. Naudojantis svetimų kapitalu reikia kreipti daug dėmesio į kapitalo apsivertimą ir svetimo kapitalo išmokėjimo terminus. Tas rūpestis atkrinta, jei investuotas savas kapitalas ir narių sudėtis pastovi. Tačiau tik savais kapitalais finansavimas labai yra retas dalykas, nes nariai dažniausia nepajėgia kapitalo sudaryti; o jei ir pajėgia atitraukdami dalį kapitalo iš savų įmonių, tai už tą kapitalą tenka mokėti aukštesnis procentas iš gryno pelno ir tuo mažinti rezervų kapitalo sudarymą. Nors mūsų įstatymais aukštais procentais narių įnašų apmokėjimas yra aprėžtas 8% (Koper. Bend. Sąjungų Įstatymo 11 §).

Dabar dėl palūkanų procentų reikšmės. Procentų reikšmę jau galėjome pastebėti iš numatomos kalkuliacijos. Jei pasikeičia palūkanų procentas už svetimą kapitalą, tai kooperatyvui jis gali būti nebepakeliamas duoti nuostolių ir suryti atsargos kapitalus, kurie nėra lengvai sudaromi. Tokiais atvejais geriau pagalvoti apie tikresnę išsigelbėjimo priemonę, būtent: jei sąlygos leidžia, padidinti narių įnašus, nors per tam tikrą laiką už juos ir nebūtų mokama dividendo. Juo brangesnis svetimas kapitalas, juo labiau reikia susirūpinti, padidinti savo kapitalai svetimo sąskaiton, arba gauti bent laikinai kapitalų be palūkanų procentų arba bent mažesniais procentais kaip reikia mokėti už svetimą kapitalą.

Tačiau tos priemonės (įnašų kapitalo padidinimo) įgyvendinimas daugiausia pareina nuo narių kooperatinio susipratimo ir ištikimybės.

Palūkanų procento klausimas aiškiausias atrodo naujai kuriamoje kooperacijos bendrovėje sudarant numatomą kalkuliaciją, kuri parodo, kurio dydžio gali būti procentas norint, kad verslamonė duotų pelno.

Kooperatyvo statutas.

Kooperatyvo statutas sudaryti atrodo negali kelti daug abejonių. „Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymai" duoda aiškių nurodymų, kaip kooperatyvų statutas turi būti sudarytas. 8 § jo skaitome: „Siunčiami registruoti kooperacijos bendrovės įstatai privalo būti pasirašyti steigėjų nemažiau per penkis, kurių parašai privalo būti patvirtinti notaro arba kitų atitinkamų įstaigų". (Plg. 233 p.).

Įstatymai kituose savo paragrafuose duoda nurodymus, kaip atsakyti į daugumą įstatų punktų. Neįtraukus įstatymuose reikalaujamų nuostatų kooperatyvo įstatai gali būti neįregistruoti (7 §).

Einant mūsų įstatymais kooperatyvų registravimo tvarka tokia: steigėjai pagamintus einant kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymais įstatus siunčia Kredito Įstaigų ir Kooperatyvų Inspekcijai trijuose ekzemplioriuose. Vieną įstatų ekzempliorių Inspekcijai tuojau grąžina, įrašius jame gavimo dieną. Per mėnesį įstatai turi būti įregistruoti arba turi būti pranešta priežastys, dėliai kurių įstatai atsisakyta registruoti. Apeliacijos instancija skundams del neįregistravimo — Ministerių Kabinetas.

Tačiau įregistravimas kuriamos verslamonės dar nereiškia, kad ji laikysis kooperacijos dėsnių. Praktikoje dažnai pasitaiko, kad visiškai nekooperatinės verslamonės veikia kooperatyvų įstatais. Tuo tarpu verslamonės veikiančios akcinių bendrovių įstatais, arba kitų privatinių bendrovių, gali būti neabejotinai tikros kooperatinės organizacijos (pav. buv. Raiffeiseno Bankas Berlyne — akcinė b-vė, buv. Maskvos Liaudies Bankas ir t. t.).

Kooperatyvo juridinė forma yra pritaikinta kurti verslamonėms ūkiškai silpnesniųjų dažniausia, bent jau pradžioje, su

nedideliais kapitalais. Tačiau, jei kooperatinė verslamonė kuriama tam, kad sukurtų įmonę, į kurią reikia įdėti ilgam laikui stambūs kapitalai, tai kooperatyvo juridinė forma su nepastoviu narių skaičiumi ir kintamu kapitalu vargu bau tiks tam reikalui. Tokiais atvejais geriau pasinaudoti akcine forma, padarius tokius pakeitimus dėl pelno paskirstymo, kad jie atitiktų kooperacijos dėsnius.

Kooperatyvo juridinė forma dažniausia garantuoja tinkamų reikalų eigą, ypač mažose bendrovėse. Tačiau palyginti su akcinės bendrovės forma turi ir tam tikrų nepatogumų. Verslamonėje pagrindinės reikšmės neturi disponuojamoji valia, jos pastovumas. Akcinėse bendrovėse ją sudaro akcininkai turintieji daugumą akcijų savo rankose ir, jei akcinės bendrovės reikalai patenkinamai eina, tai ta dauguma visados palaiko valdybą, kooperatyvo juridinėje formoje dalykai atrodo kiek kitaip. Visuotiname susirinkime gali susidaryti pripuolama dauguma, ypač jei esti didelis narių skaičius ir nariai nelanko susirinkimų. Tiesa, kooperatyve normalinėmis sąlygomis nesti priešingų narių interesų, išskyrus kredito kooperatyvus, kur kartais gali būti priešingi skolininkų ir indėlininkų interesai. Tačiau ir nesant kooperatyve priešingų ūkio interesų, gali atsirasti narių tarpe priešingumų, kurie glūdi ne ūkiškuose reikaluose ir gali kliudyti sudaryti tinkamą valdybą arba nuversti seną gerai veikiančią valdybą, o pasodyti į jos vietą netinkamus savo šalininkus. Bet jei pripuolamumas veda į nereikalingus valdybos pakeitimus, tai paprotys gali vesti į laikymą bendrovės pryšakyje tokių žmonių, kurie nesugeba tinkamai savo pareigų atlikti. Maža čia ką gali padėti ir revizija, ypač jei ji atliekama tuo pat būdu, kaip ir valdyba, renkamos revizijos komisijos.

Kooperatyvas kaikuriose šalyse (Vokietijoje, Anglijoje, pas mūsų kredito bendroves) įstatymų ar įstatų verčiamas daryti operacijas tik su savo nariais. Dauguma mūsų kooperatyvų (išskyrus kredito bendrovių aktyvines operacijas) tegali daryti operacijas ir su nenariais. Tačiau nepatartina kooperatyvo operacijas remti daugiausia ant operacijų su pašaliečiais. Jau nekalbant apie tai, kad tas gali vesti į koopera-

tinių dėsnių nesilaikymą, ir grynai įmonės ūkio reikalai verčia nuo to susilaikyti. Įnašų kapitalą arba kreditingumą sudaro nariai savo įnašais. Dauguma kooperatyvų turi permažus kapitalus. Ir jei operacijas su bendrove gali daryti asmenys ir neįnešusieji įnašo, tai tuo atmušamas noras įnešti įnašus. Veikiat kooperatyvui su menkais kapitalais ir tenkinant nenarius finansinė jo būklė sunkėja, o tas dar labiau atmuša norą dėtis į bendrovę. Pavyzdį to mes turime daugumoje mūsų kooperatyvų, kurių narių skaičius yra labai mažas. Steigiant kooperatyvą reikia daugiausiai remtis tik nariais. Į kooperatyvą dažniausia stoja ne dėl idealinių sumetimų, bet dėl ūkiškų sumetimų. Ir geriausia priemonė pritraukti narių ir išplėsti kooperatinę bendrovę yra patenkinamas jos reikalų vedimas.

Konkrečiai sudarant statutą gali kilti klausimas, ar labai reikia plėsti statutas palyginti su tais reikalavimais, kuriuos stato kooperacijos įstatymai ir kurie pirmiau buvo suminėti. Reikia atsiminti, kad perdetalūs įstatų nuostatai ilgainiui gali varžyti bendrovės veikimą ir vesti į reikalą keisti įstatus arba visiškai jų nesilaikyti, o tuo būdu mažinamas įstatų autoritetas.

Kai kurie kooperatyvai įtraukia į savo įstatus privalomą savo narių dalyvavimą kooperatyvo operacijose. Tuo suprantamas narių įpareigojimas tam tikras operacijas daryti tik su savo bendrove. Ta tendencija daugiausia pastebima žemės ūkio kooperatyvuose. Pav., kooperatinės pieninės reikalauja, kad nariai visą gaunamą savo ūkyje pieną, išskyrus tą, kuris eina šeimynai, atiduotų kooperatinei pieninei; arba javų kooperatinių sandėlių bendrovės reikalauja, kad nariai visus, nereikalingus šeimynos maistui, gyvulių pašarui ir sėklai javus statytų į kooperatyvo sandėlius.

Pirm įrašant privalomo bendrovės operacijose dalyvavimo dėsnį į kooperatyvo statutą, reikia gerai pasvarstyti, ar jis pakeliamas bus bendrovės nariams ir pačiai bendrovei. Narių privalomas statymas sudaro kooperatyvui privalomą priėmimą by kuriomis sąlygomis. Iš to fakto išeina, kad privalomas tokių gaminių statymas, kuris kokybe labai svyruoja (gyvulių, javų) ne visados gali būti tikslingas, nes kooperatyvas priima pareigą priimti narių produktus ir tuomet, kai jų pardavimas

gali sudaryti didelių sunkenybių ir nuostolių. Atsisakius kooperatyvui priimti blogesnės rūšies produktus, kurie nario ūkyje negali būti sunaudoti, narys gali atsidurti keblioje padėtyje, nes, jei jis geresnius produktus parduoda kooperatyvui, tai blogesnius atsisako imti ir privatinis pirklys. Todėl privalomas statymas patartinas tik tokių produktų, dėl kurių rūšies patsai gamintojas atsakingas, kaip antai — pieno. Reikia pastebėti, kad pirmiau buvo manoma, kad privalomas dalyvavimas žemės ūkio kooperatyvams gali garantuoti jų įmonių rentabilingumą. Ši nuomonė pasidarė klaidinga, nes jei įmonė ilgą laiką nepatenkina narių, tai ir privalomas dalyvavimas neturės reikšmės. Taigi ir privalomas dalyvavimas narių b-vės operacijose bus naudingas tik gerai tvarkantis bendrovei.

Nustatant įstatuose kooperatyvo tarnautojų įgaliojimus reikia gerai atsižvelgti į tai, ar įmonė nepavedama vienam žmogui. Priemonė prieš tai tinkamas valdybos ir tarybos pareigų ėjimas. Jei to nėra, o bendrovę valdo vienas žmogus, tai atsiranda pavojus, kad, nekalbant jau apie kitus b-vei nepatogumus, susirgus arba išėjus jam, visas darbas turės sustoti, jei nėra kas būtų bendrovės reikalų kurse.

Tačiau reikia vengti ir specialų darbą pavesti renkamiems asmenims, bet to darbo neišmanantiems. Tokis bendrovės reikalų administravimas taip pat į nieką gerą neveda. Nenusimanąs reikalų vedime, nors ir rinktas asmuo, pridarys taip pat bendrovei painiavos ir nuostolių. Specialus darbas, turi būti pavestas specialistams kiek galint kooperatiniai nusiteikusiems, ir jie turi atsakyti materialiai už tą darbą tam tikrose ribose. Tuomet renkamų organų funkciją sudaro bendrovės reikalų sekimas ir tiksli priežiūra. Ypač tą reikia pasakyti apie mažas bendroves, kurių valdybas dažniausiai sudaro nekompetentingi bendrovės darbe asmenys.

Didelės reikšmės turi ir nustatymas statute a t s a r g o s k a p i t a l ų sudarymo. Mūsų kooperatyvų įstatymai nustato gana aukštą iš gryno pelno paskyrimą (25%) į atsargos kapitalą, kol jis susilygins su įnašų kapitalu. (11 §). Tačiau, jei kooperatyvo įnašų kapitalas mažas ir jis didesnės reikšmės kooperatyvo finansinei bazei sudaryti neturi, o tam tikslui

daugiausia tarnauja narių atsakomybė (kredito kooperatyvuose ir žemės ūkio gamintojų bendrovėse), tai tą normą negalima laikyti aukšta. Ir kadangi atsargos kapitalas turi didelės reikšmės kooperatyvo stiprumui, tai įstatuose tenka nustatyti geriau didesnė nei per maža norma, kuri kliudys susidaryti pakankamiems atsargos kapitalams.

Taip pat tinkamai turi būti nustatytas įstatuose ir pelno paskirstymas. Kooperacijos dėsniai (Ročdeliečių principas) reikalauja, kad kooperatyvo pelnas būtų skirstomas pagal nario atliktas per kooperatyvą operacijas. Už įnašų kapitalą, jei jis kooperatyvui turi didelės reikšmės, tenka mokėti vidutinį šalies mokamą už taupmenas procentą. Mūsų įstatymas neleidžia daugiau mokėti už įnašus dvidendo, kaip 8% (11 §). Pokariniais kredito brangumo laikais tokis procentas buvo permažas ir jis negalėjo patraukti kapitalų į bendroves. Visiškas nemokėjimas palūkanų už įnašus, be abejonės, negali eiti bendrovei į sveikatą. Dividendų išdavimas už įnašus ir premijų už įpirkimą yra viena iš svarbiausių priežasčių patraukti į kooperatyvą narius ir pirkėjus. Milžiniškas anglų vartotojų kooperatyvų išaugimas aiškinamas ne tiek dalyvių idėjiniu nusiteikimu, kiek išdavimu dividendų ir premijų už įpirkimą.

Nustatant įstatuose įnašo dydį, reikia atsižvelgti, kad iš įneštų pinigų susidarytų ne tik pakankama suma operacijoms pradėti, bet ir plėsti toliau darbas. Patogiausia esti nustatyti nemažus įnašus sumokamus per keletą metų tam tikrais laikotarpiais. Tuos įnašus gali sudaryti priskiriami prie įnašų kapitalo skiriami nariams dividendai ir premijos už įpirkimus.

Tuo tarpu mūsų beveik visų kooperatyvų įnašai yra nedideli. Norint, kad normaliai kooperatyvai veiktų, reikėtų sudaryti bent dvigubai didesnius.

Reorganizacija. Reorganizacija vadiname tokias priemones, kurios pagrindinai keičia įmonės organizaciją,—jos uždavinys pakelti įmonės rentabilingumas. Jei to tikslo negalima pasiekti, tai ir apie reorganizaciją nebetenka kalbėti.

Reorganizacija galima skirti į du būdus: į s u b s t i t u c i j ą ir s a n a c i j ą.

Pirmąjį substitucijos būdą turėsime tuomet, kai galėsime vienus gamybos metodus pakeisti (substituoti) kitais pigesniais, pav., garo variklio pakeitimas elektros jėga, pakeitimas rankų raidžių rinkimo renkama mašina, kaip rentabilingesniu už pirmąjį.

Substituciją sukelia ne tik technikos pažanga (išradimai, susisiekimo tobulėjimas ir t. t.), bet ir gyventojų judėjimas, valstybės priemonės (muitai), madų pasikeitimai ir t. t. Visus galimus substitucijos atvejus čia sunku būtų išvardinti. Teks liesti tik dažnesnius jos reiškinius.

Visų pirmiausia galima substituoti įmonės įtaisymo kaštus apyvartos gėrybių kaštais arba darbu.

Įtaisymai atsiranda vietoje apyvartos gėrybių, kai pav., pieninės su šviežio pieno pardavimu vietoje ledo vėsimo transporto reikalams įtaiso ledo mašiną. Įtaisymai substituoja rankų darbą, kai įtaisoma mašina pakeičianti rankų darbą.

Iš apyvartos gėrybių galima substituoti įtaisymus ir rankų darbą. Įmonė, kuri ligi šiol turėjo jėgos variklį (pav., garo) prisijungia prie elektros stoties ir naudojasi jos srove kaip jėgos šaltiniu. Arba jei perkami pusiau fabrikatai, kurie ligi šiol buvo gaminami savo įmonėje. Arba vietoje rankinio transporto ar automobiliu transportavimas pervedamas apmokamam ekspeditoriui, kaipo savarankiškam verslamoninkui.

Darbo kaštai gali substituoti įstatymų kaštus ir apyvartos gėrybes. Tai yra priešingas atsitikimas pirmajam, kai, pav., ledų mašina parduodama, o ledai žiemą privežami. Arba ligi šiol perkamos gėrybės pradedamos gaminti pačioje įmonėje. Pav., vartotojų bendrovė vietoje pirkus duoną, pradeda ją gaminti savo kepykloje. Tuo atveju substituojamos ne tik apyvartos gėrybės duona darbu (kepimu), bet čia turime kombinuotos substitucijos pavyzdį, pakeitimą pirkimo įtaisymų kaštais (kepyklos) ir darbo kaštais.

Galima pirkimo substitucija nuoma arba samdymu vietoje savo gamybos ir atvirkščiai, pav., kai vartotojų bendrovė aprūpina savo narius bulvėmis sodindama jas išnuomuotoje žemėje arba vietoje nuomos naudojasi pirkta žeme.

Viena įmoniavietė gali būti pakeista kita, kur numatomas didesnis rentabilingumas. Viena vieta gali būti ant brangios žemės pakeista pigesne, bet rentabilingesne.

Svetimas kapitalas galima substituoti savu ir atvirkščiai atsižvelgiant į palūkanų procentų dydį.

Gali būti keičiama viena verslamonės lytis kita, pav., kooperatinė verslamonė virsti į akcinę bendrovę ir atvirkščiai.

Galima keisti žaliavas ir įvairių rūšių pagelbines medžiagas vieta kita. Pakeitimas pareina nuo kainų, pav., malkų kuro pakeitimas anglimis ir t. t.

Gali būti vieni įtaisymai keičiami kitais įtaisymais, kurie geriau, greičiau dirba.

Gali būti gaminiai keičiami. Jei turimomis gamybos priemonėmis gali būti gaminami pigiau kiti produktai, tai gali kilti klausimas del produktų gamybos pakeitimo.

Gali būti keičiamos įmonės firmos. Kooperatyvas iš didmenų pramonės virsti smulkmenų prekyba. Pav., smulkios vartotojų bendrovės gali susijungti į srities vartotojų bendrovę.

Gali būti substituojami apsirūpinimo metodai. Kooperatyvas, kuris ligi šiol pats apsirūpindavo, pradeda pirkti didmenų bendrovėje.

Gali būti keičiami ir pardavimo metodai. Vietoje pardavus savo centralinei organizacijai, kooperatyvas gali parduoti tiesiog vartotojams. Tokią substituciją darant tenka atsižvelgti ne tik į parduodamas kainas, bet ir pardavimo išlaidas — pardavimo riziką, kredito riziką. Visus tuos dalykus reikia turėti omenyje pirm darant sprendimą.

Čia toli gražu neišvardinti visi galimi substitucijos būdai,— kiekvienas prekyvietės pasikeitimas gali duoti progos substitucijoms. Kiekvieną substituciją darant, reikia gerai apsvarstyti jos pasėkas. Tačiau neaiškios pasėkos kai kurių numatomų substitucijų gali kartais ir be reikalo sulaikyti valdybas nuo būtinų ir tikslių substitucijų. Del to įmonė negali prisitaikinti pasikeitusioms ūkiškoms sąlygoms ir sumažinti savo rentabilingumą ir pajėgumą konkuruoti su kitomis verslamonėmis. Bet ir pergreitos substitucijas gali kartais ne tik nepatai-

syti dalykų, bet sugadyti. Substitucijos pasisekimas pareina nuo organizacinių vedėjų gabumų.

Darant kurią nors substituciją, reikia padaryti numatomą jos kalkuliaciją ir išaiškinti numatomą tų ar kitų kaštų sutaupymą. Bet tuo dar nesibaigia numatomoji kalkuliacija, reikia nustatyti ar substitucija nepareikalaus kapitalo įdėjimo ir ar to kapitalo galima bus gauti, toliau ar substitucija nepavers niekais jau investuoto kapitalo. Geriausia tai paaiškins pavyzdžiai. Štai, pav., išaiškinta, kad mašinų darbo įvedimas įmonėje sumažins žymiai išlaidas. Bet vienkart paaiškėja, kad mašinų įtaisymas reikalauja didelio kapitalo. Dabar reikia išaiškinti, ar to kapitalo mes gausime, ir ar visas kitas įmonės įrengimas tiks tam. Štai, sakysime, įmonė su turimomis mašinomis ir rankų darbu pagamina kasdien 1000 vienetų produktų. Naujos mašinos, kurios išstums rankų darbą ir sutaupys darbo kaštus, tegali būti vartojama gaminant 2000 vienetų. Dabar kyla klausimas, ar įmonės pajėgumas esant dvigubam produktingumui galimas. Paprastai to nebūna, jei įmonė tinkamai organizuota. Kita vertus, gamybos priemonių pakeitimas gali vesti į esamo kapitalo pavertimą niekais. Jei, pav., veikė garo variklis, kurio jėga kaštavo per dieną 80 Lt. —, dabar pakeitus garo jėgą elektros jėga, tam reikalui reikės išleisti 60 Lt., —. Apskaitymas sako, kad reikia įvesti elektros jėgą, bet užtat garo katilą ir variklį reikia laikyti be naudos. Ir čia tuomet reikia išaiškinti, kiek duos kapitalo nuostolių šis pakeitimas. Pagaliau, gal būt, reikės išaiškinti ar galima bus tokį kapitalo nuostolį pakeisti ar ne, ir ar nepadarius tos atmainos įmonė negalės konkuruoti. Visa tai substitucijos kalkuliacijoje tenka numatyti.

S a n a c i j a. Darant kooperatyvo sanaciją tenka:

a) išlyginti nuostolius atsiradusius del dalies turto nustojimo;

b) nerentabilinę įmonę padaryti vėl rentabiline;

c) pašalinti nepajėgumą išsimokėti.

Tam tikrais atvejais sanacija tenka daryti ne vien kuria iš ką tik minėtų linkmių, bet dviem arba ir visomis trimis.

Sanacija gali eiti iš pačios įmonės, arba joje dalyvaujančių narių įmokant padidintus įnašus, arba iš kreditorių atleidžiant skolų palūkanas, arba gaunant sanacijos kreditus.

Sanacijos uždavinys yra padaryti kooperatyvą vėl pajėgiu ir dažnai su sanacija tenka daryti ir finansų ir pačios vadovybės reorganizavimas. Bet sanacija ne visados turi tikslo padaryti kooperatyvą vėl rentabilingu. Tam tikrais atvejais jis sanuojamas tik tam, kad jis galima būtų likviduoti be konkurso ir apsisaugoti nariams nuo didesnių nuostolių. Tam tikslui papildomi įnašai, iš kurių padengiami nuostoliai.

Pirmuoju sanacijos atveju tenka skirti:

a) sanaciją nurašant iš esamų kapitalų,

b) sanaciją nurašant iš būsimo pelno,

c) sanaciją iš įmonės,

d) sanaciją grąžinimu nuostolių.

a) sanacija nurašant turto nuostolius, esti iš esamo savojo turto nurašant gautus nuostolius. Ji tuomet galima, kai nereikalinga daryti rentabilingumo ar likvidingumo sanacija;

b) sanacija nurašant iš būsimo pelno esti kaipo išimtis. Tam tikrais atvejais ji tuomet galima, kai vertybinių popierių kursas krinta, nesumažindamas ir jų pajamų. Jei dėlto kooperatyvo pelnas nekrinta, tai galimas nuostolio padengimas iš esamo savo kapitalo arba iš kitų metų pelno, nes knyginis nuostolis nesumažina įmonės rentabilingumo.

c) Ypatingą sanacijos rūšį sudaro sanacija iš įmonės. Ji esti galima, jei nuostoliai neturi didesnės įtakos į rentabilingumą, ir įmonė gali palikti rentabilinga ir be sanacijos. Tuo atveju nuostolis gali būti pakeliamas ir padengtas iš kitų metų gryno pelno. To pasėka esti dividendo neišdavimas per tuos metus kai dengiami nuostoliai.

d) Ketvirtas sanacijos būdas galimas gaunant naujų savų lėšų kaip savo kapitalo:

1) įmokant dalis nuostolių išeinant nariams;

2) padidinimas įnašų;

3) realizuojant pelną;

4) nuostolių padengimas;

5) laisvavaliai įmokesniai.

Svarbus čia yra dalykas greitai gauti naujų lėšų, nes priešingai sanacija užtęsiama ir jos pasisekimas nustoja šansų, nes palūkanų procentai veda į naujus nuostolius. Naujos lėšos tegali padėti, jei jos apmokamos nedideliais palūkanų procentais.

Išeinančių nuostolių dalis išskaitoma išeinantiems nariams pagal įstatus ir nurašoma iš nuostolių. Didinant įnašus reikia pakeisti įstatus.

Padengimas nuostolių iš pelno tegalimas labai retais atvejais, jei turima tinkamų tam priemonių. Kooperatyvas gali pigiai pirktą žemės sklypą, kurio kaina pakilo, parduoti su pelnu. Kartais galima esti įmonę perkelti ant pigesnės žemės, nemažinant įmonės operacijų ir nedidinant žymiai įmonės išlaidų.

Naujų lėšų galima gauti išieškant iš tų asmenų, del kurių apsileidimo buvo gauti nuostoliai, jei tam duoda pagrindo įstatymai ir sudaryta su jais sutartis.

Laisvavaliai įmokesniai (nuolaidos) sudaromi nuleidžiant kreditoriams dalį skolos. Tai nėra naujų lėšų gavimas ir tik tuo atveju gali sanuojančiai veikti, jei sanacija galima esti be naujų lėšų gavimo, arba jei jų galima gauti kur nors kitur. Tų naujų lėšų kartais galima gauti iš pagalbos fondų kitų organizacijų. Tokia priemonė tegalima naudotis tik išimtinais atsitikimais, nes ji gali slopinti kooperatyvų organų aktingumą ir atsakomybės jausmą.

Rentabilingumo sanacija esti tuomet, kai reikalingos tam tikros finansinės priemonės padidinti savą kapitalą arba aukštais palūkanų procentais mokamą svetimą kapitalą pakeisti žemiau apmokamu. Savąjį kapitalą rentabilingumo sanacijai tik tuomet galima pritraukti, kaip dividendo reikalavimai mažesni už svetimo kapitalo palūkanų procentus.

Kredito kooperatyvai tuo atveju gali įvykinti rentabilingumo sanaciją tuo, kad jie pakeldami pasyvo palūkanų procentus padidina indėlių sumą ir atsipalaiduoja nuo brangesnių bankų procentų.

Daugeliu atvejų rentabilingumo sanacija yra mažiau finansinė priemone, kaip įmonės reorganizacijos arba įmonės vedimo klausimas. Sumažinimas išlaidų, apyvartos padidinimas,

apyvartos pagreitinimas, kainų politika — visa tai tikros priemonės rentabilingumo sanacijai.

Likvidingumo sanacija tegalima pritraukus naujų lėšų kaipo narių įnašų, bet tai sunkiai esti įvykdomas dalykas ir vargu apsieina be mokėjimų sustabdymo ir kreditorių pagalbos.

Sanacijos pasisekimo sąlyga glūdi joje pačioje, būtent, kooperatyvo finansinės būklės sustiprinime, ir garantijoje, kad po to bus tinkamai ūkininkaujama. Didelės reikšmės čia turi pasitikėjimas, jei kreditoriai rodo pasitikėjimo, tai jį randame ir nariuose ir atvirkščiai. Taip pat veikia ir valdybos ir tarybos narių elgesys, ypač jei jie prisiima atsakomybę už sanacijos kreditus, tai susistiprina ir kooperatyvų narių ir kreditorių pasitikėjimą.

Visų pirmiausia reikia reikalauti, kad patys nariai prisidėtų prie sanacijos, palaikydami kooperatyvą. savo apyvartomis. Apyvartai garantuoti gali būti nustatytas privalomas narių dalyvavimas (statymas, pirkimas, ir t. t.), tačiau nustatant tokį privalomą dalyvavimą reikia atsižvelgti ir į jo pasėkas narių ūkiui.

Tolimesnė sanacijos pasisekimo garantija yra narių įnašų papildymas.

Tam reikalui gali prireikti prieš papildant įnašus, juos sumažinti, kad pritraukus naujų narių. Tuo atveju senieji nariai prisiima tam tikrą auką, nes dalis jų įnašų nurašoma. Tam tikrais atvejais galima sudaryti sanacijos atlyginimo fondą, į kurį būtų skiriama dalis gryno pelno ir iš kurio būtų grąžinami nariams nuostoliai.

Darant sanaciją reikia atsižvelgti, kad būtų prisilaikoma įstatų ir įstatymų.

Fuzija, likvidacija ir konkursas. Likvidacija ir konkursas suardo verslamonę ir jos įmones. Šis faktas griežtai imant neįeina į įmonės mokslo uždavinius, kurį interesuoja tik gyvos įmonės, o mirus interesuoja tik jų mirties priežastys. Fuzija reiškia dviejų ligi šiol savarankiškai veikusių kooperatyvų suliejimą į vieną taip, kad suliejamoji įeiną į suliejančią ir savo juridinio savarankiškumo nustoja. Abi kooperatyvų įmonės

tuo atveju gali būti sujungtos, virsti skyriais fuzijuojančio kooperatyvo, arba būti visiškai uždarytos.

Fuzijos priežastimi būva netikslus fuzijuojamo kooperatyvo veikimas, netiksli organizacija, nuostoliai. Todėl darant fuziją reikia visų pirmiausia atsižvelgti:

a) kurios naudos fuzija duos kooperatyvo nariams;

b) ar nebus to pat pasiekta reorganizavus kooperatyvų įmones arba sanavus, jei jų vedimas yra gerose rankose. Pastarasis (b) gali atkristi, jei del susidariusių sąlygų nei reorganizuoti nei sanuoti negalima ir tuomet tenka daryti fuzija. Kartais fuzija daroma tuo tikslu, kad racionalizuotų kooperatyvų veikimą, tas labiausia liečia vartotojų bendroves, kai smulkios bendrovės sujungiamos į sričių stambias vartotojų bendrovės. Tas procesas labai smarkiai eina Vokietijoje, Prancūzijoje, iš dalies ir Anglijoje.

Likvidacija ir konkursas reiškia kooperatyvo mirtį ir jo įmonių išnykimą. Pirm prileidžiant tą reikia patikrinti gerai, ar negalima įmonės reorganizacija, pakeitimas valdybos, sanacija, kurios išgelbėtų kooperatyvą nuo mirties. Keičiant valdybą reikia atsižvelgti, ar atsiras naujai valdybai tinkamų asmenų ir ar jie turės narių pasitikėjimo. To nustatymas ypač svarbus del to, nes ypač smulkioms bendrovėms, kurių valdybos pareigos yra garbės pareigos, rasti tokį asmenį nėra lengvas dalykas, jei bendrovės reikalai jau blogai eina. Surasti gerą šeimininką didžioms bendrovėms, kurios apmoka savo valdybą esti lengviau.

Sanuojant ar reorganizuojant kooperatyvą reikia atsižvelgti, ar nariai linkę kooperatiniai dirbti. Jei to nėra, tai visos priemonės būtų veltui ir kyla tik klausimas likviduoti ar leisti į konkursą.

Konkurso prileidimas surištas su nuostoliais nariams ir jo visomis išgalėmis reikia vengti, jau nekalbant apie kooperacijos orumo išlaikymą.

Kooperacijos bendrovių likvidavimo ir konkurso tvarką nustato mūsų Kooperacijos Įstatymo 36—49 §§.

Kooperatyvų vedimas.

Vedimas ir jo uždavinys. Kooperatyvo įmonės vedimo organų sudarymas. Valdyba ir jos padedamosios įstaigos (terminų bei dalyvavimo kontrolė). Centralizacija ir decentralizacija. Korespondencija ir registratūra. Archyvas. Knygynas.

Pirkimas. Pirkėjų organizacijos. Pardavėjų organizacijos. Pirkimo tvarkymas. Sandėlių tvarkymas.

Pardavimas. Pirkėjų kooperatyvai. Pardavėjų bendrovės. Pardavimo tvarkymas.

Kredito operacijos. Aktyvinės kredito kooperatyvų operacijos. Pasyvinės kredito operacijos. Finansinis planas. Piniginis planas.

Kooperatinė reklama, propaganda ir narių pritraukimas. Jų organizavimas, būdai ir apsimokėjimas.

Atsiskaitymas. Medžiagų apskaitymas. Algų apskaitymas. Įmonės sąskaityba. Santykis įmonės apskaitymo su kalkuliacija ir įmonės statistika.

Kalkuliacija. Jos rūšys ir uždaviniai. Medžiagų kaštai. Gamybos ir pardavimo kaštai. Bendrų kaštų išskaičiavimas. Atsiskaitomosios kainos. Kooperatinės bankinės įmonės savo kaštų išskaičiavimas.

Įmonės statistika. Išorinė ir vidujinė statistika.

Priežiūra, kontrolė ir revizija.

Kooperatyvo operacijų politika. Pelno politika. Riziko politika. Kainų politika. Pardavėjų ir pirkėjų kooperatyvų kainų politika. Palūkanų procentų politika. Algų politika. Dalyvavimas pelne. Finansų politika. Dividendų politika. Rezervų politika.

Įmonės organizacijos uždavinys yra sudaryti tvirtus jos darbui pagrindus. Vedimo uždavinys—paleisti įmonę į darbą, ją išlaikyti ir pritaikyti pasikeitusioms sąlygoms. Aiškių ribų tarp organizacijos ir vedimo negalima nustatyti. Delto ir abiejų sričių klausimai pinasi tarp savęs. Del vietos sutaupymo organizacijos skyriuje neliesta toki klausimai, kuriuos organizuojant įmonę jau tenka išspręsti (pirkimo, pardavimo, kredito organizacija ir kiti).

Vedimo skyriaus medžiaga skyla į dvi dalis — direkciją ir verslamonės politiką. Pirmasai visų pirmiausia tyrinėja vidujinius įmonės įtaisymus ir jų uždavinius, o verslamonės politika tiria įvairias priemones, surištas su išorės pasau-

liu, į kurį įeina įmonės ryšių palaikymas su nariais (kainos, palūkanų procentai, dividendų politika).

Direkcijai priklauso įmonės vidus ir jos veikimas, pirkimas ir pardavimas, įimant ir sandėlių tvarkymą, kredito ir pinigų reikalai, kova už klientus, atsiskaitymai ir kalkuliacija, įmonės statistika, be to priežiūra, kontrolė ir revizija.

Tačiau reikia pasakyti, kad griežto tų vidujinių ir išorinių įmonės dalykų suskirstymo negali būti. Konkrečiai tas darbas suskirstomas įstatuose instrukcijose, reglamentuose ir t. t., kuriuos dažniausia leidžia sąjungos savo nariams.

Įmonės vedimas reikalauja ne tik nurodymų davimo, bet ir organizacinio darbo.

Įmonės vedimo uždavinys, išeinant iš sudarytų įmonės organizacijos davinių, harmoningai jungti bendrai sąveikai žmones, jėgas, medžiagas ir teises. Svarbu čia nustatyti pagrindinius klausimus, kurie surišti su įmonės vedimu. Pagrindinis jo dėsnis yra visados tiksliai, šaltai, be optimizmo ir be pesimizmo skaitytis su esamais faktais, rūpestingai atsverti savo pajėgumą ir neišleisti įmonės iš tų ribų.

Ypatingai reikia saugotis statyti įmonei įvairius uždavinius, su kuriais gali atsirasti priešingi nariams interesai arba susidaryti narių grupės su priešingais interesais. Tokis kooperatyvo tvarkymas gali vesti tik į dezorganizaciją. Taip pat reikia vengti šalutinių operacijų, kuriomis nariai nesuinteresuoti ir nėra jų kontragentai. Jų įvedimas pateisinamas numatomu pelnu ir kaštų sumažinimu. Tačiau jų reikia vengti štai del kurių sumetimų:

1) šalutinės operacijos esti surištos su riziku, kuris gali neigiamai atsiliepti į kooperatyvo operaciją;

2) jos stato kooperatinei įmonei kitus reikalavimus, kurių jo vedėjai nepajėgia tinkamai atlikti;

3) jei šalutinės operacijos nesurištos su ūkiais sekasi, tai apleidžiamas tiesioginis įmonės kooperatinis darbas, ir kooperatyvas nustoja savo prasmės.

4) Svarbausias toms operacijoms užmetimas yra tas, kad šalutinės pajamos mažinančios išlaidas, gresia įmonių rentabilingumui, kooperatyvo pajėgumui, tų operacijų nustojus. Jei jau kooperatyvas gerai apsvarstęs imasi tų operacijų, tai pajamos iš jų turi būti vartojamas ne tiesiog kooperatinės įmonės kaštams sumažinti, bet turi būti skiriami į atsargos kapitalus. Atsargos taip pat gali mažinti kaštus, bet tas mažinimas labiau gali išeiti iš pačios įmonės reikalų.

Kooperatyvo vedimo sudarymas priklauso valdybai, kuriai, einant mūsų kooperacijos įstatymais (25 §), priklauso reikalų vedimas ir atstovavimas. Iš to išeina kolegialinis reikalų vedimas ir solidarinė atsakomybė.

Greta su valdybos nariais vedėjų pareigas eina ir įgalioti asmenys.

Valdybos kompetencija kartais aprėžiama tuo, kad tam tikrus klausimus ji tegali spręsti tik su tarybos arba visuotino susirinkimo sprendimu. Tas aprėžimas turi dvejopos reikšmės — mažina valdybos narių atsakomybę ir apsaugoja kooperatyvą nuo valdybos narių palinkimo į perdidelį riziką. Tačiau, aprėžimas negali kliudyti atlikti paprastus reikalus, nes gali duoti kooperatyvui ne naudos, bet greičiau nuostolių. Del šios priežasties visuotinas susirinkimas neprivalo kištis į reikalų vedimą, nes kol jis bus sukviestas ir patsai reikalas, kuriam svarstyti numatytas buvo kviesti, gali visiškai atkristi. Be to, visuotinas susirinkimas dažnai ir nepajėgia specialinius klausimus išspręsti. Tat ir suprantama, nes visuotino susirinkimo sprendimas gali būti tik labai mažos narių dalies padarytas, o jei visuotinas susirinkimas būtų labai gausus, tai dideli susirinkimai apskritai konkrečių ir specialinių klausimų negali spręsti.

Kadangi įstatuose reikalų vedimas nustatomas tik bendrais bruožais, tai dažnai valdomų kooperatyvų organų pareigos detalizuojamos tam tikromis instrukcijomis, kurių jie turi laikytis ir už kurių pildymą jie atsakingi prieš kooperatyvą, bet ne prieš trečiuosius asmenis. Nustatant instrukcijas, reikia žiū-

rėti, kad jos nevaržytų organų veikimo ir nereikėtų jų dažnai keisti, kas nėra pageidaujama.

Reikia pripažinti, kad instrukcijomis nėra lengvas dalykas tvarkyti įmonę. Jos varžo iniciatyvą ir mažina atsakomybės jausmą ir kooperatyvo vedimą daro biurokratišku. Todel ir instrukcijos turi būti gerai apgalvotos, išeiti iš pačios vedimo praktikos ir reguliuoti reikalų vedimą tik bendrais bruožais.

Kad išvengus nesusipratimų, reikia skirti kooperatyvo vedimą ir įmonės vedimą. Pirmąjį atlieka valdyba, jis negali būti perduotas kitiems asmenims. Tą uždavinį galima pavadinti kooperatyvo valdymu. Jį nustato kooperacijos bendrovių įstatymai ir kooperatyvo statutas. Greta jo yra įmonės vedimas. Jis gali būti visas arba dalimis atliekamas valdybos narių, arba jis gali būti pavestas vienam arba daugeliui įgaliotinių arba pavestas valdybos nariui ir įgaliotiniui.

Čia gali kilti klausimas, ar tiksliau pavesti įmonės vedimas valdybos nariams ar įgaliotiniams. To klausimo negalima vienodai išspręsti visiems kooperatyvams, ir praktika parodo, kad laikui bėgant, atsižvelgiant į sąlygas ir asmenis, galima bandyti įvairias kombinacijas.

Mažame kooperatyve gali būti vedėjas kartu ir kasininkas ir bugalteris, sandėlio vedėjas, korespondentas ir — pasiuntinys. Čia dar negali kilti tų klausimų. Bet jie atsiranda, kai:

1) vedamasis ir vykdomasis darbas negali būti sujungtas vieno žmogaus asmenyje, bet turi būti padalintas tarp daugelio asmenų;

2) kai turi būti atskirtas vedamasis darbas nuo vykdomo darbo;

3) kai vedamasis darbas padalinamas tarp daugelio asmenų, o kiti asmenys turi atlikti vykdomąjį darbą.

Vedimas ir vykdomas darbas padalinamas tarp valdybos narių taip, kad vienas jų esti kasininkas, kitas bugalteris, trečias sandėlio vedėjas ir t. t. Jie veda įmonę bendrai ir vienas

kitą kontroliuoja. Jei jie labai gerai sugyvena ir patiki vienas kitam, tai bendrovės reikalai gali nenukentėti, jei vedamas darbas bus paskirstytas tarp daugelio asmenų.

Atskyrus vedamąjį darbą nuo vykdomojo darbo, organizacijos klausimus teks spręsti įvairiai, atsižvelgiant į tai, ar vedimas yra vieno asmens rankose ar daugelio.

Atskyrimas vedamojo darbo nuo vykdomo tenka daryti tuomet, kai vykdomąjį darbą dirba daugelis asmenų. Vedamąjį darbą dirbąs asmuo negali būti pririštas prie vykdomojo darbo, nes jis negalės tinkamai atlikti priežiūros darbo.

Esant reikalui vedimą pavesti daugeliui asmenų, darbas reikalinga paskirstyti bent tuo būdu, kad būtų patikrintas bendradarbiavimas. Organizacinės priemonės net ir atskiruose skyriuose turi išeiti iš vieno centro, kur sėdi tam tikras asmuo specialiai užsiėmęs tais klausimais, arba skyrių vedėjai kartu sprendžia įmonės organizacinius klausimus, arba iš jų sudaroma tam tikra komisija, kuri daro pasiūlymus ir prižiūri jų vykdymą. Jei organizacinės priemonės nėra koncentruotos, o jomis rūpinasi atskiri asmenys atskiruose skyriuose, tai tokia įmonė negali tinkamai veikti, dirba perbrangiai ir persunkiai nesilaikydama ekonomiškojo principo.

Jei vedamąjį darbą dirbą asmenys visiškai laisvi nuo vykdomo darbo, tai jie gali pasišvęsti vedamajam darbui ir kontrolei, jei ši pastaroji, esant labai stambiai įmonei, nepavesta tam tikriems įgaliotiems asmenims. Atskyrimas vykdomojo darbo nuo vedamojo sunkiai vyksta tiems įmonės vedėjams, kurie mano, kad jie patys viską turi dirbti. Tas gali labai trukdyti kooperatyvo plėtimąsi.

Atskyrus vedamąjį darbą nuo vykdomojo, naudojant daug pagalbinių jėgų, reikia laikytis pagrindinio dėsnio: niekados nepavesti brangesnei jėgai tokio darbo, kurį gali atlikti pigesnė jėga. Taip pat didelėse įmonėse mechaniškas ir kvalifikuotas darbas turi būti pavedamas įvairioms jėgoms. Kontoroje tenka naudotis labiau kvalifikuotais darbininkais, kurie parodo noro, pamėgimo ir sugebėjimo dirbti kelis darbus. Tuo sudaromas galimumas esant reikalui pakeisti darbininkus, ge-

resnės jėgos susipažįsta su visais įmonės reikalais, gali būti geri vedamojo darbo pagalbininkai ir būsimi jų pakeitėjai.

Kai del asmenų vedamam darbui parinkimo, tai kooperatyvams tuo atžvilgiu tenka susidurti su sunkumais. Mažos bendrovės, kurių vedimas sudaro šalutinį užsiėmimą ar garbės pareigą, vedėjus valdyba pasirenka iš savo tarpo, neatsižvelgdama labai į tai, ar tie asmenys tinka tam darbui, ar ne. Ir kartais bendrovėms tuo būdu pavyksta rasti gerų vedėjų; ypač jei renkami žinomi ir patikimi žmonės, kurie ne tiek pasižymi iškalbingumu susirinkimuose, kiek rimtumu ir sugebėjimu dirbti.

Nedidelės bendrovės įmonės vedėjas, kurio negali pasirinkti iš savo tarpo (kooperatinė pieninė), turi būti labai rūpestingai parenkamas, nes nuo jo noro ir galėjimo pareis kooperatyvo likimas. Jis savo darbą turi laikyti savo profesija, turi būti atitinkamai atlyginamas.

Sunkesnis dalykas pasirinkti vedėjus stambesnėse bendrovėse, kur nariai vieni kitų nepažįsta. Čia atsiranda pavojaus, kad į vedėjus paklius gražbylys - kalbėtojas, neturįs jokių kvalifikacijų dirbti darbui, ir dar didesnį pavojų sudaro kooperatyvui tai, kad tokis asmuo ilgiau gali išbūti savo vietoje, kaip tad kooperatyvui naudinga. Tas pavojus juo didesnis juo daugiau reikia laiko, kol pasirodo jo darbo vaisiai.

Vedamųjų asmenų parinkimas, jų auklėjimas ir tobulinimas — yra klausimas, kuris šiandieną turėtų rūpėti ne tik atskiriems kooperatyvams, bet ir jų sąjungoms, nes kooperatyvų skaičius auga ir jiems tenka pasirinkti ne tinkamus žmones, bet kartais žmones, kurie gali sudaryti didžiausius nuostolius. Sunku esti parinkti ir rimtą specialistą, bet juk tas specialistas turi būti ir kooperatininkas. Bet tai jau yra tarnautojų parengimo klausimas, kuris čia negali būti smulkiai nagrinėjamas.

Baigiant kalbėti apie vedamųjų asmenų parinkimą, tenka paliesti teorijos ir praktikos klausimas. Kooperatinėje praktikoje kartais tenka sutikti kooperacijos praktikų neigiamą nusistatymą prieš teoretikus. Tokis nusistatymas nėra tikslus,

tą įrodo ir tas faktas, kad kooperatyvų sąjungos stengiasi kooperatyvų tarnautojus lavinti ir teoretiškai. Žinoma, teoretiškai susipažinęs su kooperatyvų vedimu, gali ir nebūti geras vedėjas. Įmoninkystė įgyjama iš praktikos ir tam tikrų gabumų. Bet platesnis mastas tegali būti įgytas tik per mokslą, kuris praktikos keliu įgyjamas labai brangiai kainuoja.

Valdyba. Kalbant apie valdybą (suprantant tuo vardu ne tik asmenis su tam tikromis pareigomis, bet ir jų darbą) tenka liesti tik stambiųjų ir stambesniųjų kooperatyvų valdybas. Smulkių kooperatyvų valdybos darbas didelių sunkumų nesudaro ir nereikalauja tam tikrų įstaigų. Stambioje įmonėje turi būti tam tikros valdybos įstaigos, kad išlaikytų tvarką ir vedėjams duotų galimumo apžvelgti visą įmonės darbą. Tuo būdu valdybos įstaigų buvimas tiek tėra pateisinamas, kiek jos palaiko įmonės tvarką ir kiek informuoja vedėjus apie įmonę ir jos santykius su išoriniu pasauliu ir ar išlaidos joms atitinka ūkiškąjį principą.

Visų pirmiausia tenka paliesti valdybos padedamas įstaigas, kurios iš dalies atlieka ir kontrolės funkcijas. Čia visų pirma tenka pažymėti t e r m i n ų k o n t r o l ę, kurios uždavinys sekti sutarčių ir visų pasižadėjimų punktuališką išpildymą. Tas atliekama vedant tam tikrą terminų kalendorių.

Didelėse įmonėse esti terminų kontrolės centralinė, kuriai pranešami visi termininiai pasižadėjimai, ir ji praneša apie terminus atitinkamiems skyriams, kurie taip pat veda savo pasižadėjimų terminų kontrolę. Per kiek dienų daromi įspėjimai pareina nuo įmonės operacijų pobūdžio.

Tam pačiam įmonės terminų biurui tenka pavesti ir įspėjimo funkcijas dėl ateinančių pasižadėjimų pildymo ir statymų ištesėjimo. Išieškojimai pagal pasižadėjimus galima pavesti tam tikriems asmenims.

D a l y v a v i m o kontrolė turi parodyti kiekvienu laiku, kuriose verslamonėse dalyvauja kooperatyvas, kuriomis sumomis, atsakomybe ir kitais pasižadėjimais. Ji turi sekti pajamas iš to dalyvavimo, turėti apyskaitas, balansus. Tam

tikslui turi turėti iškarpas iš laikraščių arba palaikyti artimus ryšius su ta vieta, kuri tas žinias renka (archyvu).

Ypatingos reikšmės kiekvienos su daugeliu skyrių įvairiose vietose verslamonės ūkiškam pasisekimui turi centralizacijos arba decentralizacijos klausimas.

Organizaciniai klausimai, turį reikšmės visai įmonei, turi būti centralizuoti. Skyriams duoti pasiūlymų teisę, bet spręsti turi centralinė valdyba. Nurodymus duoti turi turėti teisę skyriai savarankiškai, kad galėtų dirbti be laiko ir pinigų nustojimo. Finansų planas nustatomas centre.

Nustatant pirkimo, pardavimo, kredito, palūkanų procentų ir kainų politiką reikia veikti centralizuotai, bet ir pavesti skyriams tam tikrose ribose veikti savarankiškai. Rasti tinkamiausią to klausimo išsprendimą yra svarbus valdybos uždavinys. Visuotini patarimai čia netinka, jie pareina nuo įmonės dydžio, vedamųjų asmenų pajėgumo ir t. t. Tam tikra centralizacija, paremta atitinkamais visų skyrių pranešimais, yra būtinas dalykas, nes antraip sunku bus suvaikyti verslamonės reikalai.

Kartais tikslinga ir galima esti įvairias dispozicijas (del pirkimo, pardavimo, kainų) surinkti centre, o skyriams pavesti tik išpildymą.

Valdybos uždavinys, trumpai sakant, — taip tvarkyti įmonės operacijos, kad jos mažiausiomis išlaidomis būtų atliekamos ir kontroliuojamos.

Ypatingos reikšmės turi valdybos organizavimui vedamo darbo atskyrimas nuo vykdomo darbo, taigi, didelėse įmonėse, kur negali būti asmeniškų santykių tarp įmonės vedėjų ir daugumos narių bei kitų kontragentų, ir įmonės tarnautojų bei darbininkų. Valdyba pati negali atlikti reikalų ir jų prižiūrėti. Įmonės vedėjas negali apžvelgti reikalų eigos be pranešimų, ištraukų iš knygų, statistikos medžiagos. Tas liečia daugiausia tik centralines organizacijas. Bet čia dėstomos mintys tam tikros reikšmės gali turėti ir vidutinėms ir smulkioms bendrovėms.

Valdybos organizavimas turi būti pritaikintas įmonės dydžiui taip, kad vedėjas kiekvienu laiku galėtų apžvelgti įmonės darbą ir sudarytų pilną to darbo vaizdą. Atskiri skyriai turi darniai dirbti ir reikalų vedimas neturi pareiti nuo atskiro asmens atminties. Įmonės pažymėjimai turi būti pilni, kad juose greitai galima būtų orientuotis.

Korespondencija ir registratūra įgauna ypatingos reikšmės stambiose įmonėse, kur jos daug sunkiau tvarkyti. Korespondencijos atlikimas stambiose įmonėse tenka pavesti tam tikram tarnautojui. Gaunamoji korespondencija turi būti peržiūrima ir tuojau perduodama skyriams vykdyti, kas yra įmonei labai svarbu, nes kartais dalis korespondencijos gali likti be vykdymo. Korespondencijos atlikimo kontrolei kartais įvedami tam tikri žurnalai, kuriuose suregistruojama gaunamoji korespondencija ir ten pat pažymimas jos išpildymas. Niekas tuo atveju negali imti korespondencijos neperėjusios per registraciją, kuri kiekvieną laišką žymi tam tikru štampeliu su data ir einamu numeriu ir pasiunčia atitinkamam skyriui. Korespondencijos peržiūrėjimas turi būti pavestas patikimam asmeniui, kuris greitai orientuojasi laiškų turinyje ir greitai pasiunčia juos skyriams.

Skyriai gautą korespondenciją taip pat registruoja ir apie atlikimą jos pažymi žurnale. Korespondencijos atlikimą kartais prižiūri pati direkcija, arba paveda pačiai registratūrai.

Korespondencija kartais referuojama vedėjams, arba tam tikras tarnautojas pažymi laiškuose, kas turi būti pranešta valdybai.

Korespondencija atliekama ne tik laiškais ir telegramomis, bet ir vidujiniais įmonės parėdymais: pirkti prekes, gaminti produktus, išmokėti skolas ir t. t. Didelėje įmonėje ir tie parėdymai turi būti kontroliuojami.

Kai del siunčiamos korespondencijos, tai jos turi būti palikti nuorašai, ir jei ji liečia kelis skyrius, tai nuorašai turi būti palikti ir skyriuose. Taip pat turi būt paliekami telegramų nuorašai ir telefonogramos.

Pasirašymai taip turi būti sutvarkyti, kad laiškuose pasirašytų atsakomingi už atlikimą asmenys.

Gaunamoji korespondencija, nuorašai, telegramos, telefonogramos turi būti tvarkingai laikomos. Tą atlieka registratūra. Registratūroje turi būti laikomi ir tokie dokumentai, kurie atsiranda ne iš susirašinėjimo su išorės pasauliu, būtent, sąmatos, planai, vidujiniai apskaičiavimai, bugalterijos dokumentai. Registratūra gali suskirstyti laikomus pas save raštus: į korespondenciją, vidujinius dokumentus ir bugalterijos dokumentus.

Didelėse įmonėse archyvas esti atskirtas nuo registratūros, tam tikrais atvejais pati valdyba gali laikyti kaikurias bylas—sutartis, pranešimus, projektus, sąmatas ir p. d. Archyvas renka iškarpas iš laikraščių, jei jie liečia įmonę, taip pat pranešimus del konkuruojančių įmonių, del bendros kooperatinės organizacijos, apie konjunktūrinius judėjimus. Archyvo laikymas gali būti sujungtas ir su bibliotekos laikymu.

Išdavimo iš archyvo tvarka tokia pati, kaip ir iš registratūros. Terminuoti dokumentai perduodami terminų kontrolei (sutartys, polisai ir t. t.). Sutartys dėl statymo prekių laikomos atitinkamuose skyriuose.

Knygynas labai pageidaujamas dalykas. Jis tvarkomas bendra knygynų tvarka.

Asmeniškos bylos. Jei patikimas asmuo veda registratūrą, jam pavedamos ir šios bylos, jei ne, tai laikomos valdybos nario, kuriam pavesti tarnautojų reikalai.

Slapti dokumentai, kurie tegali būti prieinami tik patikimiems asmenims, laikomi ne registratūroje ir ne archyve, o valdybos narių žinioje.

Kiti vidaus tvarkymosi dalykai bus paliesti vėliau.

Pirkimas.

Pirkimo organizacijos uždavinys laiku aprūpinti įmonę reikalingomis apyvartos gėrybėmis. Čia reikia skirti pirkėjų ir pardavėjų kooperatyvus iš vienos pusės ir centralizuotas ir necentralizuotas bendroves iš antros. Visų pirmiausia reikia pasirūpinti, kad pirkimo kooperatyvams rei-

kalingi prekių kiekiai laiku būtų nustatomi ir gaunami, o pardavimo kooperatyvai privalo išaiškinti galimą parduoti kiekį. Centralizuotuose kooperatyvuose pirkimo organizacija privalo rūpintis ne tik apyvartos gėrybėmis, bet taip pat ir pirkimu mašinų, kontorų įtaisymų, statybos medžiagos ir t. t. Šiuo atveju centralinė pardavimo organizacija tiek rūpinasi patiekimu apyvartos gėrybių atskiroms bendrovėms, kad jų pirkimo organizacijos išlaidos galėtų būti sumažintos ligi minimumo. Tą pat gali atlikti ir centralinio kooperatyvo pirkimo organizacija aptarnaudama savo narių kooperatyvų pardavimo organizacijas. Toki tamprūs ryšiai tarp pardavimo ir pirkimo organizacijų centro ir atskirų kooperatyvų yra galimi, nes abi juridiniai surištos dėl operacijų atlikimo, ne kaip grynai ūkiškai priešingos pusės. Jų yra bendras ir tas pats ūkiškas interesas: narių reikmenių aprūpinimas, arba jų produktų pardavimas. Tačiau tas bendras interesas ne visados ir ne visų suprantamas. Ne tik atskirose bendrovėse nariai traktuoja savo kooperatyvą kaip priešingą kontragentą, bet tas pats pasitaiko santykiuose ir centralinių organizacijų su savo nariais, ir ypač tuomet, kai jų vedėjas yra grynai pirkliškai arba techniškai nusiteikęs, bet ne kooperatiškai. Ir tas dalykas pataisyti reikalauja nemaža kooperatinio auklėjamo darbo.

P i r k ė j ų o r g a n i z a c i j o s pirmas uždavinys yra pasirūpinti, kad laiku ir tiksliai būtų nustatytas reikalingas prekių kiekis. Nariai klausia reikalingų sau prekių (žaliavos, padedamų medžiagų, maisto produktų). Pasirūpinimas dėl laiku patiekimo reikalingų nariams prekių kartais sudaro sunkumų ir ypač dėlto, jei nariai nepakankamai išauklėti kooperatiniam bendradarbiavimui, ir iš anksto nepraneša kooperatyvui, kiek jiems tų ar kitų gėrybių bus reikalinga, bet reikalauja tik tada, kada prekes jau reikia gabenti į ūkį (tipingas mūsų ūkininkų apsirūpinimas trąšomis per kooperatyvus). Tokia būklė verčia kooperatyvą laikyti sandėlius ir, būtent, tokio dydžio, kuris atitiktų narių paklausus. Sandėlių laikymas didina išlaidas sandėlių nuomai ir palūkanų procentams, kuriuos tenka mokėti už investuotą į sandėlių atsargos kapitalą. Čia prisideda dar du dalykai, kurie

išlaidas padidina, būtent, sandėlio rizikas ir pardavimo rizikas. Sandėlio rizikas atsiranda del laikomos gėrybės kiekio, pasireiškia tuo, kad belaikant prekes sandėliuose jų kainos gali pasikeisti ir kooperatyvas gali būti priverstas prekes parduoti su nuostoliais. Bet to maža. Numatomas reikalavimas gali būti netiksliai įspėtas ir sandėlyje gali atsirasti perdaug prekių, tas sandėlio išlaidas dar labiau didina ir įmonės pelningumą mažina arba ir veda tiesiog į nuostolius. Jei pripirktos sandėliuose prekės negali ilgai stovėti sandėliuose ir negali būti perdirbtos į negendamas prekes, tai pasilikusios prekės, žūt būt, turi būti bet kuriomis kainomis parduotos ligi jos dar nesugedo. Jei prekės negenda, tai ir tuomet ūkiškai jos yra nuostolingos (procentų mokėjimas).

Kiekvienas pirkėjų kooperatyvas turi spręsti klausimą, ar laikyti sandėlius ar ne. Nuo sandėlio galima atsisakyti, jei nariai pripratinti laiku pranešti kooperatyvui savo reikalavimus, ir kooperatinis pirkimas gali įvykti be sandėlių (trašų paėmimas tiesiog iš vagonų). Tuo atveju kooperatyvas privalo pasirūpinti, kad nariai būtų laiku patenkinti. Tačiau prityrimas parodo, kad bendras narių prašymas pranešti savo reikalavimus nevisados turi pasisekimo. Iš dalies nariai visiškai nepraneša, iš dalies suvėlina ir laiku praneša tik dalis narių ir kiekis susidaro tokis mažas, kad iš bendro pirkimo naudos gali ir nebūti. Daugiau pasisekimo turi individualinis narių apklausimas. Čia jau reikia pasakyti, kad kviečiami tam reikalui visuotini susirinkimai nevisados turi pasisekimo. Geriausia esti, kaip vokiečių praktika parodo, kad įgaliotas asmuo eina iš nario į narį ir priima užsakymus. Ypač tokių dalykų, kurie yra sezoniniais, apsirūpinimas anglimis kurui, apsirūpinimas bulvėmis, trąšomis, sėklomis. Bet tokis narių aprūpinimo būdas tegalimas esant nedideliam narių skaičiui ir netoli vienas nuo kito gyvenančių. Apsirūpinimas kasdieninio vartojimo gėrybėmis, pav., maisto dalykais, tokiu būdu nėra galimas. Jis tegalimas organizuoti laikant sandėlius. Jei kooperatyvas laiko daugelį sandėlių, tai patartina turėti centralinį sandėlį, kuris aprūpintų pardavimo sandėlius. Įkūrus centralinį sandėlį, sandėlio išlaidos laikomo

juose prekių kiekio atžvilgiu ir reikalingo tam kapitalo gali sumažėti. Drauge su tuo reikia dar pažymėti, kad centriniai pirkimo kooperatyvai gali mažinti prekių atsargas sandėliuose savo narių — atskirų kooperatyvų.

Jei pirkimo organizacija ne tik turi laiku patenkinti reikmenių aprūpinimą, bet turi išnaudoti ir konjunktūrą užpirkdama prekes tada, kada jų kainos žemesnės, nors jei ir pačios prekės bus vėliau reikalingos. Pirmalaikis reikmenių aprūpinimas atsižvelgiant į konjuktūrą gali būti ne visados surištas su sandėlių laikymu. Vietoje laikymo sandėliuose galima pirkti prekes statymui pareikalavus, t. y. kooperatyvas nupirktas prekes ne tuojau ima į sandėlius, bet reikalui esant.

Atsisvelgiant į išorinę pirkimo organizaciją, ji gali būti centralizuota ir decentralizuota. Centralizuotai organizuotos pirkimo bendrovės apsirūpina prekėmis per centralinius kooperatyvus ir todėl joms nereikalingos ypatingos organizacinės priemonės apsirūpinti prekėmis. Kitas yra dalykas, jei kooperatyvas yra decentralizuotas, jei jis nepriklauso jokios centralinės organizacijos ir prekyvietėje veikia savarankiškai. Savo užpirkimus jis gali atlikti įvairiais būdais—jis gali siųsti savo užpirkėjus pas gamintojus arba pirklius, arba pavesti užpirkimus komisionėriams. Jis gali rinkti pirklių ir gamintojų pasiūlymus. Gali savo atstovus siųsti į muges ir aukcijonus ir pagaliau jei jos reikalaujamų prekių kiekis yra pakankamai didelis, pereiti į savą gamybą. Į savą gamybą tik tuomet galima pereiti, jei savi produkto gamybos kaštai neaukštesni, kaip perkamosios tų produktų kainos.

Centrinių kooperatyvų pardavimo organizacijos ir atskirų kooperatyvų pirkimo organizacijos santykiauja tarp savęs įvairiopai.

Centrinis kooperatyvas siunčia į atskirą kooperatyvą savo pasiūlymus, daro užpirkimo dienas pagal sritis, į kur atskiros bendrovės siunčia savo atstovus, laiko keliaujančius agentus. Jų sandėliai atskiroms bendrovėms gali būti centriniais sandėliais, jos gali iš savo sandėlių aprūpinti atskirų bendrovių narius, jos gali komisijos pagrindais pirkti prekes, jos gali atskiroms bendrovėms leisti propagandos lapelius.

Pardavėjų kooperatyvo pirkimo org-jos uždavinys paskatinti savo narius tik per ją parduoti savo produktus. Pardavimo organizacijai labai svarbu, ar kooperatyvui tenka prekes parduoti komisijos pagrindais, arba pirkti iš narių tvirtomis kainomis (tvirta sąskaita). Pirmuoju atveju pardavimo rizikas liečia tik narius. Daugumas pardavimo kooperatyvų gyvulius perka tik komisijos pagrindais. Pardavimo rizikas nariams parduodantiems savo gaminius komisijos pagrindais tuo gali būti sumažintas, kad kooperatyvui pavedama parduoti atsižvelgiant į prekyvietės būklę. Bet tokią pardavimo politiką sunkina tai, kad nariams esti skubiai reikalingi pinigai ir jie verčiami parduoti savo gaminius neatsižvelgiant į prekyvietės būklę, o kooperatyvas permaža turi pinigų, kad galėtų avansuoti savo narius. Bet išlaikymas laukiant geresnių kainų tegalimas tik tokių prekių, kurios gali stovėti sandėliuose. Gyvulių, pav., jau negalima laikyti ilgesnį laiką nepardavus, nes nupenėtas gyvulys laikomas gali nustoti savo svorio. Ir pardavimo tęsimas gali sudaryti nariams nuostolių.

Kooperatyvas pirkdamas narių gaminius tvirtomis kainomis prisiima jų ir riziką. Kooperatyvų istorija ypač žemės ūkio, parodo, kad pardavimo kooperatyvai nevisados gali pakelti pardavimo riziką ir varyti tinkamą tam pirkimo ir pardavimo politiką. Pardavimo bendrovių nariai dažniausia nepripratę, o dažnai ir nepajėgia pritaikinti savo statymus kooperatyvo reikalavimams ir išlaukti prekių apmokėjimo. Nariai dažniausia nori tuojau gauti pinigus pristatę prekes esama prekyvietės kaina. Tokis narių nusistatymas duoda kooperatyvo operacijoms nekooperatinio pobūdžio. Nariai, ūkiškai kalbant, parduoda ne per kooperatyvą, bet kooperatyvui, ir apsunkina jį pardavimo ir kainų riziku. Tokis operacijų pobūdis daugelį pardavimo bendrovių pačioje jų veikimo pradžioje nuvaro į kapus, o nuostoliai jų tenka mokėti nariams arba kartais sukraunami ant valstybės sprando. Kartais kooperatinės atskiros bendrovės pardavimo operacijas atlieka tik per centrines organizacijas. Nauda iš to—tikresnis pristatymas prekyvietei, o žala ta, kad tam tikri sunkumai tas operacijas atlikti taikant prie prekyvietės ir būtinas reikalas sudaryti palyginti brangią kontrolę.

Gamybos kooperatyvų pirkimo organizacija turi rūpintis tuo, kad jos nariai patiektų visą žaliavą, kuri naudojama kooperatyvo įmonėje. Privalomas statymas ir gamybos kooperatyvams turi tų pačių gerų ir blogų pusių, kaip ir kitiems kooperatyvams. Kartais tas privalomas statymas susidaro faktinai, pav., koperat. pieninės dėlto taip greitai išauga, kad jų nariai daugumoje atvejų niekur kitur savo pieno negali padėti. Pieninių pirkimo organizacija labai paprasta. Ji turi rūpintis, kad pienas kasdien būtų statomas. Paprastai kooperatinės pieninės apima nedidelius plotus, pieno dėl to netenka vežti tolimą kelią. Jei pieninė apima didelius plotus, ir tokis paprastas pieno transportavimas negalimas, tai kooperatyvui pačiam reikia pasirūpinti pieno transportu — laikyti tam tikrus vežimus arba automobilius. Tas jau pabrangina įmonės kaštus ir mažina pieno kainą. Kooperatyvas privalo pasirūpinti, kad nuolatos būtų tikrinama pieno kokybė. Rasto riebalų kiekio dviem atvejais vidurinės ir nustato pieno apmokėjimo normą. Su nariais paprastai atsiskaitoma kas mėnuo. Kaina nustatoma tuo būdu, kad iš gautos parduodamos kainos atskaitomos išlaidos. Atsargiai vedant reikalus ir kalkuliuojant kainas, išlaidos skaitomos kiek aukštesnės, kad sudarytų atsargos ir gauto gryno pelno. Grynas pelnas tuomet priskiriamas į atsargas, arba dalis jo grąžinama nariams kaip premiją už pristatytus pieno kiekius. Bendrovės kurios pieną perdirba į sviestą nugriebtą pieną paprastai grąžina nariams.

Pirkimas pagal objektus gali būti įvairių įrengimų ir apyvartos gėrybių. Pirkimo tvarkymas visų pirmiausia pareis nuo įpirkimo organizacijos. Jei kooperatyvas perka tik gavęs iš narių užsakymus, tai pirkimas tuomet sunkenybių nesudaro, kooperatyvas teužsako tą, kas jam užsakyta. Visai kita esti, kai kooperatyvas turi pirkti nežinodamas narių reikalavimų. Tąsyk vedėjams tenka patiems spręsti narių paklausų dydis taip, kad jis nebūtų permažas ir perdidelis. Senų bendrovių valdybos tuos dalykus sprendžia iš patyrimo. Ne tik perkamas dydis sudaro sunkumų, bet ir klausimas, kada reikia pirkti. Vedėjai stengiasi išnaudoti kiek galėdami geriau konjunktūrą, bet tur stengtis vengti ir spekuliatyvinių operacijų,

t. y. pirkti didesnį kiekį, kaip reikalauja sandėlio apyvarta. Su pirkimų tvarkymu esti surišta ir piniginiai reikalai. Patogiausia pirkti gyvais pinigais ir išnaudoti kasos nuolaidas. Perkant kreditan reikia apsiskaityti, ar naudotis statytojų kreditu, ar kitais kreditais bankuose. Paprastai statytojų kreditas esti brangiausias.

Perkant prekes reikia atsižvelgti ir į statytojų pajėgumą. Kooperatyvai priklausą centrinių organizacijų perka savo centruose, ir tuomet jei rodytųsi, kad ne visados savo centrinėje perkant galima gauti geresnes sąlygas. Kooperatyvai, kurie ištikro kooperatiniai susipratę, negali del iliuzorinių naudų aukoti savo kooperatinę ištikimybę. Jei kooperatyvas kurių nors prekių negali pirkti savo sąjungoje, tai turi gerai atsižvelgti į statytojų pajėgumą ir žiūrėti ne tik į tai, ar jis gali duoti pakankamą kiekį.

Kaip jau minėta, kartais esti reikalo parduoti prekės žemiau savo kainos, jei to reikalauja konjunktūra. Pavedant užpirkimus, reikia labai daboti užpirkėjų sąžiningumo, nes nesant kontrolės nesąžiningas užpirkėjas gali pripirkti tada, kada peraukštos kainos ir kada konjunktūra nepalanki, taip pat gali pripirkti perdidelius prekių kiekius.

Stambesnėse įmonėse reikia vesti knygas, kur būtų sužymimos sutartys del užpirkimo, arba pardavimo. Sutarčių sąlygos turi būti trumpai pažymėtos, taip pat ir jų išpildymai. Pranešimai del pristatytų ar pasiųstų kiekių turi būti pranešami bugalteriui patikrinti, ar jie atitinka sutartas sąlygas ir jų pakeitimus. Dokumentai del prekių pristatymo ir del skirtumų, bugalterijos tik tuomet tegali būti vykdomi, jei jie patvirtinti to skyriaus, kuris veda sutarčių ir komisijų knygas. Prieš įrašant į knygas turi būti patikrinta, ar statymas atatinka sutartą rūšį, kiekį, įpakavimą, kainą, mokėjimo sąlygas, transporto kelią, transporto išlaidas, statymo terminą, sąlygas numatytas sutartyje arba prekybos papročiais.

S a n d ė l i ų t v a r k y m o klausimas liečiamas daugelyje vietų. Čia tenka apie sandėlius pasakyti keletą bendro pobūdžio dalykų.

Laikant prekių sandėlius esamas juose prekių kiekis turi būti surašomas pagal kiekius, kartais taip pat tie skaičiai tarnauja ir jų vertei apskaityti. Laikant kasdienio vartojimo dalykus prekių apskaitymas pagal kiekius gali būti perbrangus ir atimti daug laiko. Mažose bendrovėse tenka apskaityti prekių atsargas pagal jų vertę, bet ne pagal kiekius.

Kiekviena įmonė, ypač didesnioji pati privalo pasirūpinti tinkamais sandėlių vedėjais, kad sandėliuose neprisirinktų nereikalingų prekių. Nereikalingos prekių atsargos sandėliuose suėda kapitalus ir palūkanų procentus, užima be reikalo vietą, didina laikymo išlaidas ir nuostolius del jų kokybės gedimo. Todėl tokias prekes tenka kiek galint greičiau, nors ir su nuostoliais, parduoti. Stambios įmonės kartais daro sezono ir inventūrinius išpardavimus, kooperatyvai naudojasi tomis pačiomis priemonėmis, kartais visuotinuose susirinkimuose išdalindamos užsigulėjusias prekes kaip dovanas nariams. Bet reikia atsiminti, kad nariai į tokias priemones gana skeptiškai žiūri. Į tai netenka daug atsižvelgti. Daug daugiau reikia kreipti dėmesio į kritiką užpirkimo, dėl kurių susidaro tokios pasėkos. Jei kooperatyvas turi tinkamą bugalteriją, tai nesunku bus pagelbėti prekių apyvartų kiekiais nariams orientuotis dėl užpirkimų tvarkos ir įtikinti, kad išdalinami kiekiai sudaro tik labai mažą parduotų prekių dalelę. Jei dėl tam tikrų priežasčių (konjunktūros judėjimo) tenka tai daryti ir didesniame maste, tai palaikant tinkamą kontaktą su bendrovių nariais arba jų įgaliotiniais per visuotinus susirinkimus vargu bau tam susidarys kliūčių. Net ir atsitiktinos klaidos tokiais atvejais gali nesukelti didelės kritikos.

Jeigu nuostolingi sandėlių arba krautuvių išpardavimai dažnai kartojasi ir pasiekia didelių kiekių, tai rodo, kad užpirkimai netinkamai daromi. Tokiais atvejais reikia imtis reikiamų priemonių, ir gal būt keisti ir pačią valdybą arba vedėjus.

Vedėjai visados privalo rūpintis, ar nėra kokių nors galimumų investuotą į sandėlius kapitalą mažinti. Toliau kooperatyvai nieku būdu negali laikyti spekuliatinių sandėlių.

Svarbu, kad būtini draudimai (nuo ugnies, įsiveržimų) būtų padaryti atitinkamo dydžio, kad sandėlių prekės būtų pakan-

kamai apžvelgiamai sudėtos ir kontroliuojamos, kad prekės į sandėlius priimtų ir išduotų tik tam tyčia pastatyti žmonės.

Sandėlis yra ne tik ūkiškas, bet ir techniškas dalykas. Juo didesnis sandėlis juo labiau reikia rūpintis jo vietos išnaudojimu ir pigiu perkėlimu (transporto išlaidų taupymu sandėlio viduje). Techniškai reikia atsižvelgti į laikomų prekių savybes (sausumą, temperatūrą, saugojimą nuo šalčio, ventiliaciją) ir panašius dalykus).

Ypatingos priežiūros reikalauja ugnies bijančios ir sprogstamos prekės.

Pardavimas.

Pardavimo organizacijos uždavinys patikrinti pardavimą, pardavimą be kredito riziko, arba be jo padidėjimo. Ir čia tenka daryti skritumas tarp pirkėjų ir pardavėjų parduodamųjų organizacijų iš vienos pusės ir iš antros pusės tarp centralizuotai organizuotų kooperatyvų ir neorganizuotų centralizuotai.

Kooperatyvui kaip pardavėjui tenka taikytis skonio, paklausų dydžio ir perkamosios pirkėjų jėgos. Kooperatyvas ekonominiu atžvilgiu atliks gerą darbą, jei pripratins narius pirkti geras prekes.

Centrinių kooperatyvų prekybos skyriai gali tiesiog tarnauti atskiroms bendrovėms, ypač jei operacijos atliekamos komisijos pagrindais. Centrinės organizacijos gali lengvinti savo nariams transporto sąlygas.

Pirkėjų kooperatyvai savo pardavimo organizacija yra daug geresnėje būklėje, kaip pardavėjų kooperatyvai, nes pirmieji užpirkimą gali taikinti savo nariams, tuo tarpu pardavėjų kooperatyvai turi ieškoti prekyvietės.

Pirkėjų kooperatyvai, ypač jei jie parduoda tik savo nariams, gali tenkintis primityvine pardavimo organizacija. Ją gali sudaryti tik vienas pasiuntinys, kuris praneša nariams, kad atsiimtų prekes iš geležinkelio stočių, uostų, ar iš kooperatyvo kontoros, ir įgalioto asmens, kurs išdalina prekes.

Jei pirkėjų kooperatyvas priverstas esti laikyti prekes be narių užsakymo (vartotojų bendrovės), tuomet kyla visa eilė

svarbių klausimų: a) pritraukimas narių, kurie dažnai nežino, kurių prekių bendrovė laiko, b) esamų prekių kontrolė, kad laiku jos būtų papildomos, c) prekių atsargų tikrinimas, d) kasos tikrinimas, e) tinkamas narių prekių įpirkimo kontroliavimas.

Centraliai organizuota pardavėjų bendrovė nereikalauja jokios ypatingos pardavimo organizacijos, jei ji tiesiog parduoda centrinei organizacijai.

Jei pardavėjų kooperatyvas pats nori nustatyti ryšius su prekyviete arba vartotojais, tai jis gali sutaupyti išlaidas pardavimo organizacijai, jei jis dirba tik su vienu arba keliais didmenininkais, arba jų agentais. Kooperacijos teoretikai ir praktikai kartais nepalankiai žiūri į pardavėjų kooperatyvų ryšius su didmenininkais. Tačiau visiškai su tuo sutinkant, gali kartais susidaryti tokios sąlygos, kad kooperatyvas negali dėl tam tikrų priežasčių palaikyti ryšius tiesiog su vartotojais arba jų centrinėmis organizacijomis.

Labai tinkama priemonė palaikyti ryšiams su prekyviete daromi sviesto ir gyvulių pardavimo kooperatyvų aukcijonai.

Kooperatyvai, kurie nori palaikyti tiesioginius ryšius su vartotojais, turi juos užmegsti. Kartais galima rasti pirkėjų per skelbimus laikraščiuose (sviestui, sūriui, kiaušiniams, medui, amato dirbiniams). Paprastai kooperatyvui tenka kreiptis į vartotojus steigiant krautuves, kurios gali sudaryti kooperatyvui sunkumų parenkant joms vietą, personalą ir jį kontroliuojant ir t.t. Geriausia ieškoti tinkamų ryšių su vartotojų kooperatyvais. Tačiau šie tam tikrais atvejais čia nieko negali padėti amatininkų ir darbininkų gaminamosioms bendrovėms.

Kooperatinis narių auklėjimas ir ištikimybė, geras bendrovės reikalų vedimas sudaro pagrindą sėkmingai veikti pardavėjų kooperatyvui.

Pardavimas taip tvarkomas, kad operacijų dydį nustatytų paklausai ir pirkėjų perkamoji jėga. Į abu tuos dalykus tenka atsižvelgti perkant arba nustatant gamybos dydį. Pardavimo sritis pareina nuo transporto išlaidų, kaip jau

savo laiku buvo minėta. Taip pat prekių transportingumas (gedimas kelyje) turi savo reikšmės.

Patsai pardavimas taip turi eiti, kad nebūtų skirtumo elgesyje su nariais ir nenariais, kad ryšių palaikymas su nariais būtų malonus. Tarnautojai privalo būti išauklėti ir mokėtų elgtis su pardavėjais.

Pačios pardavimo operacijos atsižvelgiant į klientus eina įvairiai. Krautuvėje turi būti priimta pagrindinė taisyklė mandagiai, kantriai ir maloniai elgtis su pirkėjais. Paprasčiau dalykas gali atrodyti žemės ūkio pirkimo ar pardavimo bendrovėje. Vartotojų bendrovėje trūksta asmeniško kontakto tarp pardavėjų ir pirkėjų, mažuose žemės ūkio arba amatininkų kooperatyvuose tas kontaktas visados esti dėl kaimynystės ryšių. Bet kaimynystė į narių ir pardavėjų santykius gali įnešti ir nekooperatinio pobūdžio dalykų.

Sunkesni dalykai esti didelėse įmonėse. Čia ne tik tenka suprasti pardavėjui pirkėjus ir tinkamai su jais elgtis, tiekti gerų prekių, bet ir žiūrėti, kad visas pardavimo aparatas tinkamai eitų. Tam tikslui reikalinga propaganda, parduotuvių, prekių atsarga, kasos, apyvartos, elgesio su nariais, kontrolė. Juo didesnė įmonė, juo labiau reikalingas tam tikras skundų biūras, kuris išaiškintų skundų pagrindus ir praneštų juos valdybai.

Čia netenka kooperatyvams priminti, kad jie konkurentinėje kovoje nevartotų savo prekyboje tokių dalykų, kaip antai papirkimų, falsifikacijos, netikro svorio, ir t. t.

Kredito operacijos.

Kredito kooperatyvai su centrinėmis savo organizacijomis sudaro tam tikrą pinigų prekyvietę, kur pinigai gaunami (taupmenų rinkimu) ir išskolinami kaip trumpalaikės ir ilgalaikės paskolos. Ypatingos reikšmės kredito kooperatyvams turi centrinės kasos, į kurias atskiri kooperatyvai sudeda atliekamas nuo apyvartos lėšas ir reikalui esant gauna iš jų lėšų. Pas mus centrinių kasų vaidmenį atlieka daugiausia Lietuvos Kooperacijos Bankas ir Žemės Bankas. Yra kredito bendrovių, kurios neprisidėję į centrines organizacijas, jas galima traktuoti, kaip decentraliai organizuotas.

Įmonių ūkio atžvilgiu svarbu centralizuotoje kredito kooperatyvų sistemoje, kur kooperatyvai savo atliekamas lėšas ir kapitalus laiko centrinėje organizacijoje, tad rūpesnį apie savo likvidingumą jos paveda centrinei organizacijai. Tai yra didelė atsakomybė, kurią prisiima centrinė kasa.

Centrinis kooperatyvų kredito sujungimas nevisados susiję praktiškai su centrinės kasos egzistavimu. Jos funkcijas gali perimti ir kitas centrinis kooperatyvas, pav., vartotojų bendrovių sąjungos bankinis skyrius (anglų, vokiečių, švedų didmenų bendrovių).

Centrinės kasos gali padėti kooperatyvams išlaikyti finansinį savarankumą, jei jos disponuoja pakankamomis tam reikalui savomis lėšomis. Tose šalyse, kur kredito kooperatyvai neturi didelių lėšų, ten tenka naudotis valstybės pagalba, kuri nereiškia dar, kad būtų perdaug kredito duodama ar pigiais palūkanų procentais. Tai reiškia tik, kad valstybė sukuria kredito institutą, kuris duoda kooperatyvams kreditus, kurių kooperatyvai negali gauti iš kitų bankų.

Dabar pereinant prie atskirų kooperatyvų, reikia pasakyti, kad patogiausia jiems esti sudaryti lėšas iš vietos, pritraukiant indėliais ir einamomis sąskaitomis. Atskiros kredito bendrovės tik tuomet gali sudaryti per savo centrines kasas tam tikrą pinigų prekyvietę, jei vietiniai kapitalai didesniame kiekyje susirenka kredito kooperatyvuose ir negali būti vietoje sunaudojami, tuo būdu atsiradę pertekliai gali būti suvartoti kredituoti tiems kooperatyvams, kurie neturi pakankamai lėšų. Tokį reiškinį matėme Vokietijoje prieš karą ir ligi prasidėsiant infliacijai.

Atsižvelgdamos į visos kredito kooperatyvų sistemos tikslumą, atskiros kredito bendrovės kitų kooperatyvų nefinansuoja, savo atliekamas lėšas perduoda savo centrinėms organizacijoms ir joms paveda kitų kooperatyvų finansavimą.

Centrinės kasos, kaip jau sakyta, yra ne tik atskiroms kredito bendrovėms pinigų pasiūlų ir paklausų išlyginimo organizacijos, bet drauge ir finansų institutai, kurių uždavinys yra rūpintis apie savo narių likvidingumą. Tie du uždaviniai vienas kitam priešingi, nes finansuoti reiškia tvirtai įdėti kapi-

talą, o rūpintis likvidingumu, reiškia laikyti gyvų pinigų ir turėti kreditų, kad pinigų trūkumo laikais pašalinti galimus neramumus.

Centrinių kasų (tuo vardu apimami ir kooperacijos bankai, jei jie turi tuos pačius uždavinius, kaip ir centrinės kasos) pajėgumas visų pirmiausia pareina nuo jų finansinio pagrindo (savojo kapitalo — būtent atsargų, kaip apyvartos kapitalo ir garantijų kapitalo). Rezervų sudarymas begalimas tik iš didesnių paskyrimų iš pelno, kuris sudaromas jiem labiau sunkinant narių kredito sąlygas. Pelno gavimas kartais skatina kasas užsiimti šalutinėmis operacijomis, kurios gali kartais statyti į pavojų ir rentabilingumą ir visą jos būklę.

Privatinis bankas savo operacijomis stengiasi rasti optimum rentabilingumo (iš išlaidų mažinimo, dividendų, kursų), likvidingumo ir aptikrinimo, centralinėms kasoms tenka rūpintis sunkiu uždaviniu, nes jos privalo rasti optimum tarp patarnavimų nariams (geri palūkanų procentai už įdėtą kapitalą, pigūs kreditai, ilgalaikis finansavimas), rentabilingumo (mažos išlaidos, žemi dividendai kiek galint greitesnio rezervų susidarymas), likvidingumo ir aptikrinimo.

Pereinant prie aktyvinių kredito kooperatyvų operacijų, reikia pasakyti, kad jose reikia laikytis pagrindinio dėsnio — išdavinėti kreditus tik gavvus garantijas suderinamas su kooperacijos dėsniais. Išdavinėjant kreditus reikia laikytis narių lygybės principo ir iš visų reikalauti vienodų garantijų. Paprastai kaip garantijos vartojamos: laidavimas, įkaitas, hypoteka, įkaitai reikalavimų (hypotekos, indėlių lakštų, polisų, vertybinių popierių, vekselių su 2 ligi trijų parašais). Atsiradus kitoms siūlomoms garantijoms patartina atsiklausti savo centrinės organizacijos.

Centraliai organizuotų kredito kooperatyvų atliekami pinigai laikomi centrinėse kasose. Decentraliai organizuotos elgiasi kaip centrinės kasos.

Pirkėjų kooperatyvai turi vengti išdavimo kreditan, kuris dažnai veda į nepageidaujamą narių kooperatyvui įsiskolinimą. Jei jau kreditas duodamas, tai turi būti duodamas ne ilgesniam laikui, kaip pati bendrovė gauna prekes ir kad ji iš

savo pajamų galėtų apmokėti pasižadėjimus. Jei į tai neatsižvelgiama, tai kredito išdavimas virsta į nepatogią įmonei ir skolininkams prasiskolinimo sistemą.

Ir duodant kreditan patartina skatinti mokėjimą grynais pinigais, darant nuolaidas arba už skolos laiką priskaityti palūkanas.

Ar kreditai išduodami pirkėjų kooperatyvų turi būti garantuojami, tenka spręsti kiekvienu atskiru atveju. Garantijas privalo imti, jei kreditus duoda kredito kooperatyvas parduodamas savo nariams tam tikrų gėrybių. Jei to nedaro, tai atsiranda pavojaus prekių kreditus paversti nuolatiniais kreditais be garantijų. Tikslingiausia esti, jei tokios kredito bendrovės jokių prekių kreditų neišduoda, ir prekių pajamas įrašo į narių einamą sąskaitą.

P a r d a v ė j ų k o o p e r a t y v a i tik labai retais atvejais kredituoja savo kontragentus. Paprastai tenka taikintis prie atskiros prekybos šakos papročių. Bet jei jau kreditas duotas, tai svarbu surinkti apie klijentus žinias, sekti jų būklę, kontroliuti kreditų terminus.

C e n t r i n i ų k a s ų a k t y v i n e s o p e r a c i j a s sudaro visų pirmiausia kreditų išdavimas savo nariams. Tik atsižvelgiant į savo jėgas ir likvidingumo pasižadėjimus ir tik gerai apsiskaičius tegali būti duodami ilgalaikiai kreditai, tai pat kreditas sanacijos tikslams. Steigiant naujus kooperatyvus, kur tenka investuoti į įtaisymus žymias kapitalo sumas, kurių tuojau negalima išimti, steigėjams išanksto reikia susisiekti su centrine kasa ir išaiškinti numatomą iš jos pusės finansavimo galimumą. Kiekvieną kredito išdavimą nariui turi lydėti mintis, kad centrinė kasa yra pirmutinė ir paskutinė savo nariams likvidingumo atsarga.

Todėl gaunamas sumas taip reikia vartoti, kad visados būtų pakankami likvidingumo rezervai, jei dėl to ir nevisiškai būtų patenkinti narių kredito reikalavimai.

Kad patenkintų kreditais savo narius, centrinė kasa rūpinasi pritraukti indėlių, kiek tas nesudaro jos nariams konkurencijos. Abejais atvejais reikia rūpintis savo pasižadėjimų apmokėjimus derinti su numatomu lėšų gavimu, nors tas reikalautų ir mažiau rentabilingai laikyti likvidingumo rezervus.

Kapitalai gaunami jų iš kooperatyvų ir indėlių operacijų, kurie nereikalingi aktyviniams kreditams išduoti, laikomi visų pirmiausia atsižvelgiant į likvidingumą ir garantijas ir tik tas, kas tą prašoka tenka laikyti atsižvelgiant į garantijas ir rentabilingumą.

Kitų centrinių kooperatyvų kredito operacijos daromos išeinant iš tų pačių dėsnių, kaip pirkėjų ir pardavėjų kredito operacijos.

P a s y v i n i ų k r e d i t o o p e r a c i j ų tikslas finansuoti pačią įmonę, likvidingumo rezervus ir kredito kooperatyvus.

Kredito kooperatyvui laikinai gali trukti lėšų, o jos labai reikalingos nariams finansuoti. Tais atvejais visų pirmiausia reikia pasirūpinti sutraukti į kooperatyvą vietines lėšas (propaganda, skatinimu smulkių taupmenų).

Imti kreditus iš bendros kapitalų prekyvietės galima tik būtinais atsitikimais. Ilgalaikis kreditas kooperatyvui maža teprieinamas. Obligacijų išleidimas ir pardavimas jų biržoje teoretiškai galimas, bet praktikoje vargu bau gali turėti didesnio pasisekimo. Kooperatyvai kaip kredito ėmėjai biržos kapitalistams gali būti nežinomi ir įgyti jų pasitikėjimą tegali pamažel, o jei naudotis emisijos banku, tai tas gali labai brangiai kainuoti provizijos, emisijos išlaidos ir t. t. Gali labai pabranginti obligacijų paskolas.

Trumpalaikiai kreditai kooperatyvams tiek teprieinami, kiek jie turi bankinių garantijų (vekselių ir kit.) ir kiek savo operacijas gali pritaikinti trumpalaikiam kreditui.

Galimas ir statytojų kreditas. Bet jis yra labai brangus ir trumpalaikis.

Kiekviena operacija, kuri reikalauja naujo kapitalo investavimo arba atpalaiduoja kapitalą, reikalauja ir aptvarstymo, kur gauti to kapitalo ar kaip sunaudoti atsipalaidavusį kapitalą. Su tuo rišasi ir reikalingų finansinių priemonių patikrinimas pirm imantis tų ar kitų priemonių. Visos finansinės priemonės koncentruojasi f i n a n s ų p l a n e, kuris kartais esti tik vedėjų galvoje, bet geriau, kad patiekiamas raštu. Jei plano pagaminimas pasunkinamas tuo, kad kapitalo reikalavimai staiga turi būti patenkinti (įspėjimas dėl kredito sumažinimo, indėlių atė-

mimo), tai ir tą reikia numatyti finansų plane garantuojant sau likvidingumą. Finansinis planas bazuojamas turimomis finansinėmis jėgomis ir pasižadėjimais išeinančiais iš įmonės operacijų. Neturėjimas finansų plano, atsitiktinas finansų tenkinimas mažina vedėjų ir įmonės pajėgumą, įmonės rentabilingumą ir kooperatyvo ekzistenciją, demoralizuoja kooperatyvo narius ir jo kreditorius.

Reikalingas kapitalas išaiškinamas numatoma kalkuliacija steigiant, darant substituciją ar sanaciją, o taip pat ir keliant investavimo rentabilingumą.

Kai del atsipalaiduojančio kapitalo, tai juo reikia dengti skolas ir visų pirmiausia sunkesnes ar terminų ar palūkanų procento dydžio atžvilgiu.

Finansų planas svarbus yra tuo, kad jis reguliuoja kapitalų ūkį ilgesniam laikui. P i n i g i n i s   p l a n a s reguliuoja piniginius dalykus kasdieniniams reikalams. Skirtumas tarp piniginio ir finansinio plano praktikoje ne visados gali būti griežtai padarytas. Piniginis planas turi būti suderintas su finansiniu planu.

Skyrius ar atskiras tik asmuo, kuris rūpinasi piniginiais reikalais, visų pirmiausia turi žinoti pasižadėjimų terminus ir reikalingas jiems apmokėti sumas, o taip pat ir žinoti kiek turi tiems mokėjimams sureguliuoti lėšų (likvidingumo rezervų, kreditų). Jis taip pat turi žinoti, kokios garantijos staigiai prireikus pinigų gali būti sunaudotos. Tam tikrais atvejais tenka spręsti klausimas, ar diskontuoti vekselius, ar naudotis lombardiniu kreditu.

Kartu su pinigų pasirūpinimu tenka turėti omenyje ir pinigų perteklių sunaudojimas. Finansus vedąs asmuo privalo rūpintis tuo, kad kasos atsargos ir neprocentuoją arba žemai procentuoją indėliai bankuose nebūtų didesni, kaip reikia. Kaip piniginis perteklius suvartoti, tenka įvairiai orientuotis. Centraliai organizuoti kooperatyvai laiko juos centralinėse kasose kaip trumpalaikes arba ilgalaikes lėšas atsižvelgiant į reikalą.

Kooperatinė reklama, propaganda ir narių pritraukimas. Reklamą ir propagandą sudaro organizuotų priemonių taikymas į žmonių mases, kad pakreiptume jų sprendimus norima linkme.

Kooperatyvų propagandos darbas ir jo organizacija skyla į dvi dalis, kurios nei teoretiškai nei praktiškai vargu ar galima skirti. Yra kooperatinė propaganda ir apyvartos propaganda. Kooperatinės propagandos uždavinys yra pritraukti į kooperatinį darbą asmenis, kurie dar neprisidėję į jį. Apyvartos propagandos — paskatinti atskirus kooperatyvo narius visas operacijas atlikti per kooperatyvą.

Per kooperatinę propagandą norima pritraukti narius. Galima manyti, kad kooperatinės propagandos vien tik nariams pritraukti nebeužtenka, nes kooperatyvui reikalingi aktyvūs nariai, kurie su juo palaikytų ryšių: neštų taupmenas, imtų kreditus, pirktų prekes ir t. t., nes be ūkiškų operacijų negali būti gyvo kooperatyvo. Tuo tarpu kooperatinė propaganda gali nukrypti į tai, kad ne tik aktyvius narius pritrauktų, bet ir tokius, kurie dedasi į kooperatyvą del socialiai politinių motyvų ir nesueina su kooperatyvu į ūkiškus ryšius. Prasigyvenę asmenys savo įstojimu į kooperatyvą didina jo kreditingumą, nors kaip aktyvūs nariai ir nepasireiškia. Kartais tokių narių pritraukimas gali tarnauti propagandos reikalui. Kooperatyvas pritraukia gerbiamą asmenį, kaip pasyvų narį ir paskui pritraukia pasyvinius ir aktyvinius narius. Toki atsitikimai praktikoje dažnai esti. Reikia pažymėti, kad steigiant sodžiaus kooperatyvus stengiamasi pritraukti mokytoją, kunigą, viršaitį, turtingesnį ūkininką, kad tuo daugiau pritrauktų narių. Panašiai daroma ir vartotojų bendrovėse, nes jos stengiasi patraukti savivaldybės narius, valdininkus, profesinių sąjungų vadus.

Apyvartos reklama stengiasi patraukti kredito ėmėjus arba davėjus, prekių pirkėjus ar pardavėjus į kooperatinę įmonę. Jos uždavinys, kaip jau buvo sakyta, paskatinti narius atlikti visas operacijas per kooperatyvus, kurias tik gali. Be to, ji turi skatinti asmenis, kurie dar nėra kooperatyvo nariai, visų pirmiausia užmegsti su kooperatyvu ryšius, o paskui tapti ir kooperatyvo nariais.

Iš to išeina, kad praktikoje kooperatinę propagandą tenka varyti kartu su apyvartos reklama.

Privatinės reklamos uždavinys yra patraukti tik pirkėjus. Dėl to reklama yra konkurencijos įrankis. Jos uždavinys pa-

traukti galimai didesnį žmonių skaičių pirkti reklamuojamoje verslamonėje, o ne kitoje. Be to, privatinė reklama (taip pat ir kooperatinė) iškelia naujas reikmenes. Kadangi atskiras pirkėjas tik savo pajamas, savo kapitalą arba kreditą gali naudoti prekėms pirkti, tai naujų reikmenių sukėlimas tegali būti atliktas kitų reikmenių sąskaiton. Tuo būdu čia apyvartos reklama tenka traktuoti kaip konkurencijos įrankis. Iškeldama naujas reikmenes, ji verčia pirkėjus pirkti iš jų tam tikrus dalykus ir atsisakyti kitus dalykus pirkti kitose verslamonėse arba sumažinti jose savo įpirkimų kiekį.

Netenka ginčyti, kad naujų reikmenių iškėlimas gali skatinti ūkišką ir kultūrinę pažangą. Bet, antra vertus, panaši verslamoninkų propaganda gali demoralizuoti ir gadinti visuomenę.

Traktuojant reklamą tik kaip varžytynių kovos įrankį, reikia pripažinti, kad visuomenės ūkio atžvilgiu reklama nėra produktinga, nes apyvartos pakilimas del sėkmingos reklamos vienoje verslamonėje paprastai tiek pat sumažina kitų verslamonių apyvartą. Tai reiškia tik apyvartos dydžių pasikeitimą tarp konkuruojančių verslamonių.

Kyla klausimas, ar kooperatyvams reikalinga reklama? Neseniai dar buvo laikai, kad kooperatyvai griežtai neigė reklamą, dabar į tą klausimą jau kitaip žiūri. Kooperatyvas turi aukštesnių uždavinių, jo ūkiškoji veikla yra tik priemonė tiems uždaviniams atlikti. Tas ir kooperatinę reklamą turi daryti tauresne. Bet kadangi masės nėra kooperatiškai išauklėtos, nes nepriklauso kooperatyvams, tai ir kooperatinę propagandą sunku atskirti nuo apyvartos, nes skelbimas aukštųjų kooperacijos uždavinių gali būti suprastas tik kaip ateities pažadas, o tuo tarpu ūkiškos operacijos gali duoti betarpiškos naudos. Todėl ir propagandoje turi reikšmės skirtumas tarp priemonių ir tikslo. Reklama — apyvartos propaganda — pritraukia žmones, kurie turėtų būti kooperatyvo nariais, propagandos uždavinys (narių tarpe) skelbti kooperacijos idėją, auklėti vartotojus.

Bet praktikoje, kaip jau sakyta, tie du uždaviniai sunkiai atskiriami.

Kooperatinės propagandos uždavinys padaryti daugiau kooperacijos idėjos šalininkų ir jos operacijų dalyvių.

Nuostabu, kad kooperatyvai propaguoja panašių kaip ir jie verslamonių steigimą. Tai atrodo prieštaravimas. Jokia privatinė verslamonė nepropaguoja panašių jai verslamonių steigimo. Ir čia mes matome skirtumą tarp privatinių verslamonių ir kooperatyvų.

Esant tiksliai kooperatyvų organizacijai, jie negali būti vienas kitam konkurentai. Kai vienoje vietoje esti du pirkliai, ir kai trečias arba ketvirtas atidaro savo krautuvę, tai šis reiškinys sudaro pavojų jau esamoms verslamonėms, ir šios stengsis konkuruoti su naujomis. Kooperatyvuose tokis atsitikimas, esant normalinei kooperatyvų organizacijai, negalimas. Vienoje vietoje turi būti viena vartotojų bendrovė ir antra, jei šioji tinkamai veikia, negali atsirasti. Atsiradimas naujos vartotojų bendrovės reikštų kooperatinės disciplinos stoką, ar kooperatyvų skaldymą del susidarymo tam tikrų apystovų ar nusižengimo neutralumo principui.

Jei nėra aukščiau minėtų nesveikų reiškinių, tai visi kooperatyvai yra suinteresuoti, kad kooperacijos idėja plistų kiek galint plačiau gyventojų tarpe. Šiuo atžvilgiu kooperatyvai net priešingų nusistatymų turi džiaugtis, kad kooperacijos judėjimas auga. Todėl ir atskiros kooperacijos bendrovės suinteresuotos, kad pajėgių kooperatyvų skaičius augtų, žinoma, jei naujos bendrovės nekliudys senų kooperatyvų veikimo srities (apyvartos stipino, supirkimo stipino).

Kooperatyvų steigimo propaganda šiais laikais daugiausia atliekama ne atskirų kooperatyvų, bet kooperatyvų sąjungų. Išlaidas naujų kooperatyvų steigimo propagandai padengia esami kooperatyvai savo įmokesniais kooperatyvų sąjungoms. Tuo esamos kooperacijos bendrovės prisideda prie naujų kooperatyvų kūrimo. Be to, kiekviena bendrovė, jei ji stengiasi daugiau patraukti narių ir tuo tikslu skelbia viešai davinius apie savo veikimą, savo pasisekimą, tai tuo pačiu prisideda ir prie naujų kooperatyvų sukūrimo ir palaiko ta pačia linkme daromas kooperatyvų sąjungų pastangas. Kitaip tariant, kiekvienas balanso paskelbimas, pranešimas laikraštyje apie kooperatyvo pasisekimą, apie jo visuotinį susirinkimą, taip pat kiekvienos atskiros koope-

racijos bendrovės apyvartos reklama tarnauja tam pačiam tikslui.

Vargu ar galima steigti kooperatyvus vienodu propagandai būdu. Apie netiesioginę propagandą jau buvo minėta. Tiesioginė steigimo propaganda pareina nuo to, ar kooperatyvas plačiai veiks, ar apims tik mažą sritį.

Jei arti yra kitas kooperatyvas, tai steigiant kooperatyvą propaganda didelių sunkumų nesudarys. Užtenka padaryti propagandos susirinkimą, pakviesti reikalingų žmonių, išaiškinti kooperatyvo uždavinius ir tikslus, ir po to galima eiti prie bendrovės steigiamo susirinkimo, jei tik susidaro reikiamas būsimų narių skaičius.

Sunkesnis esti dalykas varyti steigimo propagandą, kai steigiamas kooperatyvas neparemtas kaimynystės ryšiais, kai kooperatyvo sritis didesnė yra kaip kad kaimynystės ryšiai išneša. Tuo atveju esti paprastai reikalinga užmegsti ryšius prieš propagandos susirinkimus su galimais būti naudingais žmonėmis, patiekti numatomą kalkuliaciją, ir tik suradus reikalingą pritarėjų skaičių pasirodyti viešai. Tokis prirengiamas darbas turi didelės reikšmės. Šiuo atveju daug gali padėti ir jau esamų kooperatyvų darbuotojai. Labai naudingi tam reikalui esti ir atskiri asmenys žinomi visuomenei, ypač tais atvejais kada pranešėjai esti nežinomi žmonėms kooperatyvų sąjungų instruktoriai, nes tokiais atsitikimais labai lengva yra sukelti susirinkimo dalyvių abejojimus.

Bet patartina pagalbininkus rūpestingai pasirinkti, nes kartais jie gali ir pasunkinti propagandos darbą, jei jie neiškalbingi arba perilgai mėgsta kalbėti ir daug dėmesio kreipia į smulkmenas, arba žada negalimus ar išimtinus dalykus.

Jei numatomas pavojus, kad naujas kooperatyvas del mažos apyvartos, arba jei pirmieji metai apima mažą laikotarpį, įsteigimo metais turės balanse nuostolių, tai patartina apie tokį galimumą pranešti visuotiniame susirinkime. Jei to nepadaryta, o priešingai prikalbėta apie didelį pasisekimą, o gale metų pasirodo deficitas, tai tas gali labai atšaldyti narius ir apskritai visuomenę ir ilgam laikui sulaikyti naujo kooperatyvo plėtimąsi.

Tam tikras kooperatyvą steigiant pasirengimas esti reikalingas, jei steigiama bendrovė yra mažiau žinomos gyventojams rūšies ir jos pasisekimas neaiškus. Prieš pradedant tokio kooperatyvo propagandą, turi būti išaiškintas jo rentabilingumas ir jam reikalingo kapitalo dydis. Tai žinoma, tenka daryti ir tada, kai propaganda nesudaro sunkumų. Labai galimas daiktas, kad tam tikri suinteresuoti sluoksniai nori steigti kooperatyvą ir, kad jo įsteigimas gali nesudaryti sunkumų. Tokiais atsitikimais sąjungų instruktoriai turi atsargiai ir ramiai patikrinti esamas sąlygas, prieš sukviesdami propagandos ir steigiamąjį susirinkimą. Jei būsimi kooperatyvo dalyviai kooperatiškai nenusiteikę dėl to, kad nesupranta kooperatyvo naudos, tai kooperatyvo propaganda turi taip pat eiti, kaip ir steigiant kooperatyvą, kur nėra kaimynystės ryšių. Ir tuomet tenka ieškoti įtakingų asmenų įtikinti juos kooperatyvo reikalingumu, visa kas liečia naujo kooperatyvo įsteigimą, su jais aptarti ir tik po to kviesti viešą propagandos susirinkimą arba uždarą didesnio suinteresuotų asmenų skaičiaus susirinkimą.

Ar apie tai reikia skelbti vietinėje spaudoje tenka spręsti kiekvienu atsitikimu atskirai. Tuo galima daug padėti prirengiamam darbui; bet kartais tikslingiau gali būti prirengiamą darbą atlikti tylomis, kad pirm laiko nesukėlus kooperatyvo priešininkų.

Jei patogios sąlygos, t. y. numatomas tinkamas steigiamo kooperatyvo darbas, jei steigiamame susirinkime patogi nuotaika arba bent dauguma dalyvių palankiai nusistatę, tai ir kooperatyvų sąjungų instruktoriui atsiranda gera proga kooperatinei propagandai.

Narių pritraukimo propaganda į jau esamus kooperatyvus suprantama labai plačiai. Čia tenka turėti galvoje ne tik naujų kooperatyvo narių pritraukimą, bet ir ligi šiol buvusius pasyvius narius padaryti aktyviais ir apskritai nariuose sukelti didesnį susidomėjimą kooperatyvu.

Ta linkme veikia palankios apie kooperatyvus žinios, kurios viešai skelbiamos. Ta pačia linkme veikia ir kooperatyvų iškabos, krautuvių langai ir transporto priemonės ir tam tikri la-

peliai, plakatai, pranešimai, šeimyniški vakarai, asmeniški lankymai ir t. t.

Tačiau geriausia priemonė nariams patraukti yra tinkami kooperatyvo patarnavimai. Jie geriausiai auklėja kooperatinę ištikimybę, priverčia visus apie save kalbėti ir pritraukia tokius asmenis, kurie ligi šiol apie kooperatyvą nežinojo.

Gerą kooperatinės propagandos priemonę sudaro kooperatyvams su neperdideliu narių skaičiumi visuotiniai susirinkimai. Tačiau visuotiniai susirinkimai mažai lankomi ir valdybos dažnai skundžiasi nedideliu narių jais susiinteresavimu. Šis nusiskundimas daugelyje atsitikimų tenka pripažinti teisingu, bet visados reikia pasistengti ištirti to priežastis. Ištyrimas gali dažnai parodyti, kad nariai nesiinteresuoja dėl to, kad visuotini susirinkimai esti nuobodūs. Išvada iš to aiški — visuotinus susirinkimus reikia paversti įdomiais. — Šis uždavinys, be abejo, nėra lengvas. Valdybos nariai turi stengtis pranešamą visuotinuose susirinkimuose medžiagą padaryti įdomią. Balanso pranešimas turi apimti ne tik skaitmenų skaitymą, ne tik pačios įmonės, bet ir narių ūkio reikalus, kad sukėlus jausmą, jog kooperatyvas yra jų kooperatyvas.

Visuotiniuose susirinkimuose reikalinga paliesti ir aukštesnieji kooperatyvo uždaviniai. Bet perdaug ir per dažnai kalbėti apie kooperatyvo aukštesnius uždavinius nepatartina, nes gali atsirasti pavojaus, kad pranešėjas per daug kalba apie ateities pasisekimus ligi tam tikro laipsnio nustoja realios dirvos po kojomis.

Be visuotinio susirinkimo, gali būti daromi ir tam tikri propagandos susirinkimai, su kino paveikslais, pavyzdžių parodomis ir panašiomis priemonėmis. Apie juos tenka pasakyti tą patį, ką ir apie visuotinius susirinkimus.

Taip pat svarbūs pranešimai spaudoje apie įvykusius susirinkimus. Propagandos tikslui tarnauja taip pat kooperatyvų ženklai (markės) pav., kiaušinių, sviesto pardavimo bendrovių.

Pagaliau, propagandos tikslui tarnauja ir *speciališka kooperatiška* spauda.

Kaip naujų narių pritraukimo priemonė ji rečiau tinka, nes kooperatiškų laikraščių skaitytojai yra kooperatyvų nariai.

Kaip naujų narių pritraukimo priemonė, kooperatinė spauda, gali tarnauti tais atsitikimais, kada ji dalinama ir pašaliečiams, ypačiai išleidžiant specialinius tam reikalui numerius.

Paprastai kooperatiški laikraščiai turi tikslo supažindinti narius su kooperacija, suįdominti to ar kito kooperatyvo darbu. Kartu eina ir apyvartos propaganda (skelbimai, pasiūlymai). Ryšy su tuo prieš kooperatyvų specialinius laikraščius atsiranda nelengvai išsprendžiamas uždavinys. Palyginti tas uždavinys lengviau sprendžiamas, jei laikraštis tarnauja vienam (dideliam) kooperatyvui, jo propagandos ir pranešimų reikalams. Sunkesnis dalykas esti su sąjungų leidžiamais organais, kurie tarnauja ne tik propagandos reikalui, bet ir kooperatyvų tarnautojams instruktuoti. Tuo būdu laikraščiams tenka taikintis prie įvairių skaitytojų grupių (savo išmokslinimu, patyrimu ir supratimu). Del to laikraščio bendradarbiams yra labai sunku patenkinti įvairius tų grupių norus; laikraščio skaitytojams suįdominti, kartais dedami straipsniai ir specialiniais skaitytojus interesuojančiais klausimais.

Tam dvilypumui, kuris atsirado del įvairių skaitytojų interesų, nugalėti, leidžiami atskirai laikraščiai skiriami kooperatyvų darbuotojams ir kiti skiriami nariams pritraukti.

Tam pačiam tikslui, kaip ir kooperatiški laikraščiai, tarnauja ir kooperatiški kalendoriai.

Apyvartos reklamos (prekybinės, ūkiškos) uždavinys patraukti prie savęs kooperatyvo kontragentus tikslu padidinti kooperatyvo apyvartą, arba apsaugoti ją nuo sumažėjimo. Reklama kreipiama į narius, kad paskatintų juos daryti operacijas tik su kooperatyvu.

Apyvartos reklama, kaip jau buvo minėta, laikoma neproduktinga. Bet tokia nuomonė ne visados pagrįsta. Jei realinė apyvartos propaganda veda į tai, kad pajėgi verslamonė darytų didesnę apyvartą ir del to galėtų sumažinti kainas, tai tokia reklama ne visados visuomenės ūkio atžvilgiu tenka laikyti neproduktinga. Kas kooperacijos judėjimą visuomenės ūkio ir socialinės politikos atžvilgiu laiko vertingu, tai ir jos apyvartos reklamos negali laikyti neproduktinga. Be ūkiškų operacijų kooperatyvas negali atlikti savo uždavinių, o ūkiškoji veikla

atlikti patenkinamu, būdu (kaštų padengimo, racionalizacijos, patarnavimų nariams ir t. t.) daugelyje atsitikimų negalima be apyvartos reklamos. Jei kooperatyvų nariai būtų išlavinti, tai apyvartos reklama galima būtų suvesti į minimumą arba net gal būt ji visiškai būtų nereikalinga, bet tuo tarpu ir, galimas daiktas, dar ilgą laiką jai teks eiti su kooperatine propaganda.

Kad visuomenės ūkio atžvilgiu kooperatinė propaganda yra produktinga gali parodyti šie pavyzdžiai.

Kredito kooperatyvai varo propagandą del indėlių nešimo, kurie reikalingi jiems, kaip įmonės kapitalas savoms aktyvinėms operacijoms. Lėšų perteklius gali būti laikomas, kaip likviditeto atsargos arba sudėtos per kooperatyvų banką į kitus kooperatyvus kaip apyvartos lėšos. Bet tai nėra grynai biznio reklama, nes ji ne šaukia: „Neškite taupmenas į kooperatyvus", bet: „taupykite, taupykite, taupykite!". Ji nori sukelti taupumą. Ir tokia propaganda visuomenės ūkio atžvilgiu produktinga. Bet čia galima būtų padaryti du užmetimus: a) kapitalai gali būti atitraukti iš kitų taupomų įstaigų ir b) jie galėtų būti sutaupyti ir ne kredito kooperatyvų propagandos, bet kitose įstaigose (taupomose kasose, bankuose). Abu užmetimai neesminiai. Neginčytina, kad kredito kooperatyvai dalį lėšų atitraukia nuo kitų kredito įstaigų. Bet sunku įrodyti, kad kitos kredito įstaigos tas lėšas tikslingiau suvartotų, kaip kredito kooperatyvai. Delto tenka tvirtinti, kad didesnė kredito kooperatyvų surenkamų taupmenų dalis nebūtų sutaupoma, gulėtų be naudos, jei kredito kooperatyvai negyvuotų arba nevarytų taupymo propagandos, ir pačios mažiausios taupmenos nebūtų iš kuklių savo pajamų, kurias sutaupo vaikai, tarnai ir darbininkai, ištraukiamos iš mazgelių, plyšių ir butelių. Tokios taupmenos mažiausiomis sumomis subėga į vietos kredito kooperatyus, kitu keliu vargu ar rastų kelią į taupomąją kasą ar banką.

Kredito kooperatyvų taupmenų propagandos pasisekimas, kurios vaisiumi yra taupmenų padidėjimas, parodo, kad tokia biznio reklama ir visuomenės ūkio atžvilgiu yra produktinga. Kas tinka taupumo propagandai per kredito kooperatyvus, tas tinka ir vartotojų bendrovėms.

Antrą pavyzdį paimkime iš vartotojų bendrovių. Jų sėkminga kova su bargavimo sistema yra visuomenės ūkio atžvilgiu pirmaeilės reikšmės dalykas.

Tų pavyzdžių eilę galima būtų ir toliau tęsti, iškeliant aikštėn visuomenės ūkio atžvilgiu sėkmingą kooperatyvų įtaką, kuri gali parodyti, kad kooperatyvų „biznio" reklama yra naudinga.

Apyvartos reklamos priemonės gali būti labai įvairios. Bet smulkus jų nagrinėjimas neįeina į mūsų uždavinius. Paminėsime tik kelias. Labiausiai vartojama priemonė, taikoma plačioms masėms — yra skelbimai, paskui plakatai ir jiems giminingos šviesios reklamos prie savo namų, svarbesnėse gatvėse. Vitrinų dekoracijos arba parodomos vitrinos didesnio judėjimo vietose atsiekia tą patį tikslą. Čia reikia priskirti ir įšstatomas reklamas parodose, kooperacijos švenčių ir suvažiavimų metu.

Prie reklamos, kuri neliečia plačių masių, reikia priskirti individualinę reklamą, kreipimąsi į klientus per komivojažėrius, katalogus, ir reklamos laiškus ir reklamas ar pardavėjus.

Tačiau ne visos tos priemonės vienodai tinka kooperatinei propagandai.

Pasirenkant laikraščių skelbimus, kaip biznio reklamos būdą, reikia atsiminti, kad jis tik tada veiks, jei bus nuolatinis. Svarbus yra dalykas ir laikraščių pasirinkimas. Tenka, suprantama, rinktis tie laikraščiai, kuriuos skaito tie sluoksniai, kurie gali susiinteresuoti kooperatyvu. Skelbimai gali būti duodami ne tik dienraščiams, bet ir specialiniams laikraščiams, kaip antai žemės ūkio laikraščiams ir t. p.

Reklamos tikslui daug patarnauja ir specialūs katalogai, firmų sąrašai ir t. t.

Kooperatiški laikraščiai taip pat gali tikti reklamos priemone, ypačiai kooperatyvų centrinėms organizacijoms.

Maži kooperatyvai nepajėgia atskirai reklamuotis. Jie galėtų naudotis bendrais skelbimais, pav., skelbiant mažų kredito bendrovių mokamus palūkanų procentus, arba apie smulkių kooperatyvų sezoninių sėklų pardavimą.

Kooperatyvai, ypačiai miestų, maža tesinaudoja vienu daug žadančių reklamos būdu, būtent, plakatų reklama. Plakatai ne taip gerai veikia butuose, kaip didelio judėjimo vietose, nes ten jie skaitomi tokių asmenų, kurie gali turėti noro su kooperatyvais dirbti. Mažos sodžiaus bendrovės naudojasi kai kur ranka rašytais plakatais. Plakatų reklama taip pat gali būti bendrai naudojama kelių kooperatyvų geležinkeliuose ir tokiose vietose, kur lankosi jų nariai biznio reikalais — turguose, fabrikuose.

Vitrinų reklama miestuose yra labai gera priemonė konkurencinėje kovoje. Ji gali turėti pasisekimo tik tuomet, jei vitrina yra su skoniu įrengta. Didelėms bendrovėms su daugeliu skyrių apsimoka turėti specialų dekoratorių, kuris, apeidamas skyrius, dekoruotų jų langus. Mažos bendrovės, esančios netoli viena nuo kitos, gali laikyti bendrą dekoratorių. Mažuose miesteliuose, kur krautuvininkai apsileidę, vartotojų bendrovės, dekoruodamos savo langus, gali turėti nemažo pasisekimo.

Ypatingos reikšmės, kaip propagandos ir reklamos priemonė, gali būti *komivojažeriai*. Jų darbo pasisekimo sąlyga yra ta, kad keliaująs agentas būtų kartu ir kooperatyvas, ir kad jo darbas turėtų ne tik apyvartos reklamos pobūdžio, bet ir kooperatinio pobūdžio. Jei to nebojama, tai atsiranda pavojaus, kad tokis agentas, nežiūrint į laikiną biznio pasisekimą, kooperacijos judėjimui daugiau gali padaryti bėdos, kaip naudos, nes gali atšaldyti santykius tarp kooperatyvo narių. Tokis pavojus esti dar didesnis, jei agentas lanko ne kooperatyvus (centrinių sąjungų), bet atskirus kooperatyvo narius. Jų skaičius neturi būti didelis. Vietoje jų atsitiktinai galima siuntinėti savo tarnautojus, kurie kooperacijos atžvilgiu savo uždavinius atlieka geriau, kaip agentai profesionalai.

Ypatingą agentavimo (komivojažėriavimo) rūšį sudaro kai kurių centrinių kooperatyvų rengiamos p e r i o d i n ė s s r i č i ų u ž p i r k i m o d i e n o s. Centriniai kooperatyvai sukviečia į jas savo narių - kooperatyvų vedėjus, užpirkėjus, pasitarimams, kur teikiamos informacijos apie prekybos reikalus (kainas, konjunktūras, statymo ir mokėjimo sąlygas), taip pat daž-

nai rodomi pavyzdžiai ir priimami užsakymai. Kartais tokiuose „biznio“ susirinkimuose esti pranešimai ir kooperacijos klausimais.

Pagaliau reikia dar paliesti klausimas ar sąjungos revizorius kartu gali atlikti ir prekybinius sąjungos reikalus. tą dalyką tenka stengtis atmesti, nes jis žemina revizoriaus autoritetą. Savo veikimo ribose jis privalo stengtis, kad kooperatyvai palaikytų su savo centrais ryšius, bet negali daryti jokių operacijų.

Didelės reikšmės biznio reklamai turi ir spausdinta reklama, kurią mažoms bendrovėms gali sudaryti ranka arba mašinėle rašyti ir padauginti aplinkraščiai. Prie tokių aplinkraščių galima pridėti ir užsakymo atviruku blankus. Tos pat reikšmės turi ir katalogai. Taip pat ir dalinami lapeliai gatvėse arba siunčiami nariams į namus gali pasiekti savo tikslą. To pat galima siekti su reklamomis ant įpakavimo arba įdedant į jį lapelius, atsišaukimus.

Įmonės rentabilingumas, kuris turi būti padėtas ūkiškos kooperatyvo veiklos pagrindan, reikalauja, kad darant propagandą būtų lyginamos iš jos pajamos ir išlaidos, kad tuo būdu galėtume nustatyti propagandos pasisekimą ir išspręsti klausimą, ar propaganda privalo būti varoma intensyviau ar aprėžta.

Kooperatinės propagandos (kooperatyvų steigimo kooperatinių idėjų platinimo ir gilinimo) buhalteriškai neišspręsi. Kooperatyvų idėjinės sąjungos tą reikalą tvarko ne vien išlaidų subalansavimo su pajamomis bet sąmatos keliu, nors ir tas momentas gali turėti tam tikros reikšmės.

Visai kas kita su kooperatinės propagandos išlaidomis atskirų, kooperatyvų, kur nariai tam reikalui jokių įnašų nedaro, o propagandos išlaidos didina išlaidas, kurios turi būti padengtos operacijų. Todėl ir indivualinės propagandos išlaidos tiek tereikia liesti, jei jos žada pasisekimą pritraukti daugiau narių. Kooperatyvai gali tam tikrą dalį gryno pelno skirti kasmet tam reikalui, jei numatoma tuo praplėsti kooperatyvo veikimo sritis.

Prekybinė reklama siekia pakelti apyvartą ir tuo pačiu pakelti įmonės rentabilingumą. Bet tai nevisados galima tiks-

liai apskaityti ir dėlto kooperatyvai dažnai nuo to darbo susilaiko. Todel patartina, kiek tai galima, pereiti į bendrą reklamą.

Lengviausia esti sulyginti išlaidas su keliaujančių agentų veiklos nauda. Kiekvienam agentui leidžiamos išlaidos yra žinomos, taip pat ir jo daromos apyvartos, todel ir nesunku išskaičiuoti, ar tos rūšies darbas apsimoka. Žinomas dalykas, išskaičiavimas turi apimti ne trumpą laiką ir ne tik vieną sezoną. Vis dėlto reikia spręsti klausimas, kokio dydžio apyvartas galima padaryti ir be keliaujančio agento? Tą klausimą tegalima apytikriai spręsti ir ne visoms įmonėms ir prekėms vienodai.

Sunkesnis dalykas esti apskaityti reklamos priemonių pasisekimas. Laikraščių skelbimų plakatų, vitrinų pasisekimas tegalima nustatyti netiesioginiai ir apytikriai stebint apyvartas. Reikia nustatyti, ar kilo ar mažėjo apyvarta uoliai vedant propagandą ir ją sumažinus.

Reklamos išlaidų apsimokėjimo netikrumas iš didelių įmonių reikalauja numatomos kalkuliacijos ir tam tikro apskaitymo, kai pavartotos didesnės reklamos išlaidos.

Klausimas čia taip atrodo: reklama didina tvirtas išlaidas, Apyvartos pakilimas turi būti tokis didelis, kad padidintos išlaidos nevestų į ūkiško pasisekimo sumažėjimą. Apie tai galima spręsti iš buhalterijos ir įmonės davinių statistikos po intensyvios reklamos laikotarpio.

Reklama ne visoms įmonėms vienodai reikalinga. Yra įmonių, kurios tegali pasiekti reikalingos apyvartos tik nuolatine reklama. Prie tokių tenka priskirti miestų kooperatyvus ir centrinius prekių apyvartos kooperatyvus. Sumažinimas tų išlaidų yra įmonės ūkio klausimas. Nereikalingos reklamos įmonės yra dauguma mažų kamynystės ryšiais paremtų kooperatyvų. Bet padaryti griežtą skirtumą tarp reikalingų reklamos ir nereikalingų reklamos įmonių negalima. Be reklamos apsieina labai mažas įmonių skaičius. Maži kooperatyvai reklamą dažniausia daro be ypatingų išlaidų.

Atsiskaitymas.

Kalbant apie atsiskaitymą čia neteks liesti atskirų jo sistemų ir jo smulkmenų, o nurodyti atsiskaitymo už-

davinius. Tenka skirti prekybinį, medžiagų, algų ir įmonės atskaitymą. Visi tie atskaitymai turi būti suderinti.

Tvarkingoje įmonėje turi būti artimas ryšys tarp visų minėtų keturių atskaitymų, savo kaštų nustatymo ir įmonės statistikos. Bet apie abu tuos dalykus teks kalbėti atskirai.

Prekybinė sąskaityba privalo atitikti įstatymų reikalavimus.

Kaip minimum reikalavimus prekybinės įmonės sąskaitybos tenka laikyti šiuos:

1) kiekvienu laiku įrodymą kiekvieno reikalavimo ir skolos;

2) lėšų parodymą tam tikru laiku (balansas);

3) operacijų rezultatus per balanso laiką;

4) operacijos rezultatus pagal atskirus šaltinius.

Įstatymų reikalaujamas balansas ne visados gali būti aiškus ir todėl valdyba privalo pasirūpinti oficialų balansą sujungti su faktinuoju lėšų stoviu ir ekonominiais įmonės rezultatais. Atsiskaitymo sąskaitų suskirstymas taip turi būti padarytas, kad jis be sunkumų galėtų būti pritaikintas ir reikalingų kalkuliacijų daviniams. Ypatingos reikšmės turi reikalavimas, kad sąskaityba kiekvienu laiku parodytų kiekvieną reikalavimą ir kiekvieną skolą. Juo didesnė įmonė, juo reikalingiau bendrą sąskaitybos sistemą taip sutvarkyti. kad atitiktų tą reikalavimą. Mažoje bendrovėje, kur per dieną atliekamos tik kelios operacijos, kurios rūpestingam bugalteriui ar vedėjui ilgai pasiliekti galvoje, bus dovanotina, jei jis ne visados tos taisyklės laikysis, jei bugalteris po dviejų ar trijų dienų operacijas įrašys iš didžiosios knygos į asmenų sąskaitas. Tokia būklė pakenčiama dėl to, kad bugalteris, permetęs akimis, gali pasakyti, kurie įrašai į didžiąją knygą dar neįtraukti į kitas knygas. Didžioje įmonėje su daugeliu kasdieninių operacijų ir kur pagrindinių knygų daugiau kaip viena, atsiranda pavojaus, kad peržiūrint dar neperkeltus straipsnius, gali būti kai kas praleista, ir todel reikia rūpintis, kad sąskaityba eitų à jour.

Didelėse įmonėse, kur darbo pasidalinimas tokis yra didelis, kad pagrindinės ir asmenų knygas veda atskiri žmonės, būtent, kredito bendrovėse su gyva apyvarta, sąskaityba taip rei-

kia tvarkyti, kad aukščiau minėtas dėsnis būtų tikrai vykdomas, t. y., kad kiekvienu laiku kiekviena paskola ir kiekvienas reikalavimas būtų matomas iš asmenų knygos.

Medžiagų apskaitymas liečia ne tik žaliavos ir pagalbinių priemonių atskaitymą, bet visų tų gėrybių kiekinį apskaitymą, kurios įeina į įmonę ir išeina iš jos, pakeistos gamybos procese arba nepakeistos. Idealiausias medžiagų apskaitymas būtų kiekiais, bet tą padaryti ne visados galima, pav. vartotojų bendrovėje apskaityti atskirais kiekiais, kiekvienos prekės judėjimą. Tas labai pabrangintų apskaitymą. Apdirbamose įmonėse kartais be sunkumų vedamas medžiaginis prekių apskaitymas kiekiais. Ar su kiekių apskaitymu reikia rišti ir kainų apskaitymą pareina nuo sąlygų, taip pat, kaip kartais tiksliau vietoje kiekinio apskaitymo, įvesti verčių apskaitymą, jei šis laikomas tikslesniu. Vartotojų bendrovėse tikslingesnė praktika nustatė verčių apskaitymą. Stambios įmonės randa tikslingesniu prekės apskaityti kiekiais kartelių sistema ir kiekvieną judėjimą paremti nurodymais į dokumentus.

Apskaitant medžiagas vertėmis bendrais kiekiais (pav. vartotojų bendrovėse) jis gali sudaryti prekybinio apskaitymo dalį (prekių sąskaitą). Tas pats ir su kiekių ir verčių drauge apskaitymu.

Apskaitant medžiagas tik kiekiais, reikia pasirūpinti, kad jų įeiną ir išeiną kiekiai atitiktų pajamų ir išlaidų faktūroms prekybinio apsiskaitymo, kad tuo sektųsi nustatyti tikslų medžiagų kiekį.

Ypatingai reikia rūpintis tiksliu medžiagų apskaitymu, apsiskaitant su gėrybėmis, kurios sudaro nuosavybės teisių — komisinių, įkaitų, depozitų (vertybinių popierių).

Medžiagų apskaitymas taip turi būti sutvarkytas, kad jis patenkintų įmonės apskaitymą savų kaštų išskaitymą ir įmonės statistiką. Jis šiems teikia pagrindinius skaitmenis ir tik tinkamai vedamas gali duoti tinkamus davinius.

Taip kooperatinė pieninė privalo kasdien nustatyti perdirbamo pieno kiekį ir jo riebalų tūrį, gauto sviesto kiekį, nugriebto pieno ir pasukų, nes tik turint tuos davinius galima išsiaiškinti ar įmonė techniškai tiksliai veikia.

Centralinis vartotojų bendrovių sandėlis privalo tiksliai apskaityti prekių išlaidas ir pajamas kiekiais, o krautuvės tik pajamas kiekiais, o išlaidas pagal išreikštas pinigines sumas ir likučių sąrašą.

Savo kaštų išskaičiavimais reikalauja iš medžiaginio apskaitymo to pačio kaip ir įmonės apskaitymas. Bet jis gali būti ir didesnis ypač tuomet, kai įvairiems gaminiams reikalinga suvartoti įvairių medžiagų įvairūs kiekiai. Savo kainos išskaičiavimui reikalingas tinkamas pagrindas ir sandėlio apyvartai bei sandėlio išlaidoms apskaičiuoti.

A l g ų a p s k a i t y m a s sudaro dalį prekybinės sąskaitybos. Jis duoda davinius algoms apskaityti — sudaryti algų lapus arba knygeles, įsakymus, kvitus ir t. t., išskaičiuoja mokėjimus į specialinį draudimą ir p. d. Ryšyje su tuo algų apskaitymo uždavinys išskaičiuoti akordines algas ir premijas, pelno dalis, provizijas keliaujantiems agentams ir t. t. Tuo atžvilgiu algų sąskaityba yra pagalbinė prekybinės sąskaitybos dalis. Bet ji pagelbsti ir kalkuliacijai, įmonės sąskaitybai ir įmonės statistikai.

Lentelių ir sąrašų sudarymo čia netenka liesti, jie turi būti pritaikinti įmonės reikalams. Čia tenka paliesti tik du dalykus: atsiskaitymą iš avansų ir įimtų prekių.

Avansai tegali būti išduodami tik sutikus įmonės vedėjams ir patikrinus pirmiau gautus avansus. Didelėse įmonėse personalo referentas esti įgaliotas pagal tam tikrus dėsnius išdavinėti avansus. Juos tegalima išduoti pagal kvitas, kurios tuojau panaudojamos kaip dokumentas avansų sąskaitybai. Kaip išimtis mažose įmonėse, jei avansas išskaitomas iš pirmutinės algos, kvitos gali būti naudojamos kaip gyvi pinigai.

P r e k ė s t a r n a u t o j a m s prasčiausia išdavinėti tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir nariams arba klientams. Tuo atveju prekių išdavimas neliečia algų išdavimo. Jei tarnautojai prekes gauna mažesnėmis kainomis arba kreditan, tas su tokiais išdaviniais tenka turėti reikalo ir algų bugalterijai. Jai reikia daboti, kad išimami kreditan prekių kiekiai neprašoktų algų dydžių.

Atskaitymai į susišelpimo kasas ar ligonių kasas daromi algų bugalterijos.

Kadangi algos sudaro žymią kaštų dalį ir turi didelės reikšmės kalkuliacijai, tai algų apskaitymas turi eiti pagal tam tikras kaštų grupes, nustatomas pagal reikalą, įmonės vedėjų. Tas sugrupavimas yra pirmykštė medžiaga įmonės sąskaitybai ir įmonės statistikai. Sugrupavimas turėtų įgalinti palyginti algas ir jų išdavas, nustatyti tiesioginius ir netiesioginius įmonės kaštus, jis turi duoti pagrindą numatomai kalkuliacijai substituojant rankų ir mašinų darbą ir t. t.

Įmonės sąskaitybos uždaviniai yra įvairūs ir iš dalies išeina iš siaura prasme sąskaitybos uždavinių, nes jai tenka ne tik skaičiuoti, bet ir kalkuliuoti ir jos išskaičiavimai išeina ne visados būtinai iš sąskaitybos ar kitų įrodymo dokumentų, bet dažnai remiasi daugiau mažiau tiksliais stebėjimais, svarstymais, vertinimais.

Įmonės sąskaitybai tenka du svarbiausi uždaviniai: grupuoti prekybinės sąskaitybos skaitmenis atsižvelgiant į rentabilingumą ir kalkuliaciją ir įmonės ūkiškumo kalkuliaciją.

Prekybinės sąskaitybos davinių grupavimas turi parengti pagrindą rentabilingumo kalkuliacijos išskaičiavimams. Įmonės sąskaityba visų pirmiausia rūpinasi suskirstyti kaštus. Įmonės kaštus (amortizaciją, išlaikymą...) atitinkamai dalinamoms įmonės funkcijoms: sandėliui, gamybai (gali būti: valdybai, bugalterijai, operacijoms, kasos laikymui) ir t. t. Panašiai suskirstomos algos ir operacijų išlaidos. Nustatoma taip pat apyvartos gėrybių verčių judėjimas, kad juo nustačius atskirų operacijų šakų rentabilingumą. Kaštai turi būti suskirstyti į tvirtus ir santykinius. Juo didesnė įmonė, juo daugiau tenka į tuos dalykus kreipti dėmesio, nes vienas prekių balansas dar nepakankamai parodo įmonės rentabilingumą. Iš mėnesinių balansų reikia padaryti rentabilingumo balansas, ypač iš tarpinių balansų.

Tinkamus tam reikalui mėnesinius tarpinius balansus tik tuo atveju tegalima sudaryti, kai procentų ir komisijų skaitymai atliekami kas mėnuo ir kai įvertinamos prekių atsargos ir įtaisymai.

Įtaisymų ir atsargų įvertinimas eina tais pačiais dėsniais kaip ir balanso. Kadangi sandėlių atsargų įvertinimas ne vi-

sados kas mėnuo galimas, tai tenka tai daryti pasiremiant apyvarta, pajamomis ir išlaidomis. Žinoma, tokis būdas nėra tikras, bet tinkamai padarytas jis gali duoti vertingų davinių.

Toliau, remiantis įmonės daviniais tenka apskaityti įmonės ūkiškumas — turi būti nustatytas užėmimo laipsnis ir pajėgumo laipsnis. Nustačius, sakysime, užėmimo pilną laipsnį = 100 tenka mažesnį užėmimą išreikšti šimtinėmis dalimis. Jei, pav., pieno perdirbimo bendrovė gali per mėnesį perdirbti 30.000 literių pieno (tai yra pilnas jos užėmimas), tai sumažėjus tam kiekiui ligi 18.000 literių jis sieks 60%. Jei iš 20 kg. pieno tam tikro riebumo galima gauti 1 kg. sviesto, tai jei išnaudojimas siekia tik 0,94 kg., tai ir pajėgumas sudarys 94%. Įmonės vedėjų uždavinys pakelti išnaudojimo laipsnįs. Kredito kooperatyvai kas mėnuo privalo nustatyti kapito išnaudojimo laipsnį. Išnaudojimo laipsnis visados stovės žemiau, nes kasos pinigai neduoda palūkanų procentų. Bet vis dėlto aukštos provizijos ir procentų pajamos išnaudojimo laipsnį gali pakelti virš 100% prieš apyskaitos metus.

Kiek įmonės apskaitymas išsireiškia lentelėmis, patartina įtraukti jas į tam tikras knygas arba rinkti byloje. Patartinas dalykas davinius išreikšti ir grafiškai. Visus išskaičiavimus reikia įtraukti į kalkuliacijos knygas arba į atskiras bylas. Labai neracionalu kalkuliacijos išmesti gavus davinius. Išskaičiavimus gali tekti lyginti ir aiškinti jų nukrypimus ir jų įtaką įmonės rentabilingumui. Tik šiuo būdu galima pasiekti to, kad išeiną iš kalkuliacijos svarstymai ir vertinimai gali būti tikri.

Santykis įmonės apskaitymo ir prekybinio yra tokis, kad pastarasis duoda pagrindinius davinius pirmajam. Svarbu čia, kad įmonės apskaitymo daviniai atitiktų prekybinio apskaitymo davinius.

Įmonės apskaitymas visų pirmiausia parengia žalią prekybinio apskaitymo medžiagą įmonės statistikai. Kiek medžiaga parengiama įmonės statistikai, pasirodo iš kiekvienos įmonės uždavinių. Kadangi įmonės statistika apdirba davinius, tai vargu tam reikia turėti ypatingų priemonių įmonės

apskaityme tam, kad duotų įmonės statistikai medžiagos. Įmonės apskaitymas, kuris nuolatos seka įmonės veikimą ir stebi visus jos reiškinius, duoda automatiškai medžiagos ir įmonės statistikai.

Perkamosios prekių, žaliavos, vertybinių popierių kainų patiekimas paprastai nesudaro didelių sunkumų. Jis eina dalybos metodu. Jei 100 kg. kaštuoja Lt. 16.—, tai 1 kg. — 16 centų. Perkamoji kaina gaunama iš pirkimo kainos atmetus nuolaidas ir p. d., ir pridėjus tokias išlaidas, kaip frachtas, ekspedicija, provizija, kurtažas ir t. t.

Reikia turėti kalkuliacijos knygą, kad kiekvienam pirkiniui būtų išskaičiuojama tiksli kaina. Bet patogumo dėliai šis būdas nevartojamas, o vietoje dalybos metodo naudojasi pakėlimo metodu. Pav., jei prekė nuolatos perkama iš tam tikros vietos, jos frachtas ir ekspedicijos išlaidos žinomos, tai kiekvieną kartą išskaičiuojamas tam tikras pakėlimas. Jei prekių kaina ir kitos išlaidos nesikeičia, tai ir pakėlimas gali palikti tas pats, jei keičiasi kaina, tai privalo būti pridėtas svorio pakėlimas.

Kalkuliacija.

Kalkuliacijos uždavinys yra išaiškinti savo kaštus. Savo kaštais reikia suprasti tuos kaštus, kuriuos įmonė leidžia kiekvienam savo patarnavimui. Pav., prekės vieneto parduoto nariams, pardavimo bendrovei kaštai patiekti į rinką gaminiams, kuliamos valandos kaštai, kilowato valandos, 1 kg. sviesto perdirbimo kaštai ir t. t. Kaštai, savi kaštai, bet be pelno priedo. Pelnas nesudaro kaštų, jis yra pajamos.

Tačiau dalykas ne taip paprastai atrodo, kaip pamatysime vėliau. Tą dalyką pasunkina dar ir tai, kad „savų kaštų“ sąvoka nevienodai ūkio gyvenime suprantama.

Prekininkas savus kaštus paprastai supranta kaip pirkimą plius įgijimo išlaidos. Dėlto jis prie savos kainos prideda pakėlimą (prekybos kaštus, generalinius kaštus) ir tuo būdu gauna parduodamą kainą, pridėjus pelną. Savi kaštai prekininkui susidaro iš:

1. užpirkimo kainos,
2. įgijimo išlaidų,
3. prekybos kaštų.
1+2+3=savi kaštai.

Parduodamą kainą tuomet turėsime pridėję pelno priedą arba, jei aplinkybės verčia, nuskaitę nuo tos kainos, nuostolį.

Fabrikantas skaičiuoja:

1. dirbtuvės medžiagų išlaidas,
2. darbo išlaidas,
3. tam tikras išlaidas.

a=1+2+3= pagrindiniai kaštai.

b = papildomieji kaštai (bendri gamybos kaštai ir parengimo gamybai).

a+b = gamybos kaštai,

c = pardavimo ir prekybos kaštai,

a+b+c = savo kaštai.

d = tam tikri pardavimo kaštai (frachtas, nuolaidos ir t.t.),

e = gryno pelno pridėjimas (prie a+b+c),

a+b+c+d+e = parduodama kaina.

Kalkuliacija gali būti numatamoji arba išvestinė.

Numatomoji kalkuliacija privalo atsakyti į klausimą, kiek kaštuos patarnavimas. Numatomoji kalkuliacija remiasi pasiūlymais, tarifais (algų, frachtų), įmonės patyrimu ir skaitmenimis gautomis iš ekspertų ir panašiais dalykais. Nežiūrint į tai, turime reikalo tik su tikimybe, nes praeities skaitmenys privalo būti pritaikintos dabartinėms sąlygoms ir, gal būt, atsižvelgiant į ateities konjunktūrą. Tikimybės pobūdis kalkuliuojant juo mažiau pasireiškia, juo mažiau duoda pagrindo įmonės kalkuliacija, ar tai dėl to, kad liečia naują įmonę, ar įmonės reorganizaciją, ar naujos gamybos šakos įkūrimą. Tokiais atvejais naudojamasi kitų įmonių patyrimais, išklausant ekspertų arba naudojantis specialinėmis knygomis. Ekspertų pasirinkimas ne visados lengvas dalykas ir paprastai atliekamas su kooperatyvų sąjungos žinia. Specialinės literatūros nurodymo reikia laukti taip pat iš eksperto, nes specialinių veikalų davinius tinkamai suprasti tegali specialistas.

Išvestinė kalkuliacija stengiasi atsakyti į klausimą, kiek patarnavimai kaštavo. Į šį klausimą atsako remiantis esamais įmonėje tiksliais daviniais ir gautomis kainomis.

Kalkuliacijos uždaviniai šie:

a) ji turi tarnauti kainų sudarymui ir kainų politikai;

b) ji privalo kontroliuoti įmonės rentabilingumą;

c) ji turi duoti pagrindą įvertinti balanso liekanas.

Tiesioginė kalkuliacijos įtaka kainoms labai aprėžta. Dažniausia įmonė turi laikytis prekyvietės kainų, į kurias paprastai įmonė neturi betarpiškos įtakos.

Kalkuliacija galima įvairiais būdais kontroliuoti įmonės rentabilingumą. Ji lygina išlaidas su esamomis kainomis, įgalina nustatyti atskirų operacijų rentabilingumą.

Balanso liekanos negali prašokti pirkimo ir pagaminimo kainos. Jas nustatyti padeda kalkuliacija.

Apie pirkimo kainas ir sandėlio kaštų išskaičiavimą jau buvo kalbėta.

Fabrikacijos kaštų išskaičiavimas gali būti daromas įvairiai, atsižvelgiant į tai ar:

a) iš vienos ar daugelio žaliavų gaminamas tik vienas produktas (serijų, masinė gamyba);

b) iš vienos arba daugelio žaliavų gaunamas tik vienas pusiaufabrikatas arba daugelis šalutinių produktų (jungtinių produktų gamyba);

c) tuo pačiu įrengimu ir mašinomis ir darbu iš įvairios žaliavos kokybės pakaitomis gaunamas įvairus produktas (mišri gamyba).

Įvairūs gamybos tikslai reikalauja ir įvairių kalkuliacijos metodų.

Pirmuoju atveju a) visas įmonės aparatas tarnauja vienodo produkto gamybai ir gamybos kaštus nesunku išaiškinti dalybos metodu, nes bendri kaštai liečia tik vieno produkto gamybą. Tipingas tokios gamybos pavyzdys yra kooperatinė pieninė, kuri savo nariams išsuktą pieną grąžina ir gamina tik sviestą. Jei per skaičiuojamąjį laikotarpį gauta 1.200 kg. sviesto, o gamybos išlaidos per tą patį laikotarpį siekė Lt. 936—, tai gamybos išlaidos 1 sviesto kg. sudarė 78 centus

(gamybos kaštus, ne savus kaštus įimant ir žaliavą t. y. perkamą pieno kainą).

Antruoju atveju b) kalkuliacija nėra tokis lengvas dalykas ir kai kuriais atvejais visiškai nebegalima esti nustatyti atskirų produktų fabrikacijos kainos. Štai du pavyzdžiai. Pieninė gamina sviestą ir iš išsukto pieno sūrį (negrąžina nariams nugriebto pieno). Isskaičiavimas, kurio auksčo gali būti produkcijos išlaidos 1 sviesto ir 1 sūrio kg. nėra lengvas dalykas, nes abi gamybos turi bendrų kaštų (pieno vėsinimas, centrifugavimas, algos, buto išlaidos), kurių negalima tiksliai paskirstyti.

Trečiuoju atveju c) sunkenybių dar daugiau atsiranda, nes tenka turėti reikalo su įvairiomis žaliavomis arba įvairiais jų kiekiais ir įvairiais iš jų gaminamais produktais. Pavyzdį to gali duoti tabako pardavimas kooperatiniai organizuotų gamintojų (ūkininkų) arba vartotojų (vartotojų bendrovių arba jų sąjungų). Sakysime, kad tokia fabrika gamina papirosus, cigarus, tabaką. Kiekvienam iš tų produktų reikalingos įvairios tabako rūšys (įvairiomis kainomis) ir tik nedideliame kiekyje tegali būti vieno produkto gamybos atmatos vartojamos kitai.

Ir ne tik medžiagų apskaitymas sudaro sunkumų, bet ir jėgos kaštų, kai kurių algų, įpakavimo.

Serinės arba masinės gamybos išlaidos susidaro iš medžiagų, algų ir mašinų kaštų. Medžiagos kaštų gali nebūti, jei perdirbama tik už atlyginimą svetima medžiaga (malūnai, karšyklos). Mašinų kaštų gali nebūti, jei darbas atliekamas rankomis arba įrankiai ir mašinos sudaro darbininko nuosavybę.

Medžiagos kaštus skiria į 1) gamybos medžiagas, 2) medžiagos (išlaidos) ir 3) nuostolius medžiagai. Gamybos kaštais suprantama visa medžiaga, kuri pasirodo vėl produkte pav. pienas (svieste ir sūryje). Medžiagos išlaidas sudaro visi kaštai surišti su medžiaga ligi ji patenka į perdirbimą. Tuos kaštus sudaro įgijimo ir sandėlių kaštai. Nuostoliai medžiagai yra visa tai, kas nepatenka į fabrikato substanciją, bet reikalinga ją gaminant, pav. ledas pieninėje.

Medžiagos kaštai nustatomi iš suvartoto kiekio, kuris įvertinamas numatomoje kalkuliacijoje ir gerai organizuotoje ir vedamoje įmonėje nesunku nustatyti iš patyrimo. Išvestinė kalkuliacija medžiagų suvartojimą lengvai gali nustatyti iš medžiagų apskaitymo, o taip pat ir kaštų surištų su įgijimo kaina ir laikymu sandėliuose. Išskaičiuojant medžiagos kaštus reikia atsižvelgti ir į atmatas. Bevertės atmatos tiek turi reikšmės, jei jų išvežimas arba transportas surištas su kaštais. Suvartotinos atmatos grįžta į medžiagų sandėlius ir jos sumažina medžiagos kaštus savo verte.

Medžiagos kaštai yra proporcingi kaštai. Juo daugiau gaminama vienetų, juo daugiau tenka vartoti medžiagos. Tam tikrais atvejais ir medžiagos kaštai gali būti degresyvūs. Kylant apyvartai gali būti įgijami didesni medžiagų kiekiai, kuriuos didmenomis perkant galima gauti pigiau. Kalkuliacijai tas nesudro sunkumų.

Algų kaštus sudaro tiesioginės algos darbininkams, kurie betarpiškai prisideda prie produkto gamybos. Juos lengviau nustatyti esant akordinei algai. Sunkiau juos nustatyti esant laikinai algai, nes ją reikia suvesti į produktingumo vienetą. Tą pat reikia pasakyti ir dėl premijų algų.

Algos taip pat tenka traktuoti kaip proporcionalinius kaštus. Esant premijų algai atrodo, kad ji kyla, ypač kaip greitumo premija. Bet čia reikia atsižvelgti, kad tokiais atvejais tvirtų kaštų (įtaisymų, mašinų) išlaidos kiekvienai produktingumo vienetai mažėja.

Kadangi tuo atveju kalbama apie vienodą produktą, tai ir mašinų darbo kaštų netenka dalinti — tenka naudotis dalybos metodu. Reikia atsižvelgti į užėmimo laipsnį. Mašinų kaštai iš dalies yra tvirti, iš dalies degresyvūs, iš dalies progresyvūs, iš dalies santykiniai. Todėl į mašinų darbą ypatingai tenka atsižvelgti.

Jei mašinų darbas pilnai išnaudojant kainuoja			Lt.	2.000,—
dalinai	50%	išnaudojant	„	1.200,—
„	40%	„	„	1.000,—
„	30%	„	„	800,—

tai darant numatomą kalkuliaciją reikia atsargiai apsvarstyti, prie kurio užėmimo laipsnio apsimoka gamyba. Sakysime, kad prie 30% išnaudojimo galima pagaminti 120.000 vienetų, tai mašinų darbas 1 vienetai kaštuoja 0,66 cento. Jei 16.000 vienetų gamindamos mašinos bus užimtos 40% — tai mašinų darbo išlaidos 1 vienetai sudarys 0,62 cento. 2.000 vienetų gaminant mašinos bus užimtos 50% ir 1 venetai išeis 0,60 centų, o pilnai išnaudojant mašinas bus pagaminama 400.000 vienetų 0,50 centų.

Jungtinių produktų gamyba apima daugelio produktų gamybą iš daugelio medžiagų su bendromis gamybos išlaidomis, kurios susiskirsto taip pat kaip ir masinėje gamyboje į medžiagų kaštus, algų ir mašinų darbo kaštus. Čia kartais galima nustatyti atskiriems produktams dar tam tikrus kaštus, kurie liečia ne visus produktus, bet tik vieną ar kelis. Tam tikri kaštai kaip medžiagų ir algų kaštai nesunku nustatyti, užtat nelengva nustatyti mašinų darbo išlaidos, nes bendras mašinų darbas iš dalies liečia visus produktus iš dalies tik kai kuriuos. Paskirstymas tegalima nustatyti apytikriai, dėlto dažnai bendrus mašinų darbo kaštus išskirsto visiems jungtiniams produktams.

Mišri gamyba esti, kai tuo pačiu aparatu, bet įvairiomis medžiagomis kokybės atžvilgiu, gaminami įvairūs gaminiai. Fabrikacijos išlaidų rūšys čia tos pačios kaip ir pirmais dviem atvejais: įgijimo, algų, mašinų darbo, ir eventualias ir tam tikrų kaštų. Sunkumą čia sudaro butinas reikalas kiekvieno produkto gamyba traktuoti atskirai. Tik labai rūpestingas įmonės apskaitymas gali duoti tokiai kalkuliacijai pagrindą.

Visais trimi kalbamais fabrikacijos atvejais į mašinų darbo išlaidas įtraukta ir fabriko butų, vietos ir sandėlio kaštai (nuoma, ar namų išlaidos), nors kartais rankų darbui vietos išlaidos priskaitomos prie algų kaštų.

Pardavimo kaštus sudaro visi kaštai, kurie surišti su pardavimu: ekspedicijos, siuntimo skyriams; transporto priemonių frachtai, vežimai, automobiliai, įpakavimas; kelionės išlaidos, reklama, tarpininkavimo kaštai: agentai, atstovai, užsienio sandėliai skyriai.

Atskirti pardavimo kaštus nuo bendrų prekybinių išlaidų nėra lengvas darbas, bet nauda iš to didelėms įmonėms ta, kad galima lengvai apžvelgti, kurį santykį sudaro pardavimo kaštai santykyje su įmonės produktingumu ir ar jie apsimoka.

Pardavimo išlaidos gali būti tvirtos ir santykinės. Jei kooperatyvas nori turėti ryšius su paskutiniu vartotoju, tai jis privalo sudaryti pardavimo organizaciją, kuri reikalauja tvirtų kaštų ir atsižvelgiant į rentabilingumą pareina nuo išnaudojimo laipsnio. Šioms išlaidoms turi reikšmės ir pardavimo rizikas.

Paskirstymas pardavimo išlaidų prekės vienetai ne visados lengva padaryti. Reikia stengtis padaryti jį proporcingu. Tinkamai pardavimo kaštus paskirstyti turi padėti įmonės bugalterija ir statistika.

Kiekviena įmonė turi tokių kaštų, kurių negalima priskirti kuriam nors atskiram tiekimui — jie sudaro b e n d r u s k a š t u s ir jie priskiriami pakėlimo metodu prie tiekimo vienetų. Jas sudaro: revizijos išlaidos, dienpinigiai tarybos ir valdybos nariams, registracijos išlaidos, bendros valdybos buto išlaidos ir t. t.

Jei įmonė tiekia vienos rūšies dalykus, tai bendri kaštai paskirstomi dalybos metodu. Bet tiekiant įvairius tiekinius, tenka naudotis tinkamesniu šiam reikalui dalyku — pakėlimo metodu. Jis atliekamas tuo būdu, kad prie algų arba medžiagų ar mašinų išlaidų arba buto išlaidų, jei jos atskirai apskaitomos, pridedamas tam tikras priedas.

Kartais atskiros įmonės dalys arba to pačio kooperatyvo įmonės turi tarp savęs atsiskaityti, norint nustatyti atskirų įmonės skyrių arba savarankiškų įmonių rentabilingumą. Pav., norint išaiškinti, ar vartotojų bendrovei pačiai apsimoka duoną kepti, ar iš kitur pirkti, ar nugriebtą pieną perdirbti į sūrį, ar supenėti kiaulėms ir t. t. Iš to atsiranda reikalas nuspręsti, kaip nustatyti a t s k a i t o m ą s i a s k a i n a s.

Atsiskaitymas gali eiti prekyvietės arba savo kaštų kaina arba pardavimo kaina. Pasirinkti tenka išeinant iš to ar kito kooperatyvo ūkiškų uždavinių. Pirkėjų kooperatyvai atsiskaito pagal savų kaštų kainą, pardavėjų kooperatyvai pagal

parduodamas kainas. Kad taip patogiausia daryti gali geriausia parodyti pavyzdžiai. Vartotojų bendrovė (pardavėjų kooperatyvas) steigia kepyklą, kuri ima iš sandėlio miltus savų kaštų kainomis ir perduoda duoną sandėliui savų kaštų kaina. Jei miltų savo kaštų kaina prašoka pirkimo kainą, kurią pati kepykla turėtų mokėti pirkdama iš prekyvietės, tai tą priemonė tenka ir vykdyti, nes sandėlio miltai yra perbrangūs. Prieš darant tokį žygį reikia patikrinti sandėlio savų kaštų apskaičiavimas, nes gali atsitikti, kad savi kaštai per aukštai paskaityti. Jei savi duonos kaštai aukštesni, kaip prekyvietės, tenka sakyti tą pat.

Kooperatinės pieninės vidaus atsiskaitymui naudoja pardavimo kainą, o ne savų kaštų.

Sodžiaus žemės ūkio kredito kooperatyvai gali turėti šalutinę pirkimo arba pardavimo įmonę, pav. kiaušinių pardavimą (pardavėjų įmonę), trąšų pirkimą. Einant pirmiau sakytu atsiskaitymo būdu, kainas nustatytų ne šalutinių operacijų, bet pagrindinių operacijų pobūdis. Kas yra kredito kooperatyvas? Pirkėjų ar pardavėjų? Jis gali būti ir vienų ir antrų. Tuo būdu tas kelias atsakymo nebeduos. Tenka atsižvelgti į palūkanų procentų išskaičiavimą ir į bendros kaštų dalies išskaičiavimą. Nuo to pareina ir atsiskaitymo kainos nustatymas.

Bendrai įmonėje užimta Lt. 200.000— kapitalo, šalutinėje įmonėje Lt. 10.000,—, tai bendrų išlaidų šalutinei įmonei išeis 50%. Procentus išskaičiuojant pagrindinės reikšmės turės procento suma išeinanti visai įmonei. Čia gali būti trys atvejai:

a) Jei kooperatyvas neskolingas centralinei kasai, tai jei teks šalutinei įmonei paskaityti vidutinį savo kapitalo palūkanų procentą.

b) Kredito kooperatyvas yra centralinės kasos skolininkas. Tuomet tenka atsižvelgti į tai, ar šalutinė įmonė daugiau skolinga pagrindinei įmonei, kaip išneša paskola centralinei kasai.

Jei šalutinė įmonė daugiau skolinga pagrindinei, kaip šioji kasai, tai ji turi skaityti pagrindinei įmonei visų pirmiausia už

skolas kasai palūkanų procentus, kurių kasa reikalauja, o likusiai sumai skaitomas tokis procentas, kurį mokėtų kasa. Jei šalutinė įmonė skolina iš pagrindinės įmonės mažiau kaip gauna iš kasos, tai pagrindinei įmonei turi priskaityti centralinės kasos procentus, nes ir jos kapitalui teko skolinti iš centralinės kasos ir mokėti procentus.

c) Kredito kooperatyvas turi indėlį centralinėje kasoje. Jei nebūtų šalutinės įmonės, tai tas indėlis dar būtų didesnis, todėl ir šalutinė įmonė skaito pagrindinei tokį procentą, kurį kasa jai moka.

a ir b atvejais priskaityta savo kaštų kainos principas ir c) atveju pardavimo kainos.

Svarbu visais atvejais, kad kaštų išlaidų dalis teisingai būtų išskaičiuota.

S a v ų   k a š t ų   i š s k a i č i a v i m a s   b a n k i n ė s e   į m o n ė s e dar neseniai (8—9 metai) tepradėta daryti. Priežastis to bankinių operacijų įvairumas ir gal būt tai, kad bankų operacijos ligi paskutinių laikų taip gerai eidavo, kad nereikalavo jokios kalkuliacijos.

Kredito kooperatyvai visiškai nekalkuliuoja, nors jų reikalai netokie kaip privatinių bankų.

Mažos kredito bendrovės su garbės arba ne nuolatos dirbančia valdyba dėl savo operacijų nesudėtingumo nereikalauja jokios griežtos kalkuliacijos, stengias išlaikyti atitinkamo dydžio procentų įtempimą.

Čia teks nurodyti tik kaikurias bendras dėl tos rūšies kalkuliacijos mintis.

a) Bendras įmonės išlaidas (amortizacija, sargyba, draudimas ir t. t.), paskum bendras išlaidas (valdybos, nuoma, spaudiniai, propaganda, palūkanų procentai už svetimą kapitalą) padalinamos pagal skyrius tam tikrų raktų. Tą raktą gali sudaryti: užimama vieta, tarnautojų skaičius, straipsnių skaičius ir t. t.

Paskum nustatomi įmonės atskirų skyrių (depozitų, kredito, efektų ir p. d.) kaštai ir pagalbinių skyrių (kasos, bugalterijos, kontrolės, ekspedicijos ir t. t.). Čia tenka atsižvelgti į asmeniškas ir daiktines išlaidas (pav., spaudinius, biuro reik-

menas ir t. t.). Pagalbinių skyrių kaštus reikia paskirstyti į skyrių kaštus. Kaip paskirstymo mastas gali būti straipsnių skaičius; bugalterijai — taip pat straipsnių skaičius kombinuotas su sąskaitų skaičiumi; ekspedicijai — laiškų skaičius; asmenų skyriui — asmenų skaičius.

b) Nustačius atskirų skyrių kaštus, galima mėginti nustatyti ir atskirų patarnavimų kaštus. Paprasčiausia tai padaryti dalybos metodu.

Norint nustatyti tam tikro patarnavimo kaštus, reikia suskaityti atskirų patarnavimų kaštus.

c) Kaštus gali suskirstyti nustatant laiko išlaidas kiekvienam atskiram patarnavimui.

d) Galima išskaičiuoti savus kaštus ir išeinant iš klientų sąskaitų. Išskaičiuojami tiesioginiai kaštai (medžiaga, pasyvo procentai ir provizijos), paskum pajamos (aktyvų procentai, provizijos) ir pridedami tam tikri kaštai. Iš to jau galima nustatyti kiekvienos sąskaitos rentabilingumą, ir galima pasakyti, kurio dydžio sąskaitos apyvarta neapsimokės, kokia mažiausia apyvarta apmokės sąskaitybos kaštus.

Jei tokį savo kaštų apskaitymą įvestų daugelis bendrovių (blankus turėtų pagaminti jų sąjungos) ir jei tą medžiagą apdirbtų prityrę tarnautojai (Sąjungos), tai ir mažiausios bendrovės galėtų įsivesti savo kaštų apskaitymą, kuris labai reikalingas būtų nustatant palūkanų procentų politiką, provizijas, nustatant algas sąskaitininkams, nustatant smulkaus taupymo rentabilingumą, taip pat ir įmonei racionalizuoti.

Įmonės statistika.

Įmonės statistika pažymi skaitmenimis įmonės gyvenimo faktus ir reiškinius, juos veikiančius išorinio pasaulio reiškinius bei faktus ir sugretina juos. Tuos pažymėjimus ir santykius ji reiškia, atsižvelgdama į įmonės racionalinę organizaciją ir direkciją, ji duoda galimumo patikrinti įmonės praeitį ir rodo kelius į ateitį.

Įmonės statistika dar yra palyginti naujas mokslo tyrinėjimo ir pritaikymo praktikoje dalykas. Įmonės statistikos daviniai ligi šiol buvo daugiau vartojami jubilėjinėms apyskai-

toms arba šiaip propagandos reikalams. Tačiau svarbiausias įmonės statistikos uždavinys tarnauti įmonės organizacijai ir įmonės valdybai. Įmonės statistikos uždavinys labai skiriasi nuo bugalterijos. Ji nieko bendra neturi su atsiskaitymu, jos uždavinys surišti ir sistematingai atvaizduoti erdvės ir laiko faktus ir reiškinius, kurie apima įmonės operacijas. Ji turi būti įmonės sąžinė, ji turi parodyti, kas iš tikrųjų yra, ji privalo tuos skaitmenis, kurie bugalterijos surenkami, atgaivinti, duoti galimumo surasti įvykių reikšmę, kurie svarbūs yra sprendžiant apie įmonės būklę.

Verslamonei ir įmonei visų pirmiausia svarbu reikalauti iš statistikos ryšio tarp prekybinių įmonės atsiskaitymų ir kalkuliacijos. Kalkuliacija kartais dėl to nustoja savo reikšmės, kad ji kabo ore. Įmonės statistika privalo remti skaitmenų daviniais, kurie yra tiesioginiame santykyje su prekybine bugalterija. Jau pirmųjų lentelių sudarymas reikalauja ryšio su prekybiniu atsiskaitymu, nes statistikos skaitmenys turi atitikti didžiosios knygos davinius.

Jei bugalterija veda prekių ir fabrikacijos sąskaitas, tai stornavimai ir retūrai taip pat turi būti įrašomi, kad nesudarytų sunkumų išaiškinti tikrą apyvartą.

Nustačius apyvartos statistikai ryšį su didžiąja knyga, darbas žymiai palengvinamas. Ryšys tarp statistikos ir bugalterijos turi būti ir nustatant medžiagos suvartojimą, darbo kaštus ir bendrus kaštus. Jei tai padaryta, tai statistika gali duoti kalkuliacijai rimtą pagrindą.

Išorinė statistika turi statistiškai išreikšti santykius su išoriniu pasauliu. Čia reikia skirti statistiškus įmonės faktus susijusius su išoriniu pasauliu ir statistiškus davinius išorinio pasaulio, kurie turi reikšmės įmonei. Pirmuoju atveju tenka skirti vertybes, kurios įeina į įmonę ir vertybes, kurios išeina iš jos.

Statistika išskaičiuoja įeinančias ir išeinančias prekes (žaliavą, pagalbines medžiagas, gaminius) pagal jų kiekius ir vertę, indėlius ir paskolas, procentų ir provizijų pajamas ir išlaidas ir t. t. Išskaičiuotinus palyginamus skaitmenis tarp kita ko sudaro: judėjimas atskirais mėnesiais ir metais, palygi-

namieji skaičiai apyvartos su išlaidomis, ryšius tarp procento dydžio ir pinigų judėjimo, atskirų išlaidų dalių procentas bendrose išlaidose ir t. t.

Be to, išorinės statistikos uždavinys yra turėti ir statistikos davinius, kurie liečia įmonę (pinigų kursus, prekių kainas ir t. t.). Čia jau įeina ir konjunktūrų judėjimo daviniai — dėl derliaus, transporto priemonių judėjimo, ir t. t. Ne kiekvienai įmonei tie daviniai reikalingi ir kai kurios įmonės gauna juos savo interesų atstovybėse.

Vidujinė statistika apima įmonės įvykius. Nustatant santykį tarp apyvartos ir kaštų jau daromas žingsnis į vidujinę statistiką, nes santykis tarp apyvartos ir kaštų ne tik pareina nuo išorinių faktų (prekyvietės, algų), bet ir nuo pačios įmonės sąlygų (išnaudojimo laipsnio, įmonės organizacijos).

Statistikai reikia nustatyti: pirkimą, pardavimą, kaštus, sandėlių atsargas, kapitalo gavimą — sunaudojimą, likvidingumą, gamybą, apyvartos ilgį, algas, produktingumą, mėnesines ir metines apyskaitas ir t. t. Gautus davinius reikia apgalvoti ir nustatyti jų linkmę.

Kas turi būti statistiškai nustatoma, pareina nuo atskiros įmonės ir jos sąlygų. Išoriniame įmonės gyvenime reikia pažinti: išlaidų būklę, jų santykį su apyvarta, jų atsivertimo ilgį (kredito ilgį), jų rentabilingumą, riziką, toliau įmonės įsiskolinimą pagal terminų ilgį, palūkanų procentų dydžius, įspėjimus ir t. t. Statistiškas apyvartos nustatymas privalo tarnauti kalkuliacijai, vadinasi, taip turi būti suskirstytas, kad galima būtų pritaikinti kalkuliacijos reikalams pagal produktus, šalutinius produktus ir t. t. Apyvartos statistika privalo tarnauti ir pardavimo organizacijai, todėl tenka skirstyti ir pagal pardavimo sritis, geografiškai, ir t. t. Apyvartos statistika, toliau, turi tarnauti ir pardavimo organizacijos kontrolės reikalams, todėl ją tenka suskirstyti pagal agentūras, skyrius, keliaujančių agentų sritis ir t. t. Taip pat ir personalo priežiūros reikalams privalo tarnauti apyskaitos statistika. Taip viena didžiausių vokiečių prekybos verslamonių veda tikslią statistiką dėl tarnautojų darbo. Nustatoma apytikrė normalinė kreivoji. Jos staigus kritimas patraukia direkcijos dėmesį ir

verčia paieškoti priežasčių. Medžiagos statistika tarnauja daugiau vidujiniam įmonės gyvenimui. Medžiagų pajamas, suvartojimą, jų užpirkimo kainas, sandėliuose gulėjimo ilgį— tenka nustatyti statistiškai. Darbo statistika parodo algų aukštį. Trumpai tariant, įmonės statistikai tenka pažinti ir apdirbti visus momentus, kurių nustatymas turi reikšmės santykiams su išoriniu pasauliu, įmonės vedimui, priežiūrai ir kontrolei, nustatymui rentabilingumo, racionaliam įmonės vedimui.

Priežiūra, kontrolė ir revizija.

Priežiūra, kontrolė ir revizija čia traktuojama tik įmonės atžvilgiu. Čia neįeina priežiūros tarybos ir revizoriaus darbo nagrinėjimas. Priežiūros tarybos darbas tik mažose įmonėse yra kartu įmonės kontrolė.

Mažuose kooperatyvuose, be revizijos komisijos, darbą prižiūri ir patys valdybos nariai. Bet jei valdyba darbą paveda įgaliotiniams, tai tuomet reikalinga kontrolė, kad valdyba galėtų pasitikėti, jog darbas atliekamas pagal jos nurodymus, statutą ir instrukcijas. Valdyba neatlieka savo pareigos, jei ji tik duoda parėdymus, bet neprižiūri jų vykdymo.

Revizijos komisijos uždavinys kontroliuoti valdybos darbas ir nustatyti, ar valdyba kontroliuoja savo įgaliotinius. Jei tą kontrolę randa nepakankama, tai ji privalo ją pati atlikti arba pavesti tai padaryti valdybai.

Jei įmonė labai didelė su daugeliu personalo, tai jos vedėjai privalo, patys negalėdami atlikti kontrolės, įgalioti tam tikrus asmenis ir sekti, kad jie tą kontrolę atliktų.

Dar keletą žodžių dėl kooperacijos revizorių darbo. Jų revizija turi apimti kooperatyvų organizaciją ir reikalų vedimą. Ji negali nieku būdu apimti tik kalkuliacijos kontrolės balanso ir sąskaitybos knygų, bet ir apimti materialinę reikalų vedimo pusę. Ypač reikia patikrinti, ar ji tinkamai vedama ir kontroliuojama, ar racijonaliai dirba, toliau, ar reikalų vedimas atitinka kooperacijos dėsnius. Revizorius turi atsižvelgti į verslamonės finansavimą ir jo santykį su apyvartos dydžiu. Toliau nustatyti, kaip organizuotas darbas, būtent:

1. atsižvelgiant į atskirus operacijų skyrius, jų uždavinius, vienas su kitu ryšius ir su valdyba;

2. įmonės centralizaciją ir decentralizaciją, apyskaitų davimą, kontrolę ir skyrių atsiskaitymą;

3. korespondencijos gavimą ir išleidimą, jos išpildymą, registratūrą ir archyvą;

4. pirkimą ir pardavimą;

5. kredito nustatymo dėsnius;

6. atsiskaitymą (terminų kontrolę, kasos, įspėjimo ir kt.);

7. medžiagų ir dirbtuvių atsiskaitymą, kalkuliaciją įmonės statistiką, darbininkų ir personalo kontrolę, algų apskaitymą ir kontrolę.

Tikrinant visą organizaciją žiūrėti ar:

1. verslamonės dalykai atitinka apyskaitos dydį;

2. ar suderintas su bendu tikslu atskirų skyrių veikimas;

3. ar apskaitymas pagelbsti vedėjams apžvelgti visą darbą, ar duoda laiku tikslų vaizdą del verslamonės operacijų ir lėšų būklės ir

4. ar operacijų vedimas nepareina tik nuo atskirų asmenų atminties, ar yra visuose skyriuose pavaduotojas, kurie reikalui ištikus galėtų greitai orientuotis skyriaus veikimo srityje.

Darydamas tokia linkme patikrinimus, revizorius gali būti geras patarėjas vedėjams. Savaime suprantama, kad revizorius privalo patikrinti sąskaitybą ir balansus, kooperatyvo organų veikimą.

Kontrolės veikimo sritys privalo apimti visus įmonės skyrius. Įmonėje dirbą asmenys nėra jos turto savininkai, delto jie negali elgtis su juo savo nuožiūra, bet pavedimo ribose. Tą pat reikia pasakyti ir apie valdybą. Kontrolės dalykas žiūrėti, kad būtų veikiama pagal sutartis; ji veikia kaip narių interesų dabotoja, vadovaudamasi įmonės interesais nustato, ar įmonė racionaliai veikia ir ar pasiekia savo uždavinį.

Kontrolės tvarkymas pareina nuo įmonės dydžio ir pobūdžio, nuo jos organizacijos ir galų gale nuo jos kaštų. Kontrolės kaštai neprivalo mažinti įmonės rentabilingumo, todėl ir ją organizuojant reikia atsižvelgti į visas sąlygas.

Augant įmonės dydžiui, turi būti įvesta automatiška kontrolė. Čia reikia skirti kontrolės automatus — mašinas ir automatiškai kontroliuojantis asmenų bendradarbiavimas. Mašinas automatus sudaro — kasos automatai, kaštų kontrolė, tam tikri laikrodžiai, taip pat bugalterijos mašinos. Nemokama kontrolė gali būti atliekama įvairiomis bugalterijos įrašymų kombinacijomis. Tam tikslui tarnauja ir balansų sudarymas, terminų kontrolė, kredito kontrolė, inventūriniai sąrašai ir t. t.

Gerą kontrolės būdą vartoja vartotojų bendrovės įduodamos į sandėlį prekes parduodamomis kainomis ir nurašydamos pajamas iš parduotų prekių. Saldo privalo atitikti sandėlio prekių patikrinimo sąrašui padarytam taip pat parduodamomis kainomis. Kylant ar krintant prekių kainoms turi būti patikrinta esama sandėlyje atsarga ir atitinkamai įrašyta į prekių sąskaitą. Įstatymai (inventorius) privalo būti apskaičiuojami kiekiais.

Asmenų sąskaitos tarnauja kreditų kontrolei. Tinkamą kreditų kontrolę tik tuomet galima turėti, jei tikrinamos kredito sąlygos ir paskolų dokumentai ir garantijos ir taip pat debitorių kreditingumas.

Taip pat tenka patikrinti ir turimas kooperatyvo sutartis, polisus ir t. t.

Kooperatyvų operacijų politika.

Operacijų politika reikia suprasti visas valdybos priemones taikomas į išorinį pasaulį, imant čia pelno paskirstymą, kurios garantuoja aukščiausią kooperatyvo pajėgumą produktingai veikti narių naudai. Ji apima p e l n o bei r i z i k o politiką ir kainų, algų, finansų bei dividendų ir atsargų politiką.

P e l n o p o l i t i k a stato savo uždaviniu garantuoti ūkišką pasisekimą (riziko politiką) ir siekti jo (kainų ir algų politika). Čia dar reikia pasakyti, kad ir finansų politiką tarnauja pelno politikai, nes patikrinimas ir sustiprinimas finansinio įmonės pagrindo reiškia ir pelno patikrinimą ir teigamai veikia kainas. Antra vertus, pelno politika turi reikšmės ir finansų politikai. Atsargų sudarymas tik tuomet galimas, jei kainų politika padeda sudaryti pelną, nes greta su pelnu kiti

atsargoms sudaryti šaltiniai (stojamasis mokestis, pabaudos ir t.t.) neturi didelės reikšmės. Iš to išeina, kad atskiros operacijų politikos sritys surištos tarp savęs ir atskirti jas yra gana nelengva. Paskirstymas čia yra daugiau teoretinio pobūdžio.

Jei privatinės verslamonės siekia pelno, tai kooperatyvai to pelno siekia savo nariams, kuriems kooperatyvas stengiasi pigiai pirkti, pigiai skolinti kapitalus, brangiau parduoti. Kooperatinė įmonė privalo pati apsimokėti ir tik atsižvelgiant į riziką ir reikalingų atsargų sudarymą sudaryti iš operacijų perteklių. Prašokąs tuos reikalus pelnas privalo būti grąžintas nariams.

Riziko politikos priemonės yra iš dalies organizacinės, iš dalies pareina nuo direkcijos. Įmonės organizatorius ir įmonės vedėjas visuose žygiuose privalo atsižvelgti į riziką. Tai daryti reikia ne tik delto, kad reikalai tinkamai eitų, bet dar ir delto, kad kooperatyve daugiausia dalyvauja ūkiškai silpnesnieji, kuriuos nuostoliai galėtų labai sunkiai paliesti ir suardyti jų materialinę gerovę. Riziko pavojų kooperatyvuose padidina ir tai, kad kooperacijos entuziastai, dirbdami valdybose ir neišmanydami darbo, bijosi įvesti racionalesnius prekybinio darbo metodus, vengdami nusižengti neva kooperacijos dėsniams.

Priemonės, kurios turėtų mažinti riziką dalinamos į 1) individualinės savigalbos priemones, 2) kolektyvines priemones prieš vienodus pavojus suinteresuotų asmenų ir 3) juridines priemones.

Individualinės riziko pašalinimo priemonės yra šios 1. riziko perkėlimas, 2. draudimas, 3. riziko padalinimas, 4. riziko suskirstymas, 5. garantijos, 6. nuostolių pavojaus aprėžimas, 7. įspėjančios priemonės, 8. rentabilingumo garantija. Apie šias priemones, kiek jos pritaikomos kooperatinei įmonei, teks ir pakalbėti.

1. Riziko perkėlimas kitiems tegalimas įstatymų ribose. Tokis riziko perkėlimas gali būti daromas abiem kontragentam sutinkant arba vienašališkai, t. y. teisėtas riziko turėtojas perkelia riziką kitiems sutarties kontragentams, dažniausiai be atlyginimo naudodamasis savo stipresne būkle arba išnaudo-

damas kontragentų įstatymų nežinojimą. Riziko perkėlimas numatomas spausdintomis operacijų sąlygomis ir sutartimis, statymo liudymais ir sąskaitomis.

Greta su nemokamu riziko perkėlimu gali būti ir mokamas riziko perkėlimas, kuris turi draudimo pobūdžio. Sandėlio vedėjas perima garantiją už sandėlio atsargas, užtat jam daroma nuo prekių apyvartos sandėlyje nuolaida (¼—½%), bet užtat jis prisiima atsakomybę už manko.

2. Draudimas perima riziką už atlyginimą. Tas, kuriam gresia pavojus (apsidraudėjas), perduoda už tam tikrą atlyginimą (draudimo premiją) draudėjui, kuriuo paprastai esti tam tikros verslamonės. Jos tam tikromis sąlygomis už atlyginimą (premiją) prisiima sumokėti apsidraudėjui, kilus nuostoliams, tam tikrą atlyginimą. Prieš draudžiant, reikia žiūrėti, kad draudimo premijos perdaug neapsunkintų įmonės kaštų. Todel ir draudžiantis tenka pasirinkti geriausias draudimo sąlygas (užklausimų keliu).

Kapitalo nustojimas, kurį gali duoti tas ar kitas nenumatomas įvykis, nesunku apsidraudėjui nustatyti ir iš to jau spręsti, ar apsimoka drausti, nors į tokį sprendimą gali kartais turėti įtakos ir ne vietoje taupumas.

Draudžiant visados reikia atsižvelgti į poliso sąlygas.

Kartais verslamonės vietoje apsidraudimo atideda kas met tam tikras sumas — lygias draudimo premijoms į atsargas, kurios galėtų padengti nenumatomus nuostolius. Tačiau jis savo tikslo nevisados pasiekia, nes tie atidėjimai palyginti su galimais nuostoliais gali būti maži.

3. Riziko padalinimas priešingai riziko paskirstymui ir riziko perkėlimui apima tas priemones, kurios įmonės viduje padalina riziką, pav. „jėgos mašinų batarėjų sistema“, kai didžiosios įmonės įtaiso keletą jėgos mašinų, kad padalintų riziką, jei vieną mašina sugestų, kad galima būtų paleisti į darbą antrą ir t.t.

Kredito kooperatyvuose riziką sumažina narių profesijų įvairumas, toliau dėsnis, kad skolininkams negali būti duodami dideli kreditai, bet jie paskirstomi tarp daugelio narių. Pirki-

mo kooperatyvas su daugeliu narių geriau padalina riziką, kaip tik su nedaugeliu, bet stambiu pirkėjų. Pardavimo bendrovė sudaro mažesnį pardavimo riziką, jei ji stato ne vienam pirkėjui, bet keliems.

Tikslus trumpalaikių ir ilgalaikių, kreditų paskirstymas saugoja nuo nelikvidingumo riziko.

4. Riziko suskirstymas tarp daugelio kooperatyvų — pav. draudimo bendrovių persidraudimai.

5. Garantijos kaip riziko sumažinimo priemonė plačiai yra žinomos. Jos vartojamos ne tik kreditams apdrausti, bet statant arba perkant prekes ar garantuojant apsiimtus pasižadėjimus, taip pat garantijos už sandėlių prekes, kasos pinigus ir t.t.

Prie šios rūšies riziko sumažinimo priemonių garantija reikia priskirti ir kredito terminų aprėžimą, įspėjimą, sudarant likvidingumo atsargas.

Jei kreditams garantuoti priimami įkaitai, tai kredito davėjas tegali priimti lengvai parduodamus įkaitus (pasaulinės prekybos žaliavas, vertybinius popierius) ir juos taip vertinti, kad jų kainai kritus, nesusidarytų nuostolių.

6. Nuostolių pavojaus aprėžimas praktiškai tegalimas nedaugeliu atvejų, jei negalimas apdraudimas ar persidraudimas. Laikinas riziko aprėžimas galimas nustatant trumpesnį pristatymo terminą perkant sunkiai gaunamas prekes, trumpinant kreditų terminus.

7. Įspėjimas priemones sudaro pasiteiravimai del kreditingumo ir kreditų kontrolės. Tos žinios gaunamos iš draugingų verslamonių arba iš asmenų, kurie teikia atsiliepimus apie kreditingumą arba iš tam tikrų informacijų biurų. Kredito kontrolė atliekama nuolatiniu skolintojo prekybos knygų tikrinimu ir bendrai sekant visą jo biznį.

8. Rentabilingumo garantijos sudaromos sričių, kainų ir pelno kartelių, kas neturi vietos kooperatyvų gyvenime. Kooperatyvui geriausia gali patikrinti rentablingumą tinkamas nariams patarnavimas.

Kolektyvinės apsisaugojimo nuo nuostolių priemonės kooperatyvams dar beveik nežinomos — jas sudaro

karteliai ir sindikatai „kredito apsisaugojimo premonės“, juodos knygos, kreditorių sąjungos, bendra kova prieš įsiskolinimą.

Tuo tektų rūpintis kooperatyvų sąjungoms.

Juridinės priemonės nustatomos įstatymų indelių įstatymais, hypotekos įstatymais ir t. t. Kai kurie straipsniai Kooperacijos Bendrovių ir jų sąjungų įstatymo sudaro apsaugojimo priemones arba riziko sumažinimą kreditoriams ir nariams (15 §, 19 §, 43 §, ir kit.).

Kainų politika apima visas priemones, kurių tenka imtis nustatant kainas santykiuose su išoriniu pasauliu. Kadangi palūkanų procentų ir algų politika bus atskirai nagrinėjama, tai kainų politika siaurąja prasme teks suprasti visas priemones, kurios neapima algų, palūkanų procentų, būtent, perkamos ir parduodamos apyvartos gėrybių ir patarnavimų kainas.

Kainų politika daug pareina nuo kainų, prekyvietės ir konjunktūrų stebėjimų, taip ir nuo savų kainų kalkuliacijos. Kainą nustato prekyvietė ir savoji kalkuliacija. Praktikoje svarbus yra klausimas, ar kooperatyvai privalo pirkti ir parduoti nepatogiomis kainomis. Tą klausimą netenka visais atvejais vienodai spręsti. Tas pareina nuo to, ar būtinai reikia pirkti, ar ne, ar galimas kainų pasikeitimas į gerą pusę, ar neapsimoka labiau nežiūrint į nuostolingą kainą, laikyti įmonę, kaip ją sustabdyti. Tuos sprendimus teisingai daryti padeda prekyvietės, savo įmonės veikimo sąlygų ir kooperatyvo narių reikmenių pažinimas.

Dauguma kooperatyvų apima smulkias įmones, kurių savininkai — kooperatyvų nariai, turi nedidelės palyginti įtakos kaip pirkėjai arba pardavėjai į kainų susidarymą. Susijungę į kooperatyvus, be abejonės, jie gali daryti didesnės įtakos kainų susidarymui, ypač, jei kooperatyvas yra sąjungos narys.

Antras kainų politikos klausimas, tai kainų nustatymas nariams, kuris tepareina nuo kainų. Konkurencijos kainos yra dienos arba prekyvietės kainos, jei tik jos nėra kovos kainos. Šiuo atveju reikia skirti pirkėjų ir pardavėjų kooperatyvus.

Pirkėjų kooperatyvai tik tuomet gali laukti gyvos apyvartos, jei jie aprūpina narius ne aukštesnėmis kainomis, kaip

prekyvietės. Jei jų kalkuliacijos kainos, imant riziko priedą ir reikalingą priedą atsargoms sudaryti, žemesnės kaip prekyvietės, tai vedėjams tenka spręsti klausimas, ar aprūpinti narius prekyvietės ar žemesnėmis kainomis. Vartotojų bendrovės yra prisiėmusios dėsnį pardavinėti prekyvietės kainomis, o gautą perteklių grąžinti proporcingai įpirkimams. Tokia kainų politika yra patogi ir nariams ir įmonei. Ji sumažina pavojų, kad susvyravus kainoms neturės nuostolių, o nariai labai pajaučia kooperatyvo naudą gaudami iš karto apčiuopiamesnę sumą, kaip kad mažomis sumomis nuolaidos kaskart perkant. Tačiau paskutiniais laikais kaikurių šalių vartotojų bendrovės, kurios parduoda ir nenariams, stengiasi pardavinėti kiek mažesnėmis, kaip prekyvietės, kainomis, tuo norėdamos daugiau pritraukti į kooperatyvus narių.

Bet jei pirkėjų kooperatyvo nariai yra pardavėjai, ir kooperatyvo statymai ir patarnavimai patenka į narių pelnomuosius ūkius, kurie konkuruoja tarp savęs, tai tuomet abejotina, ar ir tuo atveju gali būti taikomas Ročdeliečių principas. Šiuo atveju nariai perka, kad parduotų ir kadangi jie konkuruoja, todėl privalo skaitytis visų pirmiausia su perkamomis kainomis, o ne su laukiamu pelnu. Tokios pirkėjų bendrovės geriausia padarys, jei jos galėdamos savo nariams parduos prekes žemesnėmis kaip prekyvietės kainomis, kad tuo padėtų savo nariams konkuruoti ir tuomet gale metų gali susidaryti labai maži likučiai. Prie tokių pirkėjų kooperatyvų reikia priskirti amatininkų žaliavos kooperatyvus. Tuo ne tik nariams palengvinama konkurencijos kova, bet ir apskritai numušamos kainos — ir delto kooperatyvas įgauna reikšmės ir visuomenės ūkio atžvilgiu.

Sunkesnės kainų politikos sąlygos, kai kooperatyvas rentabilingumo sumetimais privalo pardavinėti konkurencijos kainomis. Tuomet konkurencijos kovoje jis galės išsilaikyti, jei tieks aukštesnės rūšies gėrybes. Jei kooperatyvas, siekdamas savo uždavinių, nori patarnauti nariams tiekdamas aukštesnės rūšies gėrybių, kaip privatinė konkurencija, tai privalo būti varoma stipri prekybinė reklama ir kooperatinė propaganda.

Ypač tenka susirūpinti kainų politika, jei kooperatyvo priešininkai nustato pamestinas kainas. Kooperatyvų taktika tokiais atvejais esti įvairi ir daugiausia pareina nuo narių ištikimybės ir nuo kooperatinės propagandos pasisekimo. Narių ištikimybė ypač daug padeda, jei pavyksta įrodyti, kad konkurencija dirba su nuostoliais norėdama sunaikinti kooperatyvą. Kooperatinės narių ištikimybės labiausia bijosi kooperatyvo priešininkai, nes pamestinomis kainomis kovoti tegalima neilgą laiką, nes priešingai, tas perbrangiai kaštuotų. O esant ištikimiems kooperatyvo nariams nelengva esti juos greitai nuo kooperatyvo atitraukti.

Kai del kooperatyvo pajėgumo priešintis konkurencijai, tai jis pareina nuo kapitalo dydžio ir darbo pobūdžio. Dirbant organizacinį ir vedamąjį darbą turi reikšmės: taupumas, rimtas patarnavimas, intensyvinė reklama, griežta kainų kalkuliacija kartais net su nuostoliais. Bet pastarasis dalykas liečia jau kapitalą ir jo rezervus, nuo kurių dydžio pareina ir pajėgumas konkuruoti. Konkurencinėje kovoje geriausiai gali patarnauti vadinami nevieši rezervai. Esant tam tikroms sąlygoms koperatyvui konkurencinei kovai atlaikyti netenka baidytis net įsiskolinimo, ypač jei numatoma sėkminga pergalė, ir jei tas nebaido narių.

Pardavėjų kooperatyvų kainų politika pareina nuo jų uždavinių gauti bent prekyvietės kainas ir nuo to, kad pardavimas pareina nuo konjuktūros. Jiems tenka labiau susidurti su konkurencine kova, kaip pirkėjų kooperatyvams, statybos kooperatyvams.

Pirkėjų kooperatyvai nepalankios konjunktūros laikais gali aprėžti apyvartą su nariais, o pardavėjų kooperatyvas ir tais laikais privalo priimti narių prekes ir privalo jiems ir tuomet siūlyti patogias kainas. Tą sąlyga labai apsunkina pardavėjų kooperatyvų veikimą, jų pasisekimą, delto ir jų skaičius palyginti su pirkėjų kooperatyvais yra mažesnis.

Kiek lengvesnės sąlygos esti, jei parduodami kasdieninio vartojimo dalykai, arba turima tam tikra monopolinė būklė (kooperatinės pieninės), sunkesnės sąlygos esti, kai koopera-

tyvo nariams stipriai konkuruoja privatinė prekyba (gyvulių pardavimo bendrovėse), ir blogiausios sąlygos esti, kai tenka turėti reikalo su gėrybėmis, į kurias be pasigailėjimo veikia pasaulinės kainos (javų prekyboje).

Šių problemų pardavėjų kooperatyvai negali dažniausia išrišti kooperatyvui veikiant tenka tik turėti jas galvoje.

Ligi kooperatyvas neturi pakankamo finansinio pagrindo, jis neprivalo mokėti aukštesnių kainų, kaip prekyvietės kaina. Bet tikslingiausia pardavėjų kooperatyvo politika esti tuomet, kai pristačius prekes duodami tik rankpinigiai, o galutinas atsiskaitymas įvyksta pardavus prekes. Tokia prekyba varoma kooperatinių spirito varyklų, pieninių. Tačiau ji ne visados galima, nes kartais nariams reikalingi tuojau gyvi pinigai.

Kai del konkurencinės kovos kainų politikos, tai čia tinka tie patys dėsniai, kaip ir pirkėjų kooperatyvams.

Kooperatyvams tenka laikytis tam tikros politikos ir su savo kontragentais, pav., vartotojų bendrovėms perkant prekes iš savo didmenų bendrovių, pirklių, pramoninkų.

Kooperatyvas, darydamas tokias operacijas, gali būti pirkėjas ir pardavėjas. Kaip pirkėjas, kaip jau pirmiau sakyta, turi tam tikrų privalumų. Kaip pirkėjas jis gali pirkti, jei jis pats gauna tinkamomis kainomis, ypač jei jis perka didesniais kiekiais. Tas atskiriems kooperatyvams nevisados pavyksta, todėl tenka jungtis į centralines didmenų organizacijas, kurios sujungia atskirų kooperatyvų paklausus, o kartais pats pradeda prekių gamybą. Pirkimo kaina pareina nuo mokėjimo sąlygų ir jei kooperatyvas pajėgia mokėti grynais, tai gauna ir geresnes sąlygas, tas pareina ir nuo prekių apyvartos ilgio ir nuo narių atsilyginimo grynais. Ir jei kooperatyvas nepajėgia mokėti grynais, tai geriau skolinti pinigus ir greitai atsiteisti su statytojais.

Jei pirkėjų kooperatyvas perka iš pardavėjų kooperatyvo, tai ir tokios operacijos turi eiti prekyvietės kainomis.

Pardavėjų kooperatyvui nustant savo kainų politiką tenka susidurti su konkurencine kova. Jis gali gauti aukštesnes kainas, jei jis tiekia kokybės atžvilgiu geresnes gėrybes arba turi monopolinę būklę (intendantūrai), visais kitais atvejais

jiems tenka perduoti dienos kainomis arba kartais ir žemiau, jei jie būtinai nori parduoti. Jei pardavėjų kooperatyvas gali parduoti žemiau, kaip dienos kainos ir patenkinti narių parduodamas kainas, tai jis gali sumažinti ir kontragentams kainas. Tokia visuomenės ūkio atžvilgiu naudinga kainų politika teoretiškai galima, nes kooperatyvas nėra pelnomoji verslamonė ir be to jis gali turėti pigesnį kreditą iš kooperatinės kredito organizacijos.

Kad kooperatyvai (pirkėjų ir pardavėjų) su kontragentais turėtų daugiau privalumų, jie dedasi į centralinius kooperatyvus.

P a l ū k a n ų p r o c e n t ų p o l i t i k a. Kalbant apie palūkanų procentų politiką, tenka skirti kredito kooperatyvų palūkanų procentų politiką, centralinių kredito organizacijų (kooperacijos bankų, centralinių kasų) ir kitų kooperatyvų.

Kredito kooperatyvas iš palūkanų procentų įtempimo tarp aktyvo ir pasyvo turi gauti pelno išlaidoms padengti, sudaryti rezervams ir mokėti dividendams. Tam pačiam tikslui gali būti praktikuojamas provizijos (komisijos) ėmimas, jei to reikalauja operacijų pobūdis. Santykis tarp palūkanų procentų ir provizijos dydžių gali būti nustatytas tokis: palūkanų procentų įtempimas privalo padengti išlaidas, eiti atsargų sudarymui ir dividendams sumokėti, o provizija turi padengti ypatingas išlaidas, kurios esti surištos su atskiromis sąskaitomis. Tikslų santykį tarp tų išlaidų labai sunku nustatyti, tenka vadovautis apytikriais daviniais. Kad įvairios kredito kooperatvų sąskaitos esti susijusios su įvairiomis išlaidomis galime matyti iš šio pavyzdžio: kredito kooperatyvas turi du indėlininkus; vienas iš jų idėjęs Lt. 2000 indėlio neima ir palūkanų procentus kasmet prašo įrašyti į jo sąskaitą; antras dedamas kas mėnuo per penkis metus po Lt. 32.— prirašant už tas sumas palūkanas taip pat sudaro Lt. 2000.—. Niekas netvirtins, kad abiejų sąskaitų išlaidos vienodos. Savaime aišku, kad antros sąskaitos išlaidos didesnės. Ir jei vis delto antroji sąskaita neapkraunama provizija ir gauna tuos pačius palūkanų procentus kaip ir pirmoji, tai daroma tik norint paskatinti smulkų taupumą. Čia racionalaus įmonės ūkio reikalavimai nusilenkia etikos sumeti-

mams (skatinimui ir palaikymui taupumo). Traktuojant grynai biznio atžvilgiu dvi einamąsias sąskaitas teks daryti kitokį sprendimą.

Einamoji sąskaita, kurioje matome daug smulkių pozicijų ir nuolatos mažą kredito arba debeto perteklių, kredito kooperatyvui sudaro daugiau išlaidų ir duoda mažiau naudos, kaip sąskaita su mažesniu pozicijų judėjimu ir didesniu saldo. Ir vis dėlto abi sąskaitos lygiai traktuojamos. Ar čia reikėtų daryti tam tikrų pakeitimų, tuo tarpu sunku pasakyti.

Reikia atsižvelgti į tai, kad į palūkanų procentų politiką turi įtakos du momentai — būtent, konjunktūros ir reikalingas palūkanų procentų įtempimas.

Konjunktūra turi tokios didelės įtakos į palūkanų procentų politiką, kad kredito kooperatyvui noroms nenoroms tenka taikintis jai. Jei kredito kooperatyvas už indėlius moka tokius aukštus palūkanų procentus, kad į jį pradeda plaukti pinigai, tai jis neturi kur tų pinigų dėti. Kartais jis esti priverstas skolinti pinigus mažesniais palūkanų procentais, kaip kad jam pačiam kainuoja. Tokia palūkanų procentų politika gresia sudaryti jam nuostolių.

Jei už indėlius moka mažiau, kaip kitur, tai jie pradeda iš kooperatyvo bėgti, o tas gali vesti į įsiskolinimą bankuose, kas gali vesti taip pat į rentabilingumo sumažėjimą.

Jei kooperatyvas iš skolininkų ima aukštesnius palūkanų procentus, kaip prekyvietės, tai atgresia skolininkus arba pats lieka tik su menkesniais, kurie kitur paskolų negali gauti. Dar pavojingiau kredito kooperatyvui išdavinėti kreditus bent kiek mažesniais palūkanų procentais, kaip esamas vidutinis procentas šalyje. Tokią palūkanų procentų politiką veda į nesusipratimus ir nepatogumus tuo atžvilgiu, kad kreditų nariai pradeda imti ne sau, bet kitiems, delto labai padidėja kredito paklausai, rezervai išseka, pajamos nedidėja, ir visa tai pagaliau veda į nuostolius, jei laiku nuo tokios palūkanų procentų politikos neatsisakoma.

Antras momentas, kuris turi įtakos į palūkanų procentų politiką, tai palūkanų procento įtempimas, kurį sudaro skirtu-

mas tarp palūkanų procento mokamo už svetimus pinigus ir imamo už kreditus, iš ko padengiamos kooperatyvo išlaidos, sudaromi rezervai ir t. t. Palūkanų procento įtempimas išreiškiamas palūkanų procentais. Jei už svetimas lėšas moka 10%, o už skolinamas 12%, tai įtempimą sudaro 2%. Bet tai dar neparodo įtempimo reikšmės, nes čia svarbu skirtumas tarp palūkanų procentų pajamų ir išlaidų sumos.

Palūkanų procento įtempimą nustato konjunktūra. Tačiau konkrečiai jo nustatymui turi reikšmės ir apyvartų dydis. Juo didesnės apyvartos, juo mažesnis gali būti įtempimas išlaikant tą patį rentabilingumą. Prieš karą Vokietijoje buvo kredito kooperatyvų su didelėmis indėlių sumomis, kurių palūkanų procento įtempimas vidutiniškai siekė ½%. Bet jei reikėdavo imti pinigų iš bankų arba centralinių kasų ir be procento mokėti dar proviziją, tai jau tekdavo dirbti didesniu palūkanų procentų įtempimu.

Ligi šiol buvo kalbėta tik apie tuos momentus, kurie turi įtakos palūkanų procentų politikai. Bet čia svarbu ir tendencija išlaikyti palūkanų procentus nekintamais. Tatai pareina nuo a) senų ir naujų skolininkų reikalavimų,

b) indėlininkų reikalavimų,

c) savų rezervų likvidingumo stiprumo,

d) piniginės prekyvietės reikalavimų.

a) Seniems skolininkams galimai ilgiau pailkti palūkanų procentą nepakėlus, bet kelti jį naujiems.

b) Palūkanų procento už indėlius nekelti, kol nepastebimas indėlių nešimo mažėjimas ir reikalavimas atgal. Taip pat reikia išlaikyti ir kitą aktyvų palūkanų procentą.

c) esamų likvidingumo rezervų pajėgumas turi įtakos palūkanų procentų politikai.

Jei likvidingumo rezervai laikomi bankuose kaip indėliai, tai juos galima išnaudoti naujiems kreditams pritraukti, nekeliant už juos palūkanų procentų, nes kreditams suvartojimas yra pelningesnis, kaip centralinėse kasose ar bankuose laikymas ir tik, jei likvidingumo rezervai sunaudojami tiesiog savo tikslui — indėlių grąžinimui, keliamas palūkanų procentas už taupme-

nas (sulaikyti tolimesnį ėmimą), tai keliamas palūkanų procentas ir už išduodamus nariams kreditus.

Jei trūksta likvidingumo rezervų arba jie sudėti į vertybinius popierius, tai palūkanų procento politika turi būti greitai pritaikoma prekyvietės pasikeitimams.

d) Jei kooperatyvui tenka imti pinigus iš bankų, nes likvidingumo atsargų trūksta, tai tuojau reikia kelti palūkanų procentų dydis, nes priešingai nukentės įmonės rentabilingumas. Iš karto palūkanų procentus pakelia naujiems išskolinimams, o vėliau ir už senus kreditus ir apskritai palūkanų procentas pakeliamas, jei to reikalauja indėlių judėjimas.

Kadangi taupomieji indėliai yra pastovūs, tai oficialaus palūkanų procento (emisijos banko) pakėlimas reikalauja netuojau pakelti procentus už indėlius. Tą reikia daryti tuomet, kai bankai pakelia palūkanų procentus už depozitus, ir del to taupytojai nustoją nešę naujas taupmenas į kooperatyvą.

Tam tikros palūkanų procentų politikos kredito kooperatyvai reikalauja iš savo centralinių organizacijų (centralinių kasų, kooperacijos bankų). Ir joms savo palūkanų procentų politiką tenka derinti su konkurencija t. y. taip tvarkyti palūkanų procentų politiką, kad kreditoriai-kooperatyvai savo pertekliams neturėtų kur kitur geresnių sąlygų ir, kad debitoriai-kooperatyvai nerastų kur kitur geresnių kredito sąlygų. Jei centralinės organizacijos procento dydį (įimant čia ir provizija) laiko šiose ribose, tai centralinė organizacija atlieka savo uždavinius. Pagrindinis čia dalykas, kad nariai, esant tokiai palūkanų procentų politikai, savo santykiuose su savo nariais pajėgtų konkuruoti. Jei tai esti praktikoje ir vis delto centralinė organizacija gauna didelį pelną, tai ji pasitarnaus bendram interesui, priskirdama tą pelną prie atsargų ir tik sudarius pakankamas atsargas turėtų spręsti ar nesumažinti palūkanų procentai, — narių — kooperatyvų naudai.

Centralinės kredito kooperatyvų organizacijos neprivalo palūkanų procento dydžiu konkuruoti su savo nariais, jei šių palūkanų procento dydis stovi normalinėse ribose.

Apie nekredito kooperatyvų palūkanų procento politiką netektų kalbėti, jei ir juose nebūtų reikalingos tam tikros prie-

monės, kurias galima priskirti prie palūkanų procentų politikos. Taip , pav., kalkuliacijoje jau tenka atsižvelgti į investuoto kapitalo palūkanų procentus.

Kyla klausimas, ar kooperatyvas kalkuliuodamas vidutinį palūkanų procentą, gali statyti jį žemesnį už prekyvietės, jei vidutinio palūkanų procento kalkuliacija tai leidžia. Bendras atsakymas į tai, kad to daryti nepatartina. Geriau gautą pelną paskirstyti į atsargos kapitalą, dividendui už įnašus, už įpirkimą premijoms.

Palūkanų procentų kalkuliacijai praktikoje ypatingos reikšmės turi kapitalo apyvartos ilgis, kurį išskaičiuojant reikia atsižvelgiant į kapitalo investavimo laiką ir jo grįžimo laiką. Jei parduodamoji kaina turi savyje ir palūkanų procentų sumą nemažesnę kaip vietinis palūkanų procentas nuo pardavimo ligi sumokėjimo dienos, tai palūkanų procentus į kainą reikia kalkuliuoti tik ligi pardavimo dienos. Kapitalo apyvartos ilgis reikalauja kalkuliuojant palūkanų procentus ypatingo rūpestingumo, nes priešingai esant aukštiems palūkanų procentams, apyskaitos metų rezultatai gali būti nepatogūs, nors ir atrodė, kad į kainas įkalkuliuojama pakankama suma visam kapitalui apmokėti palūkanomis.

Nekredito kooperatyvų politika dar nesibaigia tuo, kad palūkanų procentai įkalkuliuojami į kainas. Palūkanų procentų politika turi krypti į tai, kad galima ribose sumažinti įmonės palūkanų procentų naštą tam tikromis priemonėmis. Čia įeina visos priemonės, kurių uždavinys didinti savą kapitalą, ypač neapmokamą palūkanų procentais — atsargos kapitalą.

Tolimesnė tam priemonė gali būti pasirūpinimas pigesnio kapitalo. Dar kartą reikia pabrėžti, kad brangiausias esti statytojų kreditas.

Kai kurie kooperatyvai pigesnių kapitalų stengiasi patraukti indėlių priėmimu, tačiau tas būdas tik tuo atveju galimas, jei kooperatyvas pajėgia indėlius laiku išmokėti.

Yra kooperatyvų, kurie stengiasi dalį palūkanų procentų sumos už kapitalą grąžinti perkeldami savo klientams (trąšų kalkuliavimas už gyvus ir kreditan).

Tos priemonės pasisekimas pareina nuo konkurencijos santykių.

A l g ų p o l i t i k a. Kooperatyvai savo algų politikoje privalo laikytis dėsnio, kad jų įmonėse darbo sąlygos nebūtų menkesnės, kaip kapitalistinėse verslamonėse. Bet ir žymiai geresnės darbo sąlygos kooperatyvuose negali būti, nes tas mažintų kooperatyvų pajėgumą konkuruoti su privatinėmis įmonėmis.

Kai del atlyginimo vedėjų, ar jie būtų valdybos nariai ar įgaliotiniai, vis viena, sprendžiamos reikšmės turi tas faktas, ar jie visą savo laiką pašvenčia kooperatyvui, ar darbuojasi nenuolatos ir ar jų pareigos yra apmokamos ar garbės. Visą savo laiką pašvenčiantieji kooperatyvui vedėjai privalo būti apmokami nemenkiau, kaip to pat mokslo ir sugebėjimo asmenys privatinėse įmonėse. Priemonės tam: aukštesnis atlyginimas, senatvės aprūpinimas, dalyvavimas pelne. Jei kooperatyvų vedėjai menkiau atlyginami, tai rimtesni darbininkai iš jų gali pabėgti, ar nerasti į juos kelio. Blogai vedamas kooperatyvas nepajėgia konkuruoti. Klaidingas taupumas apmokant vedėjus buvo ir šiandieną tebėra dažnai kooperatinio nepasisekimo arba permenko pasisekimo priežastis.

Nenuolatos dirbančių kooperatyve asmenų atlyginimas turi būti mažesnis, kaip pirmųjų. Šios kategorijos asmenys kooperacijos judėjime suvaidino iš dalies labai svarbų vaidmenį, nes davė žymių vadų, bet iš dalies jie trukdo darbą ir kartais jų veikimas duodavo labai liūdnų pasėkų. Nuo asmens pareina norėjimas (kaip kooperatininko) ir galėjimas (kaip įmonės šeimininko).

Šios kategorijos kooperatyvų vedėjus sudaro dažnai žmonės be nuolatinės profesijos, kuriems kooperatinis darbas suteikia „darbą“ ir „pajamų šaltinį.“ Jei tik šie du momentai pritraukia juos į kooperatinį darbą, tai jie negali būti tinkamais kooperatyvo vadais.

Kaip kooperatinė praktika rodo, tokie vedėjai nelinkę plėsti per daug kooperatyvo darbo, kad jie delto būtų visą laiką užimti ir delto visas kooperatyvo darbas esti sukaustomas. Tokiais atvėjais kooperatyvas privalo pasirūpinti tokį vedėją pakeisti specialistu-profesionalu.

Bet jei mažas kooperatyvas negali duoti pakankamai darbo nuolatos dirbančiam vedėjui ir jį apmokėti, tai privalo ten-

kintis tokiu vedėju. Svarbu, kad jis pajėgtų ne tik vykdomąjį darbą dirbti, bet ir vedamąjį darbą. Išaugus vykdomajam darbui patartina duoti vedėjui pagelbininką, o jam pačiam duoti galimumo daugiau užsiimti vedamuoju darbu. Tokių asmenų atlyginimas esti įvairus. Kartais jie blogai apmokami, bet didesnio atlyginimo ir nereikalauja. Tuomet kooperatyvas stengiasi kompesuoti tokį asmenį kitais būdais (rengia tarnybos jubiliejų, reiškia pagarbos šeimynos šventėse, ligos atvejais, apmoka keliones į kooperatyvų kongresus, duoda stipendijas jų vaikams, dovanas vestuvėms, apdraudžia gyvybę ir t. t.). Atlyginant vedėjus pagal apyvartas reikia prižiūrėti, kad nebūtų daromos kombinacijos sąskaityboje ir be reikalo plečiamas kooperatyvo veikimas.

Garbės pareigas einantieji vedėjai kartais ir visiškai užtarnautai gauna kelionės išlaidas. Prieš tai nieko negalima sakyti, jei tos išlaidos neprašoka faktinų išlaidų. Priešingu atveju netenka kalbėti apie garbės pareigas. Garbės valdyba tegalima tik mažuose kooperatyvuose. Garbės pareigos kartais neleidžia gaišti valdybos nariams perdaug laiko. Todėl ir kooperatyvo veikimą garbės valdyba gali tik trukdyti. Tokiais atvejais tenka pereiti į apmokamus vedėjus.

Šiandieną kooperatyvų darbuotojų (vedėjų ir tarnautojų) d a l y v a v i m a s pelne tebepraktikuojamas darbininkų gaminamosiose bendrovėse ir atlyginant vedėjus.

Darbininkų gaminamosios bendrovės gautą pelną tiek, kiek jis nepriskiriamas į atsargos kapitalą, gali išdalinti savo nariams pagal atliktą darbą. Paprasčiausią paskirstymo mastą sudaro algų tarifas. Jei dividendai išduodami lygiai visiems, tai turime komunistinį dalyvavimą pelne. Bet tokis pelno paskirstymas gali nepatenkinti tų, kurie del savo kvalifikacijų atlieka svarbesnį darbą ir aukščiau apmokami, ir tų, kurie daugiau yra įnešę įnašų.

V e d ė j ų dalyvavimas pelne visų pirmiausia buvo įvestas kapitalistinių verslamonių, kad suinteresuotų savo vedėjus įmonės pasisekimu. Vėliau tas paprotis buvo pradėta praktikuoti ir kooperatyvuose.

Jei grynas balanso pelnas sudaro tikslios organizacijos ir reikalų vedimo vaisių, tai vedėjų dalyvavimas pelne gali nekel-

ti abejonių, nes jie yra prisidėję prie to pelno sudarymo. Bet jei, grynas pelnas tėra popierinis, tai tas gali vesti kooperatyvą tik į pražūtį. Todėl dalyvaujant vedėjams balanso pelne reikia jis gerai patikrinti revizijos komisijai ir revizoriui, ar tantiema neperaukšta skaitoma. Štai keli pavyzdžiai.

1) Valdyba gauna 10% iš gryno pelno tantiemą. Grynas pelnas siekia Lt. 20,000.— tuo būdu tantiema Lt. 2000.— Bet pereitų metų gale valdyba nurašė vieną mašiną Lt. 1.— kas metiniais nuorašais Lt. 10.000.—. Tuo būdu šiais metais jų tantiemos reikalavimas padidinamas 10% balansinio nurašymo suma — būtent Lt. 1000.

Toki pat atsitikimai gali būti ne tik su amortizacijos nurašymais, bet ir su prekių liekanų įkainavimu, remontais ir p. d.

Vokiečių kooperatyvų įstatymai draudžia visiškai dalyvauti gryname pelne priežiūros tarybos nariams, kuriems tenka tikrinti balansas.

F i n a n s ų p o l i t i k a. Finansų politika vadinamos visos priemonės, kurios tarnauja taip tvarkyti kapitalus, kad įmonė galėtų laikytis ir būtų rentabilinga. Dalis klausimų surištų su finansine politika jau buvo svarstyta ir čia jų neteks kartoti. Pirmutinis ir svarbiausias finansinės politikos uždavinys aprūpinti įmonę reikalingomis lėšomis; antras uždavinys kapitalo kaštus aprėžti minimumu. Svarbiausias finansinės politikos problemas sudaro šie faktai:

a) svetimo kapitalo suvartojimas atsižvelgiant į likvidingumą tiek tegalimas, kiek galima laiku patenkinti kreditorius;

b) svetimo kapitalo apmokėjimas palūkanų procentais neprivalo kenkti įmonės rentabilingumui;

c) narių kapitalo sudarymas privalo būti pritaikintas narių pajėgumui, ypač ūkiškai silpnesnių. Atsargų sudarymas pareina nuo įmonės rentabilingumo, nes juos galima sudaryti tik iš gryno pelno, paskum nuo konkurencinių kainų ir pagaliau nuo narių geros valios. Nariai reikalauja iš kooperatyvo, kad jis tiektų savo patarnavimus ne brangiau, kaip kiti; patarnavimas žemesnėmis kainomis kliudo sudaryti pelną, o iš jo ir atsargas. Gera valia reikalinga, kad nariai gryną pelną sutiktų skirti į atsargas.

Dauguma tų klausimų jau buvo savo laiku nagrinėta, čia belieka panagrinėti dar du klausimus: dividendų politiką ir atsargų sudarymo politiką.

Kooperatyvų nariai turi teisės gauti dividendą, kai narių įnašai sudaro apčiuopiamą nariams kapitalo atitraukimą iš savo įmonių: 1) kai narių dalyvavimas bendrovės kapitalo sudaryme ir įmonės operacijose nevienodas, pav., kiekvienas kooperatinės pieninės narys yra įnešęs Lt. 2000.— įnašo, bet ne vienodai stato pieną kiekio atžvilgiu, 2) kai reikėtų už skolintą vietoje įnašų kapitalą mokėti palūkanas.

Įmonėje dalyvavimo dividendai išduodant už įpirkimą premijos (pirkėjų kooperatyvuose) arba priedą už statymus (pardavėjų kooperatyvuose) kooperatiškai ir įmonės ūkio atžvilgiu teisėti, nes nariai su kooperatyvais daro operacijas savų kaštų principu.

Kredito kooperatyvams tinka aukščiau pažymėti dividendo išdavimo dėsniai. Jei balanso grynas pelnas įgalina aukštesnius dividendus, tai reikia sumažinti palūkanų procentus ir provizijas nariams, tačiau tiek, kad nariai nepradėtų be savo reikalo naudotis kreditais (skolindami gautus iš kooperatyvo pinigus mažesniais palūkanų procentais kitiems).

Įstatymai reikalauja, kad dalis pelno (25%) būtų priskiriama į atsargos kapitalą ligi šis pasieks įnašų kapitalo sumos. Prie to įstatymų reikalavimo prisideda ir įmonės ūkiški samprotavimai — būtent, kad dividendai neprivalo prašokti ūkiškų rezultatų piniginės sumos, kai ūkiškas pasisekimas mažesnis, kaip balanso grynas pelnas. Tatai atsitinka, kai pelnui pakelti pritraukiami nematomi rezervai arba grynas pelnas nėra atsiradęs iš apyvartos. Jei, pav., 1930 metų pelnas buvo faktinai lygus Lt. 20.000.—, nors galėjo būti balanse Lt. 30.000,— delto, kad prekių sandėlio kainos paskaitytos Lt. 10.000,— mažiau, kaip reikėjo, o 1931 metais kainos paskaitytos normalinės; tuo būdu ir pelnas 1931 metų balanse turėtų būti Lt. 10.000,— mažesnis, kaip balanso pelnas.

Išimtį gali sudaryti iš to dėsnio tik dividendų mokėjimas iš tam tikro dividendų fondo.

Pagrindinės įtakos į kooperatyvų dividendų politiką turi ir santykis tarp savo ir svetimo kapitalo. Juo mažesnė savo ka-

pitalo dalis bendroje kapitalo sumoje, juo labiau reikia rūpintis didinti atsargos kapitalus, kaip išdavinėti dividendus. Kooperatyvas, kaip ūkiškai silpnesniųjų verslamonės forma, tegali iš savo narių įnašų sudaryti nedidelį kapitalą. Dėl to jam tenka labiau, kaip kitai verslamonei pasirūpinti atsargos kapitalų sudarymu. Kadangi stojamasis mokestis del tų pačių priežasčių negali sudaryti didelių atsargų, kaip ir savas kapitalas pagrindinės kapitalo dalies, o taip pat ir pabaudos ar aukos negali sudaryti pakankamų sumų atsargoms sudaryti, tai kaip svarbiausias jų šaltinis beliekti paskyrimai iš gryno pelno. Tuo būdu dividendų paskirstymas varžosi del gryno pelno su sudarymu atsargų.

Jei kooperatyvas nusistatęs greitai sudaryti savus kapitalus ir vienkart mokėti dividendus, tai dividendų politiką taip reikia kreipti, kad dividendai būtų paliekami įnašams sudaryti, jei ne visi, tai bent jų dalys.

Kas liečia pačią dividendų politiką, tai visų pirmiausia reikia pasirūpinti dividendo pastovumu. Dividendo sumažinimas nėra malonus dalykas, gali sukelti nepasitikėjimo narių tarpe, ar net ir narių bėgimą. Tatai visų pirmiausia liečia kapitalo dividendus.

Ir del dalyvavimo operacijose dividendų politikos reikia pasakyti tą patį, tačiau rūpintis drauge išlaikyti ir kainų pastovumą, kiek tai leidžia konjunktūra. Tatai liečia ypač kooperatyvus, kurie tarnauja narių pelnomiesiems ūkiams, kur pirkėjų kooperatyvai savo nariams, kuriems tenka konkuruoti, savo atitinkama kainų politika gali daugiau padėti, kaip dividendų politika, kurios išdavas nariai gali pajausti tik vėliau, kaip atitinkamą kainų politiką.

Ypačiai reikia saugotis dividendų politiką surišti su pripuolamomis pajamomis iš šalutinių operacijų. Todėl tokias pajamas geriau priskirti prie atsargos kapitalo arba dividendų fondų.

Apie atsargos kapitalo sudarymo reikalingumą jau buvo kalbėta. Jo sudarymo reikalauja ir Kooperacijos Bendrovių ir jų Sąjungų įstatymas (§ 8). Tačiau, kaip savo laiku buvo minėta, mažoms bendrovėms su menku savu įnašų kapitalu nereikėtų tenkintis įstatymų numatoma norma. Tam tik-

romis sąlygomis rezervų sudarymas nėra lengvas dalykas. Prie tų sąlygų tenka priskirti narių dividendų troškulį, narių reikalavimą patogesnės kainų politikos, dideli įtaisymai reikalaują amortizacijos, remontų kaštai, didelė palūkanų suma už investuotą kapitalą, stiprus kainų svyravimas esant ilgesnei apyvartai (laikymas sandėliuose, ilgesnis gamybos procesas) aukštesni rizikai, kurių negalima perkelti kitiems arba apdrausti būtent, pardavimo, kredito rizikos, gamybos techniško proceso nepasisekimo (žemės ūkyje, žūklėje), noras išlaikyti pastovius dividendus, garantijos, kurios gali sudaryti nuostolių, ir visi kiti momentai, kurie gresia ūkiškam pasisekimui ir įvairiuose kooperatyvuose esti labai įvairios rūšies.

Dividendų troškulys ir geresnių kainų noras sukeliamas nariuose, jei balansuose parodomi dideli gryni pelnai. Priemonė tam įspėti gali būti sudarant didesnes tylias arba paslėptas atsargas: mažiau įvertinant aktyvines balanso pozicijas — nurašymais amortizacijai ir p. d. Visi kiti momentai, kurie komplikuoja sąlygas, išskyrus dividendo pastovumą, mažina gryną pelną arba net gali duoti ir deficitą. Įstatymų numatytas atsargos kapitalas gali būti panaudotas tik balanso nuostoliams padengti, bet kaip įmonės rezervas jis negali būti. Rezervų politika reikalauja rūpintis tuo, kad nuostoliai būtų išlyginti prieš balanso sudarymą ir be to, kad būtų mažinami kaštai. Toliau gali būti naudinga sudaryti specialinį rezervų kapitalą dividendų pastovumui garantuoti. Atsižvelgiant į rezervų politikos uždavinius reikia skirti — nuostolių atsargas, kaštų atsargas ir dividendų atsargas. Čia jau reikia priskirti ir likvidacijos atsargas.

Nuostolių atsargos suvartojamos padengti balansiniam nuostoliui arba specialiniams reikalams. Jos gali būti atviros ir paslėptos. Atviros (viešos) atsargos turi tą privalumą, kad jos didina pasitikėjimą kooperatyvu. Bet jų dalinas arba visiškas suvartojimas gali sukelti neramumo, mažinti apyvartą ir įmonės rentabilingumą. Paslėptos (neviešos) atsargos nerodomos viešai, taip pat ir sunaudojimas jų nuostoliams padengti daromas ne viešai, jie težinomi valdybai ir tarybai. Nors tas patogu yra pačiai įmonei, bet turi ir tą blogą pusę, kad nuo-

stolių sudarymas gal būt del vedėjų apsileidimo ar nesugebėjimo palikti paslaptimi.

Paslėpti rezervai sudaromi peržemai vertinant prekių atsargas, pagalbines medžiagas ir žaliavą, vertybinius popierius. Nurašytos mašinos, trobesiai, žemės sklypai paprastai sudaro ne nuostolių rezervus, bet kaštų, nors tam tikrais išimtinais atvejais ir jie gali būti nuostolių rezervais.

Nuostolių atsargos tyliai sudaromos iš apyvartos gėrybių — prekių, žaliavos, pagalbinių medžiagų, vertybės popierių, gali būti kasmet suvartojamos jas perdirbant arba parduodant, ir gali būti išnaujo sudaromos. Jos yra elastingos ir todėl labai mėgiamos. Atsiradus nuostoliams nedaromos naujos tylios atsargos, jei jos yra pakankamos nuostoliams padengti. Tos rūšies rezervų sudarymo nepatogumas yra tas, kad nurašius lig Lt. 1 tenka noroms nenoroms pereiti į viešų atsargų sudarymą.

Kaštų atsargos skyla į atsargas, 1) kurios taupo kaštus, 2) ateičiai skiriamos kaštams taupyti.

1. Kaštus taupančias atsargas sudaro visi rezervai išskyrus likvidacijos, taigi ir nuostolių ir dividendų atsargos. Tai yra savas kapitalas, todėl neapmokamas palūkanų procentais. Jei jų nebūtų, kooperatyvui tektų daugiau naudoti svetimo kapitalo ir už jį mokėti palūkanų procentus. Jų sumokėjimas padidina įmonės kaštus, apsunkina įmonės ateitį didesniais kaštais, ko išdava esti dividendų mažėjimas ir, galimas daiktas, kainų ir palūkanų procentų politikos keitimas.

2. Atsargos skiriamos ateities kaštams taupyti iš tylių rezervų, iš nurašymų, kurie prašoka įstatymų ir įstatų numatomus nurašymus (amortizacijai). Perdideli praeities nurašymai daro nereikalingais nurašymus ateityje. O nurašymai amortizacijai yra kaštai. Jei pav. kooperatyvas geležinės spintos vertę nurašo ligi Lt. 1, tai ligi spinta esti naudojama bendrovėje, tie nurašymai sutaupomi.

Dividendų atsargos kapitalas tarnauja dividendams mokėti, jei nepakanka tam gryno pelno. Jei yra pakankamos sumos nuostolių ir kaštus taupančių atsargų, tai atrodytų, kad dividendų atsargų sudarymas nereikalingas. Tačiau, tokių re-

zervų sudarymas ramina narius ir rodo, kad jei reikalai pakryptų, tai jie vis viena neliktų be dividendų.

Likvidacijos rezervai atsiranda iš tylių rezervų susidarančių del didesnių kaip reikia nurašymų amortizacijai, ir taip vadinasi del to, kad jie pasireiškia tik likviduojant kooperatyvą. Tačiau jie stiprina ir kooperatyvo kreditingumą, pavyzdžiui naudojantis hipotekos kreditu.

Nustatyti bendrus dėsnius atsargos kapitalams sudaryti nėra galimas dalykas—tai pareina nuo jų finansavimo, rizikos ir t.t. Tegalima pažymėti tik kai kuriuos bendrus dėsnius. Rezervų politikai sudaromas pagrindas jau statute, kur reikia nustatyti tokį rezervų dydį, kad tam reikalui vėliau nereikėtų keisti įstatų. Ar reikia nustatyti taisyklę, kad atsargos kapitalas likviduojant bendrovę lieka nedalomas, tenka paabejoti. Nes jei nariai linkę bus atsargos kapitalą išdalinti, tai taisyklę jie galės lengvai apeiti kainų politika.

Atsargų sudarymo politika nekalbant apie įstatų reikalavimus, kurie šiaip ar taip turi būti vykdomi gali būti tokia:

1. Sudaryti tylias atsargas vertinant apyvartos gerybes (vertybės popierius, prekes, žaliavą ir pagalbines medžagas) ir debitorius;

2. sudaryti tylius rezervus vertinant dalyvavimus (akcijas);

3. sudaryti tylius rezervus vertinant įstatymus didesniais, kaip norma, nurašymais;

4. pagal reikalo — neatsižvelgiant į 1—3 punktų sudaryti tylius rezervus numatomiems ypatingiems kaštams (remontams, byloms, garantijoms ir t., revizijos išlaidoms, mokesčiams ir t. t.). Praktika parodo, kad rezervų politika, sekdama akcinių bendrovių praktika, naudojasi daugiausia trečiuoju būdu (padidintais nurašymais). Tačiau pamėgdžioti pelnomąsias bendroves nėra pagrindo, nes jų balansas sudaro įrankį akcijų kurso politikai. Akcijos juo labiau kyla, juo padaryti didesni nurašymai iš balanso. Tačiau, kooperatyvams tas reikšmės neturi, todel ir sudarant rezervus tenka atsižvelgti į kitus jo sudarymo galimumus.

Literatūra. Vienintelis bendras kooperatyvų organizacijos ir vedimo veikalas, kuriuo ir šiam skyriui daugiausia teko naudotis yra: „Handbuch des Genossenschaftswesens. 3. B. Die betriebswirtschaftlichen Grundlagen der genossenschaftlichen Unternehmung von Dr. Karl Hildebrand. II. T. Halberstadt. 1927. Privataus ūkio mokslo veikalai: Leitner Friedrich, Privatwirtschaftslehre der Unternehmung, 4 Aufl. Berlin-Leipzig, 1922, Nicklisch, Wirtschaftliche Betriebslehre, 6 Aufl.. Sttutgart. 1922, To paties, Handwörterbuch der Betriebswirtschaftslehre, 1928. Aeroboe, Landwirtschaftliche Betriebslehre. 7 Auf. 1929. Peter, Milchwirtschaftliche Betriebslehre, Berlin, 1929. Prion, Bankbetriebslehre, straipsnis Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Jena, 1924. Specialiniai veikalai apie kooperatyvų ūkį: Schreiber, Die Konzentration im Genossenschaftswesen. 2. Aufl. Berlin, 1926. Hildebrand, Finanzierung eingetragener Genossenschaften, Berlin, 1921, Handbuch für Elektrizitätsgenossenschaften. Breslau, 1923. Rupprecht und Schweikert, Konsumgenossenschaftliches Handbuch für den Aufsichtsrat, Hamburg. Crüger, Vorschuss und Kreditvereine als Volksbanken, 9 Auf. Berlin, 1926. Raiffeisen, Die Darlehnskassenvereine 6, Auflage. Neuwied, 1924. Haas, Die genossenschaftliche Viehverwertung in Deutschland. Prag. 1925. Garbado, George, Elements d'administration coopérative 2, ed. Paris, 1918. Guide Pratique pour les Sociétés coopérationes de consomation, Paris. Hall, F. M. A. Handbook for members of co-operative committees, Manchester, 1929.

Lietuvių kalba. Patarimai vartotojų bendrovių steigėjams ir vedėjams. Parengė P. Šalčius, 1919, Kaunas. To paties, Sąskaitybos vadovėlis vartotojų bendrovėms. To paties, Vadovėlis kredito bendrovėms. Tilžė. Kaip laikyti, prižiūrėti ir skirstyti prekes, Kaunas, 1923, P. B-is. Žemės ūkio Koperacija, 1924, Kaunas. A. K. Kubilius, Dip. ekon. Vartotojų Kooperacijos Bendrovė, 1928, Kaunas. Mokyklų taupomosios kasos ir kaip jos vesti, parengė V. Zakarevičius, 1929, Dionizas Trimakas. Kredito Kooperacijos uždaviniai. 1927. Kaunas.

Korektūros klaidų atitaisymas.

(Paprastieji skaitmens rodo puslapius, smulkieji aukštutiniai eilutes iš viršaus, žemutiniai - eilutes iš apačios; atitaisymas po brūkšnelio).

1^{10} doktrino — doktrinų; 22_{15} saisvamanis — laisvamanis; 32^{11} 1938 — 1928; 43^{5} nagirnėjimo — nagrinėjimo; 43_{9} sodižuje — sodžiuje; 47_{1} pireš — prieš; 49^{5} išnašų — įnašų; 49_{8} plaivybei — blaivybei; 80_{12} Anschuss — Auschuss; 88^{4} padarė — padavė; 99^{10} tarybos — tarybos narių; 105^{17} Pieno — Prūsų; 106^{3} remiant — remiantis; 106^{5} tariama — turima; 115^{8} apyskaita — apyvarta; 115^{16} bendroves — bendrovės; 115_{8} Lax — Sax; 146^{3} Gaumon — Gaumont; 171 Biedriba — Biedribu; 181^{4} gagintojų — gamintojų; 188_{11} deleguosa — deleguoja; 188_{4} konfederacijų — konferencijų; 193^{4} Pebiržėje — Pabiržėje; 209_{11} (100 lit.) — (1000 lit.); 248_{8} artelei — artelė; 260^{14} Žmonių — Įmonių; 263_{8} išskaičiuoti — išskaičiuota; 283^{9} įstatuose — įstatuose,; 295_{17} gauto — gautų; 298^{14} skritumas — skirtumas; 300_{17} atsarga — atsargų; 319^{5} atskaitymą — apskaitymą; 319_{17} kartelių — kortelių; 330_{12} 50% — 5%.

L. U. Teisių Fakulteto leidiniai.

I.

Teisės Mokslų Biblioteka.

1. *v. Gareis Karl,* **Teisės enciklopedija ir metodologija.** Su prof. *P. Leono* prakalba. 1924 m., 65 p.
2. *Leonas Petras,* prof., **Teisės enciklopedijos paskaitos.** 2 leid. 1931 m.
3. *Leonas P.,* prof. **Teisės filosofijos istorija.** 1928. VIII+429 p.
4. *Mačys Vl.,* prof. **Civilinio proceso paskaitos.** 1924. m., 448 p.
5. *Stankevičius V.,* doc., **Baudžiamoji teisė.** 1925 m., 292 p.
6. *Gumplowicz L.,* **Sociologijos pagrindai.** Vertė *A. Janulaitis.* 1929 m., XIX+343+VIII.
7. *Jaščenka A.,* **Tarptautinė teisė,** t. I.
8. *Olivier-Martin.* **Prancūzų revoliucija ir korporatyvinė organizacija.**
9. *Girard.* **Romėnų teisės kursas.**
10. **Europos valstybių konstitucijos.**

II.

Ekonominių Mokslų Biblioteka.

1. *Moravskis A.,* doc., **Lietuvos finansai. I.** Mokslas apie valstybės išlaidas ryšy su Lietuvos biudžeto formavimusi ir vystymusi. 1925 m., 136 p.
2. *Moravskis A.,* doc. **Lietuvos finansai.** II dalis. 1925 m., 158 p.
3. *Pokrovskis N.,* prof., **Finansų mokslo pagrindai.** 1926 m., 522 p.
4. *Tugan-Baranovskis M.,* prof., **Politiškosios ekonomijos pagrindai.** Vertė doc. *P. Šalčius,* 1923 m., 329 p.
5. *Weber M.,* **Ūkio istorija.** Vertė *J. Pajaujis,* 1929 m., 308 p.
6. *Conrad J.,* **Politinės ekonomijos vadovėlis.** 1929 m., 188 p.
7. *Šalčius Petras,* **Kooperacija.**
8. *Eulenburg, Franz.* **Tarptautinė ūkio politika.**
9. *Cassel.* **Teoretinė socialekonomija.**

11954

Teisių Fakulteto Darbai.

I. tomas. 1924 m. red.: doc. *A. Rimka*,
1) *Leonas P.*, prof. — Kolektivizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelėse;
2) *Mačys Vl.*, — Socialinis teisių mokslo tikslas ir mūsų žemės reformos įstatymas;
3) *Rimka A.*, — Lietuvos visuomenės ūkio bruožai iigi Liublino unijos metų;
4) *Šalčius P.*, doc., — Koperatyvų įstatymai: 5) Kritika ir bibliografija; 6) Teisių Fakulteto apyskaita 1922/24 mokslo metams. 232 p.

II. tomas. 1925/8 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.
1) *Römeris M.*, prof., Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje. 1—14 p.
2) *Leonas P.*, prof., Dėl vieno įstatymų aiškinimo. 15—22 p.
3) *Rimka A.*, doc., — Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais, 23—86 p.
4) *Janulaitis A.*, prof.,— Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI—XVIII amž. 1—172.
5) *Balogh'as El.*, Teisinė pralaikėjimo palūkanų prigimtis, 1—27 p.
6) *Gummerus H.*, Piniginio ūkio kilimas senovės Romoje. 1—15 p.

III. tomas. 1927 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.
1) *Römeris M.* prof., Reprezentacija ir mandatas: 1—312 p.
2) *Janulaitis A.*, prof., Imperijos Rūmų Teismas. 1—83 p.

IV. tomas. 1928 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.
1) *Janulaitis A.*, prof., Užnemunė po Prūsais (1795 — 1805 m.). XII+404 p.
2) *Römeris M.* prof., Administracinis teismas. XII+359 p.

V. tomas. 1929 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.
1) *Šalčius P.*, doc., Iš vertės ir kainų teorijos. 56 p.
2) *Tamošaitis A.*, Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj. 179 p.
3) *Šalčius P.*, doc., Koperatizmas. 135 p.
4) *Janulaitis A.*, prof., Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje. 112 p.
5) *Veryha-Darevskis*, Lietuvos mokesčiai XV—XVI amž. 52 p.
6) *Janulaitis A.*, prof., Napoleono Teisynas. VIII+204 p.

VI. tomas. 1930 m. red.: prof. *A. Janulaitis*,
straipsnių rinkinys prof. *P. Leonui* pagerbti (spaudoje).

VII. tomas. 1930 m. red.: prof. *A. Janulaitis*.
1) *Bieliackinas*. Baudžiamųjų bylų gynimas. 111 p.